

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

ЧАСОПИС ЗА НЕГОВАЊЕ ДЕМОКРАТСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ

ГОДИНА XI

БРОЈ 24

ЗА 2014.

КУЛТУРА – ПОЛИС НОВИ САД, ИНСТИТУТ ЗА ЕВРОПСКЕ СТУДИЈЕ БЕОГРАД

I МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И ИДЕНТИТЕТ

Ђорђе Стојановић / Милена Пешић, Александар Раковић,
Драган Б. Ђукановић / Милован Јовановић, Лидија Елиот

II ВЕРСКИ ФАНАТИЗАМ И БЕЗБЕДНОСТ

Миња Зиројевић / Жељко Бјелајац, Александар Фатић,
Јоко Драгојловић / Ненад Бингулац,
Миле Ракић / Ивица Љ. Ђорђевић, Ана Билиновић

III ЕУ, КУЛТУРА И ЕКОЛОГИЈА

Биљана Продовић Милојковић / Бојан Продовић,
Нада Радужици, Зоран Б. Шипка / Горан М. Бејатовић,
Стефан Недељковић

IV КУЛТУРА, ЈЕЗИК, ДРУШТВО

Хасиба Хрустић, Александар Саша Гајић,
Бојана Д. Стојановић, Маја Радонић,
Слађана Д. Анђелковић / Зорица Ч. Станисављевић Петровић

V ЈЕЗИК, МЕДИЈИ И ИНФОРМАЦИОНО ДРУШТВО

Драгана Новаковић, Добривоје Станојевић,
Мамедов Агамали Куламович / Коркија Эка Демуриевна,
Гордана Ђерић

VI ДРЖАВА И ПОЛИТИКА

Небојша Петровић, Мила Ч. Јегеш, Дарко Гавриловић

VII ПРИКАЗИ

Бобан Томић, Дејан Вељковић, Милена Жикић

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Зоран Аврамовић, др Ђорђе Стојановић,
др Милан Суботић, др Александар Гајић,
мр Веселин Конатар, мр Небојша Петровић,
мр Милан Игрутиновић.

Главни и одговорни уредник: др Љубиша Деспотовић

заменик гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

помоћник гл. и одгов. уредника: др Дарко Гавриловић

секретар уредништва: др Марија Ђорић

чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Марко Атила Хоаре (Велика Британија),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Василе Табара (Румунија)

прелом и припрема: Милан Карановић

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;
др Вукашин Павловић, др Илија Вујачић, др Срђан Шљукић,
др Драган Лакићевић, др Мирослав Прокопијевић,
др Радослав Гађиновић, др Зоран Арацки, др Недељко Прдић.

штампа: Мала књига

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.- 21 cm

Повремено

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XI (2014), бр. 24
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

САДРЖАЈ:

I МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И ИДЕНТИТЕТ

Ђорђе Стојановић / Милена Пешић, <i>Реализам и конструктивизам у светској политици: проблем националног идентитета</i>	1
Александар Раковић, <i>Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији (2001–2014) као изричити вид румунских геополитичких претензија</i> .	35
Драган Б. Ђукановић / Милован Јовановић, <i>Криза у Федерацији Босне и Херцеговине – између грађанског бунта и ревизије политичког система.</i>	59
Лидија Елиот, <i>Политичко-економски мотиви ФТА преговора Јужне Кореје и Јапана</i>	81

II ВЕРСКИ ФАНАТИЗАМ И БЕЗБЕДНОСТ

Мина Зиројевић / Жељко Бјелајац, <i>Утицај исламског верског фанатизма на експанзију женског самоубилачког тероризма</i>	91
Александар Фатић, <i>Хришћанско схватање политике</i>	109
Јоко Драгојловић / Ненад Бингулац, <i>Безбедност као атрибут и функција савременог полиса</i>	129
Миле Ракић / Ивица Љ. Ђорђевић, <i>Народна скупштина Републике Србије и капацитет система националне безбедности</i>	143
Ана Билиновић, <i>Примена теорије атрибуције у психологији религије</i>	163

III ЕУ, КУЛТУРА И ЕКОЛОГИЈА

Биљана Продовић Милојковић / Бојан Продовић, <i>Европски културни идентитет</i>	183
Нада Радушки, <i>Национални идентитет Рома у процесу европских интеграција</i>	201
Зоран Б. Шипка / Горан М. Бејатовић, <i>Значај афирмације правног оквира Европске уније у области заштите животне средине</i>	215
Стефан Недељковић, <i>Односи Европске уније и Русије</i>	229

IV КУЛТУРА, ЈЕЗИК, ДРУШТВО

Хасиба Хрустић,	
<i>Утицај светске економске кризе на културу</i>	249
Александар Саша Гајић, <i>Маскулинитет и заједница у</i>	
<i>популарној култури: борилачки клуб</i>	265
Бојана Д. Стојановић, <i>Истраживање гледаности Reality-show</i>	
<i>програма у студентској популацији</i>	
<i>Филозофског факултета у Нишу</i>	283
Маја Радонић,	
<i>Стуб сећања српске културе</i>	299
Слађана Д. Анђелковић / Зорица Ч. Станисављевић Петровић,	
<i>Потенцијали савремене школе за очување</i>	
<i>традиције и културе</i>	311

V ЈЕЗИК, МЕДИЈИ И ИНФОРМАЦИОНО ДРУШТВО

Драгана Новаковић, <i>Енглески језик – Lingua Franca</i>	
<i>савременог међународног комуницирања</i>	325
Добривоје Станојевић,	
<i>Језик маргине и електронски медији</i>	345
Мамедов Агамали Куламович / Коркия Эка Демуриевна,	
<i>Информационное общество:</i>	
<i>«родимые пятна» неравенства</i>	355
Гордана Ђерић, <i>Осећање припадања у</i>	
<i>есејистици Александра Гениса</i>	369

VI ДРЖАВА И ПОЛИТИКА

Небојша Петровић, <i>Напуштање политике обавезног откупа</i>	
<i>пољопривредних производа у Војводини</i>	389
Мила Ч. Јегеш,	
<i>Основне функције саврете државе</i>	409
Дарко Гавриловић,	
<i>Разоткривање мржње у Србији</i>	425

VII ПРИКАЗИ

Бобан Томић,	
<i>Типологија и садржај новинарских жанрова</i>	439
Дејан Вељковић,	
<i>Промишљање суштине фотографије</i>	445
Милена Жикић, <i>Осврт на Фројдово спознавање несвесног у</i>	
<i>књизи Милорада Тодоровића</i>	449

CONTENT:

I INTERNATIONAL RELATIONS AND IDENTITY

Dorđe Stojanović / Milena Pešić, <i>Realism and constructivism in world politics: problem of national identity</i>	1
Aleksandar Raković, <i>Noncanonical acting of the Romanian Orthodox Church in northeastern Serbia (2001–2014) as an explicit indicator of Romanian geopolitical pretensions</i>	35
Dragan B. Đukanović / Milovan Jovanović, <i>Crisis in The Federation of Bosnia and Herzegovina – between civil rebellion and the revision of the political system</i>	59
Lidija Elliott, M.A, <i>Political-Economic motives behind South Korea's and Japan's FTA negotiations</i>	81

II RELIGIOUS FANATICISM AND SAFETY

Mina Zirojević / Željko Bjelajac, <i>Influence of islamic religious fanaticism expansion of women suicide terrorism</i>	91
Aleksandar Fatić, <i>Christian ethics and public life</i>	109
Joko Dragojlović / Nenad Bingulac, <i>Security as attribute and function of modern polis</i>	129
Mile Rakić / Ivica Lj. Đorđević, <i>National assembly in the system of securitythe Republic of Serbia</i>	143
Ana Bilinović, <i>Application of Attribution Theory in Psychology of Religion</i>	163

III EU, CULTURE AND ECOLOGY

Biljana Prodović Milojković / Bojan Prodović, <i>European cultural identity</i>	183
Nada Raduški, <i>National identity of the Roma in the European integration process</i>	201
Zoran B. Šipka / Goran M. Bejatović, <i>Importance glorification European Union legal framework in the field of environmental protection</i>	215
Stefan Nedeljković, <i>Relations between the European Union and Russia</i>	229

IV CULTURE, LANGUAGE, SOCIETY

Hasiba Hrustić,	
<i>The world economic crisis influence on culture</i>	233
Aleksandar Saša Gajić, <i>Masculinity and community in popular culture: fight club</i>	265
Bojana D. Stojanović, <i>Audience survey on Reality-show programs of student population, Faculty of Philosophy in Nis</i>	283
Maja Radonić,	
<i>Pillar of serbian cultural memory</i>	299
Slađana D. Anđelković / Zorica Č. Stanisavljević Petrović,	
<i>Potential of modern school for preserving traditions and culture</i>	311

V LANGUAGE MEDIA AND INFORMATION SOCIETY

Dragana Novaković, <i>English language – Lingua Franca of contemporary international communication</i>	325
Dobrivoje Stanojević,	
<i>The linuage of the margin and electronic media</i>	345
Mamedov Agamali Kulamovich / Korkia Eka Demurievna,	
<i>Information Society: "birthmarks" inequality</i>	355
Gordana Đerić, <i>The sense of belonging in the essay writing of Alexander Genis</i>	369

VI GOVERNMENT AND POLITICS

Nebojša Petrović, <i>Leaving a policy of compulsory purchase of agricultural products in Vojvodina</i>	389
Mila Č. Jegeš,	
<i>Major functions of a modern state</i>	409
Darko Gavrilović,	
<i>Dispelling The Hatred in Serbia.</i>	425

VII REVIEWS

Boban Tomić,	
<i>Types and content of journalistic genres</i>	439
Dejan Veljković,	
<i>Reflecting the essence of photography</i>	445
Milena Žikić, <i>Review of Freud's unconscious cognition in the book Milorad Todorovic</i>	449

I

МЕЋУНАРОДНИ ОДНОСИ И ИДЕНТИТЕТ

БОРБЕ СТОЈАНОВИЋ*
МИЛЕНА ПЕШИЋ**
Институт за политичке студије
Београд

УДК 327:323.1
Монографска студија
Примљен: 02.05.2014
Одобрен: 14.05.2014

РЕАЛИЗАМ И КОНСТРУКТИВИЗАМ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ: ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА***

Сажетак: У првом делу рада се критички анализира однос реалистичке и конструктивистичке парадигме у третману међународних односа. При томе, акценат се ставља на афирмисање утицаја идеја, идентитета, норми и културе на међународни систем. У том смислу, други део рада се бави конструкцијом националног идентитета и његовим утицајем на формулисање спољних државних интереса. Рад се закључује тиме да се национални идентитет налази у сталном формулисању и реформулисању, да то утиче и на перцепцију државних интереса, који се, опет, дијалектички третирају како из домаће тако и из спољне, међународне перспективе,

Кључне речи: реализам, конструктивизам, национални идентитет, међународни односи, светска политика

Увод

Више или мање, концептуална позиција идеја у теоријској опсервацији међународних односа и даље представља простор за истрајне и свеобухватне академске расправе између рационалиста (реалиста, нео-реалиста и неолибералних институционалиста) и поборника интерпре-

* georgikus@gmail.com

** milena.pesic@gmail.com

*** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција”, бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

татвне методолошке струје (постструктуралиста, постмодерниста, феминисткиња и следбеника критичке теорије Франкфуртске школе). Како то обично бива, ниједна персистентна теоретска дебата не може бити ослобођена бремена актуелности, па се аналитичка перспектива овог рада може узети као адекватан оквир за испитивање, рецимо, садашњих дешавања у Украјини. *In medias res*, носећа интенција ове студије је да, са једне стране, критички пропита положај идентитета у оквиру реалистичких и конструктивистичких теоретских пропозиција елаборирања међународних односа, те да, са друге стране, приклањајући се конструктивистичкој парадигми, на најопштијем нивоу дефинише дискурс националног идентитета. Наша мисао водила је заоштерени конструктивизам, холистичке провенијенције, по коме национални идентитет, то јест национална култура, битно утичу на оно што се тиче међународног испољавање неке државе на нивоу формулисања образаца културне предиспонираности за одређени облик овог или оног понашања. При томе, сматрамо да се та предиспонираност увек изнова редефинише, да је контигентна и предоминантно контекстуална.

Политички реализам, „политика моћи” (*Realpolitik* или „*power politics*”), дакле, представља најстарије и најчешће примењивано теоретско промишљање међународних односа, које се може историјски трасира све до Тукидида у петом веку пре нове ере. На најопштијем нивоу,¹ политички реализам се не може редуковати на неку, свеобухватну и свеспајајућу, централно позиционирану теорију, већ преко скупова заједничких исходишних (првих) принципа и носећих претпоставки из којих произилазе његове најразличитије теоретске варијанте. Међутим, ствар није у неком партикуларном и експлицитном комплексу претпоставки и тврдњи, већ у укупности тог изворног размештаја принципа сачињеног од „аксиоматских датости” и коригованог неком динамиком променљивог „нормативног пресека”. Ерго, евидентна је потреба разликовања између неких граничних својстава реализма, перципираног као теоретске парадигме (перспективе, оријентације или филозофске диспозиције) и онога што ће бити нека појединачна поставка која је чини. Политички реализам није, дакле, фиксиран или петрификован, он се налази у процесу сталног преиспитивања и реформулисања у смеру бољих објашњења и тачнијих предвиђања, усавршавања и појашњења

¹ Види Schweller, R. (1997) "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 927-930. и Vasquez, J. (1997) "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 899-912.

теоретских концепата на којима почивају његови истраживачки програми, те њиховог проширења на нова необрађена проблемска подручја.² Било како било, политички реализам је више од научно заснованог програма истраживања, он је и политичка филозофија и поглед на свет.

Конструктивизам се, опет, може означити као јако широко постављен научни приступ који у себи обједињује различите школе промишљања социјалног: веберовску интерпретативну социологију, симболички интеракционизам, варијанте марксизма, вебленовски институционализам, постструктурализам и херменеутику,³ он почива на несводљивости интерсубјективне димензије људског делања. Људи су културна бића, обдарена капацитетом и вољом да заузму делиберативни став према свету и да му дају значење.⁴ Таква конјункција отвара простор за нову класу чињеница, за друштвене чињенице, оне које не постоје у физичком свету материјалних објеката, већ им властита егзистенција зависи од људског договора, те захтевају људске институције за своје опстојање. Конструктивисти, заправо, сматрају да се међународни односи превалентно састоје од друштвених чињеница, као што су и онтолошки реалисти, јер не само да верују у постојање материјалног света, већ и у отпор приликом деловања на исти. Ерго, за конструктивизам је релевантно да начин на који материјални свет профилише људско делање и интеракције и бива обликован истим (људским делањем и интеракцијама) зависи од динамике нормативне и епистемичке интерпретације материјалног света.

Појам националног идентитета означава комплексан и мултидизмезионалан друштвени феномен чија је сложеност и поред бројних покушаја у оквиру различитих друштвених дисциплина (социјалне психологије, социологије, антропологије, културологије, политикологије) извориште бројних дилема које ограничавају напоре у његовом научном одређењу. Као сложен, мултидисциплинаран проблем, национални идентитет намеће проучавању приступ кроз синтезу социјално - психолошких, културолошких, антрополошких и политиколошких увида. Значењска свођења појма национални идентитет су, међутим, неизбежна како у научном тако и у политичком дискурсу; али док су саморазумљива она предузета у аналитичке сврхе (питање истраживачког фокуса) у другим случајевима показују се као проблематична по више осно-

² Schweller, R. "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *op. cit.*, стр. 927.

³ Palan, R. (2000) "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations." *Review of International Studies*, 26(4): 576.

⁴ Weber, M. (1949) *The methodology of the Social Science*. Glencoe: The Free Press, стр. 81.

ва. Нација и национални идентитет не могу се без нужних редукција сводити на идеологију или облик политике, јер сваки целовитији научни увид чак и у само ове димензије проблема захтева њихово шире посматрање и тумачење у антрополошком и културолошком кључу, и увек у социокултурном контексту.

Имајући претходно на уму, овај рад је подељен у два дела. Први део рада се бави критичком анализом домашаја идеја у концептуалним поставкама реализма и конструктивизма. Афирмишући идеју о одлучујућој улози друштва у конституисању актера и њихових идентитета, други део рада се бави конструкцијом националног идентитета. Мишљења смо да је такав поступак користан макар на три начина: (1) он аналитичк потврђује теоретску оправданост домашаја идејно - нормативно - културног подручја на формулисање међународног систем на начелном нивоу (остављајући по страни да ли такво интервенисање подразумева оптимистичку или песимистичку визију света); (2) он експлицитно показује како конструктивистичка приступ међународним односима тражи и конструктивистичко интерпретирање националног идентитета; и (3) он указује на дијалектику перманентог формулисања и реформулисања националног идентитета као уобличавајућег и уобличаваног фактора међународног система, својеврсног наративног збира домаћих и спољних дискурзивних елемената у интерпретацији положаја државе.

Материјалне или друштвене чињенице: однос реализма и конструктивизма

На почетку, навешћемо неколико најрепрезентативнијих генералних поставки реализма. Тако, ослањајући се на Никола Макијавелија (Niccolo Machiavelli, 1469-1527) и његово дело *Владалац*, по Едварду Кару (Edward Carr), реалистичка филозофија има три концептуална фундамента:⁵ (1) историја је след узрока и последица, који се интелектом могу разумети и анализирати, али не могу усмеравати „маштом” (утопистичка позиција); (2) теорија не формулише праксу, већ пракса теорију; (3) и политика није функција етике, већ етика политике. За Ханса Моргенатауа (Hans Morgenthau), опет, реализам подразумева:⁶ (1)

⁵ Carr, E. (1946) *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan, стр. 63-64.

⁶ Morgenthau, H. (1954) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 2nd edn. New York: Alfred A. Knopf, стр. 4-10.

политику која се испољава преко објективних закона утемељених у људској природи; (2) концепт интереса који је одређен у смислу моћи; (3) променљивост садржаја моћи и интереса; (4) неприменљивост моралних начела на деловање држава; (5) одбијање идентификовања моралних интенција повезаних са неком појединачном државом као генералним моралним законом; и (6) аутономију политичког домена. По Кенету Волцу (Kenneth Waltz), елементи реализма су:⁷ (1) државни интереси који представљају иницијални механизам државног деловања; (2) потребе повезане са политиком које су повезане са нерегулисаношћу надметања међу државама; (3) прорачуни базирани на тим потребама који могу резултовати политикама усклађеним са државним интересима; и (4) успех тако постављених политика који је манифестован очувањем и снагом државе.

За Роберта Гилпина (Robert Gilpin), реализам почива на:⁸ (1) „конфликтним групама” као постаменталним јединицама друштвеног и политичког испољавања (актуелна примарна „конфликтна група” је национална држава, која је заменила раније форме државе зато што је успела да оствари већи степен ефикасности у организовању војне моћи, уређења економских послова и обезбеђење безбедности); (2) националном, то јест групном, интересу као централном моменту државне мотивације, који може бити економске, етничке или територијалне природе (променљиви национални интерес је диктиран од стране тренутно владајућих елита и објективних компоненти, попут економских чинилаца или географског положаја); и (3) моћ и на њој и у поводу ње проистекли односи представљају суштинску одлику сфере међународних послова (ради се о широко постављеном дефинисињу моћи које искључује „чисте” моралне захтеве и промишљену персуазију као снажне мотиве у политичком животу- морал најбоље делује на нивоу партикуларне групе, а не међу групама, и које подразумева три облика моћи- економску, војну и психолошку).

По Рандалу Швелеру (Randall Schweller), постоји седам базичних претпоставки које се тичу реалистичке школе мишљења:⁹ (1) основна шема односа човека према човеку није замишљена као индивидуална релација већ је колективне природе, људи третирају једни друге као чланове група које одређују и контролишу њихову лојалност; (2) међународни послови се одвијају у анархичном окружењу; (3) моћ је

⁷ Waltz, K. (1979) *Theory of International Politics*. New York: Random House, стр. 117.

⁸ Gilpin, R. (1996) "No one loves a political realist." *Security Studies*, 5(3): 7-8.

⁹ Schweller, R. (1997) "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 927.

есенцијални кавалитет међународне политике, она је нужно потребна за реализацију националних циљева, без обзира да ли се ради о господарењу светом или тежњи ка пуком опстанку, не постоји јасна граница између воље за моћ и, наизглед редуковане стратегије, воље за животом; (4) дубинска природа међународних интеракција је конфликтна, свет без борбе би био свет у коме би живот, какав познајемо, престао постојати; (5) човечанско не може превазићи сукобе преко преко позитивне моћи разума за изналагање неког научног пацифизма; (6) политика није продукт етике, моралност је ефекат моћи; (7) државне нужности, потребе и разлози увек односе превагу над етичким и моралним вредностима.

За Џона Мершхајмера (John Mearsheimer), реализам, опет, почива на пет претпоставки у вези са међународним системом:¹⁰ (1) међународни систем је анархичан (што, поновимо, не значи стање хаоса, већ манифестује уређујуће начело које указује на то да независне политичке јединице, државе, немају неку централну власт која би им била надређена, суверенитет је инхерентан држави, не постоји нека „влада влада“; (2) државе неминовно располажу одређеним офанзивним војним капацитетима, што им даје могућност међусобног наношења штете или уништења- државе су , једна другој, потенцијални извор опасности; (3) државе никад не могу бити потпуно сигурне у намере других држава, то јест никада до краја се не може одбацити могућност ангажовање њихових офанзивних војних капацитета; (4) опстанак је примарни мотив који управља са државама, које теже ка перпетуирању суверенитета; (5) државе стратегијски промишљају свој опстанак, оне су инструментално рационалне.

Направимо сада начелну разлику између „класичног“ или традиционалног и структуралног или новог реализма. Док „класични“ реализам подједнако потенцира анархизам и егоизам, дотле структурални реализам покушава да апстрахује сва својства државе осим њених капацитета у регистровању и одређивању утицаја анархије, те, односне, дистрибуције способности. Више или мање као круцијалне разлика између ова два типа реализма могу се идентификовати:¹¹ (1) постојање филозофских размирица у вези дисциплина на којима је реалистичка теорија заснована (традиционална варијанта је доминантно повезана са социологијом и историјом, док је неореализам превасходно окренут ка микроекономији); (2) традиционални реализам третира моћ као циљ по себи

¹⁰ Mearsheimer, J. (1994-1995) "The False Promise of International Institutions." *International Security*, 19(3): 10.

¹¹ Schweller, R. and Priess, D. (1997) "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate." *Mershon International Studies Review*, 41(1): 7.

(државе могу тендирати ка повећању како моћи тако и безбедности), док за неореализам безбедност представља највиши државни циљ; (3) традиционални реалисти држа да моћ и интереси државе диктирају понашање, док је за неореалисте важна анархија и дистрибуција способности; (4) традиционални реализам, као теорија спољне политике, је усредсређен на релативну дистрибуцију способности између одређених држава или њихових коалиција, док је неореализам, као теорија међународне политике или међународних односа, оријентисан као дистрибуцији способности на нивоу целине система или поларности самог система; (5) следбеници класичног реализма држе да је међународни систем компонован од јединица, интеракција и структуре, интеракција омогућава процесне варијабле попут институција, норми и правила, док се за поборнике неореализма процесне варијабле не могу третирали као системски атрибути.

Имајући претходно на уму, по Кенету Волцу, дакле за неореалистичку поставку, уређење међународног система је повезано са постулираним начелом суверене једнакости његових елемената или јединица и на њему произашлим генералним атрибутима системске децентрализованости и анархичности. С обзиром да се не може констатовати нека форма надређујуће власти овлашћене да управља елементима међународног система, они стоје једни према другима у односима координације.¹² Перманентност анархичности намеће и питање функционалне природе јединица. За разлику од хијерархијског домаћег политичког система, где су његови сегменти диференцирани преко функције коју обављају, анархични међународни систем је сачињен од јединица које су функционално налик једна на другу, зато што сама анархичност намеће одређена правила која форсирају јединице да се понашају слично. Неореализам карактеришу државе које су рангиране или позициониране само у односу на њихову моћ, само материјалне способности генеришу положај јединице у датој међународној структури.

Ако овој дистинкцији приђемо из заострене критичке перспективе пост-структуралистичког дискурса Ричарда Ешлија (Richard Ashley), разлика између класичног реализма и неореализма може да се тумачи на неколико различитих нивоа.¹³ На методолошком плану, прва варијанта реализма је заснована на интуитивном приступу, остајући притом у блиском односу са актуелном државничком праксом, док потоња вари-

¹² Waltz, K. (1986) "Political Structures," у Keohane, R. (yp.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, стр. 81.

¹³ Види Ashley R. (1986) "The Poverty of Neorealism," in Keohane, R. (yp.) *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press, стр. 255-301.

јанта покушава да објектификује политички живот, а све у намери да међународни односи добију статус друштвене науке. Уважавајући такву критичку констелацију, испада да је неореализам занемарио оно што се у класичном реализму третира као тежишна концептуална тачка- релевантност дипломатске праксе. Осим тога, пропоненти класичног реализма нису претерано заинтересовани за економске теме, док су неореалисти преокупирани истима. Они су заговорници и државизма или државоцентризма,¹⁴ где таква теоретска позиција, заправо, више значи веровање у вечност, незавршљивост или мета-димензијалност државоцентричног света, а мање инклинацију ка држави која би могла резултовати неком формом етатизма, то јест тоталитаризма.

Класични реализам отвара простор за међународне импликације или промене деривираних из субјективних ставова државника, а неореализам почива на убеђењу да објективне структуре, попут места које држава заузме у међународној државној хијерархији или физичких својстава држава које чине међународни систем, детерминишу функционисање или понашање државника. Надаље, неореализам се може врло радикално критиковати због претпостављања трансисторијске истине, објективитета и вредносно неутралног техничког разума као елемената који профилишу лимите и врсту деловања. У складу са таквим теоретским квалификативом, реализам је, најблаже речено, добио репутацију аморалне, ако баш желите и иморалне, доктрине, оне која не доводи у питање супрематију државе неспутану било каквим начелним етичким ограничењима. Истине ради, неореализам констатује постојање националног интереса као оријентира државног деловања, што свакако подразумева неки вид државног ангажмана који није стриктно повезан са партикуларним и себичним интересима владајуће класе. Идеја је да етичка и политичка активност не могу да буду остварене уколико подједнако не буду уважавани пракса држава и односна теорија, што би сугерисало дистингвираност реализма од идеализма и апстрактног теоретисања.

Главна критичка чворишта дефицитарности и некоректности реалистичке (посебно неореалистичке) оријентације се могу груписати око следећих темата:¹⁵ (1) домаћа политика се мора максимално уважавати, јер структурални услови, као и услови моћи, нису довољни за дефини-

¹⁴ Аутори стоје на становишту да се енглеска реч *statism* не може превести са речи етатизам, а да се, притом, не наруши „денотативно-стручна” значењска равн у смислу изражене концептуалне усмерености на државу без негативних квалификатива. Због тога се одустало и од кованице нео-етатизам и определило за нео-логизме државизам или државоцентризам.

¹⁵ Vasquez, J (1999) *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press, стр. 377-382.

сање активности у сфери спољне политике; (2) системски ниво анализе би требало да је надопуњен ангажманом на другим нивоима, посебно на формулисању теорије спољне политике; (3) недовољној одређености реалистичких предвиђања; (4) модел заокупљености поступцима повезаним са равнотежом моћи није довољан као одговор на анархичност међународног система, нити се јавља у условима када би се то очекивало нити има последице које се засигурно и увек могу антиципирати; и (5) постојање изолаованих области мира чије постојање није обухваћено реалистичком парадигмом, а које је повезано са демократско-либералним државама.

Различите класификације или категоризације конструктивистичких идеја сведоче о њиховој разноликости и ширини.¹⁶ Тако можемо разликовати: (1) критички и конвенционални конструктивизам; (2) модерни и пост-модерни конструктивизам; или (3) модерни, легални, наративни и генеалошки конструктивизам. Осим потребе да се унесе ред у не мали број релевантних разлика, концентрисаност на разлике доприноси и потпунијем и дубљем разумевању комплексности конструктивистичког теоретизовања. У том смислу, истичу се три концептуална исходишта, онтолошка дијалошка круга: (1) конструктивизам инспирисан социолошким институционализмом; (2) конструктивизам инспирисан теоријом комуникативног делања Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas); и (3) конструктивизам инспирисан разматрањима о знању и моћи Мишела Фукоа (Michel Foucault). Када у фокус ставимо прву варијанту, идеја водиља је да друштвена структура има онтолошки примат, она је стартни аналитички ниво и води се логиком адекватности, конститутивног моћи норми над интересима и понашањем, а њена правила и вредности стварају све битне актере у арени међународне политике. Преточено у конструктивистички појмовни апарат, то значи да норме конституишу државне идентитете и интересе. Опозитно Западном моделу друштвене науке где се покединац третира као непроблематични, несводљиви и аутономни актер, чије аспирације нису у директном каузалном односу са културним контекстом, институционализам аксиоматизује појединца као производ, а не произвођача, друштва и културе. Норме обликују националне безбедносне интересе, то јест безбедносну политику, и идентитет државе.

Друга варијанта се базира на логици аргументације, то јест на значају комуникативног делања у посредовању између агената и интересубјективних вредности. Норме не формулишу идентитете и интересе

¹⁶ Reus-Smith, C. (2002) "Imagining society: constructivism and the English School." *British Journal of Politics and International Relations*, 4(3): 493-496.

на неки директан, механички и непроблематичан начин, многе ситуације су обележене сучељавањем различитих, понекад антитетичних или парадоксалних, норми, које су могу интерпретирати на различите начине. Насупрот реалистима, који би реаговање актера у таквој ситуацији одредили преко себичних критеријума увећања моћи, хабермасовска конструктивистичка струја држи да актери на најопштијем плану партиципирају у процесу аргументације, они преко колективног комуникативног процеса стижу до сазнања да ли су њихове претпоставке о свету исправне (сфера теоретских дискурса) или у којим ситуацијама њихове норме адекватног понашања бивају активирани и како могу бити оправдане (сфера практичних дискурса).¹⁷ Расправљање, доказивање или аргументација имплицира настојање актера да пропитају вредносна обележја инхерентна било којој нормативној или каузалној тврдњи и да трагају за нормативним консензусом у вези њиховог разумевања ситуационог контекста и оправдања начела и норми које руководе њиховим делањем.

Трећа варијанта конструктивизма је заправо екстрахована из Фукових разматрања о знању и моћи. Наиме, креирање, продуковање или лифровање дискурса представљају облик моћи, они генеришу и легитимизују одређене типове понашања и услове живота као нормалне, то јест конструишу одређене категорије које деградирају, маргинализује или чине непојмљивим одређене праксе и схватања: дисциплинујући, могло би се рећи и заповедни, моменат се манифестује промовисањем онога што је стандардно, нормално и природно и, симултано, онога што је девијантно, незамисливо и за сваку осуду. Овакво апсолвирање норми и њиховог утицаја на саморазумевање и преференције има значајне последице, порекло норми и значења у специфичном времену и контексту је дискурзивно контингентно, а не ствар неке рационалне еволуције. Рестриктивност норми није само ограничавајући фактор понашања, оне су и продуктивне у смислу да конституишу оно што јесмо, ми формирамо наше идентитете преко прихватања прећутно схваћених норми и опште прихваћених пракси.

Конструктивизам се може класификовати и преко ангажованог нивоа анализе. У том смислу, теоретска перспектива Александра Вента (Alexander Wendt) је системске природе, домаћа политичка сфера се третира као теоретски релевантна. Он сматра да се концептуални ну-клус конструктивизма као структуралне теорије може изразити преко

¹⁷ Risse, T. (2000) "Let's argue!: Communicative Action in World Politics." *International Organization*, 54(1): 7.

три тврдње:¹⁸ (1) државе су основне јединице анализе у међународној политичкој теорији; (2) кључне структуре у државном систему су пре интерсубјективне него материјалне; и (3) државни идентитети и интереси су пре конструисани од стране тих социјалних структура, него што су егзогено дати преко људске природе или домаће политике. Различито у односу на овај приступ, постоји конструктивистичка струја која акценат ставља на однос између домаћих друштвених и правних норми и идентитета, интереса и деловања државе. На крају, можемо регистровати „холистичке” конструктивисте, оне који настоје међународни и домаћи домен довести под јединствену аналитичку оптику, третирајући спољно и унутрашње као два лица једног друштвеног и политичког поретка.

Конструктивистички модел изборе повезане са одређеним типом понашања повезује са одређеним идентитетима и интересима који нису дати већ су процесне природе. У оквиру тога процеса, актери прибављају и репродукују идентитете, наративе онога што јесу, који повратно формулишу интересе утицајне по питању селекцију одређеног типа понашања. При томе, не одбацујући потребу квантитативних истраживања и ризикујући да будемо „квази-анахрони”, приклањамо се мишљењу да пропитивање позиције идеја, норми и културе у светској политици истиче у први план интерпретативни методолошки поступак. То је директно повезано са фактом да актери придодају значење својим ангажманима, та значења су моделирана преко затечене сфере интерсубјективних значења инкорпорираних у језик и друге симболе, а последице таквих значења никада не могу бити схваћене на адекватан начин уколико се третирају као неке измерљиве варијабле које условљавају понашање на неки директан или квантификован начин. На тој линији, национални идентитет манифестује један од најсложенијих културно-дискурзивних феномена, који ширином захвата може битно утицати на перцепцију и креирање међународног испољавања неке националне заједнице, превасходно схваћене као националне државе, не одбијајући могућност, ако не и правило, да међународни систем утиче и на формулисање и реформулисање националног идентитета.

Конструкција националног идентитета

Као основни приступи националном идентитету у науци се издвајају првобитни примордијалистички или есенцијалистички приступ и

¹⁸ Wendt, A. (1994) "Collective Identity Formation and the International State." *The American Political Science Review*, 88(2): 385.

инструменталистички и конструктивистички, као потоњи приступи. Примордијалистичко схватање потенцира значај примордијалне заједнице за идентитет, а овај схвата као базичну људску категорију дату рођењем; дакле као непроменљив и затворен концепт. Осећање заједништва утемељено на идеји заједничког порекла и историјског искуства заједнице, као и на заједничким митовима, традицији и култури, у бити је ирационално и неизрециво, повезује људе дубоким везама. Национални идентитет сматра се фундаменталним, јер се уз карактеристике које се стичу рођењем, посредством оних које се добијају кроз припадништво националној култури преносе и емоције, инстинкти и успомене колективног искуства на начин који нема много везе са избором појединца. У том смислу национални идентитет је великим делом предодређен.¹⁹

У основи потоњих приступа националном идентитету, инструменталистичког и конструктивистичког, стоје друштвени, политички или интересни конструкти. Идентитет се схвата као вишестук, променљив, флуидан, везан за посебне околности и избор који унутар њих прави појединац. Према инструменталистичком схватању које потенцира рационални приступ идентитету, националне заједнице су створене из интереса и вештачки се одржавају док год постоје прагматични разлози за то; национални идентитет сагледава се кроз функционалност како за државу/политичку заједницу – економско-територијално-политичка функционалност која обезбеђује ресурсе, територију, радну снагу и политичко јединство држави – тако и за појединца – пружа референтни оквир за перцепцију себе и других, односно за идентификацију.²⁰

Антиесенцијалистички и конструктивистички приступ „инсистирају на идентитету као произведеном, ствараном у различитим историјским, дискурзивним и друштвеним контекстима који су променљиви и у великој мери зависни од субјективног доживљаја и одређења.”²¹

Као најопштије полазиште у овом делу рада конструктивистички приступ значи комбиновање с једне стране елемената примордијалистичког схватања идентитета – иако полази од рационалне основе идентитета не искључује постојање „примордијалних” емоција (осећање дубоке и неизрециве повезаности) као ни облике културне датости. мада их опсервира конструктивистички – с друге стране он уважава инстру-

¹⁹ Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2008) *Човек о нацији*, Београд, Институт за политичке студије, стр. 34

²⁰ Смит, А., (1998) *Национални идентитет*, Београд, Библиотека XX век, стр. 32-34.

²¹ Ђорђевић, Ј. (2009) *Посткултура*, Београд, Clio, стр. 353.

менталистичко потенцирање политичког и прагматичког интереса/конструкта као важне основе националне припадности.²²

Национални идентитет се као социјалнопсихолошки феномен конструише током живота и производ је споја „примордијалних веза” културног порекла, односно својеврсних „културних датости” усвојених процесима социјализације, и избора које појединац прави следећи своје интересе, културне и политичке/идеолошке преференце. Као социјални конструкт национални идентитет производ је избора одређених дискурса, односно различито се артикулише различитим дискурзивним праксама. У том смислу национални идентитет може се на неки начин историјски „трасирати”, јер будући припадник нације не улази у историјски и културолошки празан простор, мада није ни пресудно ограничен затеченим „наслеђем”.

Посматран као друштвени конструкт који фигурира у оквирима одређеног социокултурног контекста, национални идентитет представља продукт дискурзивних пракси и културних кодова утканих у доминантне дискурсе о њему.

Према заговорницима социјалног конструктивизма, сви објекти наше свести укључујући ту и наше схватање особе и наш идентитет, конструишу се посредством језика, а производе их дискурси као „кохерентни системи представљања.” Дискурс схваћен као „начин конструисања значења који врши утицаје и организује и наше акције и наше схватање себе” омогућава нам да ствари сагледамо „изнутра”. Дискурс није нешто што надграђује или репрезентује постојеће категорије, већ нешто што их креира. Представе о „нама” и о „другима” укључују репертоар неких идентитета док репертоар других користе ограничено, или искључују.²³

Пођемо ли од тезе социјалног конструктивизма да не постоји стварност по себи већ само њене индивидуалне и колективне конструкције, онда се процеси њиховог настајања, друштвеног преношења и (идеолошке, политичке) (зло)употребе показују као веома значајни.²⁴

²² Connel S, Hartman, D., (1998) *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications; према Милошевић Ђорђевић, Ј. (2008) *Човек о нацији*, Београд, Институт за политичке студије, стр. 36.

²³ Бер В. (2001) *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, стр. 92; Фуко, М. (2007) *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница; Фуко, М. (1998) *Археологија знања*, Плато, Београд

²⁴ Реч је о становиштима социјалног конструкционизма, на основу којих се наше поимање себе и друштвене стварности сагледавају као друштвене конструкције зависне од културе у којој настају, односно од културних образаца утканих у језик. При томе, наглашава се да однос између вербалних ознака, менталних представа и објеката на

Савремена проучавања усредсређују се на испитивање тога како дискурси једног друштва истовремено рефлектују, конституишу и репродукују одређену друштвену организацију, културне вредности, веровања и норме; како дискурс илуминира/генерише социјалне процесе, а посебно унутар социјалних конфликта.²⁵

Како истиче Мишел Фуко, „дискурс је пракса која формира објект о којем говори”. Он обезбеђује референтни оквир, начин тумачења света и давања значења том свету, а ми их интернализујемо посредством језика, образовања и друштвених интеракција. Језик нам, тако, посредством дискурса пружа субјективно искуство себе и света.²⁶

Идентитет се рађа из људских интеракција, конструише посредством дискурса којима располажемо у оквиру своје културе и настаје преплитањем различитих категорија припадности. Увид у конструктивну природу националног идентитета не значи, међутим, и одбацивање било какве трајности националних идентификација, или прихватање становишта која их свде на променљиве интересне конструкте или доминантне/актуелне идентитетске стратегије. Савремена промишљања феномена нације и националног идентитета управо и гравитирају око базичне теоријске контроверзе успостављене на релацији датост / трајност / одређеност према конструисаност / променљивост / флуидност.

Основу концептуалних полазишта за представљање ове за проблем идентитета кључне теоријске контроверзе сачињавају у овом раду идеје Бенедикт Андерсона (Benedict Anderson), Ентони Смита (Anthony Smith), Жан- Франсоа Бајара (J.-F.Bayart) и Стјуарта Хола (Stuart Hall) .

Замишљање нације

Концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација Бенедикт Андерсон је продубљивањем културних корена национализма поставио у само средиште разумевања феномена нације и

које се односе престаје да буде само пука репрезентација, већ постаје конститутиван, односно постојање објекта и његово представљање постају неразлучиви једно од другог. Тако долазимо до појма дискурса и његове улоге у конструкцији друштвеног живота и идентитета. Опширније у Бер В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, стр. 92.

²⁵ Grimshaw, A., "Discourse and Sociology: Sociology and Discourse." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffirin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003.

²⁶ Фуко, М. (1998) *Археологија знања*, Београд, Плато, стр. 49; видети и: Фуко, М. (2007) *Поредок дискурса*, Лозница, Карпос, Бер, В. (2001) *Увод у социјални конструкционизам*, Београд , Zepter, стр. 95.

националног идентитета.²⁷ Инсистирајући на, за његову анализу, базичној разлици између национализма као идеолошког покрета и националног идентитета као „колективне културне појаве”, Ентони Смит је национализам одредио као политичку идеологију у чијем се средишту налази културна доктрина.²⁸ Основе тезе о имагинарном у идентитетској афирмацији поставио је, повезивањем процеса кодификовања традиције са процесима изградње националних идентитета, Жан Франсоа Бајар.²⁹ Сагледавајући процесе настајања националног идентитета као спој планског успостављања политичке контроле посредством културне хомогенизације и конфликтних процеса, компромиса и несвесних усвајања кроз токове формирања културне заједнице, Бајар је желео да укаже на противречно јединство процеса изградње и формирања нације.

У Андерсоновој поставци „бивање нацијом” не повезује се са политичким идеологијама, већ са великим културним системима који су стварали неспорни референцијални оквир, а то су верска заједница и династичко краљевство који су им претходили и из који су и против којих су ови настајали. „Бивање нацијом” омогућено је „спонтаном дестилацијом сложене ‘смијесе’ засебних повјесних сила”,³⁰ оно је ситуирано у комплексну друштвену мену, која није само економска, већ и културолошка; то је промена „у поимању времена, простора, знака, комуникације, другог и себе”.³¹

У антрополошком кључу, Андерсон је дефинисао нацију као „замишљену политичку заједницу” инхерентно ограничену и суверену; ограничену, јер чак и највеће нације имају границе и ниједна се не замишља тако да се поклапа са људским родом; суверену, јер се појам „нације” појавио у доба када је урушен легитимитет династичког краљевства, односно када је његов историјски суверенитет прешао у народни суверенитет, тј. суверенитет припадника нације.³²

Појам „замишљање нације” у Андерсоновом одређењу има специфично значење које треба да укључи у разматрање „реалне и сложене друштвене процесе који генеришу смисао бивања нацијом”.³³ Замишљање нације је стваран (иако делом субјективан) друштвени процес

²⁷ Андерсон, Б. (1998) *Нација, замишљена заједница*, Београд, Плато, 1998.

²⁸ Смит, А., (1998) *Национални идентитет*, Београд, Библиотека XX век, стр. 6, 120.

²⁹ Жан- Франсоа Бајар објавио је на француском дело *L'Illusion Identitaire* (Fayard, 1966). Наводи аутора у овом раду потичу из разговора с њим објављеног под називом „Имагинарно у идентитетској афирмацији”, *Идентитет(и)* (2009) Београд, Сlio стр. 384- 391.

³⁰ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 14, 22.

³¹ Силва, М., „Бивање нацијом данас”, (предговор) у Андерсон, Б., нав. дело, стр. 8.

³² Андерсон, Б., нав. дело, стр. 17.

³³ Новаковић, А., „Замишљеност или измишљеност нације”, *Политичка ревија*, 4/2009, 187-198, стр. 191.

којим настаје својеврсна заједница. Нације су замишљене заједнице јер њихове припаднике не повезује међусобно познанство, већ систем представа о њиховом заједништву који живи у сваком од њих; оне су реални феномени чија се производња врши на имагинарном плану.³⁴

Инструмент и медијум имагинације која ствара замишљену заједницу нацију јесте култура. Како је објаснио Андерсон, нације су постале замисливе тек онда када су три темељне културне концепције изгубиле примат. Прва концепција односила се на привилеговани статус одређених писаних, светих језика у приступу „онтолошкој истини”, што је створило трансконтиненталне верске заједнице (као што су хришћанство и ислам). У време доминације овог културног система, конфесионална припадност била је својство на основу којег су се заједнице разликовале. Друга културна концепција везивала се за божанску утемељеност ауторитета владара, односно схватање оданости владару и Светом писму као „кључна приступа битку”, базирано на веровању „да је друштво природно организовано око и под влашћу узвишених центара – монарха”. Трећа је била концепција времена по којој су „космологија и историја биле неодвојиве, а порекло света и људи у бити идентични”.³⁵

Промене у схватању времена водиле су базичним померањима у поимању стварности. „Док је вечност религијског смисла била усидрена у сваком тренутку повести и представљала само један исти тренутак који је вечно истрајавао у садашњости, обзнањујући у сваком тренутку божански поредак, дотле је нови поредак базиран на појму празног времена (испуњеног спољашњим карактеристикама једног календара) отворио нов начин разумевања света. Разбијањем структуре светог времена на површину избијају безбројни појединачни тренутци које треба повезати у одређени смисао”.³⁶ Тај смисао доносила је управо нација, схваћена аналогно идеји о „друштвеном организму који се календарски креће кроз хомогено празно време”, као чврста заједница која се непрестано креће кроз историју.³⁷

³⁴ Замишљање нације не треба мешати са измишљањем, лажношћу, како то по Андерсону чини Гелнер, истичући да се национализам лажно представља, што упућује на то да постоје „истинске” заједнице „које можемо супротставити нацијама, на штету ових других”. (Андерсон, нав. дело стр. 18.) Концепт „замишљања нације” омогућава да се избегне „есенцијалистичко и онтолошко квалификовање ‘суштине’ нације”, јер нације не поседују своју суштину по природи (антиесенцијалистичко одређење) нити постоје по природи (антионтолошки сегмент одређења)” (Новаковић, А., нав. дело стр. 189, 191) Тиме се избегава и сврставање „за” и „против” национализма, а с њим и нужне редукције које прате овакве приступе феномену.

³⁵ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 43.

³⁶ Новаковић, А., нав. дело, стр. 193.

³⁷ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 34.

Специфичну друштвену мену која је створила претпоставке за појаву нације, одређивала је по Андерсону интеракција „између система производње и производних односа (капитализма), технологије комуникације (тиска), те неумитне разноврсности људских језика”; она је омогућила стварање „новог облика замишљене заједнице која је својом основном морфологијом поставила сцену за савремену нацију”.³⁸ Андерсон је настојао да покаже „како се пракса институције прелама у дискурзивној пракси”³⁹, а то преламање управо је демонстрирало и модуларност нације и специфичност „стила њеног замишљања” на основу којег се, по аутору, нације међусобно разликују.

Стварање националних култура поклапа се по Жан-Франсоа Бајару са „покретом културног затварања” коме присуствујемо почев од 18. века кроз „измишљање традиције”, односно „тенденцију поновне употребе (...) фрагмената мање-више фантазмагоричне прошлости”, која прати друштвене, политичке и културне промене и настанак модерне државе на западу.⁴⁰

Паралелно са процесима систематског вредновања елемената фолклорне културе, „друштвене групе ретроактивно реагују на тај градителски посао на основу сопствених вредности, сопствених култура”.⁴¹ Како језгровито поентира Бајар, „изградња националних идентитета неодвојива је од њиховог ‘формирања’.” Дистинкција између изградње као свесног стварања апарата за политичку контролу од неке друштвене класе или партије и формирања које означава „конфликтан, ненамеран и врло несвесан процес” и које „води у неред сукоба и компромиса преко масе безимених особа”, савршено одговара опису противречног процеса настајања националног идентитета. Јер он је „истовремено резултат своје изградње кроз доминантне групе или фазе друштвеног успона, и формирања, другачије речено, те укупне алхемије која се ствара унутар друштава.”⁴²

Израђивање и развој свести о националном јединству, обезбеђивање имагинарној заједници заједничке историје, језика и културе њених припадника, у условима културне хетерогености премодерног доба, представља пројекат који увелико превазилази размере пуке политичко-идеолошке конструкције за мобилизацију маса у стварању држа-

³⁸ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 49, 51.

³⁹ Межнарић, С., „Бивање нацијом данас”, (предговор) у Андерсон Б., нав. дело, стр. 8

⁴⁰ Бајар, Ж. Ф. (2009) „Имагинарно у идентитетској афирмацији”, *Идентитет(и)* Београд. Слио, стр. 386

⁴¹ Бајар, нав.дело, стр. 386.

⁴² Исто, стр. 386-387.

них граница. Како истиче Ан-Мари Тијес, да би идеја нације била прихваћена као легитимна и трансформишућа друштвена снага, потребно је било створити заједнички идентитет припадника нације на коме би, на основу културноисторијских референци и заједничке праксе, могло да се развије заједничко осећање припадништва.⁴³

Одређења Ернеста Ренана полазе управо од идеје наслеђа као основе националне идеје. Сматрајући објективне карактеристике недовољним за дефинисање нације, Ренан је истицао значај духовног начела, моралне свести и солидарности, заједничког недељивог и неotuђивог наслеђа, сећања, али и актуелне сагласности, жеље да се живи заједно, односно настави са уважавањем наслеђа које смо стекли као недељиво. Формирање националног идентитета састојало се у изградњи тих наслеђа која су се у основи показала међусобно веома сличним.⁴⁴

Градитељски подухват кодификовања традиције обухватао је, што је посебно важно, и напоре у стандардизацији националног језика. Како истиче Андерсон, нација је од почетка поимана језиком а не крвљу. Важан је, дакле, био и сам моменат иницирања појединаца у друштвеној улози и језичкој пракси припадника националне (језичке) заједнице, као једној од важних фактичких и симболичких потврда припадности и јединства нације.⁴⁵

Штампани (национални) језици поставили су темеље националној свести „стварањем унификованог поља размене и комуникација испод латинског а изнад вернакулара; повезивањем читалаца путем штампе, који су сачињавали у својој секуларној, појединачној видљивој невидљивости заматак национално замишљене заједнице”. Штампарски капитализам учврстио је језик, а то је током времена допринело стварању представе древности, изузетно важне у субјективном поимању нације.⁴⁶

Замишљање нације у Андероновом смислу речи „не носи никакву унутрашњу нужност, нити је доказ реалног историјског континуитета, већ је последица симболичке обраде времена и простора, као и избора

⁴³ На том подухвату радиле генерације интелектуалаца, научника и уметника. Нација је конципирана као „заједница по рођењу која успоставља принципијелну једнакост и братство међу својим припадницима”, као независна од династичке и војне историје она је постојала пре и надживеће свог владара; зависно од историјског тренутка може бити покорена или подељена, али је слобода њен примарни циљ, а борба за њено постизање основни задатак. (Тијес, А. М. (2009) „Културна производња европских нација”, Идентитет(и), Београд, Сlio, стр. 333-334.

⁴⁴ Ренан, Е., нав. према Тијес, А. М. нав. дело, стр. 335.

⁴⁵ Андерсон, нав. дело, стр. 138.

⁴⁶ Андерсон, исто, стр. 50.

оних елемената културне прошлости који у датом тренутку могу да обезбеде и потврде идеју континуитета”.⁴⁷

Продубљивање погледа на културолошке основе националног идентитета Ентони Смит остварио је његовим повезивањем са етничким идентитетом/заједницом, настојећи да објасни управо карактер културне доктрине која им лежи у основи, залажењем у прошлост и процесе изградње нације. Повезивање модерних нација са било каквим етничким језгрима, међутим, проблематична је и често критиковану теза у савременим проучавањима.⁴⁸

Најчешћи аргумент критике јесте постојање значајних примера нација обликованих без етнија (стапање култура узастопних таласа у Америци, Аргентини и Аустралији),⁴⁹ мада ове чињенице не искључују и могућност да тамо где су етније постојале нација буде обликована на њиховим основама као некој врсти културне конфигурације, нити то може бити аргументација довољна за начелно оспоравање поставке. Како истиче Смит, прве нације, историјски гледано, обликовале су се на основу премодерних етничких језгара и, као културно утицајне, постале су модели за потоње случајеве обликовања. Тај етнички модел био је социолошки продуктиван, јер се лако се уклапао са премодерном врстом заједнице.⁵⁰

Сличну поставку о модулирању нације током њеног „пресађивања” у нове социокултурне и политичке средине налазимо и код Андерсона. „Бивање нацијом” „пресађивано” је у разна друштвена подручја где је, стапајући се са политичким и идеолошким констелацијама, добијало функцију посредством званичног национализма, постајући тако ефикасна творевина за мобилизацију маса у стварању државних граница.

Као последица модуларности нације, разноликост обиља конкретних манифестација овог друштвеног феномена резултирала је немогућношћу стварања општеважеће научне дефиниције. Насупрот разноликости видова националности стоји специфична универзалност нације; једну од њених важних антрополошких димензија Андерсон је одредио сагледавајући је као „свјетовни начин да се судбина претвори у конти-

⁴⁷ Ђорђевић, Ј. (2009) *Посткултура*, Београд, Сlio, стр. 339.

⁴⁸ Кодрић, С. (2010) „Идеологија националног идентитета и националне културе”, у зборнику *У част Пера Јаковсена*, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), Београд, стр. 225-239.

⁴⁹ Кодрић, Снежана, нав. дело, стр. 232.

⁵⁰ Смит, А., нав. дело, стр. 70-71.

нуитет, да се случају да смисао”⁵¹ упућујући при том на сродност националистичког с верским менталитетом.

Још један од важнијих видова трајности који се везује за национални идентитет свакако је сталност функција које он врши, око којих чак постоји слагање између „традиционалиста” и „модерниста”. Ентони Смит издваја две категорије функција националног идентитета: спољне и унутрашње. Спољне функције – територијална, економска и правно-политичка – везане за обезбеђивање друштвеног, економског и политичког простора у којем припадници нације егзистирају (легитимисање законских права и дужности, правних институција које одражавају специфичне вредности, традиције и особине нације). Унутрашње функције националног идентитета проистичу из његове етничке и културне димензије; оне се односе на остваривање друштвених спона међу припадницима нације посредством репертоара заједничких вредности, симбола и традиција; очитују се у процесима социјализације појединаца за држављанина и грађанина дате нације; дакле, тичу се претпоставки сарадње супротстављених социјалних слојева и њиховог прихватања јединственог колективног самодефинисања.⁵²

Иако је у научном приступу националном идентитету одавно одбачено схватање по коме је национално осећање по природи дато, његове основе се ипак сагледавају као на специфичан начин „дате”. Карактер и садржај те датости веома су комплексни, тешко рашчлањиви и зависни од бројних фактора; али извесно је да она не значи непроменљивост и да њено уважавање не мора нужно водити есенцијализацији појма, нити политизацији етничких идентитета.

Између етничког и националног идентитета могуће је успоставити бројне релације, а једна од релевантнијих је свакако ова везана за културну конфигурацију.⁵³ Проучавање националног идентитета као друш-

⁵¹ Андерсон, Б., нав. дело, стр. 2 8-9.

⁵² Смит, А., нав. дело, стр. 32-34; уп. Цветковић, В.Н. (2002) „Национални идентитет и реконструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији)”, *Филозофија и друштво* XIX-XX, Београд, стр. 53; Раденовић С., нав. дело, стр. 226.

⁵³ Иако са доласком национализма започиње његово дејство на обликовање националног идентитета, овај се може исправно разумети само истраживањем његове друштвене и културне матрице, која је по Смиту „много тога договала присуству премодерних етница и постепеном јављању националних држава на западу”. Националистички језик и симболика обухватнији су од идеологије или идеолошког покрета, како истиче Смит, и они повезују ту идеологију с „масовним сентиментима” широким деловима означене популације, нарочито посредством парола, симбола и церемонија; они у исти мах захватају и когнитивну и експресивну димензију, спајајући се с обухватнијим стремљењима и осећањима, како међу елитама тако и међу ширим слојевима (Смит, Е., нав. дело, стр. 118)

твеног конструкта подразумева истраживање његових културолошких основа које су великим делом подударне са оним етничког, бар судећи по одредницама које је Смит издвојио; реч је о преплитању идеологије, језика, митологије, симболизма и (колективне) свести који дају темељ националном идентитету.⁵⁴

Стављајући акценат на симболичко-културне атрибуте етничког идентитета, Смит га је на неки начин поставио и у саме културолошке основе нације. Међу издвојеним обележјима етничког и националног идентитета које аутор наводи, подударни су управо атрибути претежно културне и историјске садржине и изразито субјективне природе.⁵⁵ Битна обележја националног идентитета су по њему: *историјска територија, односно домовина; заједнички митови и историјска сећања; заједничка масовна јавна култура; заједничка законска права и дужности припадника нације; заједничка економија с територијалном мобилношћу припадника нације.*⁵⁶

Приступ националном идентитету који полази од издвајања његових дистинктивних одлика проблематичан је, међутим, у том смислу што се њиме институције и стваралаштво етничке групе/нације смештају у већ утврђену листу културних црта схваћених на неисторијски начин; што води резону који културну промену квалификује као сиромашење и опадање. Свака концепција која у изолацији види принцип настанка и одржавања колективних идентитета у основи је погрешна, јер такво гледиште „згушњава друштвену реалност групе засноване на изолованости и њено културно изграђивање”, а у стварности сва друштва/ нације/културе одржавају сталне, мање или више интензивне односе са својим окружењем.⁵⁷

У великој мери статички, Смитов приступ недовољно уважава једну кључних димензија идентитета, његов релациони карактер, однос према „другоме”. Значење припадности увек је дефинисано односом према неприпадницима и уоченим разликама. Поред тога, занемарује се и значај разматрања историјске природе и променљивости националних идентификација. Горенаведене компоненте националног идентитета не могу се прихватити као ентитети *sui generis*, јер се оне управо и консти-

⁵⁴ Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12; <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>

⁵⁵ Смит, А., нав. дело, 39- 41.

⁵⁶ Смит, А., нав. дело, стр. 29-30; Уп. Голубивић, З. (1999) *Ја и Други: антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Београд, Република, стр. 76.

⁵⁷ Како нас подсећа Формозо, „акултурација није феномен од којег се може побегнути”. Формозо, Б., (2009) „Расправе о етницитету”, *Идентитет(и)*, Београд, Clio, стр. 295-298.

туишу/конструишу у релацији према другима и у одређеном социокултурном, историјском контексту.⁵⁸

Одређујући централни парадокс етничитета као „когзистенцију мене и трајности” и сагледавајући национални идентитет као стално другачији индивидуални израз у оквирима одређених друштвених и културних параметара који „омеђују перспективу и културну садржину дате заједнице”⁵⁹ и посредством којих се наслеђе традиције трансгенерацијски преноси, Смит ипак донекле уважава динамичку природу националног идентитета.

Повезивање етничког и националног идентитета заједничком културном конфигурацијом која се реализује на линији културних афинитета, упућује на истраживање међусобно повезаних процеса који чине „двоструку спиралу” етничких идентитета: „с једне стране појава есенцијализације својстава која наводи групе да себе замишљају као друштвене врсте, и с друге стране стварање флексибилних друштвених граница које те исте групе воде да се шире или да се деле.”⁶⁰

Национални идентитет и култура

Инструменталистичка поставка националног идентитета културу своди на „инертну могућност, ресурс из кога би друштвена група/странка/власт по сопственој вољи црпла своје амблеме”⁶¹ остављајући по страни осећања, норме и вредности који се трансгенерацијски преносе посредством језика и процеса социјализације и усвајају великим делом несвесно. На оваквој поставци темеље се редуктивни истраживачки приступи који позивање на идентитет или културу сагледавају искључиво кроз свођење на идентитетске стратегије или политичке циљеве”⁶² Политике идентитета конструисане су од стране заинтересираних политичких актера, да служе доласку на власт односно одржавању на власти елита, а због конкурентског односа често воде у политичку

⁵⁸ Раденовић, С. (2006) „Национални идентитет, етничитет, (критичка) култура сећања”, *Филозофија и друштво*, 3/2, Београд, стр. 226.

⁵⁹ Својеврсна традиција слика, култова, обичаја, обреда, артефаката, као и одређени митови/ историјски догађаји, хероји, симболи и вредности обликују „ризницу етничке културе коју ће заједница селективно користити из генерације у генерацију” .Смит, А., нав. дело, стр. 65.

⁶⁰ Формозо, Б. (2009) „Расправе о етничитету”, *Идентитет(и)*, Београд, Clío, стр. 307.

⁶¹ Формозо Б., нав. дело, стр. 300.

⁶² Руано-Борбалан,, Ж. (2009) „Идентитет, ресурс за акцију”, *Идентитет(и)*, Београд, Clío, стр. 424.

нестабилност па и у оружани конфликт.”⁶³ Оно што је овде спорно јесте поистовећивање негативног екстрема испољавања и злоупотребе феномена са феноменом као таквим.

Према Бајару „афирмација неког културног идентитета увек је (...) сама по себи могући извор сукоба, па чак и тоталитаризма.” Једна култура замишљена као „аутентична” дефинише се као супротност суседним културама, које се схватају као радикално другачије; та претпоставка неидентичности једнака је по аутору принципу искључивости, чији је логички закључак операција етничког чишћења. Међукултурна размена доживљава се онда као претња „аутентичности” културног идентитета на који се позива.”⁶⁴

Успостављање везе између културе и (националног/етничког) идентитета не мора нужно да значи усвајање концепта потупуне и безусловне културне хомогенизације и културног идентитета као окамањеног скупа културних обележја; јер хомогеност културе у односу на сваку од њених основних карактеристика представља увек само оквир „унутар којег се налази спектар разноврсних нијанси које одговарају индивидуалним варијантама реализације норми и културних образаца”.⁶⁵ Неодвојив од појма културне заједнице, културни идентитет представља, међутим, извориште опасности од поистовећивања културне заједнице са етничком и религијском а у се том случају – као што искуства показују – културни плурализам преводи у етнички и религијски који неизбежно добија политичку димензију и води конфликтима.⁶⁶ Стварање и снажење културних идентитета, подвргнуто политичким процесима, посебно борбом за власт, ослања се на постојеће традиције, неретко на верску. Многи савремени међуетнички сукоби почивају на радикализацији идентитета, праћеној инструментализацијом верских, етничких или других традиција.⁶⁷

Појам „идентитет” удружен са појмом „култура” доживео је савремени научни и медисјки успех. Како истиче Жан-Клод Руано-

⁶³ Кордић, С., (2010) „Идеологија националног идентитета и националне културе”, зборник *У част Пера Јаковсена*, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), Београд, стр. 232.

⁶⁴ Бајар, Ж., Ф., нав. дело, стр. 389.

⁶⁵ Седам основних елемената културе, по Антоњини Клосковској су: економска организација; политичка организовност, структура локалне заједнице; језик; фолклор и уметност, идеологија и веровања и наука (Клосковска, А. (2009) *Социологија културе*, Београд, Чигоја штампа, стр. 59)

⁶⁶ Жунић, Д., *Национализам и књижевност 1985-1995*, <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf> (1.5.2014), стр. 16.

⁶⁷ Руано-Борбалан, Ж., (2009) „Идентитет, ресурс за акцију”, *Идентите(и)*, Београд, Clío, Београд, стр. 326.

Борбалан, овај успех потиче од чињенице да је концепт културног идентитета омогућио „да се наругамо старој расној теорији антрополога, која је подвргла колонизирани народи неограниченој доминацији”.⁶⁸ Данашња употреба појма идентитета удруженог с појмом култура је, међутим, у најмању руку двосмислена, а за неке ауторе и проблематична. У контексту одбране права угњетених, мањина, како наводи Борбалан, овај концепт „истовремено служи и да овековечи диференцијализам који није далеко од идеје о раси и може да подржи све национализме, ксенофобизме и етноцентризме.”⁶⁹ Упркос чињеници да појам културног идентитета може да конвергира са идејама интеркултурног дијалога, остаје негативни значењски потенцијал који се везује за екстреме поимања јединства националне културе, а са њим контроверзе у тумачењу.⁷⁰

У литератури се неретко сусрећемо с опречним тезама о израштању нације на основама одређеног, затеченог етничког реалитета, односно тезама које одбацују успостављање било каквих континуитета између нација и премодерних форми удруживања. Чињеница је, међутим, да етнички реалитет може „символично-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета који не мора да представља и стварни континуитет.”⁷¹

Како истиче Смит, стварање кохерентне митологије и симболике историјске и културне заједнице на основу расположивих културних компоненти представља важан услов постојања нације, независно од тога колико су етничке везе биле јасне или исконструисане.⁷² То је у основи један од важних разлога због којих сам појам етничког идентитета добија негативни предзнак, посебно када се поистовећује са културним или верским идентитетом, што је до извесне мере и разумљиво ако се имају у виду бројни примери из новије историје који говоре о томе како се и колико се тим поистовећивањима политички манипулисало.

Оријентисање према прошлости, тзв. „култура сећања”, сматра се одликом етничког идентитета која га специфично разликује у односу на остале категорије колективног идентитета. Реч је о прошлости која се памти,

⁶⁸ Руано-Борбалан, Ж., нав. дело, стр. 423-424.

⁶⁹ Руано-Борбалан, Ж., Исто, стр. 424.

⁷⁰ О редукцијама мултикултуралистичког дискурса везаним за проблем културног идентитета опширније у Пешић, М., Новаковић, А., „Проблем идентитета и мултикултурализам”, *Српска политичка мисао*, 2/2010: 141-164.

⁷¹ Жунић, Д., нав. дело, стр. 9.

⁷² Смит, А., нав. дело, стр. 71.

преноси и интерпретира на селективан начин којим одређене личности и догађаји прерастају у сигнификантске симболе етницитета. Културу сећања чине заједнички митови и историјска сећања, као и начини / механизми њиховог друштвеног преношења, односно „измишљања, обраде, одржавања, коришћења, потискивања, заборављања и преиначавања прошлости”; она је скуп индивидуалних и колективних конструкција/слика прошлости које учествују у тумачењу садашњости и стварању визије будућности.⁷³

Насупрот колективном памћењу, које је као мозаик изабраних садржаја динамичко и реконструктивно, јер су потребе које задовољава променљиве, критичка култура сећања не ограничава се на распознавање симболичких структура у оквиру селективне обраде прошлости, већ увек узима у обзир интересну, идеолошку, политичку и личну условљеност овог процеса. Битно је зашто се и како памти, односно како се прошлост тумачи, те се уз материјалне остатке прошлости, симболе и значења у разматрање узимају идеологије, митови, предрасуде и стереотипије присутне у њеној актуалној употреби.⁷⁴ Култура сећања показује се као део „културног апарата који гради смисао”, исказујући прошлост она обликује представе о садашњост и има важну улогу у склопу самовиђења индивидуа и група.

На важност критичког приступа култури сећања посебно упућује чињеница да је она стални чинилац међуетничке напетости. Уз неравноправне и неједнаке снаге културних репрезентација укључених у борбу за политички и друштвени ауторитет, управо је и неравномерна расподела етносторије један од значајнијих узрока међетничких тензија и сукоба. Етносторија, наиме, може бити „важан извор културне моћи и жижа културне политизације” уколико се одликује богатством и „аутентичношћу”. Заједнице таквих историја имају „такмичарску предност” над другима код којих је ова оскудна или „сумњива”. Недостатак непрекидне, дуге и богате етносторије надокнађује се неретко „културним ратовима” у којима се наука (филологија, антропологија и археологија) ангажују за „утврђивање неизвесних генеалогичких, укоренивања попула-

⁷³Путиња и Стреф-Фенар издвојили су следеће кључне проблеме везане за етницитет: „1) проблем категоријалног атрибуирања којим актери себе идентификују и бивају идентификовани од стране других; 2) проблем граница одређене групе које служе као основа за дихотомизацију ми/они; 3) проблем фиксирања идентитетских симбола који заснивају веровање у заједничко порекло; 4) проблем значаја који задобија целина процеса којима етничке црте бивају истакнуте у друштвеној интеракцији.” (Путиња, Стреф-Фенар, према Раденовић, С., нав. дело, стр. 230-232)

⁷⁴Раденовић, С., Исто, стр. 233.

ција на домаћим теренима, документовање њихових особених црта, те за анектирање ранијих цивилизација”.⁷⁵

Један од продуката „културних ратова”, феномен под називом „стратешки синкретизам” састоји се управо у „поступку којим се самодефинисање оставарује у односу на другог позајмљивањем од њега оне највредније и најефикасније културне особине”.⁷⁶

Широко распрострањени процеси вернакуларне мобилизације и културне политизације своју снагу добијају из културног такмичења нација/етничких заједница. Имајући то у виду, као и искуства последњих ратова на нашим просторима, можемо констатовати видовитост Смитове прогнозе према којој „с обзиром на број етничких заједница и категорија које се могу мобилисати поновним налажењем чак и неразговорних етноисторија, мали су изгледи да се културни ратови етнија и нација окончају а национализам истисне.”⁷⁷

Национални идентитет и политичка стратегија

То што и данас у многим регионима света национални и етнички идентитет „дејствују” као инструменти за освајање власти могуће је због њихове манипулативности која делом проистиче из „великог емоционалног легитимитета”⁷⁸ који уживају, а делом је утемељена у системима политичке социјализације који уз основне вредности либералне демократије у грађане од малих ногу „усађују” и лојалност нацији/домовини као вредност. Карактер ове лојалности у великој мери зависи од политичке културе датог друштва, односно тога да ли ова инклинара ауторитарном или демократском обрасцу.

Политичка социјализација обухвата „целину свих процеса путем којих се превалентне политичке норме политичке културе датог друштва стичу, одржавају и мењају.”⁷⁹ Политичка култура „која се преноси с

⁷⁵ Смит, А., нав. дело, стр. 352-354.

⁷⁶ Бајар, Ж. Ф., нав. дело, стр. 387-388.

⁷⁷ Смит, А., нав. дело, стр. 352-354.

⁷⁸ Нација и национални идентитет побуђују снажан осјећај привржености. Разлог за то лежи по Андерсону, с једне стране у томе што се, без обзира на стварну неједнакост, нација увек поима као као снажно хоризонтално другарство/братство; а с друге стране зато што је нација „световни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао, „успостављањем везе између мртвих и још нерођених покољења мистеријом регенерације”; а по аутору, „ мало је ствари било (и још јест) погодније у ту сврху од идеје нације”. (Андерсон, Б., нав. дело, стр. 22)

⁷⁹ Подунавац, М., према Базић, Ј., „Национални идентитет у процесу политичке социјализације”, *Српска политичка мисао*, 4/2011, Београд, стр. 340.

једне генерације на другу, трансформише у складу са променом социјално-политичких услова”⁸⁰ пружа аксиолошку кохеренцију системима националне идентификације посредством симболичких система културе. Испреплетеност инструменталности и аутотеличности у функционисању симболичке културе у овом смислу очитује се у принципима правилима, хијерхији вредности које су у историји културе пружале религијске, филозофске и идеолошке концепције, одређујући једну начелну и надређену скалу; и у њеном садржају, тзв. „идеолошкој отаџбини”, како је Осовски назвао целину ставова припадника групе/националне заједнице и „њихових корелата према заједничком фонду просторних, уметничких, интелектуалних, идеолошких и религиозних симбола који се сматрају производом и наслеђем.” Интернализација ових вредности „доводи се у везу са убеђењем у њихов посебан однос са сопственом групом, са њеном историјском судбином, карактером, начином деловања.”⁸¹

Етнополитички ентитети као новија творевина, представљају по Бајару „плод инжењеринга за стварање идентитета.”⁸² Они показују како верске, језичке, етничке разлике, али и солидарност постоје у снажном облику само онда када се употребљавају с политичким циљевима. Заправо, значај који ове разлике добијају интензивира се у временима нестабилности, друштвених и политичких промена, односно онда када је потребан „други” као „непријатељ”, како би се у „атмосфери угрожености” лакше придобила подршка припадника заједнице. С тим циљем активира се етнички идентитет који „одређује симболичку конструкцију културне разлике и дихотомозацију других као странаца” и који као „аутентични групни идентитет” врши своје „природне” функције све док не постане база политике и идеологије и прерасте у етнонационализам; тада он „мутира” у моћно оруђе политичке мобилизације, којом се етничке категорије користе као референтне тачке за политички идентитет.”⁸³

С једне стране, историја је показала да је произвођење „другости” много пута опробано и потврђено средство за конструисање идентитета. У „произведеним” условима угрожености „други” се изједначава са

⁸⁰ Базић, Ј., нав. дело, стр. 340.

⁸¹ Клосковска, А. (2005) *Социологија културе*, Београд, Чигоја штампа, стр. 353-355.

⁸² Руано-Борбалан, Ж., „Култура, вредности, све постмодерне?”, *Идентитет(у)*, Clio, Београд 2009, стр. 326.

⁸³ Путиња тако истиче разлику између „етничитета као антрополошке/социолошке категорије и национализма као политичког програма”, при чему се тај програм да би се остварио поистовећује са етицитетом (етноцентризам) и тако прибавља колективно осећање идентитета. (Голубовић, З., нав. дело, стр. 77, 90)

непријатељем, постаје и катализатор идентитета, јер разлике у односу на „другог” добијају примат у самоодређењу.⁸⁴ С друге стране модерно доба донело је амбивалентност, хетерогеност, мултиплицитет и отвореност перспектива, а идентитети су постали нешто променљиво, плурално, историјско, контекстуално и динамично.

Како год приступали проблему манипулативности националне идентификације, увек је на грађанима коначни избор да ли ће политичко предузетништво своје владе схватити/прихватити или не као национални интерес. Свака политичка елита тежиће стварању и ширењу представа националног идентитета које су у складу са њиховим политичким циљевима. Уколико се оствари идентификација дате политичке агенде и националног интереса, захтевана послушност више не изгледа као пуко подређивање интересима власти. Овакво виђење у извесној мери ипак је инструменталистичка редукција која грађење колективних идентитета своди на политичке циљеве и стратегије не бавећи се друштвеним интеракцијама од којих зависи њихово спровођење, као и неутралишућим дејством супротних сила које чак могу довести до супротног ефекта.

У јавној сфери, као сфери отворености у којој се води стална борба различитих дискурса за престиж у означавању друштвене стварности и њених феномена па и различитих идентитета који се у њој афирмишу, манипулативни обрасци националне идентификације улазе у конкурентске односе (више или мање равноправне зависно од остварене демократичности јавног домена) са другим обрасцима.

Савремено разумевање идентитета уважава његову тешко рашчлањиву вишедимензионалност, његов динамички, релациони карактер и као и повезаност идентитета и културе, односно идентитета и дискурса. Категорија идентитета означава у савременом тумачењу нешто што није јединствено већ се умножава и трансформише током живота⁸⁵, производ је „различитих антагонистичких дискурса, пракси и позиција које се често међусобно пресецају”⁸⁶

Помак ка дискурзивној конструкцији идентитета учврстио је културолошку парадигму заинтересовану за „проблеме ерозије идентитета произведене у новим процесима глобализације”.⁸⁷ Културолошка парадигма тематизује проблеме дискурзивне политичке конструкције етничких, националних, културних идентитета, а идентитет тумачи као

⁸⁴ Ђурић, Ј., „Идентитет и интеркултуралност – Србија као место прожимања Балкана и (Средње) Европе”, *Филозофија и друштво*, 19/3, Београд, стр. 223.

⁸⁵ Голубовић, З. (1999) , *Ја и други*, Београд, Република, стр. 2, 8-9.

⁸⁶ Хол, С., „Коме треба 'идентитет'?", *Реч*, 64/10, Београд, стр. 218.

⁸⁷ Ђорђевић, Ј., нав. дело, стр. 355.

простор отпора. Сагледаван као ефекат дискурса, идентитет постаје „децентриран, нестабилан, дисконтинуиран и способан за преображај, јер његова конструкција, заснована на одређеним стратегијама само привремено стабилизује културне категорије”.

Нестајање традиционалних културних идентитета лишава појединце оквира културе на коју су навикли, али то још увек не значи да „прекидање дуготрајних културних циклуса, чија је улога да повезују смисао садашњости с прошлошћу и будућношћу идентитета”, води свођењу колективних идентитета на „функције у технологији владања”. Идентитети, нису монолитни и статични већ се састоје из „многих повезних, изукрштаних, или преклапајућих слојева, који, иако су потенцијално дати, могу да буду мењани, напуштани и изгубљени, намнути и отети” и поново (ре)конструисани.⁸⁸

Стјуарт Хол издваја три могућа начина одбране од хомогенизујуће глобализације коју сматра најавом велике кризе идентитета, односно значајним елементом у стварању фрагментарних идентитета. Први је реафирмација националног идентитета, други је инсистирање на етничкој самосвојности, а трећи стварање нових, децентрираних идентитета, по аутору једини примерен савремености. „Не оспоравајући чињеницу а су националне и етничке идентификације нешто што људи интериоризују на такав начин да дискурс доживљавају као есенције, природни поредак ствари Хол их одређује као привремене: „Идентификација представља никад завршен процес, одређена тако да никад не може бити освојена или изгубљена, подржана или докинута”, остварујући се на основу „фантазије присвајања”. Зато су идентитети увек само привремено освојени, последица неког од облика артикулације, као „необавезне везе између дискурзивних концепата који се само привремено повезују конотативним или евокативним везама и то на основу деловања моћи и моћи традиције.” Идентитети који нам се чине целовитим и вечним, јесу у ствари историјски специфична „привремена стабилизација” или арбитрарно зближавање значења.⁸⁹

Закључак

Национални идентитет је с једне стране социјално програмиран, посредством механизма социјализације и доминантних образаца идентификације и културних вредности утканих у владајуће дискурсе у

⁸⁸ Ђурић, Ј., нав. дело, стр. 229.

⁸⁹ Ђорђевић, Ј., нав. дело, стр. 362-363.

јавној сфери; с друге стране, будући да се индивидуалнопсихолошки релизује национални идентитет је и део индивидуалне идентитетске формуле унутар које, у складу са личним изборима појединца, може да буде јаче или слабије изражен, или да одсуствује. Исто тако, у складу са властитим културним преференцијама, појединац усваја елементе своје националне културе и одређује степен у којем ће они бити одређујући за његов културни идентитет. Уз све ове условности, култура јесте примарни оквир/контекст индивидуалних избора, што представља једну од базичних аргументација заштите мањинских идентитета у мултиетничким државама, превасходно као права мањинских група на одржање властите културе. Идеја да је изградња разлика, као основа за самоидентификацију колектива/етничке групе/нације, променљив продукт подложен обликовању прихватљива је само у мери у којој она уважава комплексност културолошких механизма и процеса означавања који леже у основи развијања дистинктивних одлика; јер ови механизми и процеси одређују карактер специфичног континуитета у националним идентификацијама, кроз успостављање симболичко-аксиолошких структура, као облика трајности унутар динамике промена иманентних друштву и култури уопште.

Демаркациона линија између реализма и конструктивизма није симплификована запитаност о томе да ли су идеје важне, већ да ли идеје имају довољно „пропулзивне” моћи да међународни систем претворе у праведнији и мирнији свет. Мада су неки облици сарадње у међународном систему могући, али само кроз директну зависност од материјалних фактора, реалистички одговор је, ван сваке сумње, не. За реалисте идентитет је важан, он се базира на интеракцији и може се променити, али његова ексклузивска подлога онемогућава велике трансформацијске захвате у смеру његовог хармонизовања, он је теоријски превасходно повезан са самопризнавањем. За конструктивисте, промене су могуће. Оно што је примарно за понашање држава је социјално конструисана идеациона структура међународног система заснована на уверењима, нормама и правилима, која условљава разумевање света и деловање држава (када се идеје мењају, мења се и перцепција државних интереса и само понашање). У том контексту, формулисање и форсирање идеја поверења, кооперативности и мира може довести до бољег света.

Конструктивистички постављени идентитет је инхерентно инклузиван, он нужно захтева потврђивање од стране других, „верификовање” сопственог права на постојање и, без обзира на потенцијално ривалство, једнакост са другим. Очигледно је да се ту, за разлику од самопри-

знавања, ради о друштвеном признавању. Логично је за претпоставити да ово узајамно афирмисање између сопства и другости може еволуирати у пријатељство, релацију пријатељ-пријатељ, те довести до идентитета који ће статус „пријатеља” проширити на цело човечанство једне потенцијалне светске државе. Нека потенцијална светска заједница никако не би могла да се подведе под социјалну онтологију која је карактеристична за неку партикуларну заједницу.⁹⁰ Насупрот томе, ради се о поприлично другачијем концепту. Дакле, за разлику од неке специфичне заједнице која би свој идентитет заснивала на дијалектичком односу Истости и Другости, дотле би светска заједница произилазила из схватања човечанства као једне заједнице обележене заједничким природним капацитетима и планетарним стаништем.

Литература:

1. Ashley R. (1986) "The Poverty of Neorealism." u Keohane, R. (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, стр. 255-301.
2. Anderson B. (1998) *Nacija, zamišljena zajednica*, Plato, Beograd
3. Bartelson, J. (2009) *Visions of World Community*, Cambridge: Cambridge University Press.
4. Bazić, J. (2011) „Nacionalni identitet u procesu političke socijalizacije”, *Srpska politička misao*, 4/2011, Beograd: 335-354.
5. Bajar, Ž. F. (2009) „Imaginarno u identitetskoj afirmaciji”, *Identitet(i)*, Beograd, Clio: 384-391.
6. Borbalan, Ž.K. (2009) „Identitet, resurs za akciju” *Identitet(i)*, Clio Beograd: 419-424.
7. Ber, V. (2001), *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Beograd, Zepter
8. Burchill, S., Linklater A., Devetak R., Donnelly J., Paterson M., Reus-Smit C. i True, J. (ur.) (2005) *Theories of International Relations*, New York: Palgrave Macmillan.
9. Carr, E. (1946) *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: Macmillan.
10. Cvetković, V.N. (2002), „Nacionalni identitet i rekonstrukcija institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji)”, *Filozofija i društvo XIX-XX*, Beograd: 51-75.
11. Donnelly, J. (2000) *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
12. Đurić, J. (2008) „Identitet i interkulturalnost – Srbija kao mesto prožimanja Balkana i (Srednje) Evrope”, *Filozofija i društvo*, 19/3, Beograd: 217-232.

⁹⁰ Bartelson, J. (2009) *Visions of World Community*, Cambridge: Cambridge University Press, стр. 171-182.

12. Finnemore, M. (1996) "Norms, Culture, and World Politics: Insights from Sociology's Institutionalism." *International Organization*, 50(2): 325-347.
13. Formozo, B. (2009) „Rasprave o etnicitetu”, *Identitet(i)*, Beograd, Clío: 295-312.
14. Fuko, M. (1998) *Arheologija znanja*, Beograd, Plato
15. Fuko, M. (2007) *Poredak diskursa*, Loznica, Karpos
16. Gilpin, R. (1986) "The Richness of the Tradition of Political Realism." in Keohane, R. (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, str. 301-322.
17. Gilpin, R. (1996) "No one loves a political realist." *Security Studies*, 5(3): 3-26.
18. Golubović, Z. (1999), *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd
19. Halpern, K., Ruano-Borbalan, K. prir. (2009), *Identitet(i)*, Beograd Clío
20. Hol, S. (2001), „Kome treba 'identitet'?", *Reč*, 64/10, Beograd: 215-233.
21. Keohane, R. (1986) (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press.
22. Mearsheimer, J. (1994-1995) "The False Promise of International Institutions." *International Security*, 19(3): 5-49.
23. Kloskowska, A. (2005) *Sociologija kulture*, Beograd, Čigoja štampa
24. Kordić, S. (2010) „Ideologija nacionalnog identiteta i nacionalne kulture”, *zbornik U čast Pera Jakobsena*, (ur. Ajdačić, D., Lazarević Di Đakomo, P.), Beograd: 225-239.
25. Morgenthau, H. (1954) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 2nd edn. New York: Alfred A. Knopf.
26. Milošević-Đorđević, J. (2008) *Čovek o naciji*, Beograd, Institut za političke studije
27. Milošević Đorđević, J., „Oblici operacionalizacije nacionalnog identiteta”, *Srpska politička misao* 3/2011, Beograd: 11-23.
28. Novaković, A. (2009) „Zamišljenost ili izmišljenost nacije”, *Politička revija*, 4/2009, Beograd: 187-198
29. Palan, R. (2000) "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations." *Review of International Studies*, 26(4): 575 – 598.
30. Pešić, M., „Nacionalni identitet i diskurzivna praksa”, *Politička revija* 2/2012, Beograd: 1-27.
31. Radenović, S., „Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja”, *Filozofija i društvo* 3/2, 2006, Beograd: 220-237.
32. Reus-Smith, C. (2002) "Imagining society: constructivism and the English School." *British Journal of Politics and International Relations*, 4(3): 487-509.
33. Reus-Smit C. (2005) "Constructivism." u Burchill, S., Linklater A., Devetak R., Donnelly J., Paterson M., Reus-Smit C. and True, J. (ur.) *Theories of International Relations*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 188-213.
34. Risse, T. (2000) "Let's argue!: Communicative Action in World Politics." *International Organization*, 54(1): 1-39.
35. Rose, G. (1998) "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, 51(1): 144-172.

36. Rot, K. (2000), *Slike u Glavama*, Beograd, Biblioteka HH vek
37. Schweller, R. (1997) "New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 927–930.
38. Schweller, R. i Priess, D.(1997) "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate." *Mershon International Studies Review*, 41(1):1-32.
39. Smit, A., (1998) *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd
40. Tijes, A.M. (2009) „Kulturna proizvodnja evropskih nacija”, *Identitet(i)*, Beograd, Clio: str. 332-344.
41. Vasquez, J. (1997) "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition." *American Political Science Review*, 91(4): 899-912.
42. Vasquez, J (1999) *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
43. Waltz, K. (1986) "Political Structures." u Keohane, R. (ur.) *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, str. 70-97.
44. Weber, M. (1949) *The methodology of the Social Science*. Glencoe: The Free Press.
45. Wendt, A. (1994) "Collective Identity Formation and the International State." *The American Political Science Review*, 88(2): 384-396.
46. Wendt, A. (1999) *A Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
47. Waltz, K. (1979) *Theory of International Politics*, New York: Random House.
48. Wolfers, A. (1962) *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, Baltimore: The Johns Hopkins Press.
49. Žunić, D. Nacionalizam i književnost 1985-1995
<http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf> (1.5. 2014)

REALISM AND CONSTRUCTIVISM IN WORLD POLITICS: PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY

Summary: The first part of the paper critically analyzes the relationship between realist and constructivist paradigm in the treatment of international relations. In addition, emphasis is placed on the affirmation of the impact of ideas, identities, norms and culture of the international system. In this sense, the second part of the paper deals with the construction of national identity and its influence on the formulation of foreign state interests. The paper concludes that national identity is constantly formulating and reformulating, and that it affects the perception of the national interest, which, in turn, dialectically treat both the domestic and the foreign, international perspective .

Key words: realism , constructivism , national identity , international relations, world politics

АЛЕКСАНДАР РАКОВИЋ*
Институт за новију историју Србије
Београд

УДК 271.2(498):27-24“2001-2004“
Оригиналан научни рад
Примљен: 12.03.2014
Одобрен: 14.04.2014

НЕКАНОНСКО ДЕЛОВАЊЕ РУМУНСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ (2001–2014) КАО ИЗРИЧИТИ ВИД РУМУНСКИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРЕТЕНЗИЈА**

Сажетак: На основу архиве Министарства вера Републике Србије (АМВ РС), јавних докумената европских институција, зборника архивске грађе, литературе и штампе, рад осветљава неканонско деловање Румунске православне цркве (2001-2014) као вида румунских геополитичких претензија на североисточну Србију и тамошње влашко становништво које себе углавном сматра делом српског народа.

Кључне речи: Срби, Власи, Србија, Румунија, Српска православна црква, Румунска православна црква, Епархија Дакија Феликс

У последњих деценију и по (2001–2014) уочено је јако деловање румунске пропаганде према влашком живљу у североисточној Србији. Република Румунија и Румунска православна црква не крију да им је намера да Влахе у Републици Србији преведу у националне Румуне. Овај процес је у наше време покренут почетком деведесетих година 20. века, оснивањем локалних влашких странака румунске оријентације

* rakovic@gmail.com

** . Рад је настао у оквиру пројекта „Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници” (47027) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

које нису оствариле видљиве резултате. Стога је деловање Румуна према североисточној Србији узело замах после петооктобарских промена (2000) кроз неканонско деловање Румунске православне цркве и дипломатију Републике Румуније.

Постоји и историја овог проблема која је вредна помена. Без историјског увода не може се схватити садашње деловање Румуна према или против Републике Србије. Нити се може разлучити због чега се овај процес дешава и са којим крајњим циљем.

Географски простор на који Румуни имају геополитичке аспирације омеђују с југа планина Ртањ, са запада река Велика Морава, са севера река Дунав и са истока река Тимок. Такве претензије су изнете на Мировној конференцији у Паризу (1919) у „Меморандуму Румуна Србије” који је саставио Влах, румунски сепаратиста и доктор теологије Атанасије Поповић (Athanasie Popovici). У то време радило се о четири округа североисточне Србије (тимочком, моравском, поражевачком и крајинском) (А. Popovici; 1919, 3.). Да је овај простор под ударом видело се и у одговору професора Универзитета у Београду и доктора етнологије Тихомира Р. Ђорђевића који је истим поводом, како би заштитио српске интересе, у Паризу 1919. објавио брошуру „Истина о Румунима у Србији” (Т. Georgevitch; 1919, 12-13, 23.).

Током Другог светског рата румунска иредента имала је истоветан експанзионистички план. Вођа румунских сепаратиста у североисточној Србији, свештеник Ђорђе Сувејкић (Gheorghe Suveica), казао је 1941. влашким заробљеницима, војницима Краљевине Југославије: „Ми ћемо узети све до Мораве” (М. Марковић; 2008, 45.). Неканонска организација Епархије Дакија Феликс Румунске православне цркве (односно Румунског православног протопрезвитерата Дакија Рипенсис), кроз преглед парохија, указује да је и данас (2014) угрожен простор североисточне Србије све до Велике Мораве.¹

Претензије Румуније према североисточној Србији могу се пратити од 1878. до 1944. а онда поново од 1994. до данас. Није их било само током комунизма у Румунији и Југославији. У то време (1966) Драгољуб Петровић је писао да румунске претензије на североисточну Србију нису биле познате „широј јавности” (D. Petrović; 1966, 51.). Недостатак разумевања румунских претензија према североисточној Србији присутан је и данас.

¹ На сајту Румунског православног протопрезвитерата Дакија Рипенсис се уочава да се неканонске парохије Румунске православне цркве простиру до Свилајнца односно до Велике Мораве. Видети: *Daciaortodoxa.ro*.

Стапање Влаха са Србима и прихватање српског националног идентитета у 19. и 20. веку

Срби и Власи на простору североисточне Србије живе измешано. Румунски стручњаци и српски стручњаци нису могли да се сложе о времену када је влашки живаљ досељен на тај простор (то траје и до данас). На пример, док је Атанасије Поповић 1919. тврдио да су Власи у североисточној Србији потомци римских колониста и романизованих Трачана из античког времена на чију су основу додате и нове прекодунавске миграције (А. Popović; 3-4.), Тихомир Ђорђевић је сматрао да су Власи у североисточној Србији везани само за нове миграције, да су почели да се насељавају крајем 17. века када је српско становништво у Великој сеоби кренуло на север. Ђорђевић је подвукао да је насељавање Влаха окончано половином 19. века пошто су влашки сељаци бежали у Србију како би нашли уточиште од црквених и световних великаша из прекодунавске Влашке. Он је посебно подвукао, а ово је веома важно, да је време доласка Влаха у североисточну Србију заправо од секундарног значаја (Т. Georgevitch; 12-19.). Јер румунске аспирације на простор североисточне Србије не полазе од историјског права већ од државног експанзионизма.

У Кнежевини Србији и Краљевини Србији појмови „Влах” и „Румун” били су синоними и у државним статистикама у употреби су била оба појма. Како кад. На пример, попис у Кнежевини Србији (1850) утврђује да у земљи живи 828.999 Срба и 104.343 Влаха (Т. Ђорђевић; 1906, 48.). С друге стране, према *Статистичком годишњаку Краљевине Србије за 1900.* у земљи је живело 2.492.882 људи, било је 2.298.551 Срба који су сви говорили српским језиком, даље: српским и румунским језиком говорило је 32.556 људи, а румунским језиком 89.873 људи (стр. 64-65). Влаха је највероватније било 122.429. Ови подаци показују да је проценат Влаха за 50 година преполовљен. Док је 1850. било око 10% Влаха у Србији, 1900. било их само 5%.

У североисточној Србији Влаха је увек било мање него Срба, а проценат им је стално опадао. Податке који су приказани у табели објавио је 1906. за простор читаве Србије Тихомир Ђорђевић који Влахе назива Румунима (Т. Ђорђевић; 1906, 49-50.), а уподобљени су за простор североисточне Србије у документу ОЗНЕ (1948/1949) у којем су Власи приказани само у том социјетничком виду.²

² „Rad Milovana Pejanovića – OZNA (1948-1949?)” u: Gacović Slavoljub (priređivač) (2009) Vласи u dokumentima zaječarskog istorijskog arhiva (1945-1999), 48-52. Даље у упућивању: (М. Пејановић)

Срби и Власи у североисточној Србији према статистичким подацима Кнежевине Србије и Краљевине Србије (1846–1900)		
година	Срби	Власи
1846.	135.553 (58,24%)	97.215 (41,76%)
1859.	159.783 (56,58%)	122.595 (43,42%)
1884.	236.793 (61,30%)	149.559 (38,70%)
1890.	369.945 (72,33%)	141.523 (27,67%)
1895.	385.917 (70,99%)	157.673 (29,01%)
1900.	501.012 (80,59%)	120.658 (19,41%)

Атанасије Поповић је писао да становништво у влашким насељима није смањивано, али да се све више изјашњавало да је српске националности. Поповић је, као румунски сепаратиста, сматрао да за то треба кривити српске власти које су „србизовале Румуне” (А. Popović; 4-5.). Према Ђорђевићу, прихватање српског идентитета ишло је поступно и без икакве интервенције српске државе која није имала план „србизације” влашког становништва (Т. Georgevitch; 26-28.).

Кроз Поповићеве (румунске) и Ђорђевићеве (српске) ставове из 1919. може се рашчистити доста нејасноћа. Поповић је још писао да су српске државне и црквене власти „забраниле” богослужења и школовање на румунском језику. Упутио је на наводне случајеве малтретирања свештеника и учитеља који су исказивали румунску припадност, чак је додао да је Румунија због размера малтретирања морала да спречи устанак против српских власти (А. Popović; 3-8.). Ђорђевић је одговорио да су Власи добровољно прихватили словенско богослужење. Реч је била о томе да су српски свештеници, образовани у богословијама, носили темељнији хришћански дух од оног који су на истом простору имали влашки свештеници склони сујеверју исто колико и паства, а управо су сујеверје користили румунски агитатори. На исти начин, као што су прихватили српски идентитет, породичну славу и богослужења, Власи су прихватили и српско школство и језик. Што се тиче односа Влаха према Румунији, Ђорђевић је писао да Власи никада нису имали интересовања за румунска питања и симпатије за Румунију, већ да су се идентификовали са Србијом (Т. Georgevitch; 22-35.).

Као што је Ђорђевић говорио одмах после Првог светског рата, наставио је Милован Пејановић после Другог светског рата. Он је за потребе контраобавештајне службе у Федеративној Народној Републици Југославији – ОЗНА (Одељење за заштиту народа) – саставио темељан приказ влашког идентитета у североисточној Србији. Подвукао је да су се Власи током читавог 19. и 20. века борили за Србију. Пејановић је писао да су се Власи између два светска рата све више изјашњавали као

Срби, све више прихватили српски језик што је доводио у везу са просветном политиком и верским утицајем Српске православне цркве. Према Пејановићу, ове историјске околности, највише заједничка борба и саживот, довели су до стапања Срба и Влаха у јединствену српску нацију. Пејановић је тврдио да је било случајева да током свађа влашких и румунских сељака с две стране границе, упркос сродном језику, Румуни Влахе називају Србима, а Власи Румуне само Румунима (М. Пејановић; 52-55.).

Едвард Кардељ и Милован Ђилас су након Другог светског рата сматрали да треба афирмисати влашки идентитет.³ У јавним наступима комуниста се за влашке сељаке 1945. говорило: „радују се што сада смеју да говоре влашки, а да ипак не буду предати Румунима” (*KPS u istočnoj Srbiji*; 2012, 57.). Дакле, чак и када је у оквиру Комунистичке партије разматрано да ли је Власима потребна национална посебност, она је изричито раздвајана од румунске. То је, подсетимо, време када су нове комунистичке власти без икаквог историјског основа установиле црногорску нацију, а истовремено је призната посебна националност и Македонцима.

То се није догодило када је реч о Власима. Комунистички функционер из пожаревачког краја Богољуб Стојадиновић говорио је 1945. да су Власи у Другом светском рату приступали четничком покрету како би се борили „за краља, за српство”. Пејановић је такође нагласио да је против тога да Власи постану посебна народност јер „у националном погледу Власи се осећају Србима. То они кажу и међу собом. Као раније, тако и данас они негодују када се називају Власима” (М. Пејановић; 54-55.).

Влашко становништво је и у комунистичкој Југославији (1945-1991) наставило стапање са Србима, а нове опасности од румунске агитације стигле су у време Грађанског рата у Југославији (1991-1995). Стога је у кабинету министра за националне мањине и људске слободе Савезне Републике Југославије, док је на челу тог ресора била Маргит Савовић, сачињен извештај „Положај влашког становништва у Савезној Републици Југославији са предлогом ставова” (1995). У извештају је стајало да је током векова „процес инкорпорисања влашког становништва у српско национално биће, текао природно и спонтано”.⁴

Историјске околности и развој влашког становништва североисточне Србије условили су да се Власи на том простору спонтано стопе

³ „Osnivački kongres KP Srbije” u: Gacović Slavoljub (priređivač), нав. дело, 21-22.

⁴ „Položaj vlašskog stanovništva u SRJ sa predlogom stavova” u: Gacović Slavoljub (priređivač), нав. дело, 220. Даље у упућивању: („Положај влашког становништва у СРЈ”)

са Србима у јединствену српску нацију. Званични Београд није водио политику наметања српског идентитета Власима. И у времену српске монархије и у времену југословенског комунизма уочено је да Власи, упркос етничкој и лингвистичкој блискости с Румунима, немају никаква интересовања за румунске теме већ да су снажно идентификовани са српском државом и нацијом.

У томе, када је реч о историјским процесима, нема ничег спорног. Велики број Немаца у источној Немачкој вуче порекло од полапских Словена који су асимиловани у немачку нацију. Такође, Немци у Алзасу и Лорени, иако су етнички део шире немачке нације, културолошки су део француске целине. Стога треба уважити чињеницу да етнички Срби и етнички Власи у Србији творе јединствену српску нацију, српски државни, верски и културни простор.

Румунска агитација и територијалне претензије на североистичну Србију у 19. и 20. веку

Румунска пропаганда у североисточној Србији деловала је континуирано од краја седамдесетих година 19. века. Агитатори који су међу Власима заговарали румунску припадност били су агенти из Румуније, али поред њих и неки влашки учитељи, свештеници и трговци који су растурали пропагандни материјал и ширили великорумунске идеје. Врбовање мањег броја младих Влаха за одлазак на школовање у Румунију почело је почетком 20. века (D. Petrović; 31.).

Српске државне и војне власти су на простору североисточне Србије од 1878. до 1896. у касарнама и кућама малог броја трговаца и свештеника плениле румунске пропагандне књиге (М. Пејановић; 61-62.). Крајем 19. века један влашки посланик који је био у вези са тајним румунским пропагандним комитетом у Букурешту, покушао је да у Народној скупштини Краљевине Србије поднесе интерпелацију којом је захтевано да Власи у североисточној Србији добију своје школе и цркве (Исто, 62.).

Румунија је од 1900. до 1903. у североисточну Србију слала свештенике како би деловали према влашком живљу. Српске власти су и ову акцију пресекле (Исто, 62.). С тим у вези, Атанасије Поповић тврди да су Власи из североисточне Србије три пута писали властима Краљевине Румуније (1904, 1906. и 1913) да се код власти Краљевине Србије заузму за отварање румунских школа и установљене румунске црквене јерархије. Букурешт је то наводно одбио како би задржао добре односе са Београдом (А. Роровици; 6-7.).

И политика Аустроугарске монархије била је усмерена ка томе да се између православних Срба и православних Румуна засади семе неповерења и антагонизма, како на њеној територији тако и између Краљевине Србије и Краљевине Румуније. Аустро-Угарска је током 1913. и 1914. давала сигнале Румунији да би румунско територијално ширење на простор североисточне Србије било прихватљиво (Т. Georgevitch; 5-7.).

Одмах после Првог светског рата Румуни су против Србије деловали кроз Национални комитет Румуна у Србији (који је основан у Кишињеву, Молдавија) и Лиге за ослобођење Румуна испод српског јарма у Србији и Македонији (D. Petrović; 31.). Треба имати на уму да је Краљевина Румунија 1918. знатно проширена присаједињењем Трансилваније и Буковине (које су раније биле у саставу Аустро-Угарске) и Бесарабије (која је пре тога била део Руске империје) (С. Nentea; 2007, 123.). И српски народ је стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918) знатно проширио своју државну територију, све до Алпа и Јадранског мора.

Две снажне краљевине требало је да утврде границу на простору Баната. Силе Антанте (Русија, Француска и Велика Британија) су 1916. потписале споразум с Краљевином Румунијом којим су јој гарантовале територијално проширење на читав простор Баната до Тисе и Дунава. Међутим, овај споразум је занемарен као што су занемарене и српске претензије из 1915. на читав Банат (М. Екмечић; 2008, 399.). Стога је Банат у априлу 1919. на Мировној конференцији у Паризу подељен између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније – српски Банат са Вршцем, Белом Црквом, Кикиндом, Зрењанином и Панчевом припао је Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а румунски Банат с центром у Темишвару је ушао у састав Краљевине Румуније (Љ. Димић; 2001, 48.).

Када је реч о румунским претензијама на простор који омеђују Дунав, Тимок, Ртањ и Велика Морава, Тихомир Ђорђевић пише да нити Краљевина Србији нити велике силе нису озбиљно схватале „Меморандум Румуна Србије” којим је тражено да се североисточна Србија после Првог светског рата припоји Краљевини Румунији (Т. Georgevitch; 1919, 7.).

Улазак скоро 70.000 банатских Румуна у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца⁵ били су прилика да се тактика румунизације влаш-

⁵ *Попис 1991. (са освртом на резултате ранијих пописа 1921-1981)* (1998), компакт диск, Савезни завод за статистику, Београд.

ког живља веже и за Румуне у српском Банату. Тако је, на пример, покушано да се абецеда и правопис за Влахе створе по угледу на банатске Румуне (М. Пејановић; 55.). Румунска интелигенција у српском Банату се непријатељски држала према југословенској држави и није се мирила с чињеницом да читав Банат није у Румунији (Јб. Димић; 1997, 92-94.). Никола Динкулеску, румунски агент, убеђивао је током 1935. и 1936. Влахе у североисточној Србији да су Румуни, да треба да се повежу међусобно и са Румунима из српског Баната како би заједно спровели акцију отцепљења од Југославије (М. Пејановић; 63.).

Румунски национализам је нови замах добио током Другог светског рата када су границе Краљевине Румуније проширене до Дњестра и укључиле су историјску руску луку Одесу (1941-1944) (С. Hentea; 2007, 145-146.). Фашистичка влада Јона Антонескуа је крајем априла 1941. затражила од Немачке српски Банат и простор сливова Тимока и Вардара. За области око Тимока и Вардара је предложено да би могли да постану немачко-румунско-италијански кондоминујум уз могуће учешће Бугарске у сливу Тимока. Румунија је страховала да би Мађарска пре ње могла да добије српски Банат, а Бугарска источну Србију (D. Petrović; 33.). Српски Банат је остао под управом фолксдојчера. Немци нису желели да уступе Румунима североисточну Србију (Исто, 47.).

Током Другог светског рата главешине румунских иредентиста у североисточној Србији били су лидери организације „Ваља Тимокулуј” свештеник Ђорђе Сувејкић и учитељ Крста Сандуловић (Kristea Sandu). Њихов рад помагало је неколико румунских министара. Задатке су добијали из Букурешта а главна агитација према североисточној Србији стизала је из Турну Северина. Власима који су потписивали да желе уједињење с Румунијом давани су намирнице, новац и пропагандни материјал (М. Пејановић; 64-65.). За то време Атанасије Поповић је радио у румунском посланству у окупираном Београду.

Румунска машинерија према Власима је у окупираној Србији досегла већи замах но што је икада пре имала и за то је уложен велики новац (D. Petrović; 33, 36.). Први показатељ било је ослобађање југословенских војника пореклом из североисточне Србије – који су се изјаснили као Румуни – из немачког логора у близини Темишвара. Ови заробљеници су пребачени у румунски логор где су поред побољшане исхране, хигијене и кретања добили прилику да гледају позоришне представе, слушају радио, иду на игранке и посећују богослужења на румунском језику. Посетила их је и супруга маршала Антонескуа, а неке је примио и он сам. Влашки логораши су били у обавези да положи заклетву ру-

мунском краљу. У мају 1941. чак 4.000 ових заробљеника враћено је у североисточну Србију (D. Petrović; 34.).

У исто време (мај 1941) влашком живљу се прогласом из Букурешта обратио Ђорђе Сувејкић како би најавио да ће Румунија доћи да „спасе” и „пригрли” влашки „народ Тимока, Крајине и Мораве” (Исто, 34-35.). У јуну и јулу 1941. шириле су се гласине да ће румунска војска прећи Дунав и запосести простор до Пожареваца и Параћина. У извештају српског жандармеријског вода из Кладова стоји да је један румунски пук 10. децембра 1941. покушао да се искрца код Текије али су их у томе спречили Немци (Исто, 38-39.).

Више пажње румунска иредента је посветила долини Тимока него долини Велике Мораве јер су Власи у Поморављу били више увезани са Србима (Исто, 39.). Будући да су Срби били већина у североисточној Србији, Румуни су пропагандно деловали и према њима. Позивали су се на наводне историјске румунско-српске пријатељске односе који би и Србе увели у Велику Румунију (Исто, 39.).

Пошто Сувејкићева агитација није давала резултате, његова канцеларија у Турну Северину је почетком 1942. затворена (Исто, 40.). На Сувејкићево место дошао је Крста Сандуловић који је румунску агитацију у североисточној Србији водио до 1944. Његова намера је била да се ојача културна политика Румуније која би водила ка преобликовању влашке свести, а даље и ка присаједињењу североисточне Србије Великој Румунији. Сандуловић се највише држао дотурања књига, грамофонских плоча а посебну улогу имала је штампа која је стизала из Румуније и Вршца. Власи су и на ово углавном остајали равнодушни (Исто, 41-42.).

Румунску иреденту у североисточној Србији гушили су, када су били у прилици, Недићеве органи и Љотићеве снаге (Исто, 44-47.). Југословенска војска у отаџбини (четници) је од 1943. водила војне операције против румунских агитатора и малобројних сепаратиста у североисточној Србији (Исто, 47-48.).

Након Другог светског рата комунистичке власти Румуније нису спроводиле експанзионистичку политику према Власима. Ипак, социјалистичко време у Југославији и Румунији донело је само предах.

Нови настрај румунског експанзионизма према простору североисточне Србије кренуо је почетком деведесетих година 20. века. Тада су, у време буђења вишестранача у Републици Србији (тада федералне јединице у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији), настале две влашке странке које су заступале ставове да су Власи и Румуни један те исти народ. Реч је о Народној самосталној странци Влаха (1990)

и Покрету Влаха и Румуна Југославије (1991).⁶ С тим ставом су на локалним изборима у влашким срединама бележиле лоше резултате. Међутим, показало се да је њихова спрега са Републиком Румунијом креирала „проблем” у односима Савезне Републике Југославије и Румуније („Положај влашког становништва у СРЈ”, 220-222.).

Наиме, председник Републике Румуније Јон Илиеску је на овај „проблем” указао 24. октобра 1994. председнику Савезне Републике Југославије Зорану Лилићу на званичном сусрету у Букурешту. Илиеску је Лилићу рекао да је „забринут” јер је од „румунске дијаспоре” у североисточној Србији чуо да југословенске власти показују неразумеваше за захтеве ове „румунске дијаспоре” која се стога за помоћ обратила Румунији (Исто, 222.).

СР Југославија је стога 1995. изградила смернице ради будућег деловања према Румунији. Став југословенске стране је био да су Власи „посебна етничка група, која је инкорпорисана у српско национално биће” и да се „влашко питање” на „унутрашње-политичком плану у СРЈ не поставља”. Југословенске власти су предвиделе, и показало се да су биле у праву, да ће Румунија од „влашког питања” направити билатерални проблем али и да ће искористити то како би међународној заједници бити приказано „ново угрожавање мањинске популације” у СР Југославији. Подвучено је да Румунија није једина која ће притискати СР Југославију због „влашког питања” већ да ће то урадити и друге земље које су током деведесетих радиле на дестабилизацији Републике Србије, СР Југославије и простора бивше СФР Југославије (Исто, 219-223.). Дакле, сматрало се да ће српске и југословенске власти поред Румуније притискати и земље Запада.

У смерницама СР Југославије за односе са Румунијом и Западом стајало је како треба инсистирати да су Власи посебна етничка група која је интегрисана у српску нацију и српску и југословенску државност, да Власи у Србији и СР Југославији имају сва грађанска права и потпуну равноправност, да југословенским властима не одговара покретање „влашког питања” и отварање „вештачког проблема” с пријатељском Румунијом, да у супротном може бити речи о безбедносном изазову за Србију и СР Југославију, да треба инсистирати како је „влашко питање” неадекватно приказано у румунским медијима (Исто, 223-224.).

Уочавамо, дакле, да су последње две деценије 19. века, првих пет деценија 20. века и последња деценија 20. века у румунској политици

⁶ *Republic of Serbia: Pre-Election Technical Assessment*, prepared by International Foundation For Election Systems Washington, April 1997, 85-87.

према североисточној Србији носиле истоветну поруку: геополитичко ширење према влашком живљу односно простору до Велике Мораве. У то су били укључени румунско свештенство, државни органи, агентуре, у занемарљивом броју локално становништво. Покушај да се североисточна Србија присаједини Румунији на Мировној конференцији у Паризу (1919) била је неозбиљна. Међутим, после југословенског уједињења (1918) румунски планови ишли су ка томе да се „румунски простор” српског Баната и североисточне Србије повежу како би се заједно присајединили Румунији. Таквог агитовања је било између два светска рата а то је затражено и током Другог светског рата. Увек неуспешно.

Први пут икаква организациона целина за Румуне у српском Банату и такозване „Румуне” у североисточној Србији створена је 2001. оснивањем Епархије Дакија Феликс Румунске православне цркве. Румунско деловање против Србије тиме је добило opak замах.

Румунска православна црква у североисточној Србији: узданица румунског геополитичког ширења у 21. веку

Политичка агитација прорумунских странака у североисточној Србији током деведесетих година 20. века показала се недовољном. Стога је, по свему судећи, румунска страна одлучила да у игру убаци Румунску православну цркву. И то не само статично, како би из Румуније прелазило свештенство у североисточну Србију (иако има и тога), већ и динамично: успостављањем неканонске јерархије Румунске православне цркве у североисточној Србији.

Када је о српско-румунским црквеним везама реч, поменимо да је до 1931. у Темишвару више векова постојало седиште српског епископа као дела Српске православне митрополије у Сремским Карловцима или уједињене Српске православне цркве. После 1931. један српски епископ одређиван је за администратора Епархије темишварске, а један српски свештеник за архијерејског намесника у Темишвару (Р. Радић; 2002, 409.).

С друге стране, Митрополија сибинска (коју су чиниле Епархија карансебешка и Епархија арадска) за православне Румуне издвојила се 1864. из састава Српске православне митрополије у Сремским Карловцима. Румуни из јужног дела српског Баната ушли су у састав Епархије карансебешке, а Румуни из средњег дела српског Баната дошли су под јурисдикцију Епархије арадске. И после утврђивања границе између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније, румунске

парохије у српском Банату остале су у ове две епархије које су се нашле у саставу уједињене Румунске православне цркве (А. Ђурић-Milovanović, М. Маран, В. Сикимић; 2011, 16-17.).

Румунија, румунски интелектуалци и свештенство у српском Банату су се између два светска рата залагали за установљење Викаријата Румунске православне цркве са седиштем у Вршцу који би био организациона целина за православне Румуне у Краљевини Југославији. Румунска православна црква у српском Банату је од 1923/1924. оснивала верске кружоке који су неговали културну делатност, а главну реч у панрумунском културном удружењу Астра (1936) водило је румунско свештенство. Међудржавне преговоре о утврђивању црквеног и просветног положаја српске мањине у румунском Банату и румунске мањине у српском Банату отежавало је непријатељско држање румунске интелигенције и свештенства у српском Банату према југословенској држави (Љ. Димић; 1997, 92-94, 114-116.). Румунска агентура ургирала је 1935. и 1936. за подизање румунских цркава у североисточној Србији и слање младих Влаха на школовање у Румунију како би се од њих правила интелигенција склона прикључењу овог простора румунској држави (М. Пејановић; 63-64.).

После Другог светског рата нису били јасно регулисани односи између румунских парохија у Југославији с матичном црквом у Румунији и српских парохија у Румунији с матичном црквом у Југославији. Заправо, ове везе су тада зависиле од међудржавних односа Југославије и Румуније. Владика банатски Српске православне цркве Висарион (администратор Епархије темишварске Српске православне цркве) и митрополит темишварски Румунске православне цркве Николај су почетком шездесетих година 20. века договорили, да на принципу реципроцитета врше, епископске обавезе за своје сународнике с друге стране границе. Српски и румунски владика су до 1966. утврдили да би две сестринске цркве могле да рукоположе викарне епископе, тако што би владика банатски Српске православне цркве поставио викарног епископа у Темишвару, а митрополит темишварски Румунске православне цркве рукоположио викарног епископа за Румуне у српском Банату (Р. Радић; 409-410.).

Следећи корак било је издвајање Румуна у српском Банату у посебно Удружење свештеника (1966) (Исто, 410.). А потом је 1971. основан Викаријат Румунске православне цркве у српском Банату, са седиштем у Вршцу под канонским старатељством Митрополије темишварске Румунске православне цркве (А. Ђурић-Milovanović; 2012, 104.). Оснивање епархије за Румуне у Југославији чекало је наредних тридесет година.

Оснивачка скупштина епархије Дакија Феликс у српском Банату одржана је 19. фебруара 2001.⁷ Темишварски архиепископ Румунске православне цркве рукоположио је Данила Стоенескуа (1. април 2001) за викарног епископа „за Југославију”,⁸ а 12. фебруара 2004. рукоположио га је за епископа администратора Епархије Дакија Феликс Румунске православне цркве.⁹

У Министарству вера Републике Србије су сматрали да је оснивање Епархије Дакија Феликс Румунске православне цркве у српском Банату (2001) имало за циљ да се из ове епархије слободније крене у прорумунску агитацију у североисточној Србији.¹⁰ Могуће је да је појачано деловање Румуна стигло након посете помоћника америчког државног секретара Строба Талбота Румунији (6. април 1999), у време НАТО агресије на СР Југославију.¹¹

У сваком случају, деловање епископа Данила је одмах створило тензије између српског и румунског свештенства и верника у српском Банату.¹² Убрзо је кренуо даље. Епископ Данил је без знања владике тимочког Српске православне цркве Јустина у фебруару 2002. „неканонским упадом” посетио Бор, Зајечар и Кладово. Говорио је и на скупу Демократског покрета Румуна Србије у селу Слатина код Бора. Епископ Данил је покушао да у селу Слатина служи литургију на румунском језику али је из канонских разлога спречен. Скупу, на којем је тражено да се за влашки живаљ уведе румунски језик у школама и румунско богослужење у црквама, присуствовао је румунски амбасадор Јон Маковеј.¹³

Епископ Данил је убрзано, ван свих критеријума, „рукоположио” Бојана Александровића (Boian Alexandrovici) из Малајнице код Неготина за протојереја-ставрофора Румунске православне цркве у Тимочној

⁷ АМВ РС, Досије „Епархија Дакија Феликс”.

⁸ Биографија Данила Стоенескуа на сајту Румунске православне цркве, *Patriarhia.ro*; као и АМВ РС, информација о деловању Румунске православне цркве. Ова информација обухвата временски оквир од 2001. до 2008.

⁹ Биографија Данила Стоенескуа на сајту Румунске православне цркве, *Patriarhia.ro*.

¹⁰ АМВ РС, Информација о деловању Бојана Александровића у Тимочној епархији Српске православне цркве. Ова информација обухвата временски оквир од оснивања епархије Дакија Феликс (2001) до 2008.

¹¹ АМВ РС, информација о деловању Румунске православне цркве. Ова информација обухвата временски оквир од 2001. до 2008.

¹² АМВ РС, Исто.

¹³ АМВ РС, Информација о деловању Бојана Александровића у Тимочној епархији Српске православне цркве. Ова информација обухвата временски оквир од оснивања епархије Дакија Феликс (2001) до 2008.

Крајини.¹⁴ Александровић је 2003. затражио дозволу за подизање румунске цркве у Малајници, а да за то није тражио благослов владике тимочког Јустина као надлежног архијереја Српске православне цркве. Пошто због тог процедуралног преступа није добио дозволу од државних и локалних органа Републике Србије, Александровић је своју кућу претворио у тобожњу цркву чине је починио велики канонски прекршај. На службе је позивао представнике румунске амбасаде, госте из Румуније и српског Баната. Нису уродили плодом покушаји Српске православне цркве да са представницима Румунске православне цркве дођу до решења за неканонске преступе у Тимочној Крајини. Стога је владика тимочки Јустин 16. октобра 2008. обавестио Свети архијерејски синод Српске православне цркве да је Црквени суд Епархије тимочке лишио Александровића свештеничког чина.¹⁵

Одмах потом је заседао Свети архијерејски синод Румунске православне цркве (29. октобар 2008) који је одлучио да се „сматра неважећим акт” Црквеног суда Епархије тимочке Српске православне цркве „јер румунски свештеник [Бојан Александровић] није клирик Српске православне цркве”. Свети архијерејски синод Румунске православне цркве је овластио епископа Дакије Феликс Данила да појача напоре како би се са државним и црквеним властима у Србији нашло решење „за одбрану легитимних права Румуна у Тимочној долини да имају свештенике и службе на матерњем језику”.¹⁶ Поред подршке коју му је пружао румунски патријарх Данијел, Александровић је ветар у леђа добио и од румунског председника Трајана Басескуа који га је у марту 2008. одликовао државним орденом за заслуге у култури (*Timis Online*, 12. martie 2008).

Државни и црквени органи Румуније су овим чиновима показали непоштовање према српској држави и цркви. Али, то је само била увертира у још бескруполознији вид ниподаштавања који се чак може тумачити и као демонстрација силе против Републике Србије и Српске православне цркве.

На основу Закона о црквама и верским заједницама Републике Србије, (који је усвојен 20. априла 2006 (*Службени гласник Републике Србије*, 36/06.), 26. јула 2006. донет је Правилник о садржини и начину вођења Регистра цркава и верских заједница у чијем је 2. члану стајало: „У сагласју са Српском православном црквом у Регистар се уписује и

¹⁴ АМВ РС, Исто.

¹⁵ АМВ РС, Исто.

¹⁶ АМВ РС, информација Бироа за штампу Румунске патријаршије са радне седнице Светог архијерејског синода Румунске православне цркве (29. октобар 2008).

одговарајућа организациона јединица Румунске православне цркве у Банату” (*Службени гласник Републике Србије*, 64/06).

С друге стране, Република Румунија је 28. децембра 2006. усвојила Закон о верским слободама и општем статусу верских заједница којим је Епархија темишварска Српске православне цркве стављена на друго место у поретку цркава и верских заједница у Румунији, одмах иза Румунске православне цркве. Према мишљењу Министарства вера Републике Србије, такво законско решење у Републици Румунији имало је за сврху да се у Републици Србији, на основу реципроцитета, у Регистар цркава и верских заједница упише Епархија Дакија Феликс а не Викаријат Румунске православне цркве са седиштем у Вршцу.¹⁷

На састанцима са министром вера проф. др Богољубом Шијаковићем и румунски амбасадор у Београду Јон Маковеј (29. јануар 2006) и епископ Епархије Дакија Феликс Данил (14. април 2009) су тражили да се у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије упише Епархија Дакија Феликс за румунске вернике у српском Банату. Министар Шијаковић је стога замолио Српску православну цркву да изда позитивно мишљење о захтеву Епархије Дакија Феликс.¹⁸

Епархија Дакија Феликс Румунске православне цркве упутила је 30. јануара 2009. захтев Министарству вера Републике Србије за упис у Регистар цркава и верских заједница. Свети архијерејски синод Српске православне цркве је 10. априла 2009. дао позитивно мишљење о захтеву Епархије Дакија Феликс чиме је испуњен услов прописан Правилником о садржини и начину вођења Регистра цркава и верских заједница, да Румунска православна црква у српском Банату може имати организациону јединицу. Стога је Министарство вера Републике Србије 27. априла 2009. уписало Епархију Дакија Феликс Румунске православне цркве, са седиштем у Дети (Румунија) и административним седиштем у Вршцу, у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије. Епископ Данил Стоенеску је прихваћен као овлашћено лице за заступање ове епархије.¹⁹ Седиште румунског епископа морало је да буде ван граница српског Баната јер је противно канонском праву да двојица епископа

¹⁷ Law 489/2006 on the Freedom of Religion and the General Status of Denominations, published in the Official Journal (*Monitorul Oficial al României*), Part I, issue #11/08 Jan. 2007; као и АМВ РС, информација о деловању Румунске православне цркве. Ова информација обухвата временски оквир од 2001. до 2008.

¹⁸ АМВ РС, Службена белешка Министарства вера Републике Србије о разговору министра вера проф. др Богољуба Шијаковића са амбасадором Румуније Јоном Маковејем, 15. мај 2009.

¹⁹ АМВ РС, Потврда о упису Епархије Дакија Феликс у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије, 27. април 2009.

стољују у истом граду будући да је Вршац седиште Епархије банатске Српске православне цркве.

Истовремено када и Епархија Дакија Феликс, захтев за упис у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије поднео је Протопрезвитерат Дакија Рипенсис (Приобална Дакија) Румунске православне цркве на чијем је челу Бојан Александровић. Захтев је поднет 27. јануара 2009. а према приложеном статуту Протопрезвитерат Дакија Рипенсис обухватио би „све православне румунске вернике (тзв. Влахе) који живе на територији Источне и Североисточне Србије”. Видимо, дакле, да је реч о већ спознатом простору који омеђују Тимок, Ртањ, Велика Морава и Дунав. Министарство вера је 24. марта 2009. прекинуло поступак уписа Протопрезвитерата Дакија Рипенсис јер за упис није било основа у нашем државном и општем црквеном праву.²⁰

Протопрезвитерат Дакија Феликс је поводом закључка Министарства вера поднео тужбу Врховном суду Србије, а Министарство вера је 3. августа 2009. послало одговор на тужбу.²¹ Врховни суд Србије је 17. септембра 2009. поништио закључак Министарства вера Републике Србије.²² Ово је био сигнал да Румунска православна црква више не крије да је одлука о неканонском проширењу Епархије Дакија Феликс на простор североисточне Србије донета и пре 2009.²³ Уколико није тада, онда се то свакако догодило током 2010. јер је у Календару за 2011. Румунске православне цркве простор североисточне Србије стављен под капу

²⁰ АМВ РС, Одговор на тужбу Румунског Православног Протопрезвитерата Приобалне Дакије – Дације Рипенсис, 3. август 2009.

²¹ АМВ РС, Исто.

²² Пресуда Врховног суда Србије, 17. септембар 2009. Пресуда је скенирана и објављена на интернету у оригиналу на српском језику као и у преводу на румунски језик: <http://cubreacov.wordpress.com/2009/10/31/victoria-parintelui-boian-alexandrovici-protopop-de-dacia-ripenis/>

²³ На више румунских сајтова крајем 2009. је, поводом одлуке Врховног суда Србије, стајао текст следеће садржине у којем је Протопрезвитерат Дакија Рипенсис навођен као део Епархије Дакија Феликс: „Curtea Supremă de Justiție a Serbiei a anulat decizia Ministerului Cultelor, prin care a respins înscrierea Protopopiatului Ortodox Român al "Daciei Ripensis" din Malainița, Timoc, în Registrul Bisericii și Comunităților religioase din Serbia”, a declarat, pentru TimocPress, părintele român protoereu Boian Alexandrovici, din satul Malainița, Timoc, Serbia. Preotul a subliniat că hotărârea autorităților de la Belgrad de a nu accepta recunoașterea protopopiatului aflat în jurisdicția Episcopiei "Dacia Felix" din Vârșet, pentru care s-au început demersurile în 27 ianuarie 2009, constituie un atentat la identitatea spirituală a celor peste 300.000 de români care trăiesc în cele 154 de sate românești și alte 48 localități cu populație mixtă. Nerecunoașterea s-a datorat fricii autorităților religioase timocene de a nu provoca un conflict între Biserica Ortodoxă Română (BOR) și Biserica Ortodoxă Sârbă (BOS).”

Епархије Дакија Феликс.²⁴ Неканонско ширење Епархије Дакија Феликс на простор североисточне Србије није се могло остварити без одлуке Светог архијерејског синода Румунске православне цркве на чијем је челу румунски патријарх. Све ово није било познато пре уписа Епархије Дакија Феликс у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије.

Свечано уручење Потврде о упису у Регистар цркава и верских заједница Епархији Дакија Феликс, заказано је 28. априла 2009. у Патријаршији Српске православне цркве. Министарство вера Републике Србије и Српска православна црква су тиме желели да укажу пријатељску пажњу Румунској православној цркви. Министар вера Шијаковић је срдечно предао потврду о упису Епархије Дакија Феликс у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије. Међутим, епископ Данил Стоенеску је на то изненада одговорио унапред припремљеним дописом да не признаје упис Епархије Дакија Феликс док јој се у Регистру цркава и верских заједница не придода Протопрезвитерат Дакија Рипенсис у североисточној Србији. О томе раније није било речи али је реакција показала да је Румунска православна црква већ укључила Протопрезвитерат Дакија Рипенсис у састав Епархије Дакија Феликс. Епископ Данил је казао да је одлуку о непризнавању уписа Епархије Дакија Феликс без Протопрезвитерата Дакија Рипенсис добио од румунског патријарха Данијела и да због тога што је Румунска православна црква лишена овог протопрезвитерата свечаном уручењу не присуствује румунски амбасадор Јон Маковеј. Епископ Данил је казао да „за румунског патријарха Тимочка Крајина има исту важност као Молдавија и да су пограничне епископије Румунске православне цркве добиле налог да организују црквени живот за Румуне и Влахе у Тимочној Крајини”. Румунски епископ је казао да „није у питању офанзива”, „нису у питању територијалне претензије” и потом је запретио да ће се решење за деловање Румунске православне цркве у Тимочној Крајини наћи на Међународном суду у Стразбуру, према моделу који је нађен за Митрополију Бесарабије Румунске православне цркве у Молдавији.²⁵

Заменик српског патријарха, митрополит црногорско-приморски Амфилохије је изразио „запрепашћење” и упитао је румунског епископа

²⁴ АМВ РС, Допис Министарства вера и дијаспоре Републике Србије под насловом „Информација за разговор са представницима Европског парламента из надлежности Министарства вера и дијаспоре” послат Одбору за европске интеграције Народне скупштине Републике Србије, 13. април 2011.

²⁵ АМВ РС, Службена белешка Министарства вера Републике Србије о уручењу Потврде о упису у Регистар цркава и верских заједница Републике Србије Епархији Дакија Феликс Румунске православне цркве, 28. април 2009.

„да ли ви браћо сада, када видите у каквом је стању наша земља и наш народ, крећете у офанзиву против нас и претите духовним бомбардовањем”? Министар Шијаковић је оштро одбрусио епископу Данилу да је тражио упис Епархије Дакија Феликс за српски Банат и да је злоупотребио „несебичну добру вољу” Републике Србије и Српске православне цркве.²⁶

Поводом скандала који се догодио у Патријаршији Српске православне цркве, министар Шијаковић је позвао на разговор амбасадора Маковеја. Шијаковић је 15. маја 2009. рекао Маковеју да је епископ Данил реаговао „непромишљено, неадекватно и неприхватљиво” и подсетио га да Протопрезвитерат Дакија Рипенсис „током разговора комисија Српске православне цркве и Румунске православне цркве и размене дописа двеју цркава од 2006. до данас, није био нити тема разговора нити предмет спора”. Министар је подвукао да је уписом Епархије Дакија Феликс за румунске вернике у српском Банату питање регистрације Румунске православне цркве „закључено” у Регистру цркава и верских заједница Републике Србије.²⁷

Маковеј је одговорио да Румунија неће престати да брине о Румунима изван Румуније у које је сврстао и Влахе. Казао је да Румунија подржава Србију на питању Косова и Метохије и европских интеграција и да не би било добро да односе две земље нарушава црквено питање у североисточној Србији. Шијаковић и Маковеј након овог разговора (15. мај 2009) нису нимало приближили ставове.²⁸

Епархија Дакија Феликс остала је уписана у Регистру цркава и верских заједница Републике Србије као организациона јединица Румунске православне цркве за српски Банат. Протопрезвитерат Дакија Рипенсис, као део Епархије Дакија Феликс, и даље неканонски и противзаконито делује у североисточној Србији. Румунска православна црква на простору североисточне Србије данас (2014) има седам свештеника, а према распореду неканонских румунских парохија видимо да је угрожен простор три епархије Српске православне цркве: тимочке, браничевске и шумадијске.²⁹

²⁶ АМВ РС, Исто.

²⁷ АМВ РС, Службена белешка Министарства вера Републике Србије о разговору министра вера проф. др Богољуба Шијаковића са амбасадором Румуније Јоном Маковејем, 15. мај 2009.

²⁸ АМВ РС, Исто.

²⁹ На сајту Протопрезвитерата Дакија Рипенсис побројане су парохије и свештеници Румунске православне цркве у североисточној Србији. Видети: *Daciaortodoxa.ro*.

Ни Влада Републике Србије ни Српска православна црква нису успели да спрече неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији, које има за циљ да се Власи из српског и/или влашког идентитета преведу у румунски идентитет. Разлози за ово се крију и у дипломатским притисцима Републике Румуније на које је Република Србија морала да пристане како би постала кандидат за чланство у Европској унији.

Епилог: „Протокол мешовите румунско-српске комисије о националним мањинама” (2012)

Румунија је на дипломатском пољу остварила значајне пробоје како би се такозвано „румунско питање” у североисточној Србији интернационализовало. У Парламентарној скупштини Савета Европе 2008. је усвојена резолуција под насловом „Ситуација с националним мањинама у Војводини и румунском етничком мањином у Србији” у којој је од Републике Србије тражено да „у сарадњи са Српском православном црквом и Румунском православном црквом нађе практично решење како би верска слобода постала реалност у источној Србији”.³⁰ С тим у вези дата је препорука Савету министара да прати да ли Република Србија спроводи препоруке које су јој дате резолуцијом.³¹ Двадесет посланика Парламентарне скупштине Савета Европе, од којих су скоро половину чинили посланици из Румуније и Молдавије, поднело је 2010. деларацију у којој је подела на „Румуне” и „Влахе” у Републици Србији оцењена као „вештачка”.³² И у америчким извештајима о верским слободама у Републици Србији 2011. је изнета примедба да постоји „проблем” у деловању Румунске православне цркве ван српског Баната.³³

Румунски председник Трајан Басеску тражио је 1. новембра 2011. од председника Србије Бориса Тадића да се Власима у Тимочној Крајини, „који себе сматрају Румунима Власима” да „право на образовање на

³⁰ Assembly debate on 1 October 2008 (33rd Sitting) (see Doc. 11528, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Herrmann). Text adopted by the Assembly on 1 October 2008 (33rd Sitting). See also Recommendation 1845 (2008).

³¹ Assembly debate on 1 October 2008 (33rd Sitting) (see Doc. 11528, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Herrmann). Text adopted by the Assembly on 1 October 2008 (33rd Sitting).

³² The situation of the Romanian minority in Serbia, Written Declaration No 444, Doc. 12242, 29 April 2010.

³³ U. S. Department of State, *International Religious Freedom Report for 2011: Serbia*: <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?dliid=192859>

румунском или влашком, право на [Румунску] православну цркву, право да издају новине на матерњем језику”. Басеску је казао да ће румунске власти у наредним годинама применити молдавска искуства у сарадњи са Румунима и Власима у Србији како би кроз стипендирање боље упознали „домовину” Румунију (*Evz.ro*, 1 November 2011). Министар спољних послова Румуније Кристиан Диаконеску је 28. фебруара 2012. на састанку министара спољних послова земаља Европске уније покренуо питање да ли Република Србија, као кандидат за европске интеграције, довољно поштује права мањина. Диаконеску је подвукао да „Србија мора да уради више на поштовању права влашке мањине” (*BalkanInsight.com*, 29 February 2012). Влада Републике Србије је, извесно због спољних притисака, пристала да Република Румунија 2012. у Зајечару отвори генерални конзулат (*Вечерње новости*, 3. фебруар 2012).

Стога, да би добила статус кандидата за пријем у Европску унију, Република Србија је 1. марта 2012. на инсистирање Републике Румуније морала да потпише „Протокол мешовите румунско-српске комисије о националним мањинама”. Суштина овог документа, потписаног у Бриселу, је да Румунија инсистира да се Власи у североисточној Србији сматрају делом шире румунске заједнице и да с тим у вези добију сва мањинска права која им припадају (*Печат*, 17. мај 2012). Комесар за проширење Европске уније Штефан Филе поручио је Србији да мора да примени овај протокол који је потписала са Румунијом (*B92.net*, 29. октобар 2012).

Ово румунско деловање унело је немир у део влашког живља који Србију сматра за матичну државу (*BalkanInsight.com*, 29 February 2012). Али претходно пар речи о ставу влашке већине о сопственом идентитету. Национални савет Влаха, усвојио је 2010. према Закону о националним саветима националних мањина (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/09) Статут у којем је подвучено да влашка национална мањина сматра Републику Србију „својом домовинском матицом” (*Nacionalnisavetvlaha.rs*, 6. новембар 2010). Национални савет Влаха је 24. јануара 2012. усвојио влашко писмо у ћириличној и латиничној варијанти (*Nacionalnisavetvlaha.rs*, 11. август 2012) Број Влаха на пописима у Републици Србији показивао је успоне и падове:

Власи на пописима у Републици Србији од 1948. до 2011. (у броју и проценту према укупној популацији Републике Србије) ³⁴	
1948.	93.440 (1,43%)
1953.	28.047 (0,40%)
1961.	1.368 (0,02%)
1971.	14.724 (0,17%)
1981.	25.596 (0,27%)
1991.	17.804 (0,23%)
2002.	40.054 (0,53%)
2011.	35.330 (0,49%)

Будући да влашку популацију статистички можемо пратити од 1848. (видети и претходну табелу) уочава се њихово национално стапање са Србима, а током претходних неколико деценија у порасту је влашко национално одређивање. Даље, упркос непрестаној румунској агитацији само 2.073 грађана у североисточној Србији изјаснило се 2011. као Румуни (*Nacionalnisavetvlaha.rs*, 7. март 2013). Према попису у Републици Србији (2011), у Борском, Браничевском, Поморавском и Зајечарском округу живи 635.462 становника. То је, угрубо, простор североисточне Србије на који је Румунија показала претензије упркос томе што Румуна на овој подручју има само 0,33% (односно 2.073 грађана). Уочава се да се већина Влаха и даље изјашњава као Срби, да затим следе Власи који Републику Србију сматрају матичном државом, а да тек мален број њих себе сматра Румунима.

Стога су се Власи који сматрају да им је матична држава Србија у марту 2013. запитали, због чега Министарство просвете спроводи анкету у североисточној Србији о увођењу румунског језика у школе и да ли је то цена европских интеграција? Национални савет Влаха је издао саопштење да се над „влашком популацијом свакодневно врши стравичан притисак у домену стандардизације језика и писма а нарочито религије”. Драган Балашевић, потпредседник Националног савета Влаха је поручио званичницима Републике Србије „да не треба подлећи притисцима и савијати главу због уласка у Европу” (*Nacionalnisavetvlaha.rs*, 7. март и 19. март 2013).

Међутим, Република Србија је преузела извесне обавезе према Републици Румунији и Европској унији који јој сужавају простор против нелегитимног деловања Републике Румуније и неканонског деловања Румунске православне цркве у североисточној Србији. Република

³⁴ Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији: вероисповест, матерњи језик и национална припадност (2013), Завод за статистику Републике Србије, Београд, 21.

Румунија је искористила прилику да као члан Европске уније (али и НАТО пакта) изврши притисак на Републику Србију и услови њено приступање европским интеграцијама такозваним „румунским питањем” у североисточној Србији. Ипак, могуће је наћи начин да се на простору североисточне Србије одбране наши национални интереси. Најважнији ресурс и североисточној Србији, људски ресурс односно Срби и Власи, готово стопроцентно су на страни очувања суверенитета Републике Србије. Београд то мора да има на уму и да то никада не испусти из вида.

Закључак

Већ више од једног века румунска пропаганда према влашком становништву североисточне Србије одвија се преко румунског свештенства. Први пут је у последњих петнаестак година Румунска православна црква на простору североисточне Србије успоставила неканонску јерархију док канонску никада није имала. Српска православна црква је једина историјска и канонска црква у североисточној Србији.

Румуни према Власима не делују само из Румуније већ и из српског Баната. Епархија Дакија Феликс прва је румунска организациона целина којом је обухваћен замишљени „румунски простор” у српском Банату и североисточној Србији.

Нажалост, често се уочава да Букурешт подвлачи историјске српско-румунске пријатељске односе и подршку очувања територијалном интегритету Републике Србије на Косову и Метохији како би за себе приграбио право да се Власима у североисточној Србији наметне румунски идентитет.

Национални савет Влаха сматра да влашки живаљ највећи притисак трпи деловањем Румунске православне цркве. Власи се у огромној већини изјашњавају као Срби, затим као Власи којима је Србија матична држава, док је број оних који се изјашњавају као Румуни сасвим мален.

Инфилтрација неканонске јерархије Румунске православне цркве дала је резултате у Молдавији где је дошло до тензија с канонском јерархијом Руске православне цркве. Наиме, Румунска православна црква је за простор Републике Молдавије и дела Украјине који излази на Црно море (до Одесе) основала Митрополију Бесарабије (1992). До 2010. чак 120.000 грађана Молдавије добило је румунске пасоше (*The Telegraph*, 18 July 2010). Заменик премијера Руске федерације Дмитриј Рогозин

изјавио је у октобру 2013. да Румунија спрема анексију Молдавије (*Blic.rs*, 2. oktobar 2013). Стога треба да нас забрину претње епископа Дакије Феликс Данила да је за румунског патријарха североисточна Србија од исте важности као Молдавија (2009), као и изјава румунског председника Трајана Басескуа (2011) да у североисточној Србији треба имати у виду молдавска искуства.

Када је о Републици Србији реч, мало је вероватно да ће у Регистар цркава и верских заједница бити уписани неканонски установљени делови Епархије Дакија Феликс у североисточној Србији. Међутим, чини се да Република Србија због међународних обавеза и европских интеграција неће имати широк простор да забрани деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији. Али увек има начина да се рад ове неканонске јерархије сведе на маргину.

Литература:

1. Arhiva Ministarstva vera Republike Srbije, dokumentacija o Rumunskoj pravoslavnoj crkvi.
2. Dokumenta Parlamentarne skupštine Saveta Evrope (The Parliamentary Assembly of the Council of Europe) na internetu.
3. Službena štampa: *Službeni glasnik Republike Srbije, Monitorului Oficial al României*; Dnevna štampa i sajtovi: srpski i inostrani.
4. Statistički godišnjak Kraljevine Srbije za 1900 (1904), knj. 5, Beograd
5. Đorđević Tihomir R. (1906) *Kroz naše Rumune*, Srpski književni glasnik, knj. 16 sv. 1. Beograd
6. Georgevitch T. R. (1919) *The Truth Concerning the Rumanes in Serbia*, Imprimerie "Graphique", Paris
7. Popovici Athanase (1919) *Le mémoire des Roumains de Serbie*, Société anonyme des Imp. Wellhoff et Roche, Paris
8. Dimić Ljubodrag (1997) *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, III, Stubovi kulture, Beograd
9. Dimić Ljubodrag (2001) *Istorija srpske državnosti III: Srbija u Jugoslaviji*, SANU–Eparhija bačka, Novi Sad.
10. Đurić-Milovanović Aleksandra, Maran Mirča, Sikimić Biljana (2011) *Rumunske verske zajednice u Banatu*, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Vršac
11. Đurić-Milovanović Aleksandra M (2012) *Rumuni neoprotestanti u Vojvodini: između religijskog i etničkog identiteta*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
12. Ekmečić Milorad (2008) *Dugo kretanje između klanja i oranja: istorija Srba u Novom veku (1492-1992)*, Zavod za udžbenike, Beograd.

13. Marković Miodrag (2008) *Boljevac i okolina: narodnooslobodilačka borba 1941–1945*, OO Saveza udruženja boraca NOR, Boljevac
14. Petrović Dragoljub (1966) Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941-1944, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 3-4, Beograd
15. Radić Radmila (2002) *Država i verske zajednice 1945-1970*, II, INIS, Beograd
16. Hentea Călin (2007) *Brief Romanian Military History*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland–Toronto–Plymouth UK
17. Gacović Slavoljub (priređivač) (2009) *Vlasi u dokumentima zaječarskog istorijskog arhiva (1945-1999)*, Nacionalni savet vlaške nacionalne manjine, Zaječar.
18. Mitrović Momčilo, Popović Strahinja (priređivači) (2012) *KPS u istočnoj Srbiji: okružni komitet 1945-1948*, INIS, Beograd
19. Popis 1991. (sa osvrtom na rezultate ranijih popisa 1921-1981) (1998), kompakt disk, Savezni zavod za statistiku, Beograd
20. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji: verispolvest, maternji jezik i nacionalna pripadnost* (2013), Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd

Noncanonical acting of the Romanian Orthodox Church in northeastern Serbia (2001–2014) as an explicit indicator of Romanian geopolitical pretensions

Summary: On the basis of archives of the Ministry of Religion of the Republic of Serbia, public documents of European institutions, collections of archival sources, literature and press, this paper shows noncanonical acting of the Romanian Orthodox Church (2001-2014) as an explicit indicator of Romanian geopolitical pretensions in northeastern Serbia and local Vlach population that overwhelmingly considers itself part of the Serbian nation.

Key words: Serbs, Vlachs, Serbia, Romania, Serbian Orthodox Church, Romanian Orthodox Church, Diocese of Dacia Felix

ДРАГАН Б. ЂУКАНОВИЋ*

Институт за међународну политику и
привреду, Београд

МИЛОВАН ЈОВАНОВИЋ**

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

УДК 316.48(497.6):323

Монографска студија

Примљен: 26.04.2014

Одобрен: 18.05.2014

КРИЗА У ФЕДЕРАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ – ИЗМЕЂУ ГРАЂАНСКОГ БУНТА И РЕВИЗИЈЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА***

Сажетак: Дубинска криза у Федерацији Босне и Херцеговине, бх. ентитету са бошњачко-хрватском већином, радикализована је почетком ове године захваљујући грађанским протестима, а била је узрокована политичким односима између водећих бошњачких и хрватских политичких партија, као и веома лошим економским стањем. У овом раду аутори указују на генезу наведене кризе у Федерацији Босне и Херцеговине, неуспехе међународне заједнице да утиче на консолидацију тамошњих прилика, као и на ток грађанског бунта у фебруару и марту 2014. године. Аутори закључују да се стање у овом ентитету неће побољшати ни након предстојећих парламентарних избора у Босни и Херцеговини, који су предвиђени за почетак октобра.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Федерација Босне и Херцеговине, политички систем, измене устава, грађански протести, политичка криза, економска криза, Европска унија, Сједињене Америчке Државе

Увод

Почетком марта ове године навршило се тачко двадесет година од настанка Федерације Босне и Херцеговине. Наиме, 11. марта 1994. године на инсистирање администрације Сједињених Америчких Држава је

* dragandjuk@yahoo.com

** miki80miki@gmail.com.

*** Рад је реализован у оквиру пројекта „Србија у савременим међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти“ Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, бр. ОИ179023 за период 2011-2014.

у Вашингтону формирана заједничка бошњачко-хрватска творевина на територијама које су од краја 1992. године контролисале две зараћене етничке оружане формације.¹ Окончавање сукоба између Хрватског вијећа обране и пробошњачке Армије Републике Босне и Херцеговине требало је да доведе до усредсређивања на „обуздавање“ Војске Републике Српске, односно оружане формације босанскохерцеговачких Срба.² Истовремено након оснивања Федерације Босне и Херцеговине постављени су постепено и темељи будућег плана Контакт групе (1994) за ратом погођену Босну и Херцеговину, којим је предвиђена њена двоентитетска структура, коју би чинили Република Српска и бошњачко-хрватски ентитет.³ Иако је Војска Републике Српске у том периоду под својом контролом држала велики део територије Босне и Херцеговине (око 60%) уследиле су након ваздушне кампање Северноатлантског савеза на њене положаје и удружене акције Армије Босне и Херцеговине и Хрватског вијећа обране. Тако је створен нови однос снага који је Дејтонским мировним споразумом од 21. новембра 1995. године резултирао територијалном двоентитетском поделом Босне и Херцеговине на Федерацију БиХ, која је имала 51% територије читаве државе, и Републику Српску, којој је припадало 49% територије.⁴

¹ Вашингтонским споразумом, који је потписан 18. марта 1994. године између председника Председништва Босне и Херцеговине, Алије Изетбеговића и председника Републике Хрватске, Фрање Туђмана установљена је Федерација Босне и Херцеговине. Овај документ је садржао следеће документе: „Предлог Устава Федерације БиХ“, „Споразум којим се обезбеђује приступ Јадранском мору кроз територију Републике Хрватске“, „Споразум којим се Републици Хрватској обезбеђује пролаз преко територије Босне и Херцеговине у Неуму“ и „Прелиминарни споразум о успостављању конфедерације између Републике Хрватске и Федерације Босне и Херцеговине“. Поједини сегменти овог споразума никада нису имплементирани, а посебно одредбе о формирању конфедерације између Републике Хрватске и Федерације БиХ. Видети: „Washington Agreement“, Washington, March 18, 1994, Internet, http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/washagree_03011994.pdf, 21/04/2014.

² Вашингтонским споразумом било је предвиђено и да статус територија у Босни и Херцеговини са српском већином регулишу у покриву мировног процеса. То је и учињено 1995. године у Дејтону када је Босна и Херцеговина постала држава сачињена од два ентитета – Федерације БиХ и Републике Српске. Видети: „Устав Федерације БиХ“, Део први, члан 1, став, 2, Сарајево, 30. март 1994.

³ Видети више у: Радомир Нешковић, *Недовршена држава – политички систем Босне и Херцеговине*, Фондација Фридрих Еберт, Бања Лука, 2013, стр.177-178.

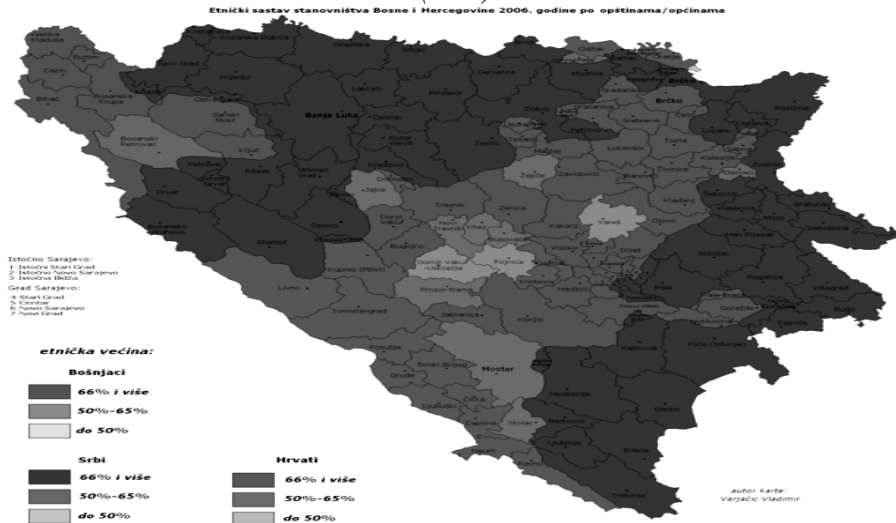
⁴ Ibidem, стр. 179-180. Видети о Женевским и Њујоршким споразумима, који су претходили Дејтонском мировном споразуму. Такође видети и „Оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини“ и његових једанаест анекса, познатији под називом Дејтонски мировни споразум у: *Дејтонски споразум*, ИП „Наша Борба“, Београд, Фининвест, Нови Сад, 1996.

Установљење Федерације Босне и Херцеговине подразумевало је да дође до укидања самопрокламоване Хрватске Републике Херцег-Босне, која је еволуирала од претходне Хрватске Заједнице Херцег-Босне установљење почетком рата у Босни и Херцеговини 1992. године. Ови сукоби су резултирали масовним кршењем људских права током 1993. године у централним деловима Босне – а посебно у селу Ахмићи у којима је ХВО починио масовну егзекуцију бошњачког становништва. Хрватски политички чиниоци у Босни и Херцеговини невољно су прихватили формирање бошњачко-хрватског ентитета указујући притом на потенцијални проблем мајоризације овог народа у односу на најборонији босанскохерцеговачки конститутивни народ – Бошњаке. Пренос надлежности са такозване Хрватске Републике Херцег-Босне на Федерацију Босне и Херцеговине текао је отежано током 1994. и 1995. године и трајао је веома дуго, а поједине њене параинституције остале ду да функционишу и након овог периода.

Истовремено дошло је до суштинске поделе бошњачко-хрватских етничких територија, што потврђује и попис становништва који је обављен 2013. године у Босни и Херцеговини.⁵ Иако се број Хрвата у Босни и Херцеговини према овом попису смањио, што потврђују незванични резултати прошлогодишњег пописа становништва, они су доминантно настањени у великом делу Федерације Босне и Херцеговине. То укључује територију од Ливна на северозападу Херцеговине, преко Купреса, Раме (Прозора) до западних делова града Мостара, Стоца, и јужних делова некадашње општине Требиње (општина Равно). Друга, хомогена хрватска целина у Босни и Херцеговини се налази у Посавини – Оцак и Орашје (Посавски кантон/жупанија). Они су такође успели да очувају своју бројчану доминацију и у општинама Жепче и Усора у околини Добоја, Витезу, Кршеву, Кисељаку, Бусовачи, Новом Травнику и Јајцу. Нешто мањи број Хрвата данас живи у Варешу, Горњем Вакуфу (хрв. Ускопље), Фојници, као и у Тузли и Брчко Дистрикту Босне и Херцеговине. (Видети карту бр. 1)

⁵ Видети: В. Turković, “U BiH ima 48,4 posto Bošnjaka, 32,7% Srba i 14,6% Hrvata“, *Dnevni avaz*, Sarajevo, 10. januar 2014, Internet: <http://www.avaz.ba/vijesti teme/u-bih-ima-484-posto-bosnjaka-327-posto-srba-i-14-6-posto-hrvata>, 15/04/2014.

Карта бр. 1.: *Етнички састав државе Босне и Херцеговине по општинама (2006)*

Извор: Владимир Варјачић, „Етнички састав Босне и Херцеговине 2006. године по општинама/општинама”, Интернет,
<http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:DemoBIH2006a.png>, 21/04/2014.

Творци идеје о бошњачко-хрватској Федерацији Босне и Херцеговине су покушали да превладају такву изразиту етничку поделу ове територије те су на основу овог кантоналног инжењеринга формирали неколико мешовитих кантона (Херцеговачко-неретвански са седиштем у Мостару, Средњобосански са центром у Травнику и Зеничко-добојски кантон). Хрвати данас чине убедљиву већину у Кантону 10 / Херцегбосанској жупанији (Ливно), Западнохерцеговачком кантону (Широки Бријег) и Посавском кантону (Орашје). Дрвар, Гламоч и Босанско Грахово су територије, које су и пре рата у Босни и Херцеговини биле настањене доминантно Србима (више од 90%), а данас се налазе у Федерацији Босне и Херцеговине и то у доминантно хрватском Кантону 10/Херцегбосанској жупанији.⁶

Проблеми у Федерацији Босне и Херцеговине били су евидентни и у другој половини 90-их година прошлог века, а посебно после потписивања Дејтонског мировног споразума. Неретко су се појављивали пунктуелни међуетнички инциденти у мешовитим бошњачко-хрватским

⁶ Видети: Zoran Krešić, „Autonomija za Petrovac, Grahovo, Glamoč i Drvar“, *Večernji list*, Mostar, 13. novembar 2012, Internet, <http://www.vecernji.ba/autonomija-za-petrovac-grahovo-glamoc-i-drvar-474754>, 14/04/2014.

средионама, а политичке елите боснаскохерцеговачких Хрвата наглашава-
вале су да је постојећи аранжман Федерације Босне и Херцеговине за-
право неповољан по њихов народ и да ће довести до постепеног смањења
њиховог броја и угрожавања основних националних интереса. Федераци-
ја Босне и Херцеговине је тако стално упала у озбиљне политичке
кризе након 1994. године, које су доводиле и до институционалних бло-
када и озбиљног раста напетости на свим нивоима – од локалних среди-
на до нивоа етнонационалних хрватских и бошњачких политичких ели-
та.

Након две деценије постојања Федерација Босне и Херцеговине у
њеном садашњем облику се показала као нефункционални модел за
решавање односа између Бошњака и Хрвата. Штавише, она је данас
захваљујући својој унутрашњој институционалној сложености суштин-
ски блокирана и у потпуности се доводи у питање њене дугорочне одр-
живости. Сви покушаји Сједињених Америчких Држава, али и Европске
уније, као доминантних актера који протекле две деценије утичу на уну-
трашње прилике у Босни и Херцеговини да реше проблем функциони-
сања Федерације БиХ нису дали никакве резултате.

Бошњачке и хрватске политичке елите и различита виђења будућности Федерације БиХ

Од самог настанка Федерације Босне и Херцеговине 1994. године
било је јасно да бошњачке и хрватске елите различито перципирају бу-
дућност овог ентитета. Бошњачке политичке елите су, са једне стране,
покушавале да је додатно централизују и да је у перспективи сведу њена
овлашћења на што нижи ниво преношењем надлежности Федерације
БиХ на ниво државе Босне и Херцеговине.⁷ Они су такође сматрали да
би ново формирање такозваног трећег, односно хрватског ентитета суш-
тински девастирало државу Босну и Херцеговину и у потпуности приз-
нало суштинску поделу ове земље. У прилог томе бошњачки политички
челници се позивају на пресуде Међународног кривичног трибунала за
злочине почињене у бившој Југославији, којима су челници самопро-
кламоване Хрватске Републике Херцег-Босне осуђени на вишегодишње
казне због злочина почињених од 1992. до 1994. године.⁸ Истовремено

⁷ Драган Ђукановић, „Измене уставног устројства Босне и Херцеговине – иницијативе и могућности“, *Међународни проблеми*, година LVI, број 2–3, Београд, 2004, стр. 313–314.

⁸ „Пресуде врху Херцег-Босне“, *РТВ Војводине*, Нови Сад, 29. мај 2013, Интернет: http://www.rtv.rs/sr_lat/hronika/presude-vrhu-herceg-bosne-potvrdjen-zlocinacki-poduhvat_396088.html, 12/04/2014.

водеће бошњачке политичке странке – Странка демократске акције, Социјалдемократска партија БиХ и Савез за бољу будућност, су од 2010. године у сталним међусобним трвењима око формирања власти на нивоу Федерације Босне и Херцеговине што, поред недовољне репрезентативности хрватског народа у њеним структурама (изостанак учешћа ХДЗ БиХ и ХДЗ 1990), представља један од тренутно најактуелнијих проблема.

Са друге стране, хрватски чиниоци су инсистирали на постепеном „демонтирању“ Федерације Босне и Херцеговине и формирању посебне властите етничке аутономије на територијама на којима овај народ чини већину.⁹ Међутим, покушај стварања Хрватске самоуправе током 2001. године наишао је на оштру осуду институције Високог представника у БиХ, а каснији бројни покушаји хрватских политичких партија да се иницира идеја о новој територијалној јединици са хрватском већином нису дали никакав резултат. У том смислу су и закључци „Крешевске декларације“ (21. септембар 2007. године) остали мртво слово на папиру иако су се око новог устројства државе Босне и Херцеговине као сложене заједнице три етничке целине (бошњачке, српске и хрватске) усагласили представници готово свих хрватских политичких партија у овој земљи.¹⁰ Сарајево је према њиховом виђењу требало да буде подручје са посебним статусом (дистрикт) под контролом централних, односно државних институција Босне и Херцеговине.¹¹

И у каснијем периоду постојале су бројне заједничке изјаве хрватских политичких партија, Бискупске конференције Римокатоличке цркве у Босни и Херцеговини, Хрватског народног сабора БиХ, као и појединих невладиних организација са хрватким предзнаком (НВО *Croatia Libertas*, Мостар) да до новог устројства државе треба да се дође.¹² И у програмима водећих хрватских политичких странака у БиХ – Хрватска демократска заједница БиХ, Хрватска демократска заједница 1990. и Хрватска кршћанскодемократска унија су истицани слични ставови о

⁹ О генези проблема везаних за статус Хрвата у Федерацији БиХ бидети - Драган Ђукановић, „Хрватско питање у (пост)дејтонској Босни и Херцеговини”, *Нова српска политичка мисао – анализе*, год. III, број 5-6, Београд, 2007, стр. 77-83.

¹⁰ Видети интегрални текст Крешевске декларације на - <http://hkdu.poslovnica.info/stranice/kresevska-deklaracija>, 17/03/2014. Овај документ о неопходности промене статуса Хрвата у Федерацији БиХ и читавој држави потписали су представници Хрватске демократске заједнице БиХ, Хрватске демократске заједнице 1990, Хрватске странке права, Хрватске кршћанско-демократске уније, Народне странке „Радом за бољитак“ и Хрватске сељачке странке БиХ.

¹¹ Ibidem.

¹² Видети интернет портале наведених организација.

неопходности стварања три етничке целине и регулисања посебног статуса главног града државе – Сарајева.¹³

Хрватски политички чиници у Босни и Херцеговини поред наведеног указују и на лош положај овог народа у вези са коришћењем матерњег, односно хрватског језика, као и непостојање јавног емитера на овом језику.¹⁴ Они неретко указују и на неповољан статус Хрвата у срединама са доминантним бошњачким становништвом.

Најзначајнији политички чиниоци српског народа, а посебно председник Републике Српске, Милорад Додик подржавају захтеве бх. Хрвата за формирање трећег ентитета. Истовремено, они дају подршку челницима српских општина у Федерацији Босне и Херцеговине (Босанско Грахово, Босански Петровац, Дрвар и Гламоч) да формирају одређени облик етничке аутономије у Федерацији БиХ.¹⁵ Хрватски политичари, међутим, потенцирају на томе да би у оквиру њиховог будућег ентитета требала да буду и одређена подручја Републике Српске, а на којима су Хрвати били већина у складу са поседњим предратним пописом становништва у Босни и Херцеговини 1991. године.¹⁶

Развој и ескалација политичке кризе у Федерацији Босне и Херцеговине након 2010. године

Вишестрани политички сукоби унутар Федерације Босне и Херцеговине, који су били евидентни у односима између понајпре бошњачке

¹³ Најзначајнија политичка партија Хрвата у БиХ – ХДЗ је у „Начелима Устава Босне и Херцеговине“ навела какво је њено виђење будућности државе. Видети: *Sažetak izbornog programa HDZ BiH za razdoblje 2010-2014*, Internet, http://www.hdzbih.org/component/docman/cat_view/5-hdz-bih.html?orderby=dmdate_published&ascdesc=DESC&start=10, 04/03/2014.

¹⁴ Видети: Mirna Sadiković, „Da li će BiH dobiti kanal na hrvatskom jeziku?“, *Radio Slobodna Evropa*, Prag, 30. oktobar 2010, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/da-il-ce-bih-dobiti-kanal-na-hrvatskom-/25152836.html>, 14/04/2014.

¹⁵ Видети: „Додик: Неминован распад Федерације БиХ“, *PTV B92*, Београд, 3. јул 2013, Интернет, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=07&dd=03&nav_category=167&nav_id=729046, 12/03/2014. и „Dodik traži da Drvar, Glamoc i Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac dobiju autonomiju u FBiH“, *Dnevni avaz*, Sarajevo, 12. novembar 2012, Internet, <http://www.avaz.ba/vijesti teme/dodik-trazi-da-drvar-glamoc-bosansko-grahovo-i-bosanski-petrovac-dobiju-autonomiju-u-fbih>, 01/04/2014.

¹⁶ Видети више о ставовима и резервама Хрватске демократске заједнице БиХ по питању аутономије српских општина у Федерацији Босне и Херцеговине у: „HDZ-ovi oprezno o autonomiji Drvara, Glamoca, Grahova...“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 14. novembar 2012, Internet, <http://www.oslobođenje.ba/vijesti/bih/hdzovi-oprezno-o-autonomiji-drvara-glamoca-grahova>, 15/07/2013.

и хрватске етнополитичке елите, а потом и у унутарбошњачким политичким трзавицама посебно су евидентни након 3. октобра 2010. године, односно претходних парламентарних избора. Хрватски политички челници били су незадовољни избором Жељка Комшића, кандидата доминантно бошњачке Социјалдемократске партије БиХ за члана Председништва Босне и Херцеговине.¹⁷ Анализа изборних резултата показала је да је Комшић већину гласова освојио захваљујући бошњачким, а не хрватским гласовима. Ово је резултат дејтонског Устава Босне и Херцеговине, који предвиђа да се два члана Председништва државе – бошњачки и хрватски – бирају са територије Федерације Босне и Херцеговине, али није предвиђена „етничка“ подела гласова.¹⁸

Резултати избора за Представнички дом Парламента Федерације Босне и Херцеговине показали су дубоку подељеност и бошњачког бирачког тела између Социјалдемократске партије БиХ (24%), Странке демократске акције (20%) и Савеза за бољу будућност БиХ (11,8%).¹⁹ На овим изборима готово је у потпуности поражена Странка за Босну и Херцеговину, чији је лидер Харис Силајџић, а која се више година залагала за потпуну унитаризацију земље и укидање њене двоетнитетске структуре. Хрватско бирачко тело се, такође, било поделило између Хрватске демократске заједнице БиХ (10,6%), Народне странке „Радам за бољитак“ (4,7%), и коалиције Хрватске демократске заједнице 1990. и Хрватске странке права (4,6%).²⁰

После вишемесечних преговора о формирању Владе Федерације Босне и Херцеговине тек је половином фебруара 2011. године дошло до њеног конституисања захваљујући коалицији Социјалдемократске партије БиХ, Странке демократске акције, Народне странке „Радам за бољитак“ и Хрватске странке права, која је раскинула предизборну коалицију са Хрватском демократском заједницом 1990. За председника Федерације БиХ је изабран Живко Будимир, кандидат екстремно десне Хрватске странке права, која баштини политичко наслеђе истоимене странке једног од водећих идеолога хрватског национализма др Анте Старчевића (1823-1896).²¹ За потпредседнике Федерације БиХ из реда

¹⁷ Видети Интернет презентацију Централне изборне комисије Босне и Херцеговине на којој су објављени коначни резултати избора за чланове Председништва БиХ, Представнички дом Парламентарне скупштине БиХ, као и за ентитетске органе власти - <http://www.izbori.ba/Finalni2010/Finalni/Default.aspx>.

¹⁸ „Устав Босне и Херцеговине“, 1995, члан V, став 1.

¹⁹ Видети – <http://www.izbori.ba/Finalni2010/Finalni/ParlamentFBIH/Default.aspx>.

²⁰ Ibidem.

²¹ Детаљну биографију Живка Будимира видети на - <http://www.predsjednikfbih.gov.ba/index.php/predsjednik.html>.

бошњачког и хрватског народа били су изабрани Мирсад Кебо, кандидат СДА, који је напустио ову функцију и Светозар Пударић из Социјалдемократске партије БиХ. За председника Владе Федерације БиХ био је истовремено изабран кандидат Социјалдемократске партије БиХ, Нермин Никшић.

На наведени начин су из власти у Федерацији Босне и Херцеговине биле искључене две веома битне политичке партије са хрватсим националним предзнаком – Хрватска демократска заједница БиХ и од ње 2006. године настала Хрватска демократска заједница 1990. Ово је само додатно продубило и онако нестабилну политичку ситуацију у Федерацији БиХ и постепено створило нови јаз између бошњачке и хрватске политичке елите који и данас траје. Штавише, неинклузивност хрватских политичких чинилаца у власт у овом ентитету потхрањивала је раније захтеве тамошњих Хрвата за формирањем трећег ентитета и додатно оправдавала тезу о њиховој, како се неретко наводи, неравноправности и угрожености у Федерацији Босне и Херцеговине.

Додатном усложњавању политичке ситуације у Федерацији БиХ допринело је и непринципијело преговарање челника Социјалдемократске партије БиХ и Странке демократске акције са опозиционим Савезом за бољу будућност БиХ у вези са формирањем нових коалиција, као и покушаји Златка Лагумџије, лидера СДП БиХ да из Владе уклони поједине министре које је делегирала СДА. Такве околности су довеле до изгласавања неповерења Влади Федерације БиХ премијера Нермина Никшића у Представничком дому Парламента Федерације Босне и Херцеговине 12. фебруара 2013. године, али која је и данас у такозваном техничком мандату имајући у виду да не постоји уставна могућност да се распишу превремени парламентарни избори.²² За смену Владе Федерације Босне и Херцеговине су гласали посланици из реда Социјалдемократске партије БиХ, Савеза за бољу будућност БиХ, ХДЗ БиХ и ХДЗ 1990.

Додатни својеврсни политички „театар апсурда“ подстакнут је изјавама Драгана Човића, председника Хрватске демократске заједнице БиХ, који је у том периоду одбио понуде да уђе у нову владу и изнео тезу да је Федерација Босне и Херцеговине „клинички мртва“.²³ Уследиле су и медијске сензације о бројним финансијским аферама које су се дешавале у оквиру Владе Федерације БиХ, затим у оквиру Развојне банке Федерације БиХ, а кулминацију је свакако представљало хапшење па

²² „Izglasano nepovjerenje Vladi Federacije BiH“, *Oslobodjenje*, Sarajevo, 12. februar 2013, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izglasano-nepovjerenje-vladi-fbih>, 12/04/2014.

²³ F. K., „Čović: Federacija je klinički mrtva, BiH životari“, *Starmo.ba*, Sarajevo, 11. jul 2013, Internet, <http://www.starmo.ba/foto-vijest/item/18292.html>, 12/04/2014.

затим и пуштање на слободу председника Федерације БиХ Живко Будимира крајем априла 2013. године због наводне злоупотребе службеног положаја у вези са аболитицијом затвореника.²⁴

Почетком јуна 2013. године у Сарајеву су били организовани протести грађана против несвајања амандмана на Закон о јединственом матичном броју, који је због трвења на релацији између представника Срба и Бошњака у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине довео до веома непријатне ситуације због одређивања ЈМБГ ново-рођеним грађанима државе.²⁵ Протести су претили да ескалирају у отворено насиље после блокаде државних институција БиХ у центру Сарајева, али су задржали мирољубиви карактер. Ускоро су слични протести били организовани и у другим босанскохерцеговачким градовима. Била је то само назнака јачања незадовољства грађана главног града БиХ, Сарајева и већих градских средина у Федерацији БиХ постојећим политичким приликама и односима у земљи. Иако су политичке елите овај револт грађана често сводиле на међунационалне и међуентитетске расправе, чинило се да он постепено надилази те иначе традиционалне поделе у босанскохерцеговачком друштву.

Политички сукоби су се затим, у другој половини 2013. године, веома интензивирали како између СДП БиХ, СДА и Савеза за бољу будућност БиХ, тако и са хрватским политичким партијама, док је економска ситуација била све лошија. Чести су постали штрајкови запослених у јавним службама, рудара, железничара, просветних радника, пољопривредника, студената, итд. Индустрија је готово у потпуности престала да ради у некада водећим индустријским градовима попут Зенице, Мостара и Тузле, док се истовремено број запослених на разним нивоима власти (општинском, кантоналном и федералном) постепено повећавао.

Буџет Федерације БиХ за 2014. годину је за 11% већи у односу на прошлостишњи, а пре свега због неопходности отплате око 400 милиона евра спољног дуга.²⁶ Због опасности од неусвајања буџета Федерације

²⁴ Видети: Нихада Хасић, Маја Ренер-Смајовић, „Ухапшен Живко Будимир“, *Независне новине*, Бања Лука, 26. април 2013, Интернет, <http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Uhapsen-Zivko-Budimir-189916.html>, 02/04/2014.

²⁵ Реч је о изменама и допунама Закона о јединственом матичном броју Босне и Херцеговине, (*Службени гласник БиХ*, бр. 31/01, Сарајево, 2001, Интернет, http://www.mup.vladars.net/zakoni/bh_lat/ZAKON%20O%20JEDINSTVENOM%20MATICNOM%20BROJU%20%28Sluzbeni%20glasnik%20BiH,%20broj:%2032.01%29.pdf, 12/04/2014). Тек 5. новембра 2013. године у Палраментарној скупштини Босне и Херцеговине усвојене су измене овог закона.

²⁶ Mimi Đurović-Rukavina, „Dom naroda Parlamenta Federacije BiH: Usvojen budžet za 2014.“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 6. decembar 2013, Internet,

БиХ умало је крајем 2013. године дошло до обуставе социјалних давања – плата јавном сектору и пензија. Усвајање буџета био је услов и за траншу помоћи од Међународног монетарног фонда од око 150 милиона евра и 23 милиона евра од стране Светске банке.²⁷ Ипак, 6. децембра 2013. године усвојен је буџет Федерације БиХ у оба дома ентитетског парламента. Ипак, незапосленост, последице неуспелих приватизација, опште сиромаштво и видно смањење страних инвестиција утицало је да се код грађана Федерације БиХ појави ново и јако незадовољство.

Овакву готово безизлазну политичку и економску ситуацију у Федерацији Босне и Херцеговине додатно је ојачало и одсуство договора носилаца политичке власти на нивоу државе Босне и Херцеговине око спровођења пресуде Европског суда за људска права у случају „Сејдић и Финци vs. БиХ“ из 2009. године.²⁸ Пресуда је указала на елементе дискриминације припадника недоминантних етничких заједница у вези са кандидовањем за члана Председништва државе и Дома народа Парламентарне скупштине БиХ. Међународна заједница, а пре свега Европска унија је у неколико наврата покушала да реши ово питање са представницима политичких партија које учествују у власти на нивоу државе Босне и Херцеговине, али није уследио никакав конкретан напредак. Тако се може очекивати да ће услед изостанка измене Устава и Изборног закона БиХ²⁹ предстојећи октобарски збори у овој земљи бити одржани у складу са раније утврђеном процедуром.

Најзначајнији отпор новом начину избора чланова Председништва Босне и Херцеговине, а захваљујући увођењу својеврсног електорског система, пружила је Странка демократске акције. Решење које је нудила Европска унија заснивало се на избору једног члана Председништва БиХ из Републике Српске, као јединствене изборне јединице, и два члана из Федерације БиХ која би имала десет изборних јединица са диференцијалним коефицијентом гласова.³⁰ На овај начин би и представницима националних мањина (Рома, Јевреја, Црногораца, Албанаца, итд.) било омогућено да се кандидују за чланове Председништва Босне

<http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dom-naroda-odobrio-budzet-fbih-za-iducu-godinu-stekli-se-uslovi-za-narednu-transu-od-mmfa>, 12/04/2014.

²⁷ Ibidem.

²⁸ „Case of Sejdić and Finci vs. Bosnia and Herzegovina (Applications nos. 27996/06 and 34836/06) - Judgment“, European Court on Human Rights, December 22, 2009.

²⁹ „Изборни закон Босне и Херцеговине“, видети на –

http://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/04/izborni_zakon_bih.pdf.

³⁰ „Predsjedništvo BiH ne biraju kantoni nego entiteti“, *Radio Sarajevo*, Sarajevo, 23. mart 2013, Internet, <http://radiosarajevo.ba/novost/106996/predsjednistvo-bih-ne-biraju-kantoni-vec-entiteti>, 03/03/2014.

и Херцеговине. Странка демократске акције је у томе видела могућност да се промени систем избора хрватског члана државног Председништва и у томе видела претњу целовитости Босне и Херцеговине.

Политичка криза у Федерацији БиХ се постепено преливала и на ниво државе Босне и Херцеговине. Иако је Савет министара БиХ био конституисан готово петнаест месеци након одржавања парламентарних избора, односно у децембру 2011. године, ипак већ у новембру 2012. године постигнут је нови коалициону договор између Социјалдемократске партије БиХ, ХДЗ БиХ, ХДЗ 1990, Странке независних социјалдемократе Републике Српске, Српске демократске странке и Савеза за бољу будућност БиХ. На овај начин Странка демократске акције искључена је из власти на државном нивоу. Међутим, и то није био крај бројним комбинацијама о коалицијама између појединих политичких партија. Свакодневно се у медијима спекулисало о новим коалицијама на државном нивоу, али и о сукобима између водећих политичких партија на власти.

Низ неуспеха међународне заједнице у консолидовању прилика у Федерацији БиХ

Бројни представници Европске уније, као и Сједињених Америчких Држава, у Босни и Херцеговини су често покушавали да политичку кризу у земљи решавају кроз иницирање дијалога између водећих политичких партија, као и кроз устаљену парламентарну процедуру. Међутим, евидентно је да су сви ти покушаји остали неуспешни укључујући и бројне састанке који су организовани у и изван БиХ, а у циљу спровођења уставних реформи на државном нивоу (такозвани Априлски пакет из 2006, „Бутмирски процес“ 2009, „Бриселски споразум“ из 2013, итд.)³¹ Слично је било и са бројним иницијативама да се превазиђе дубока политичка и уставна криза у Федерацији Босне и Херцеговине. Зато се може закључити и да је пажња водећих чинилаца међународне заједнице за наведену кризу постајала све мања, а да упоредо Босна и Херцеговина остаје изван процеса европских и евроатлантских интеграција.

Током прве половине 2013. године Амбасада Сједињених Америчких Држава формирала је Експертску комисију, коју су чинили поред стручњака за уставно право и представници невладиног сектора,

³¹ Видети више у: Брано Миљаш, Драган Ђукановић, *Добросуседски односи у светлу српско-босанскохерцеговачког питања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011.

како би се створили оквири за промену Устава Федерације Босне и Херцеговине.³² Разлог за ово је била чињеница да значајан део буџетских средстава у овом ентитету одлази на превелику и нефункционалну администрацију од општина, преко кантона до ентитета. Резултати рада ове групе у оквиру документа „Препоруке за промену Устава Федерације БиХ“, били су презентовани 31. маја 2013. године.³³ Може се нагласити да је овај документ заправо садржао само низ „козметичких“ промена, које не би суштински промениле политички систем Федерације БиХ. Ипак, треба истаћи да он предвиђа пренос одређених надлежности са нивоа овог ентитета на државу Босну и Херцеговину и то у областима европских и евроатлантских интеграција.³⁴ Истовремено било је предвиђено да се са кантона на Федерацију БиХ пренесу поједина овлашћења у области борбе против корупције и организованог криминала, као и у области образовања и науке.³⁵

Када је реч о новим институционалном дизајну Федерације БиХ било је предвиђено да се смањи број посланика у Дому народа и Представничком дому Парламента уз пуно поштовање „националног кључа“, као и укидање функције председника и два потпредседника ентитета, чије функције би преузели председник Парламента и председници оба његова дома.³⁶ Предлог не садржи конкретне идеје за смањење броја кантона у Федерацији БиХ, али је у њима предвиђен доста ефикаснији и једонставнији институционални оквир.

Дакле, детаљна анализа „Препорука за промену Устава Федерације БиХ“ указује да није реч о значајнијем измену уставног устројства овог ентитета већ да је реч о више о симболичним променама. Представнички дом Парламента Федерације БиХ је 24. јуна 2013. прихватио овај документ као основу за расправу и формирао посебну комисију с тим у вези.³⁷ Готово годину дана касније није било значајнијег напретка,

³² Чланови ове групе експерата за уставне промене су били универзитетски професори Миле Ласић, Мирјана Надацин Дефтердаревић, Касим Трнка, затим Вехид Шехић, председник невладине организације Форум грађана Тузле и први председник Федерације БиХ, Крешимир Зубак.

³³ „Препоруке за промене Устава Федерације Босне и Херцеговине“, Експертска група за реформу Устава Федерације БиХ, Сарајево, 29. мај 2013. Видети целовити текст препорука на – http://www.noveinicijative.org/wp-content/uploads/NACRT_PREPORUKA_ZA_PROMJENU_USTAVA_FEDERACIJE_BOSNE_I_HERCEGOVINE_319024693.pdf, 12/04/2013.

³⁴ Ibidem, I *Uspostavljanje Federacije*, 5.

³⁵ Ibidem, III *Podjela nadležnosti između federalne i kantonalne vlasti*, 45.

³⁶ Ibidem, IV *Struktura federalne vlasti*.

³⁷ A. A., „Predstavnički dom Parlamenta FBiH prihvatio inicijativu za promjenu Ustava“, 24 info, Сарајево, 24. јун 2013, Internet, <http://www.24sata.info/politika/154018-predstavnicki-dom-parlamenta-fbih-prihvatio-inicijativu-za-promjenu-ustava.html>, 06/04/2014.

а рад на изменама конститутивног акта овог ентитета се може очекивати тек након предстојећих октобарских парламентарних избора.³⁸ По овом питању не постоји сагласност, како бошњачких политичких актера, тако и хрватских политичких партија. Наиме, хрватске партије нису задовољне наведеним предлогом јер предлажу потпуно укидање и Федерације БиХ и њених кантона и то кроз увођење четири административне јединице на њеној територији.³⁹

Ово још једном потврђује немогућност међународне заједнице да консолидује и стабилизује прилике у Федерацији БиХ и да допринесе њеној функционалности. Близина предстојећих избора у овом ентитету, као и на државном нивоу, свакако представља додатни лимитирајући фактор да се до било какве врсте напретка ускоро дође. Штавише, може се очекивати и да ће након њих однос политичких снага у бошњачком и хрватском бирачком телу у Федерацији Босне и Херцеговине остати идентичан или веома сличан постојећем.⁴⁰ То не оставља могућност да до суштинског напретка везаног за уставну реформу Федерације БиХ и у наредном дугорочном периоду дође.

Посета Штефана Филеа (Štefan Füle), комесара за проширење Европске уније, Сарајеву 18. фебруара 2014. године након ескалације грађанског незадовољства на улицама овог града, а поводом покушаја убрзања европских интеграција и договора тамошњих лидера око спровођења пресуде Сејдић-Финци показала се сасвим неуспешном, што је додатно утицало на то да Европска унија постепено диже руке од БиХ.⁴¹ Слично је и са посетом Кетрин Ештон (**Catherine Ashton**), високе представнице ЕУ за спољну политику и безбедност, Сарајеву 12. марта, када се састала са члановима Председништва и председником Савета министара, као и премијерима оба босанскохерцеговачка ентитета.⁴² Ни на

³⁸ A.Du., „Šljakić: Realna mogućnost za izmjenu Ustava FBiH tek nakon izbora“, *Dnevni avaz*, Sarajevo, 23. april 2014, Internet, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/skaljic-realna-mogucnost-za-izmjenu-ustava-fbih-tek-nakon-izbora>, 24/04/2014.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Видети: „Izbori neće donijeti velike promjene, SDA i SDP ostaju najjači!“, *Vijesti.ba*, Sarajevo, 20. april 2014, Internet: <http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/210198-Izbori-neece-donijeti-velike-promjene-SDA-SDP-ostaju-najjaci.html>, 24/04/2014.

⁴¹ Milad Obradović, Dženana Karabegović i Gordana Sandić-Hadžihasanović, „Šta nakon neuspjeha pregovora Filea i bh. političara“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 18. februar 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/bih-maraton-politi%C4%8Dkih-lidera-sa-fileom-ponovo-bez-rezultata/25267446.html>, 12/04/2014.

⁴² RSE, „Ashton poručila političarima u BiH: bavite se problemima građana“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 12. mart 2014, Internet,

овом састанку није било конкретних резултата који би допринели да дође до побољшања односа у Босни и Херцеговини.

У међувремену је током марта и априла 2014. године *de facto* пропала и хрватска иницијатива у Европској унији да се према БиХ предузме нова и доста другачија политика којом би она постала „специјални кандидат“, а што би опачало и евроентузијама код тамошњих грађана и поспешило њихов притисак на носиоце власти како би спровели неопходне реформе.⁴³ Иако, министарка спољних послова Хрватске Весна Пусић тврди да је дошло до напретка у вези са прихватањем ове иницијативе, поједини добро обавештени извори блиски бриселској администрацији тврде супротно.⁴⁴

Грађански бунт у Федерацији Босне и Херцеговине – аутохтон или потсракнут

Крајем јануара и почетком фебруара 2014. године најпре је у Тузли, раније веома индустријски развијеном центру у Босни и Херцеговини, отпочели су све масовнији протести грађана, који су незадовољни својим социјалноекономским статусом, високом стопом незапоуслености, као и бројним и неуспелим проблемима у приватизацији некадашњих друштвених предузећа. Ситуација је кулминирала када је 6. фебруара дошло до првог нарушавања реда и мира у овом граду и ломљења контејнера по граду.⁴⁵ Том приликом је реаговала Полиција Тузланског кантона.

У Сарајеву је, као реакција на тузланска збивања, 7. фебруара 2014. године дошло до масовних демонстрација на којима је дошло и до паљења зграде Владе Кантона Сарајево, као и државног Председништва. Касније су се скупови са сличним циљем одржавали и другим градовима.

<http://www.slobodnaevropa.org/content/ashton-u-sarajevu-novi-pristup-eu-prema-bih/25294390.html>, 12/04/2014.

⁴³ Видети интегрални текст иницијативе Хрватске – „Prijedlog za novu EU strategiju prema BiH“, *Radio Slobodna Evropa*, Prag, 12. mart 2014, Internet

<http://www.slobodnaevropa.org/content/prijedlog-za-novu-eu-strategiju-prema-bih/25294183.html>, 12/04/2014.

⁴⁴ „Pusić: Hrvatska inicijativa stvara novu strategiju EU prema BiH“, *Večernji list*, Zagreb, 17. mart 2014, Internet, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/pusic-hrvatska-inicijativa-stvara-novu-strategiju-eu-prema-bih-927399>, 12/04/2014.

⁴⁵ Maja Nikolić, „Policija rastjerala demonstrante u Tuzli, Nikšić najavio mjere“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 6. februar 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/tuzla-vlasti-gluhe-na-zahjteve-prosvjedi-se-nastavljaju/25254979.html>, 12/04/2014.

ма Федерације БиХ (Мостар, Сарајево, Зеница, Бихаћ, итд.), али није били значајнијег уништавања имовине. Захтеви су се односили на веома лоше економске прилике, смањене прегломазне и нефункционалне бирократије, општу обесправљеност грађана, системску корупцију, итд. Касније је уследило и смиривање прилика у већим градовима овог ентитета и покушај да се кроз грађанске пленуме у свим овим срединама каналишу и прецизно форумишу захтеви протестаната, али како је време пролазило све то је постепено губило на значају.⁴⁶

Захтев грађана за превремене изборе у БиХ такође није усвојен јер би за њихово расписивање била неопходна измена изборних закона, како на државном, тако и на ентитетском нивоу. Зато је поновно уследило традиционално сукобљавање водећих етнонационалних партија и одсуство било каквог договора. Слично је било и са радикалним захтевима грађана за сменама функционера у већини кантона у Федерацији БиХ, као и за смањење плата у администрацији.

Привремена ескалација грађанског незадовољства у Федерацији Босне и Херцеговине тако је ипак превазиђена, а снага за наставак протеста готово у потпуности исцрпљена. Нада у стварне промене у Федерацији БиХ поново је потиснута безнађем које је реално потврђено још дубљом политичком, али и економском кризом.

Једини политичар који је подржао протесте, Фахрудин Радончић, министар безбедности у Савету министара БиХ и председник Савеза за бољу будућност БиХ смењен је 13. марта 2014. године са те функције са образложењем да реакција полиције на демонстрацијама није била адекватна у циљу заштите државне, ентитетске и кантоналне имовине.⁴⁷ Предлог за смену је покренула Странка демократске акције, а подржала ју је и Социјалдемократска партија БиХ. Иначе, изражавајући незадовољство политичким лидерима у Федерацији БиХ, грађани су у оквиру протеста помињали и Фахрудина Радончића заједно са лидерима СДА и СДП.⁴⁸

Грађански бунт у Федерацији Босне и Херцеговине иако подстакнут реалним социјално-економским узроцима, ипак, није имао обележја етнонационалног. Ово је прва послератна манифестација незадовољства грађана која није „каналисана“ кроз етничке политичке структуре или

⁴⁶ Dženana Karabegović, „Plenumi istrajavaju u zahtjevima: Smjene i smanjenje plata“, *Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis*, Prag, 27. februar 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/protesti-u-vise-gradova-bih/25278982.html>, 12/04/2014.

⁴⁷ „Smijenjen Radončić“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. mart 2014, Internet, <http://www.oslobođenje.ba/vijesti/bih/smijenjen-radoncic>, 12/04/2014.

⁴⁸ Ibidem.

оквиру тамошњег такође етнички веома дубоко подељеног цивилног друштва. Многи су ове демонстрације поредили са масовним мировним протестима у Сарајеву 6. априла 1992. године на којима су грађани покушали да се супроставе надолazeћим оружаним сукобима у Босни и Херцеговину. И заиста сличност везана за неуспех ових протеста са временском дистанцом од 22 године је веома уочљива.

Ескалација грађанског незадовољства, која је била показана и кроз непримерене активности попут угрожавања имовине државе и ентитета у Босни и Херцеговини тако је 7. фебруара 2014. године у Сарајеву досегла тачку кључања. Данас се, три месеца касније може закључити да је због неадекватног формулисања реалних циљева демонстраната готово у потпуности изгубљен значајан потенцијал исказивања њиховог незадовољства и исцрпљена социјална енергија за промене. Федерација Босне и Херцеговине је тако, може се парафразирати раније изнет став Драгана Човића, председика ХДЗ БиХ, остала „клинички мртва“ са укљученом инфузијом значајне али недовољне финансијске подршке од стране Међународног монетарног фонда и Светске банке.

Када је реч о карактеру фебруарских дешавања у Федерацији БиХ треба истаћи да је реч о аутохтоној побуни грађана против тамошње власти и њених бројних злоупотреба, потреса у владајућим коалицијама, недоследности, небризи о стандарду и бризи за властите партијске олигархије. Чини се да су на ескалацију грађанског незадовољства готово са чуђењем гледале Европска унија и Сједињене Америчке Државе, као актери који су имали значајан утицај на тамошње политичке лидере. Таква је била и њихова реакција која сем понављања својеврсних „мантри“ о неопходности спровођења реформи и постизању консенсуса између владајућих политичких странака и етнонационалних елита Бошњака и Хрвата није дала никакве резултате.

Грађани Федерације Босне и Херцеговине тако су опет остављени обесправљени у односу на несложне и аутистичне политичке елите и нефункционалне гломазне и прескупе бирократске структуре. Очекивана реална међународна подршка иначе веома дисперзивним захтевима демонстранана у Федерацији Босне и Херцеговине је такође изостала. Суседне државе – Србија и Хрватска, сасвим су примерено реаговале на грађански бунт у Федерацији БиХ, позивајући на смиревање незадовољства и избегавајући било какво директно мешање у тамошње прилике.

Како даље? – уместо закључка

Две деценије након формирања Федерација Босне и Херцеговине се показала као неуспели модел решавања конфликта између Бошњака и Хрвата. Измене њеног устава из 2002. године донеле су формалну једнакоправност и Србима у овом ентитету,⁴⁹ али се мора напоменути да незванични резултати пописа становништва у БиХ показују да је њихов број у овом ентитету видно смањен на свега 4% укупне популације.⁵⁰

Сасвим је јасно да различита виђења будућности Федерације Босне и Херцеговине између бошњачких и хрватских политичких партија у перспективи допринети њеном додатном разграђивању и постепеном нестанку. Томе ће свакако допринети и сталне тензије између водећих бошњачких партија – Социјалдемократске партије БиХ, Странке демократске акције и Савеза за бољу будућност – али и тешко економско стање у Федерацији БиХ. Двоетничка подела Федерације БиХ је ојачана, подељен је образовни систем, а уједно нема ни истинског интеркултурног сажимања.

Покушај да се измени нефункционално уставно устројство Федерације Босне и Херцеговине, подстакнут током протекле године од стране Сједињених Америчких Држава није дао никакве резултате. Предлози Експертске комисије, који су уследили у првој половини 2013. године, су недовољни да би се стање у овом ентитету суштински побољшало, а криза се у међувремену умногоме појачала у овом босанско-херцеговачком ентитету. Напротив, чини се да је актуелизовање хрватског, али и бошњачког националног питања у овом ентитету све јаче током протекле и ове године. То ће допринети новим сталним нестабилностима у Федерацији БиХ са опасношћу од појаве ограничених насилних манифестација незадовољства.

Ни предстојећи општи избори у Босни и Херцеговини, који ће бити одржани почетком октобра неће допринети да се стање на терену суштински измени. Недостатак политичке алтернативе постојећим доминантно етничким партијама потврђује да је реално очекивати да ће распоред снага остати готово непромењен. То подразумева и да након њиховог одржавања неће постојати услови да се превазиђе постојећа политичка, али и економска криза у Федерацији БиХ.

Интерна политичка нестабилност у Федерацији Босне и Херцеговине биће један од додатних генератора нестабилности у читавој држа-

⁴⁹ Драган Ђукановић, „Босна и Херцеговина - измене ентитетских устава”, *Међународна политика*, година LIII, бр. 1106, април-јун, стр. 16-18.

⁵⁰ B. Turković, “U BiH ima 48,4 posto Bošnjaka, 32,7% Srba i 14,6% Hrvata“, *op. cit.*

ви Босни и Херцеговини. Она је већ оптерећена сложеним проблемима везаним за наставак процеса реформи, стварањем функционалих оквира државних институција, интензивирањем европских интеграција (у којима ова земља видно заостаје у односу на друге државе Западног Балкана) и спровођењем пресуде Европског суда за људска права о могућности кандидовања припадника мањина у Председништву и Дому народа Парламентарне скупштине БиХ.

Литература:

1. А., „Представнички дом Парламента FBиH прихватио иницијативу за промјену Устава“, 24 info, Сарајево, 24. јун 2013, Internet, <http://www.24sata.info/politika/154018-predstavnicki-dom-parlamenta-fbih-prihvatilo-inicijativu-za-promjenu-ustava.html>, 06/04/2014.
2. „Case of Sejdić and Finci vs. Bosnia and Herzegovina (Applications nos. 27996/06 and 34836/06) - Judgment“, European Court on Human Rights, December 22, 2009.
3. Дејтонски споразум, IP „Наша Борба“, Београд, Фининвест, Нови Сад, 1996.
4. Додик: Невинован распад Федерације БиХ“, RTV B92, Београд, 3. јул 2013, Internet, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=07&dd=03&nav_category=167&nav_id=729046, 12/03/2014.
5. „Додик тражи да Дрвар, Глагољ и Босанско Грахово и Босански Петровац добију аутономију у FBиH“, Дневни аваз, Сарајево, 12. новембар 2012, Internet, <http://www.avaz.ba/vijesti/teme/dodik-trazi-da-drvar-glamoc-bosansko-grahovo-i-bosanski-petrovac-dobiju-autonomiju-u-fbih>, 01/04/2014.
6. Ду. А., „Љлјак: Реална могућност за измјену Устава FBиH тек након избора“, Дневни аваз, Сарајево, 23. април 2014, Internet, <http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/skaljic-realna-mogucnost-za-izmjenu-ustava-fbih-tek-nakon-izbora>, 24/04/2014.
7. Ђукановић, Драган, „Босна и Херцеговина - измене ентитетских устава“, Међународна политика, година LIII, бр. 1106, април-јун, стр. 16-18.
8. Ђукановић, Драган, „Измјене уставног устројства Босне и Херцеговине – иницијативе и могућности“, Међународни проблеми, година LVI, број 2–3, Београд, 2004, стр. 313–314.
9. Ђукановић, Драган, „Хрватско питање у (post)дејтонској Босни и Херцеговини“, Нова српска политичка мисао – анализе, год. III, број 5-6, Београд, 2007, стр. 77-83.
10. Ђуровић-Рукавина, Мими, „Дом народа Парламента Федерације БиХ: Усвојен буџет за 2014.“, Ослобођење, Сарајево, 6. децембар 2013, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dom-naroda-odobrio-budzet-fbih-za-iducu-godinu-stekli-se-uslovi-za-narednu-transu-od-mmfa>, 12/04/2014.

11. „Zakon o jedinstvenom matičnom broju Bosne i Hercegovine“, (Službeni glasnik BiH, br. 31/01, Sarajevo, 2001, Internet, http://www.mup.vladars.net/zakoni/bh_lat/ZAKON%20O%20JEDINSTVENOM%20MATICNOM%20BROJU%20%28Sluzbeni%20glasnik%20BiH,%20broj:%2032.01%29.pdf, 12/04/2014).
12. „HDZ-ovi oprezno o autonomiji Drvara, Glamoča, Grahova...“, Oslobođenje, Sarajevo, 14. novembar 2012, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/hdzovi-oprezno-o-autonomiji-drvara-glamoca-grahova>, 15/07/2013.
13. „Izbori neće donijeti velike promjene, SDA i SDP ostaju najjači!“, Vijesti.ba, Sarajevo, 20. april 2014, Internet: <http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/210198-Izbori-nee-donijeti-velike-promjene-SDA-SDP-ostaju-najjaci.html>, 24/04/2014.
14. „Izborni zakon Bosne i Hercegovine“, videti na – http://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/04/izborni_zakon_bih.pdf.
15. „Izglasano nepovjerenje Vladi Federacije BiH“, Oslobođenje, Sarajevo, 12. februar 2013, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izglasano-nepovjerenje-vladi-fbih>, 12/04/2014.
16. K. F., “Čović: Federacija je klinički mrtva, BiH životari“, Staro.ba, Sarajevo, 11. jul 2013, Internet, <http://www.staro.ba/foto-vijest/item/18292.html>, 12/04/2014.
17. Karabegović, Dženana, „Plenumi istrajavaju u zahtjevima: Smjene i smanjenje plata“, Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis, Prag, 27. februar 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/protesti-u-vise-gradova-bih/25278982.html>, 12/04/2014.
18. Krešić, Zoran, „Autonomija za Petrovac, Grahovo, Glamoč i Drvar“, Večernji list, Mostar, 13. novembar 2012, Internet, <http://www.vecernji.ba/autonomija-za-petrovac-grahovo-glamoc-i-drvar-474754>, 14/04/2014.
19. Miljuš, Brano, Đukanović, Dragan, Dobrosusedski odnosi u svetlu srpsko-bosanskohercegovačkog pitanja, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011.
20. Nešković, Radomir, Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine, Fondacija Fridrih Ebert, Banja Luka, 2013.
21. Nikolić, Maja, „Policija rastjerala demonstrante u Tuzli, Nikšić najavio mjere“, Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis, Prag, 6. februar 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/tuzla-vlasti-gluhe-na-zahtjeve-prosvjedise-nastavljaju/25254979.html>, 12/04/2014.
22. Obradović, Milad, Karabegović, Dženana i Sandić-Hadžihasanović, Gordana, „Šta nakon neuspjeha pregovora Filea i bh. političara“, Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis, Prag, 18. februar 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/bih-maraton-politi%C4%8Dkih-liderasa-fileom-ponovo-bez-rezultata/25267446.html>, 12/04/2014.
23. „Predsjedništvo BiH ne biraju kantoni nego entiteti“, Radio Sarajevo, Sarajevo, 23. mart 2013, Internet, <http://radiosarajevo.ba/novost/106996/predsjednistvo-bih-ne-biraju-kantoni-vec-entiteti>, 03/03/2014.

24. „Preporuke za promjene Ustava Federacije Bosne i Hercegovine“, Ekspertska grupa za reformu Ustava Federacije BiH, Sarajevo, 29. maj 2013. Videti celoviti tekst preporuka na – http://www.noveinicijative.org/wp-content/uploads/NACRT_PREPORUKA_ZA_PROMJENU_USTAVA_FEDERACIJE_BOSNE_I_HERCEGOVINE_319024693.pdf, 12/04/2013.
25. „Presude vrhu Herceg-Bosne“, RTV Vojvodine, Novi Sad, 29. maj 2013, Internet: http://www.rtv.rs/sr_lat/hronika/presude-vrhu-herceg-bosne-potvrdjen-zlocinacki-poduhvat_396088.html, 12/04/2014.
26. „Prijedlog za novu EU strategiju prema BiH“, Radio Slobodna Evropa, Prag, 12. mart 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/prijedlog-za-novu-eu-strategiju-prema-bih/25294183.html>, 12/04/2014.
27. „Pusić: Hrvatska inicijativa stvara novu strategiju EU prema BiH“, Večernji list, Zagreb, 17. mart 2014, Internet, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/pusic-hrvatska-inicijativa-stvara-novu-strategiju-eu-prema-bih-927399>, 12/04/2014.
28. RSE, „Ashton poručila političarima u BiH: bavite se problemima građana“, Radio Slobodna Evropa – Balkanski servis, Prag, 12. mart 2014, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/ashton-u-sarajevu-novi-pristup-eu-prema-bih/25294390.html>, 12/04/2014.
29. Sadiković, Mirna, „Da li će BiH dobiti kanal na hrvatskom jeziku?“, Radio Slobodna Evropa, Prag, 30. oktobar 2010, Internet, <http://www.slobodnaevropa.org/content/da-il-ce-bih-dobiti-kanal-na-hrvatskom-/25152836.html>, 14/04/2014.
30. Sažetak izbornog programa HDZ BiH za razdoblje 2010-2014, Internet, http://www.hdzbih.org/component/docman/cat_view/5-hdz-bih.html?orderby=dmdate_published&ascdesc=DESC&start=10, 04/03/2014.
31. „Smijenjen Radončić“, Oslobođenje, Sarajevo, 13. mart 2014, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/smijenjen-radoncic>, 12/04/2014.
32. Turković, B., „U BiH ima 48,4 posto Bošnjaka, 32,7% Srba i 14,6% Hrvata“, Dnevni avaz, Sarajevo, 10. januar 2014, Internet: <http://www.avaz.ba/vijesti/teme/u-bih-ima-484-posto-bosnjaka-327-posto-srba-i-14-6-posto-hrvata>, 15/04/2014.
33. „Ustav Bosne i Hercegovine“, 1995.
34. „Ustav Federacije BiH“, Sarajevo, 30. mart 1994.
35. Hasić, Nihada, Renner-Smajović, Maja, „Uhapšen Živko Budimir“, Nezavisne novine, Banja Luka, 26. april 2013, Internet, <http://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Uhapsen-Zivko-Budimir-189916.html>, 02/04/2014.
36. „Washington Agreement“, Washington, March 18, 1994, Internet, http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreement_s/washagree_03011994.pdf, 21/04/2014.

CRISIS IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA – BETWEEN CIVIL REBELLION AND THE REVISION OF THE POLITICAL SYSTEM

Summary: The multidimensional crisis in the Federation of Bosnia and Herzegovina, entity of Bosnia-Herzegovina with the Bosniak-Croat majority, radicalized earlier this year due to civil protests, and was caused by the political relations between the leading Bosniak and Croat political parties, as well as a bad economic situation. The authors point to the genesis of these crises in the Federation of Bosnia and Herzegovina, the failure of an international community to influence the consolidation of local conditions, as well as the course of the civil uprising in February and March of 2014.

So, the authors conclude that political and economic crisis of this entity will not improve even after upcoming parliamentary elections in Bosnia and Herzegovina, which are scheduled to begin of October.

Key words: Bosnia and Herzegovina, the Federation of Bosnia and Herzegovina, political system, changes to the constitution, civil protests, political crisis, economic crisis, European Union, United States

LIDIJA ELLIOTT, M.A.*

St. Mary College

Nagoya, Japan

УДК 327(5):330.1

Прегледни рад

Примљен: 12.02.2014

Одобрен: 23.03.2014

POLITICAL-ECONOMIC MOTIVES BEHIND SOUTH KOREA'S AND JAPAN'S FTA NEGOTIATIONS

Summary: The FTA issue has a profound strategic significance for both Japan and South Korea in this period of radical changes in the international environment. I'm speaking about reform of global supremacy, the rise of China, the decline of the United States, and other changes especially in Asia-Pacific region. FTA between Japan and South Korea is from strategic importance as can contribute not only to economy of these two countries but also to peace and stability in Asia-Pacific region and the world.

Key words: economy, FTA agreement, advantages, negotiations, political environment, business, strategy, government

Rapid moves towards Free Trade Agreements

FTA or „A free trade agreement is an undertaking by signatory parties (e.g. countries) to remove the barriers of trade between them „which is important as it increases free movement of people, goods and capital.¹ Using major traditional International Relation Theory to explain FTA; the neo-realists cannot see change as every country protects its own interests while liberalists believe there can be change and improvement, interest and freedom of private capital is a base and believe in benevolent intentions. The important element of neo-liberal conception is that indigenous character and intentions of actors define their international behaviour, while neo-realists think

* lidijaelliott@yahoo.co.uk

¹ Dent, C.M. (2008) „East Asian Regionalism”, London: Routledge, pg. 184

that the behaviour of actors is defined by anarchic international system and in particular, through the balance of material capabilities. Constructivist theory reflects mutual human understanding, partnership-agreement and Wendt's argue that" 'Anarchy is what states make of it'.² Values, 'ideas', culture are important. Marxist viewpoint would be that all economic-(FTA) activities depend on capital movement.

„Reform-minded”³ President Kim Dae-jung and Prime Minister Keizo Obuchi signed „The Korea and Japan joint statement” in October, 1998, Tokyo. The JKFTA negotiations stopped in 2004. Korea-Japan negotiations were opened again between President Roh Moo-hyun and Prime Minister Shinzo Abe in 2006.

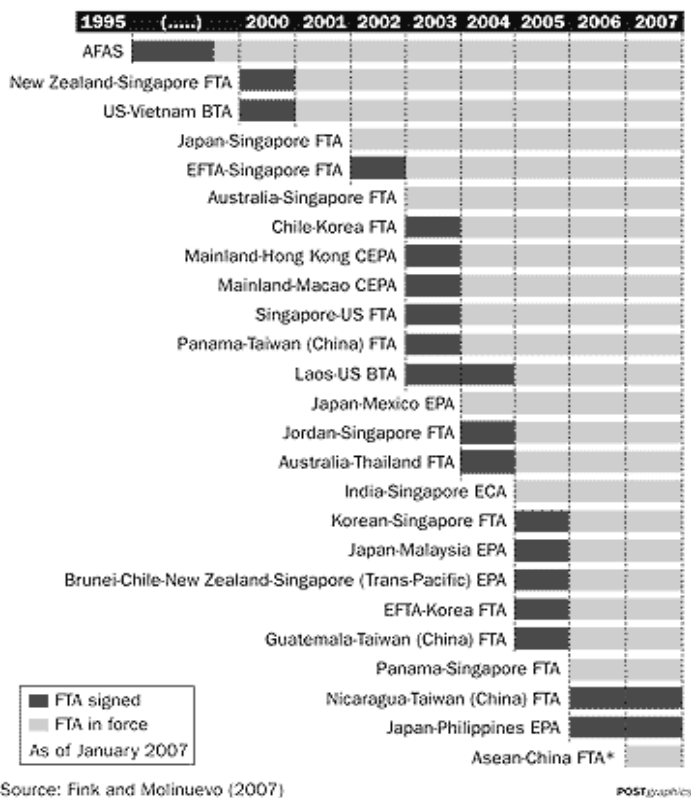

Figure 1: Free Trade Agreement (FTA) in the World Source: Fink and Molinuevo (2007), World Bank, p.2.

² Wendt, A. (1992) „Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics” *International Organization*, pg. 395

³ Rhee, H.Y. (1998) „The Economic Crisis of South Korea and Its Political Impact” *International Journal of Korean Studies*, pg. 143

There is a historic problem between Korea and Japan and „the legacy of the history overshadows Japan and the dual Korea situation” - the short range disadvantage for the Korean side and the power game between Japan and China for supremacy.⁴ A recent dispute is about South-Korean's Dok-do/Takeshima Island. Ghosts of militarism can influence restoring of regional security and economic rivalry with China. Also, in August 2010 China passed Japan to become the second-largest economy in the world...⁵ China has registered an average annual economic growth rate of nearly 10%, although with some fluctuations, from the early 1990's up to the present. On the other hand, the Japan's economy has fallen into a prolonged period of stagnation following the bursting of the bubble in the early 1990s and has yet to fully recover from it. The difference in economic situation between Japan and China has brought major differences not only in their foreign policy but also in their influence in Asia. To put it shortly, China is getting a proactive regional policy on the strength of its rapid economic expansion and widening its non-economic influence in East Asian region and the world as well.

However despite this difference in direction regarding Japan and China, Japan at the moment, not only has an economy more than three times as large as China's but also still has an advantages over China in areas of importance in economic activities such as technology and human resources. Adding to this, most importantly, there is also the overhanging influence of the USA presence in the region, economically, politically and militarily.

East Asian regional cooperation also became more vigorous in the wake of the Asian crisis. Hence, positive moves emerged to conclude bilateral FTAs or FTAs among three or more countries in the region. One of the factors that encouraged countries in the East-Asia region to pursue FTAs, as well, was their proactive response to the Asian crisis and to seek economic growth through the encouragement of trade by mutually opening their markets. Another important aspect was the speedy increase of FTAs in other regions of the world. In Europe for example, the European Union (EU) has been growing, while in North America, the North American Free Trade Agreement (NAFTA) has been established. In view of the fact that these regional arrangements or FTAs with preferential treatment of participating countries tend to limit export opportunities for non-members, non-member states have been motivated to form their own FTAs in response.

⁴Sekiguchi, S. (1993) „Korean Peninsula Issues and U.S.-Japan-South Korea Relations”, ed. by Gong, G, Sato, Ok.Tae. The Centre for Strategic and International Studies Washington, D.C, pg. 80

⁵Hout, T.M, Ghemawat, P. (2010) „China Vs the World: Whose Technology is It” *Harvard Business Review*, pg.95

Therefore, JKFTA is politically driven to improve a Japan-Korea relation which is important for integration of East-Asia and „...the new dynamics of rivalry between Japan and China are now playing a critical part in shaping the newfound rush to preferential arrangements.”⁶ JKFTA would provide fast-substantial economic-integration and lowered trade-barriers. It was forecasted to have negative effects in the short term for Korea but positive effects for both countries' economy in the long term due to efficiency, enlargement of industry, streamlining and allocation of resources. Korea's economy, economic development, business ideas is the closest to Japan.

With JKFTA Japan is hoping to energize its economy:

„...The Japanese government recognized FTAs as an option for achieving trade liberalization... expect FTAs to play a role promoting Japan's economic growth through providing business opportunities for Japanese firms in FTA member countries and promoting domestic policy reforms such as agricultural reform in Japan, which are necessary for achieving sustainable economic growth. Another reason is the expectation that FTAs can play effective roles for the promotion of economic integration in East Asia, in order to contribute to economic growth, and political and social stability, which in turn would have positive impacts on Japan.”⁷

JKFTA would bring not only greater market access but deeper, wider economic-integration, better export, full and easier market access in technologically lower-end products like leather etc. in Korea, for Japan would bring the same but in more sophisticated trades such as metal, machinery etc. It would increase Japanese imports to Korea and worsen bilateral trade:

„In this world of harsh competition for trade expansion through further liberalization, Korea needs to know how to better use the dynamism and expand the potential benefits of such competitive liberalization for trade promotion and for deregulation as well as the reform process on the home front.”⁸

Major manufacturing industries as machinery, electronics, and chemicals will be under strong pressure for structural adjustment, but the textile industry is expected to increase exports to Japan, while electronic and non-metallic product industry would be barely affected.

⁶Aggarwal,V.K. and Koo,M.G. (2005)“Beyond Network Power? The Dynamics of Formal Economic Integration in Northeast Asia” *The Pacific Review*, pg.205

⁷Urata, S.E. (2007), "Japan's 2005 FTA Strategy and Free Trade Area of Asia-Pacific ". In Morrison, C.E. & Pedrosa, E. (eds), *An APEC Trade Agenda? The Political Economy of A Free Trade Area of the Asia-Pacific*, pg. 100

⁸Chulki, J. (2003) „The Competitive Liberalization of World Trade and Korea's Foreign Trade policy”, *Global Economic Review*, pg.2

Political-economic reasons for JKFTA is advancement of economic unity of the East-Asian region (...„asian financial crises in 1997 and America's financial crisis")⁹ including China, which has tremendous potentials and can become the biggest market in the world in the next 20 years. The co-operation would contribute to overcoming the historical legacy, which is huge stepping stone in their relationship.

Aims of Korean President in the JKFTA Negotiations

When, than President Kim Dae-jung visited Japan in 1997, he wanted to see improved and deepened relationship between two countries and strengthened bilateral relations. He managed to hold talks which were difficult to have in the past.

The President is one of the most influential figures in JKFTA and should provide leadership of country, improve relationship, negotiate JKFTA setting aside historical issues; relies on the assistance from Foreign Minister and ministry officials.

In the JKFTA, the President focus is on tariff policy and opening the market, especially agriculture. The President should bear in mind South-Korea's long-awaited national economic recovery is foremost on his and the electorate's mind. „In this era of competitive liberalization of world trade, Korea should not be left behind in this process”.¹⁰ As the open-door policy as economic approach, the President should have more rational approach and global outlook. The Korean President and government should find the way to maximize Korean interests and to present it to Japanese side in a brief, objective way instead of insisting on measures which are beyond Japanese government and that make the situation worse. It is in country's interest to bring economic prosperity and political stability to people of South Korea. Dent states that, „Traditionally, the government had pursued a protectionist trade policy that was also closely linked with export-enhancing industrial policies.”¹¹ Therefore it is important that Korean President and government provide an environment in which Korean business can participate in the adjustment of labour division structure and the value chains of Japanese industries.

⁹ Cheong, I. and Cho, J. (2009) „Domestic and Foreign JKFTA Conditions and Negotiation Outlook”, *The Asia-Pacific Research*, pg. 168

¹⁰ Chulki, J. (2003) „The Competitive Liberalization of World Trade and Korea's Foreign Trade Policy” *Global Economic Review*, pg.1

¹¹ Dent, C.M. (2002) "South Korea: the FEP of a Deconstructing Developmental State". In *The Foreign Economic Policies of Singapore, South Korea and Taiwan*, pg. 159

The coalition the Korean President tried to establish with other organisations and effects

In our role-play, JKFTA-negotiations started from labour-issues, as „One more important characteristic of East Asian FTAs we should consider is the relatively stronger intra-regional division of labor.¹² We agreed on visa issues, language training for Koreans, equal treatment for Koreans in Japan, Japanese workers would respect Korean domestic working rules and regulations. Free movement of labour is important to maintain the production vitality. It is important to establish good relations with MOFAT (Ministry of Foreign Affairs and Trade); its responsibility is international-negotiations, trade and implementation of negotiations. Industry sector is important as it is going to be under a pressure for structural adjustment. Keeping good connection with both country industry sectors is important for the Korean side, as to find industry needs, the best solutions for dismantling trade barriers and establishes temporary support-nets for weaker industries. For example, Korea should promote localizing parts and intermediate materials, which are highly dependent on imports from Japan, and to achieve this, joint research-development is needed and private sector needs to be strengthened and improved.

The Korean government should do its best in negotiating an advantageous agreement. For the manufacturing industry, Japan is in a better position because of low tariff rates. Tariff reduction for key industries should be gradual as agreed in role-play, complemented with investment and technology transfer from Japan. Korean-side communicates well with large chaebol (family-controlled) corporations but not with one who oppose to JKFTA policy, which should be improved. Korea should set clear goals, improve the ability of domestic negotiations and promote a national Public Relation strategy to draw national support for JKFTA.

Concluding remarks

Summa summarum „...Both Japan and ROK are in a transitional period since the late 1990s, present assumptions may no longer hold due to uncertainties and changes in the future, including the ageing society in Japan and the integration of North and South Korea”.¹³ The benefit of JKFTA would be to

¹²Park. S and Park. I. (2009) „Free Trade Agreements versus Customs Union: An Examination of East Asia” *Asian Economic Papers*” pg. 129

¹³Fukagawa. Y. (1999) „Asian Nies in the Region’s Economic Recovery and the Options for South Korea: The Potentials for Japan-Korea FTA”, *The Pacific Review* pg. 100

stimulate growth. Growth occurs due to changes in factors as income that is changing with the increase in trade. Increase in income stimulates an increase in investment etc. Also from the Asian regionalism point of view, it would be more advantageous for Japan and South Korea to first work on an FTA and then seek another FTA that will include China. It can be said that political environment for JKFTA is better now than in the past.

Literature:

1. Aggarwal, V.K. and Koo, M.G, (2005) "Beyond Network Power? The Dynamics of Formal Economic Integration in Northeast Asia" *The Pacific Review*, Vol. 18 (2) pp. 189–216
- Chulki. J. (2003) „The Competitive Liberalization of World Trade and Korea's Foreign Trade policy", *Global Economic Review*, Vol. 32 (2), pp. 1-19
2. Dent, C.M. (2008), „East Asian Regionalism, Routledge", London
3. Dent, C.M. (2002), "South Korea: the FEP of a Deconstructing Developmental State". In *The Foreign Economic Policies of Singapore, South Korea and Taiwan*, Edward Elgar Publishing Limited, Glos, pp.132-207
4. Cheong, I. and Cho, J. (2009) „Domestic and Foreign JKFTA Conditions and Negotiation outlook", *The Asia-Pacific Research*, Vol. 16 (1), pp.159-178
5. Corbett, J. (2008), 'Services Trade Liberalisation in the ASEAN Economic Community and Beyond', in Soesastro, H. (ed.), *Deepening Economic Integration- The ASEAN Economic Community and Beyond*, ERIA Research Project Report 2007-1-2, Chiba: IDE-JETRO, pp.101-120.
6. Available at: http://www.unescap.org/tid/projects/tradeservice_s2.pdf
7. Fukagawa. Y. (1999) „Asian Nies in the Region's Economic Recovery and the Options for South Korea: The Potentials for Japan-Korea FTA", *The Pacific Review*, Vol. 28 (4), pp. 79-101
8. Fink, C and M Molinuevo (2007). „East Asia in Free Trade Agreements in Services: Roaring Tigers or Timid Pandas?" in *Trade Issues in East Asia: Liberalization of Trade in Services*, Washington, D.C.: East Asia and Pacific Region Poverty Reduction and Economic Management, World Bank.
9. Hout. T.M. and Ghemawat. P. (2010) „China Vs the World: Whose Technology is It" *Harvard Business Review*, Vol. 88 (12), pp 94-103
10. Ju, C. (2003) „The Competitive Liberalization of World Trade and Korea's Foreign Trade Policy" *Global Economic Review*, Vol.32 (2), pp. 1-18
11. Park. S and Park. I. (2009) „Free Trade Agreements versus Customs Union: An Examination of East Asia" *Asian Economic Papers*", Vol. 8(2), pp.119-139

15. Sekiguchi, S. 1993. "Korean Peninsula Issues and U.S.-Japan-South Korea Relations", ed. By Gong, G, Sato, Ok.Tae. The Center for Strategic and International Studies Washington, D.C. Vol. 2, pp.71-115
16. Rhee, H.Y. (1998) "The Economic Crisis of South Korea and Its Political Impact", International Journal of Korean Studies, Vol. 2(1), pp. 129-146
17. Urata, S.E. (2007), "Japan's FTA Strategy and Free Trade Area of Asia-Pacific ". In Morrison, C.E. and Pedrosa, E. (eds), *An APEC Trade Agenda? The Political Economy of A Free Trade Area of the Asia-Pacific*, ISEAS, Singapore, pp. 99-127
18. Wendt. A. (1992) „Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics „, *International Organization*, Vol.46 (2), pp. 391-425.

Политичко-економски мотиви ФТА преговора Јужне Кореје и Јапана

Сажетак: ФТА питање има велики стратешки значај и за Јапан и за Јужну Кореју у овом периоду радикалних промена у међународном окружењу. Ја говорим о реформи глобалној надмоћи, успону Кине, паду Сједињених Држава и других промена, посебно у азијско-пацифичком региону. ФТА између Јапана и Јужне Кореје су од стратешког значаја јер могу допринети не само економији ове две земље, него и мир и стабилност у азијско-пацифичком региону и свету.

Кључне речи: економија, ФТА споразум, предности, преговори, политичко окружење, пословна стратегија, влада

II

ВЕРСКИ ФАНАТИЗАМ И БЕЗБЕДНОСТ

МИНА ЗИРОЈЕВИЋ*

Институт за упоредно право

Београд

ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ

Правни факултет за привреду и правосуђе

Нови Сад

УДК 28:323.28

Оригиналан научни рад

Примљен: 28.04.2014

Одобрен: 19.05.2014

УТИЦАЈ ИСЛАМСКОГ ВЕРСКОГ ФАНАТИЗМА НА ЕКСПАНЗИЈУ ЖЕНСКОГ САМОУБИЛАЧКОГ ТЕРОРИЗМА**

Сажетак: Аутори у раду обрађују тему терориста самоубица као најрадикалнијег вида тероризма. На примеру бомбаша самоубица дочарани су разлози прибегавања тероризму и проналажење најоптималнијих начина за елиминисање или бар смањење ове претње. У анализама се често наводи да су главни мотиви самоубица награде у рају или економска корист или наговори породица, али сматрамо да је то сувише поједностављено. Доказаћемо да је главни мотив бесмишљавање живота, дехуманизације човека, људских активности, различитих култура. Посебна пажња се придаје објашњавању мотива „бelih удовица”.

Кључне речи: тероризам, социјални и економски мотиви, атараксија, „беле удовице”

Увод

Терористички акти или претње тим актима постоје вековима. Упркос томе, што ова појава траје дуже него историја модерне државе, о овом феномену и даље постоје бројне полемике, јер се слабо разуме.

* mina.zirojevic@gmail.com

** Рад представља део научног и истраживачког ангажовања истраживача на пројекту „Српско и европско право - упоређивање и усаглашавање”. Пројекат број 179033. Које финансира Министарство за науку и технолошки развој РС, а реализује се у Институту за упоредно право у периоду од 2011-2014.

Последњу деценију 20. века обележиле су радикалне и разноврсне промене глобалног безбедносног амбијента. Током ове деценије зачете су дубинске промене које већ сад пресудно одређују економску, социјалну, политичку и безбедносну конфигурацију светске заједнице. Увелико су почеле да пристижу и прве последице ових промена. Уз остало, измењена је и проширена листа безбедносних изазова, ризика и претњи. Упоредо се мењају њихова природа, садржај, појавни облици и домети. На сцену су ступили и нови носиоци угрожавања појединачне, регионалне и глобалне безбедности. Израстају, исто тако, и нови – појединачни, заједнички и/или колективни – актери достизања и очувања безбедности.¹ Највећа претња безбедности држава данас у савременом свету није рат против другог субјекта међународне заједнице, већ рат са „невидљивим противником”-са тероризмом.² С друге стране, присуство тероризма у неком региону знак је кризе поретка, а самим тим и препрека за неометано одвијање процеса у вези са глобализацијским тенденцијама.³

Савремени тероризам представља суштински политички феномен повезан са могућностима да се, коришћењем специфичних психолошких и институционалних ефеката насиља, постигну политички исходи које иначе не би било могуће постићи коришћењем легитимних стратегија. Скуп структурних фактора ризика који доводе до терористичких дејстава укључују религију као неизоставни елемент политичких фактора незадовољства или радикализације.

Исламски фундаментализам и цихад

Исламски фундаментализам јесте конзервативни верски покрет који захтева повратак исламским вредностима и шеријату као одбрану од модернизације која долази са Запада и која се сматра исквареном и атеистичком. Овај покрет углавном се везује за тероризам са Блиског истока, али само неколико фундаменталиста су заиста и терористи.

Иранском револуцијом из 1979. године основана је прва исламска фундаметалистичка држава, а талибани су изградили слично друштвено

¹ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 33.

² Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Савремени тероризам у авио-саобраћају”, *Међународна политика*, Год. LXIII, бр. 1147, стр. 122–135.

³ Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Глобални тероризам као екстреман облик деградације

људских права”, *Политичка ревија*, Година (XXIV) XI, вол=34, Бр. 4 / 2012, стр. 329–350.

уређење у већем делу Авганистана. Исламске фундаменталистичке покрете у већој или мањој мери подржавају земље Северне Африке, Пакистан, Бангладеш и муслимански део југоисточне Азије, али у односу на укупан број муслимана у свету, фундаменталисти чине само један мали део.

Идеологија муслиманског фундаментализма заснива се на једностраном тумачењу ислама од стране инспиратора и организатора појединих исламских организација. Ислам и исламски фундаментализам се не смеју поистовећивати, као ни муслимани с исламским екстремистима. Напротив, ислам као религија и фундаментализам као политички покрет битно су различити, те огромна већина муслимана не само да не прихвата радикално тумачење ислама, већ се и одлучно супротставља његовим протагонистима.

Управо то треба да буде кључ за разумевање снаге радикалних покрета, које обуздавају сами умерени муслимани, а они данас чине огромну већину исламског становништва.⁴

Модеран муцахедин има идеологију која захтева несебичну жртву у одбрани вере. То значи да човек мора живети, борити се и умрети у складу са верским учењима. Они то раде у име вере и у име Бога, који ће преовладати. Они ће бити награђени после смрти рајем, јер када један брани веру против неверника, смрт је мучеништво, и кроз смрт, рај је обезбеђен.

Женски тероризам на Блиском истоку – Хамас и Хезболах

У данашњем, модерном свету, тероризам у име религије постао је преовлађујући модел за политичко насиље. Истовремено, верски фанатизам, постао је централно питање глобалне заједнице, јер је повећао своје глобалне домете и скалу насиља. Ова врста тероризма је на неки начин потиснула секуларни тероризам, који је доживео релативан пад. Старе идеологије класног сукоба, антиколонијална ослобођења, секуларни национализам, агресивне секташке идеологије су ставиле у други план. Подршка верском насиљу, нарочито је присутна и најраширенија је међу популацијом која живи у тзв. репресивним друштвима, која не дозвољавају спровођење реформи и сузбијају било коју врсту неслагања.⁵

⁴ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014, стр. 40.

⁵ Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет-Империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2013, стр.130

У исламу постоји појам „џихада” или „светог рата”, учење које позива вернике на борбу против непријатеља религије. Већински се не сматра шестим стубом вере, иако је кроз историју било, има и биће, теолога коју ову обавезу виде као суштинску за остварење универзалне исламске мисије. Термин џихад изведен је од троконсонантног корена *џхд* који носи идеју улагања великог напора и труда, односно значи „напор усмерен ка остварењу неког циља”.⁶ Речи изведене од овог корена јављају се укупно 41 пут у Курану, при чему се у шест случајева не може повезати са темом џихада, 19 актуелизација се одоси на борбу на Алаховом путу (само у једном помињању је изразито ненасилна). У шест прилика експлицитно је реч о примени силе, односно упуштању у битку свим расположивим средствима, укључујући и оружје. На два места се наглашава да су мета борбе на Алаховом путу неверници, с којима треба одлучно и оштро поступати.⁷ Постоје неслагања око тога да ли је реч џихад изведен од корена *џтл* (џитал) који несумњиво упућује на оружану борбу, или да је то духовни напор самоусавршавања на Алаховом путу, а само спорадично рат и то искључиво одбрамбени.

Према Курану и хадисама, џихад је дужност која се може испунити на четири начина: срцем, језиком, руком или мачем.⁸ На првом месту под наведеним схвата се „велики рат” (ал-џихад-ул-кабир), који сваки муслимански верник мора да води унутар самога себе против својих порока, незнања и зла. То је борба против злих побуда. Под ратовањем језиком и руком подразумевају вербалну одбрану и исправно деловање. „Мали свети рат” (ал-џихад-ул-сагир) води се против оних који уносе у свет насиље и зло, који поричу веру и истину, сеју лаж, суровост и нетрпељивост, који теже да сукобљавају народе и да их лише слободе. Дужност борбе мачем подразумева рат против непријатеља ислама. Неки муслимани верују да ће они који погину у борби постати мученици (*схакеед*) и да им је загарантовано место у рају. У 20. и 21. веку концепт џихада понекад се користи као идеолошко оружје у борби против утицаја са Запада и световних влада и са циљем остваривања идеалног муслиманског друштва.⁹

Данас најпознатије арапске терористичке организације које делују у име ислама су Хезболах и Хамас. С обзиром да постоји доста сличности између поменуте две организације у овом раду ћемо упоред-

⁶ Дарко Танасковић, *Ислам догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010, стр., 171-2.

⁷ Mohammed Ali Amir-Moezzi, *Dizionario del Corano*, Mondadori, Milano, 2007, п. 375.

⁸ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, стр. 43.

⁹ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, стр. 41-43.

ном анализом истражити обе. Хезболах у преводу значи Божја партија и основана је 1982. године, а данас броји неколико хиљада чланова. Као главни циљ наводе борбу за успостављање шиитске власти халифата у умми Либана, односно протеривање Израелаца из јужног Либана. Главни непријатељ им је Израел, али на списку су и сви они који подржавају Израел. Хезболах је основан као проиранска паравојна формација, а за време Хомеинија је уживала и огромну финансијску помоћ, која је и данас, иако знатно смањена, итекако значајна. Иако практикују различите начине борбе, најприсутнији су самоубилачки напади.

Када је реч о Хамасу њихов главни циљ јесте успостављање палестинске државе на територији Израела, а без обзира на стратешке или тактички циљеви који су се прилагођавали промењеним условима и ситуацији, насиље ради насиља је одувек био њихов мото.¹⁰ Хамас је настао пре двадесет и пет година са циљем ослобођења Палестине, које је изостајало према мишљењу његових оснивача услед недостатка агресивности ПЛО-а. Као што је случај са Хезболахом, тако су и у Хамасу велике присталице самоубилачких напада, а према званичним подацима израелских власти скоро 4/5 свих терористичких напада у последње две деценије усмерених против Израелаца дело су Хамаса и Хезболаха. Као што је случај са Хезболахом, и Хамас има велику финансијску подршку из иностранства.¹¹

Чланови Хезболаха могу бити само они којима – потпуно овладава страст за умирањем – *istišhad*, а из групе се може изаћи само уз смрт.¹² Разликују се *šehidi* – пали борци за веру којима следује рај; док с друге стране имамо смрт за издајнике који својим делима губе право на Божји пут и рај. Припадници Хезболаха разликују отпаднике од вере, који према њиховом мишљењу нису прави верници већ грешници, и има их и међу муслиманима који им не дозвољавају остваривање зацртаних циљева и не пружају им подршку. То су тзв. *mustakberini*, тј. угњетачи и против њих су такође усмерени њихови напади. Себе виде као угњетане, односно *mustaazafine*, особе које су упућене у праву веру. С друге стране припадници Хамаса убиство браће муслимана виде као тежак прекршај, чак иако их ови не подржавају, па је њихова борба усмерена искључиво против спољних непријатеља. Са циљем да постану легитимна власт Хамас доста ради и на друштвеним активностима, гради путеве,

¹⁰ Сам назив ХАМАС као акроним на арапском језику означава ревност до границе фанатизма.

¹¹ За више о овоме видети: Мина Зиројевић, „Злоупотреба интернета у сврхе тероризма”, *Међународни проблеми*, УДК: 343.326:004.738.5, Vol. LXIII, бр. 3, стр. 417–448.

¹² Драган Симеуновић, *Тероризам општи део*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 198.

болнице, школе, а претендују да постану и ослободилачки покрет, што није немогуће с обзиром да од 2007. имају представнике у скупштини, а и уживају велику подршку народа. Међутим, несавладива препрека јесте чињеница да Палестину виде као „неутођиву исламску земљу”.¹³

Овде морамо поменути и феномен „белих удовица”. Наиме, број жена које желе да приступе терористичким организацијама (првенствено Ал Каиди) се толико повећева да је отворена школа за девојке које ће тренирати у кампу, и које желе да постану копија Британке Саманте Лутвејт (Samantha Louise Lewthwaite), познатије као „бела удовица”. Она је наиме удовица од нападача који се 7. јула 2005. Године разнео током терористичког напада у Лондону и удовица Хабиб Ганија (Habib Ghani), терористе за кога се сматра да је убијен септембра 2013. године. Била је вођа групе нападача која је у кенијском трговачком центру убила 68 људи, и тренутно је најтраженија терористкиња на свету. Верује се да обучава терористичке ћелије у источној Африци. Феномен жена самоубица се до сада правдао њиховом потребом за припадношћу и сврхом живота, и наглашавало се да су то жене које су остале без брата, мужа или неког блиског, а које немају децу. Саманта Лутвејт је мајка 4 деце од којих последње има само неколико месеци.

Рима Фахри (Rima Fahri), један од лидера Хезбулаха је изјавила да је списак жена које желе да буду самоубице једнак као и код мушкараца.¹⁴

Када говоримо о учешћу жена у терористичким активностима на територији Палестине, углавном се говори о самоубилачким бомбашким нападима почињеним од стране жена. А све је почело нападом Вафе Идрис, 28-годишњакиње која је опасана експлозивом дигла у ваздух себе у прометној улици у центру Јерусалима, притом убијајући једну особу и рањавајући око стотину случајних пролазника. Вафа је ушла у анале као прва Палестинка која је извршила самоубилачки бомбашки напад, а њено име и напад слави се као акт херојства, док многе девојчице желе да буду као она, сматрајући да жртвовањем својих живота могу да се одуже и покажу љубав према држави. Након њене смрти, улице Јерусалима су биле излепљене њеним постерима, а након сахрањено неколико хиљада људи прошло је поред њене куће да покаже поштовање и ода почаст.¹⁵ Можда по узору на Вафу Идрис, али не можемо то

¹³ Ибидем стр. 200.

¹⁴ Мина Зиројевић, *Тероризам – међународни поглед*, стр. 216.

¹⁵ Мабрук Идрис, мајка Вафе Идрис, није могла да сахрани кћерку како доликује пошто није имала њено тело, па је одржала само церемонију којој је присуствовало велики број људи.

тврдити са сигурношћу, у јавности се створила слика женске особе која одлучује да се придружи самоубилачкој мисији. Наиме, сама Вафа Идрис, у тренутку када је извела напад је била разведена, а лекари су јој рекли да неће моћи да има децу. Уосталом то је био и разлог краха њеног деветогодишњег брака, као и чињеница да је већ једно дете изгубила када је била у седмом месецу трудноће. Када се развела имала је 24 године, а њен бивши муж се оженио након само две недеље што је био разлог Вафине депресије. Како је изгубила оца раније, а браћа која су сада била одговорна за њу су већ имали своје породице, она је била и економски зависна. Дакле, без сопствених прихода, као и шансе да настави свој живот и поново се уда, јер је сматрана оштећеном како је већ – била удата и како није могла да роди дете, према неким тврдокорним исламским схватањима представљала је терет, обавезу и срамоту за своју породицу.¹⁶ Ово су управо и најчешћи разлози који се наводе због чега се муслиманке одлучују да постану терористкиње. И зато, када се описују разлози женског учешћа у тероризму, се увек прво посматрају приватни, породични проблеми и разлози, несрећне, неузвраћене и забрањене љубави, немогућност да постану мајке, да ли су жртве силовања или напада, док се код мушкараца наглашавају политички и економски аспекти. У медијима чак постоје јасно дефинисани стереотипни профили жена које се прикључују терористичким акцијама, међу којима разликујемо: технички необучене жене самоубице; осветнице; неостварене мајке (било из разлога што нису удате или што не могу да имају децу); жртве манипулације и испирања мозга; и лепотице које имају приватне проблеме.¹⁷

Међутим, осим ових персоналних, у последње време све више се посматра и шири спектар разлога због којих се жене прикључују тероризму, јер како су показала бројна истраживања разлози због којих појединац, био мушкарац или жена, приступа терористичкој организацији су мање-више истоветни. Због тога се све више, самоубилачки напади изведени од стране жена доживљавају као њихов покушај еманципације, борбе за једнакост и начин пружања отпора, не само репресији и окупацији страних освајача, већ и стегама домаћих обичаја и окова друштва. Истина, ово се сматра као очајнички потез, када сви остали

¹⁶ Осим ових, наводе се и подаци да је као радница Црвеног Крста двапут била погођена гуменим мецима приликом пружања помоћи рањеним Палестинцима, што је можда имало утицаја на њену одлуку да почини терористички акт.

¹⁷ Sternadori Miglena Mantcheva, *Sexy, Tough or Inept? Depictions of Women Terrorists in the News*, 22. новембар 2007, http://www.redorbit.com/news/health/1154128/sexy_tough_or_inept_depictions_of_women_terrorists_in_the/, 03. март 2013.

начини борбе издају. Ипак, поставља се питање да ли је ово прави начин и да ли он уопште води ка еманципацији и једнакости жена. Наиме, као накнада за губитак кћерке у самоубилачкој мисији породица настрадале месечно добија 200\$, док уколико је у питању губитак мушког члана овај износ је дупло већи, што свакако доводи до закључка да се мушки и женски живот ни после смрти не изједначавају!¹⁸

Претпоставка да учешће у тероризму води ка женској еманципацији и побољшању положаја може се сматрати погрешном и због тога што без обзира на њихову показану пожртвованост, којој се највише диве углавном жене, овакво деловање код мушкараца изазива нелагодност, док јавност осуђује такво учешће, јер иако су се показале као добре грађанке оне су подбациле у обављању своје главне улоге, у улози мајке. Без обзира да ли су својим актом од своје деце направиле сирочад или нису у стању да постану мајке, сматра се да је њихова примарна улога управо у одржању куће и породице на окупу, тако да без обзира на значај и допринос који су оствариле у њиховој политичкој борби, оне опет постају предмет осуде тог истог друштва које их је приморало на такве акте. Када говоримо о патријархалном, конзервативном и затвореном друштву у коме се једини начин за бег од сурове стварности због нанете срамоте и нарушавања части породице види у насилним активностима, морамо рећи да у њему постоји један доминантни начин размишљања, а то је да је колективно добро увек испред индивидуалног. Наиме, ово је још израженије када је реч о женама које живе у муслиманским државама, којима је добро породице, жртвовање и слепа покорност на првом месту, где морају да буду послушне у односу са родбином, мужем, браћом, па чак и својом мушком децом. Како им је било какав однос са мушким особама који нису део породице строго забрањен и може бити разлог њиховог изопштавања из друштва, многе од њих остају без подршке чланова породице, најпре очеве и браће, уколико се прикључе терористичким организацијама. Да би приступиле терористичкој организацији, оне напуштају своје домове и надзор мушких чланова породице, а обуку најчешће спроводе мушкарци, а за част једне породице видети девојку у пратњи мушкараца који јој није род је велика срамота, па многе и ако би можда желеле да одустану од првобитних терористичких планова, остају без избора јер немају могућности да се врате кући, а неретко ни чињеница да се жртвовала за виши циљ није довољно да врати породици углед. Ово је додатни разлог због чега оне постају лака места, јер су веома осетљиве и подложне манипулацији. Уз

¹⁸ Friedman Marilyn, Female terrorists: martyrdom and gender equality, Springer Science + Business Media B.V, 2008, стр 57.

то, неретко постају и жртве сексуалног насиља, а како немају коме да се обрате за помоћ, ови злочини остају непријављени. Такође, говорећи о једнакости са мушкарацима пред њих се ставља нерешив задатак да „се боре против окупационих снага, док се истовремено тражи да прихвате и поковавају се патријархалној средини”.¹⁹ Тако да се са пуним правом може рећи да жене у овим срединама трпе двоструку репресију, политичку и полну, које покушавају да превазиђу учешћем у терористичким активностима, што води у нови неуспех јер се улоге добре жене и терористкиње не могу остварити истовремено.

Предности учешћа жена у терористичким акцијама су бројне, од чињенице да им је лакше да сакрију експлозив, да им је омогућен лакши приступ метама и појединим институцијама због слабијих мера обезбеђења, па све до веће медијске пажње које овакве акције добијају, али оне нису биле лако прихваћене. Наиме, прво су жене самоубице прихватиле секуларне организације, а тек онда и религиозне. Као што смо већ споменули бивши вођа Хамаса Ахмед Јасин се оштро противио учешћу жена у терористичким активностима, говорећи како нема потребе за активизмом жена јер је и превише мушкараца који су спремни да учествују у цихаду, да би након две године подржао Рем Ријаши (Reem Riyashi) у првом самоубилачком нападу изведеном од стране жене које је спонзорисао Хамас. Ова мајка двоје деце, са само 22 године имала је љубавну аферу са једним припадником Хамаса, а напад је починила након што је њихова романса откривена и то према неким тврдњама на његов наговор. Она је на граничном прелазу Ерез извела бомбашки напад у коме су погинула четворица израелских војника. Ипак, битно је напоменути да се првом женом муслиманске вероисповести која је учествовала у нападима терориста сматра Леила Калед (Leila Khaled) која је учествовала у отмицама авиона 1970-тих година. Леила Кхалед је учествовала у првој отмици авиона 29. августа 1969. године, који је летео на релацији Рим - Атина, али се бранила речима да је пилоту рекла да скрене да би видела родни Дамаск који није могла да посети. Након неколико месеци учествовала је у новом покушају отмице авиона, након чега је ухапшена, а том приликом је иако је била наоружана бомбама изјавила да њен задатак био јасно ограничен и да није смела да науди путницима. Након неколико година проведених у затвору пуштена је на слободу у размени таоца, а данас је политички активна и чланица Палестинског националног савета. Иако је и сама некада била укључена у терористичке активности, оштро се противи женском само-

¹⁹ Rubenberg, Cheryl, *Palestinian Women: Patriarchy and the Resistance in the West Bank*, Boulder and London, Lynne Rienner Publishers, 2001, стр 75.

убилачком тероризму „јер смо сви једнаки у смрти – богати, сиромашни, Арапи, Јевреји, хришћани, сви смо једнаки, и зато бих радије да видим жене једнаке мушкарцима у животу”.²⁰

Оно што је специфично код женског самоубилачког тероризма јесте да је он у највећем броју случајева усмерен против појединца, односно јасно одређене мете и да су се у тим нападима жене показале као веома ефикасне. Наиме, један од пет напада које су извеле жене самоубице су имале за циљ убиство одређеног појединца, док је то случај са једним од 25 напада изведених од стране мушких самоубица.²¹ Међутим, погрешно би било рећи да се њихово учешће своди само на учешће у самоубилачким нападима. Осим улоге самоубица, жене веома често и служе као подршка и помоћ мушким саборцима, па тако спроводе различита истраживања, посматрања мете или места где ће се одиграти следећи напад, јер мање привлаче пажњу и не буде сумњу. Неретко су управо оне те које прате другу жену или мушкарца који су пошли на своју самоубилачку мисију, да би на тај начин осигурали да се напад заиста изведе, али и да се не би пробудила сумња код неког од сигурносних органа. Осим тога, поверено им је да пронађу склониште за друге жене које учествују у мисијама, да шверцују оружје испод своје одеће, да проналазе информације на Интернету, да иду у пратњи мушкараца у извидницу. Једна од њих била је и Алам Тамими (Ahlam Tamimi) која је позната, осим што је прикупљала информације и подметнула бомбу под један ауто у близини продавнице у Јерусалиму, недуго након што је регрутована у Хамас, и по томе што је била у пратњи Изадина Масрија, који се упутио у своју самоубилачку мисију, у којој је у бомбашком нападу испред пицерије погинуло 15 Израелаца, а преко стотину људи повређено. Када говоримо о жртвама манипулације, можемо издвојити Иман Ашу (Iman Asha) 27-годишњакињу која је покушала да подметне торбу са 5кг експлозива на главној аутобуској станици у Тел Авиву, али је откривена. Иман је на овај корак наговорио муж, за кога су кружиле гласине да сарађује са Израелцима, а овим актом Иман је желела да поврати породични углед.

Нова претња долази од Ал Каиде, која је дуго одолевала да у своје редове уврсти и жене. Како преносе светски медији, ова терористичка организација је унутар својих редова оформила групу коју чине ис-

²⁰ Victor Barbara, *Army of roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers*, 2003, стр. 63-64.

²¹ O'Rourke Lindsey, *Behind the Women, behind the Bomb*, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/2008/08/02/opinion/02orourke.html?pagewanted=all&_r=0, 03. mart 2013.

кључиво жене. У групи под називом Бурка бригада обучавају се жене и уче како да баратају оружјем, пуцају из пушака и пиштоља, рукују експлозивом, како да прођу неприметно и инфилтрирају се у непријатељске редове. Досадашњи напади изведени од стране припадница Ал Каиде били су, као што је случај и са Хамасом и Хезболах, углавном мањих размера, а као што су померили оквири терористичке борбе нападом 2001. страхује се да ће управо активношћу жена у оквиру Ал Каиде довести нове димензије самом феномену „женског тероризма”.

Тенденције у будућности

Последња деценија показала је да жене све више узимају учешће у терористичким активностима, као и да је то тенденција која ће у будућности расти. Наиме, уколико посматрамо почетке „женског тероризма”, када је насиље почињено од стране терористкиња уносило страх и шокирало јавност, данас је то само један облик терористичке борбе. Погрешно би било рећи да пажња, и запрепашћење јавности и даље нису на високом нивоу, али су далеко од дана када је први пут жена издала своју примарну улогу и уместо да подари живот, одлучила да га узме. Од улоге помоћника, логистичке подршке, постале су главни актери напада и у последње време не само самоубилачких. Обучавају се како да рукују оружјем, како да се боре, а у појединим терористичким организацијама учествују и осмишљању напада, бирању мета, па се налазе у врху организације. Међутим, упркос све већем учешћу у терористичким активностима оне и даље успевају неопажено, без подизања сумње да прођу безбедносне контроле, да стигну до високо заштићених особа и места, и да ураде оно што њихове мушке колеге не би могле. Управо због тога, као и чињенице да је број терористкиња у порасту, да данас скоро да не постоји терористичка организација која у својим редовима нема женског саборца, можемо тврдити да ће и у будућим активностима жене имати веома битну улогу. Осим извршавања задатака, улога терористкиња свакако ће бити и у подстицању младих девојака и младића да се прикључе њиховим активностима, подизању и гајењу деце у духу насиља, пружајући оправдање за њихове поступке. Међутим, ту се њихова улога неће завршити, а ако је судити према тренутној ситуацији, терористкиње ће у будућности бити подједнако обучене као и њихови мушки саборци. Иако делује можда као пренагљен закључак, чињеница да у већини терористичких организација има велики број терористкиња, да оне више нису задужене за једнократну употребу као људи бомбе,

као и чињеница да се проширио дијапазон њихових задужења и да данас оне пролазе војну обуку, наговештавају да се иде у изједначавању мушких и женских чланова терористичке организације. Чињеница да се женама пружа прилика да директно учествују у борби може се донекле сматрати начином за успостављање полне равноправности, поготово ако се има на уму да је „друштво, кроз своја правила и својим бројним институцијама конвенционално диктирало (женске улоге) унутар граница борбености. Њихово учешће у подређеним улогама се поздрављало и храбрило, док борба у рату није.”²²

Дакле, не треба очекивати да ће жене у будућности напустити терористичке активности и то је свакако разлог због ког треба размишљати и о њима као будућим актерима, када се смишља стратегија за борбу против тероризма. Ипак, пре него што се посветимо борби против тероризма, осврнућемо се и на њихову тренутну улогу, као и мотиве њиховог учешћа. Терористкиње данас, превасходно учествују у самоубилачким, бомбашким нападима, а разлика између мушкарца и жене који учествује у самоубилачком нападу је што се сматра да се „жена одлучује за овакав борбени напад као начин да би избегла предодређени живот који је очекује. Када жене постану људске бомбе оне износе свој став не само у име једне државе, једне религије, лидера, већ у име свог пола.”²³ Ово нас доводи до једног од разлога због кога жене узимају учешће у терористичким активностима – да би показале да су равноправне са мушкарцима, да могу да обављају исте задатке као и они. Тероризам за неке од њих је пут ка еманципацији, али пут испуњен насиљем и жртвама. Тако је учешће Палестинки имало глобалне одјеке, јер се „неће само мушкарци жртвовати за добробит домовине, напротив, све жене Палестине ће писати историју ослобођења својом крвљу, и постаће темпиране бомбе у очима свог израелског непријатеља. Оне се неће задовољити тиме да буду мајке мученика.”²⁴ Са циљем да покажу своју равноправност на делу, терористкиње су неретко спремније на опасније акције, да би показале своју преданост циљу. Међутим, можемо ли говорити о једнакости и равноправности уколико се та једнакост и равноправност потврђује насиљем? Како тероризам може бити пут ка еманципацији, уколико жена вреди мање док је жива, него када положи свој живот у име терористичког циља? У срединама где се жене боре за рав-

²² Frazier Lucy, „Abandon Weeping for Weapons: Palestinian Women Suicide Bombers”, <http://www.nyu.edu/classes/keefer/joe/frazier.html>, 16. мапт 2013.

²³ Beyler Clara, „Messengers of Death: Female Suicide Bombers”, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx>, 16. мапт 2013.

²⁴ Bloom Mia, Female suicide bombers: a global trend, Daedalus, vol. 136:1 (2007), стр. 5.

ноправност тешко ће се одрећи улоге мушкарца – спасиоца, носиоца породичне части, угледа и одговорности, јер је то традиција која траје хиљадама година уназад. Могуће је да ће улога жене у борби бити препозната, да ће значај њене улоге превазићи мишљење да за жене нема места у политичким, економским, војним питањима, али све ће врло брзо пасти у заборав када прође ратно време. Уосталом, ко ће остати да се бори за једнакост и права тих жена уколико све дају своје животе да би доказале да и оне могу да буду подједнако насилне, окрутне и неумољиве као мушкарци. Пут ка еманципацији ових жена би требао да буде усмерен против окова њиховог сопственог друштва, да лежи у образовању, да се саме ослободе стега конзервативног друштва, а не да очекују да их, они који су их годинама угњетавали, сада ослободе. Уосталом, још један показатељ да тероризам никако не може заиста водити ка еманципацији јесте чињеница да жене своју једнакост доказују играјући по правилима која су створили мушкарци, покушавајући да прођу њихове стандарде, уместо да постављају сопствене. Чак се и разлози због којих оне приступају тероризму траже у сфери личног, освете или љубави, психолошке и емотивне нестабилности. И то не само од стране припадника сопственог друштва. Истраживачи и аналитичари из свих делова света такође желе да завире иза насиља почињеног од стране жена тражећи скривене мотиве, јер изгледа да идеологија, религија и жеља за ослобођењем, националистичком припадношћу не покреће жене као што покреће мушкарце.

Како стати на пут тероризму? Осим проналажења компромиса на регуларном нивоу, да би се стало на пут тероризму, потребно је радити на томе да се појединцима пружи више могућности, како терористичка активност не би била једина опција за остваривање њихових циљева. Повећање могућности које се налазе пред појединцем такође би олакшало и излазак из терористичке организације, а свакако би допринело и нарушавање кохезије унутар самих чланова. Наиме, досадашња стратегија застрашивања која је коришћена у борби против тероризма је показала да повезаност и јединство између чланова расте у време када су суочени са заједничким непријатељима који користе насиље у борби против њих. Такође, бољи изгледи за отпочињање новог живота су привлачнији за сваког појединца, па се тако ствара и тензија у редовима терориста због сумње да свако може постати издајник. Разбијање организацијске и психолошке повезаности између чланова може бити једини начин да се стане на пут тероризму.

На путу ка остваривању својих циљева веома им је битно да спектакуларношћу својих итекако смртоносних напада привуку пажњу и

подршку јавности, и зато је потребно ускратити публицитет њиховим активностима и на тај начин спречи промовисање самих терориста. Није довољно само осуђивати овакве нападе, већ би публицитет требало свести на минимум. Надлежне власти би требало да избегавају да нападе приписују терористичким организацијама, јер их тако стављају у фокус збивања. Уместо тога требало би да не износе у јавност ко је одговоран за напад, већ да истичу да иза напада може бити нека од бројних терористичких организација. На тај начин, јавност се не упознаје са циљевима њихове борбе, а њихове активности не могу да стекну наклоност и будуће следбенике. Начин како се супроставити тероризму јесте и осујећивањем њиховог циља да наруше политичку и економску стабилност једне земље, тако што ће бити подељени економски и политички центри моћи. На економском плану решење би била децентрализација, да уколико један центар буде погођен терористичким нападом, други може да надомести губитак и одржи стабилност. Када је реч о политичкој сцени, решење би могло да буде у делегирању и постављању више функција моћи, као и федерално окружење.

Историјски је доказано да је у двадесетом веку у развијеним демократским државама настала већина облика тероризма, било из крајњег левог крила, крајњег десног крила терористичких организација, или етнонационалистичких групација. Однос између демократије и тероризма крајње је комплексан, па би било поједностављено закључивање да би развој демократије у исламском свету довео до смањења или нестанка тероризма. Штавише, историја доказује да је у протеклом периоду било у арапским демократским земљама више терористичких активности него у онима с другим типовима владања. Тероризам не настаје искључиво на сиромаштву, већ је потребно нагласити опасност у којој се налазе многе државе у развоју, јер је у њима омогућена лакша веза између тероризма и организованог криминала, услед слабо развијене, корупцији снажније изложене администрације, а понегде и великих простора које централне власти не могу трајно надзирати, а неким и тешко или никако приступити.

Закључак

У условима кад становништво постаје фрустрирано и незадовољно владином немоћи да им помогне у низу егзистенцијалних проблема, људи се лакше могу окренути против суверене државе и прихватити мање-више организоване групе. Такви притисци фрагментирања, усит-

њавања, узимају разне облике, а један од њих је и талас безакоња — тероризма. Уз то, у таквим условима део незадовољних потиче из екстремне идеологије, као оне које пристају уз радикалне и нетолерантне фундаменталистичке верске групе, чији је изазов тзв. социјално блаженство, склад, а које се често у оквиру своје борбе одлучују и на терористичке активности. Насиље само подстиче ново насиље, а тероризам немоћних и сиромашних не искорењује се ни новим светским „дугим ратом” (War without End). Етички прихватљив избор борбе против тероризма јесте избор само морално допуштеним средствима. Притом се поставља питање етичко прихватљивог критеријума избора морално допуштених средстава и ко га одређује. Не можемо избећи коришћење силе и моћи у околностима борбе против тероризма, али не смемо заборавити да моћ без правде води у насиље и тиранију, а правде без моћи нема, *ius ex iniuria non oritur* (правда се не темељи на неправди). Превладавање тероризма могуће је променом политике која није супротна истинским демократским вредностима, осудом и подстицањем осуде екстремистичких тумачења религија, рецепцијом и подстицањем светског етоса, без обзира на расну, националну, културну и религијску припадност, поспешивањем дијалога међу сукобљеним странама, те превладавањем сиромаштва.

Као што пише Џесика Штерн, „(т)ребамо признати да неке од вредности по којима су Американци (али и западне земље, прим. аут.) познати и извозе их у свијет, укључују неуморни конзумеризам, атомизирано друштво, интерпретацију слободе без правила и одговорности, те глорификацију вулгарности и насиља на филму и у глазби”. Осуда ширења таквих вредности, не само у оквиру арапског света је разумљива, докле год не укључује оружане насиље. Али и потенцирање на глобализацији свих вредности је такође штетно. Решење сукоба јесте Према Беку (Урлих Бек), у политика обликовања. „(П)олитика која правила не само проводи него их и мијења, политика која није само политика политичара, него и политика друштва, не само политика силе (...) него и политика обликовања, умијеће политике. То се може показати на свим ралинама, у свим темама, посебно у вањској и војној политици”.

Дијалог, у проналажењу политичког решења, међу сукобљеним странама подразумева језик као средство комуникације као и саму, отворено и искрену, комуникацију између људи. Услов за то јесте и стање атараксије — стање душевног мира као идеала мудрих људи. Атараксија је код стоика идеал мудраца који то стање остварују кад се уздигну изнад свих афеката. У разговорима међутим долази до интеракције у којој се исказују различити појединачни, групни, групни–политички, држав-

ни, културни и други интереси. Раније се предност давала процесима консензусног споразумевања, а запостављали су се конфликтни процеси. Сада према Францу Врегу (Франце Врег), парадигма нове комуникацијске интеракције „(...) темељи се на претпоставци да је комуницирање облик стратешке интеракције која садржи два противречна процеса: процес приближавања, коњункцију двију личности, двају идентитета као и процес удаљавања, дисјункцију двију личности, односно чување идентитета, властитог интереса и надмоћи”.

Литература:

1. Amir-Moezzi, Mohammed Ali, (2007), Dizionario del Corano, Mondadori, Milano.
2. Beyler Clara, „Messengers of Death: Female Suicide Bombers”, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx>, 2013.
3. Bjelajac Željko, (2013), Organizovani kriminalitet-Imperija zla, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad
4. Bjelajac Željko, Jovanović Milovan, „Globalni terorizam kao ekstreman oblik degradacije ljudskih prava”, Politička revija, Godina (XXIV) XI, vol=34, Br. 4 / 2012
5. Bjelajac Željko, Jovanović Milovan, „Savremeni terorizam u avio-saobraćaju”, Međunarodna politika, God. LXIII, br. 1147.
6. Bloom Mia, (2007), Female suicide bombers: a global trend, Daedalus, vol. 136:1.
7. Frazier Lucy, „Abandon Weeping for Weapons: Palestinian Women Suicide Bombers”, <http://www.nyu.edu/classes/keefer/joe/frazier.html>, 2013.
8. Friedman Marilyn, (2008), Female terrorists: martyrdom and gender equality, Springer Science + Business Media B.V.
9. Mantcheva Sternadori Miglena, „Sexy, Tough or Inept? Depictions of Women Terrorists in the News”, 22. novembar 2007, http://www.redorbit.com/news/health/1154128/sexy_tough_or_inept_depictions_of_women_terrorists_in_the/2013.
10. O'Rourke Lindsey, „Behind the Women, behind the Bomb”, The New York Times, http://www.nytimes.com/2008/08/02/opinion/02orourke.html?pagewanted=all&_r=0/2013.
11. Rubenberg Cheryl, (2001), Palestinian Women: Patriarchy and the Resistance in the West Bank, Boulder and London, Lynne Rienner Publishers.
12. Simeunović Dragan, (2009), Terorizam, opšti deo, Pravni fakultet u Beogradu.
13. Tanasković, Darko (2010), Islam, dogma i život, Srpska književna zadruga, Beograd.

14. Victor Barbara, (2003), *Army of roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers*.
15. Zirojević Mina, (2011), „Zloupotreba interneta u svrhe terorizma”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 3.
16. Zirojević Mina, (2014), *Terorizam – međunarodni pogled*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

INFLUENCE OF ISLAMIC RELIGIOUS FANATICISM EXPANSION OF WOMEN SUICIDE TERRORISM

Summary: In this paper, the authors examine the topic of suicide terrorists as the most radical form of terrorism. On the example of suicide bombers, the reasons for resorting to terrorism were explained, as well as the most optimal ways of eliminating or at least reducing this threat. The analyses often state that the main motives of suicide bombers are rewards in heaven or economic benefit or family's persuasion, but we believe that this explanation is too simplistic. We will prove that the main motive is the lack of sense of purpose in life, dehumanization of man, human activities, and different cultures. Special attention is paid to explanation of the motives of „white widows”.

Key words: terrorism, social and economic motives, ataraxia, „white widows”

АЛЕКСАНДАР ФАТИЋ*
Институт за филозофију и
друштвену теорију
Београд

УДК 27:32
Оригиналан научни рад
Примљен: 07.05.2014
Одобрен: 16.05.2014

ХРИШЋАНСКО СХВАТАЊЕ ПОЛИТИКЕ**

Сажетак: У тексту се разматра однос између моралних обавеза појединца када поступа у јавном својству у савременом демократском либералном друштву с једне, и његовим обавеза у приватном својству, с друге стране, у контексту питања о примерености бављења јавним пословима за појединце који прихватају хришћански морал. Реч је о теми која је у самој сржи дискусија о активизму који сугерише хришћанска етика. Теза о активизму хришћанске етике често се интерпретира као морално упутство за активно учествовање у јавном животу. У овом тексту се дискутују разлози за и против политичког ангажовања са тачке гледишта хришћанског морала и указује се, са филозофске методолошке тачке гледишта, на неминовност извесне вредносне напетости између модела деловања либералне државе и хришћанске етике. У тексту аутор стога закључује да је традиционално становиште хришћанске етике које упућује на резервисаност према прихватању јавних послова од стране Хришћанина оправдано са тачке гледишта практичног хришћанског морала.

Кључне речи: приватни/јавни морал, хришћанска етика, безобзирност, лаж у политици, национални/јавни интерес, јавна политика

Увод

Једно од основних питања која се постављају у вези са политиком тиче се односа политике и морала, то јест дилеме о томе да ли је поли-

* aleksandar.fatic@gmail.com

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 179049, 'Политике друштвеног памћења и националног идентитета: регионални и европски контекст', за период 2011–2014, који се изводи у Институту за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тичару допуштено да поступа на начин који би, када би тако поступао приватни грађанин, био сматран неморалним. Један од аргумената који се пословично наводе у прилог тезе да је политика суштински неморална гласи да политичари сносе одговорност за веће опште добро, то јест за агрегативно добро већег броја људи, па самим тим имају не само право, него и обавезу, да се понашају безочно у односу на интересе појединца у сваком случају када тиме постижу задовољење интереса већег броја људи (Nagel, 1979: 75–90).

Схватање подразумева да јавна служба, и политика као делатни контекст те службе, подлежу истим моралним критеријумима као индивидуално деловање, те да се стога на политичаре могу и морају примењивати идентични морални аршини какви се примењују на «обичне» људе. Идеја на којој се заснива ово друго становиште је да се јавним деловањем пре свега унапређују вредности и идеали који руководе и личним животом интегрисаног грађанина, па се стога за све оне који се баве јавним пословима може сматрати да морају бити морално узорни, тако да се и појединци који немају јавну улогу могу на њих угледати: како у смислу службе саме, тако и у смислу личног живота. Ову идеју о конвергенцији етике личног и етике јавног живота први је у савременој литератури утицајно заступао немачки филозоф Вилхелм Хенис (Wilhelm Hennis — Hennis, 1963).

Када је реч о хришћанском разумевању политике оно је природно у складу са другим наведеним становиштем, јер подразумева да моралне вредности које представљају базу есхатолошког учења цркве представљају универзалну потку укупне организације људског живота, укључујући и друштвени и институционални живот, па се стога они који обављају јавне послове од тих норми никако не могу изузимати. Истовремено, међутим, постоје извесна замагљивања ове перспективе која проистичу из различитих разумевања државе: ако се политика схвати као суштински повезана са државом, а држава се посматра као нека врста хипостазираног друштва, то јест као ентитет без кога не може бити друштва ни људске заједнице, што је раширена етатистичка концепција друштва, онда се ствара простор не само да се држава обоготвори, то јест да јој се придају есхатолошки атрибути, него и да се политика моћи, која је по својој методолошкој структури фундаментално утилитаристичка, оправда са наводно хришћанске тачке гледишта. У овом раду ће бити укратко речи о наведене две перспективе гледања на државу, са намером да се наведена нејасноћа рашчисти са хришћанске тачке гледишта.

Политика је у суштинској вези са државом

Доминантно модерно схватање политике полази од претпоставке о суштинској повезаности политике са државом, што производи битне последице за разумевање политичке етике, односно односа етике и политике, а самим тим и односа хришћанског нормативитета живљења са политиком. Ако је политика суштински повезана са државом, онда разумевање политике подразумева одговарајућу концепцију државе. Преовлађујућа модерна концепција државе је либерална држава, то јест држава у којој је минимизација улоге државних институција процес заснован на функцијама и атрибутима моћи: либерална држава полази од претпоставке да су легитимна права појединца заснована на индивидуалним интересима и правима која проистичу из тих интереса. Фундаментално такво право је такозвано „право на негативну слободу”, то јест, у основи, право на немешање од стране других, и државе, у изборе и делатности појединца који се сматрају личним или приватним.¹ Стога либерална држава представља моћ као могућност примене принуде над појединцима, али је дистрибуција и примена те моћи регулисана на начин који чува приватна и лична права појединаца и предмет је неке врсте демократске контроле. Либерална држава легитимно употребљава моћ само у домену који представља поље пресека интереса свих чланова друштва, а у пракси то значи да је улога државе ограничена на регулисање заједничких послова за које сви морају поднети неку жртву или компромис индивидуалним интересима (нпр. плаћањем пореза, служењем војног рока, поштовањем јавног реда и мира, извршавањем уговорних обавеза).

Када се држава сагледа на описани начин, поставља се питање о томе које вредности је оправдавају? Либерално схватање државе је углавном функционалистичко, то јест почива на извесним процедуралним правилима која омогућавају да друштво живи на основу узајамног поштовања индивидуалних интереса појединаца. У либералном контексту постоји, бар начелно посматрано, релативно широк простор за супстантивно попуњавање функционалистичког обрасца либерализма различитим конкретним вредностима: отуда либерално инсистирање на *prima facie* толерантним моделима супстантивних вредности које не улазе у вредносну суштину и вредносни профил друштва, попут мулти-

¹ „Лично” и „приватно” нису синоними, иако шира дискусија те разлике није неопходна у контексту овог разматрања, па ту чињеницу само треба имати у виду. За ширу дискусију о либерализму у контексту слободе видети Фатић (2009).

културализма, религиозне толеранције, етничке разноликости, равноправности полних оријентација, равноправности полова, итд.. Вредности либералног друштва су, другим речима, великим делом релационе, а не апсолутне. То нису вредности карактеристичне за деонтолошке моралне норме, које полазе од конкретних претпоставки пожељеног деловања. Оне не подразумевају да, рецимо, различите културе имају позитивну моралну, религијску или стваралачку вредност, нити се уопште баве проценом њихове вредности. Такве релационе вредности просто регулишу односе међу културама, па кроз једна површан појам „мултикултурализма” сугеришу да није битно ко припада којој култури, јер друштво ће најбоље функционисати ако постоји максимална толеранције између различитих култура. Слично томе, релационе вредности подразумевају да постоји „религијска разноликост”, али та разноликост подразумева једну општу толеранцију различитих религија. „Религијска толеранција” у суштинском смислу могућа је само за некога ко не припада ни једној религији, јер припадност религији подразумева, логички, увереност да је вертикала вере којој човек припада једина исправна. Хришћанин не може бити „религиозна толерантан” у смислу да допушта могућност да су све вере једнако пут до истине, као што то не може ни Муслиман, ни било који други верник монотеистичке религије. Он може бити религиозно толерантан у свој грађанском својству, може показивати разумевање за чињеницу да људи припадају различитим системима веровања, али у оној мери у којој је верујући он мора, логички посматрано, подразумевати да су сви остали, који припадају различитим верама, у криву.

Мултикултурални експеримент данас је у кризи у многим деловима света, управо због тога што различите културе не могу дугорочно цветати у једном релативно уском државном и друштвеном оквиру. Та чињеница се види пре свега из културолошког сукоба између Ислама и доминантно хришћанских друштава у великом делу западног света који је довео до цветања дихадизма и до једнако разорних репресивних одговора развијених држава кроз такозвани „рат против терора”, који је усмерен доминантно против исламске популације на Средњем Истоку. Истовремено, она се види и из изјава европских политичара које сугеришу пропаст експеримента изградње мултикултуралног друштва у европским земљама (BBC, 2010). Значајно је приметити да овај сукоб који води пропасти мултикултурализма није резултат некакве посебне нетрпељивости различитих култура једних према другима, него просто чињенице да вредности које нису узајамно у складу, уколико воде ка искреном и оданом прихватању од стране својих следбеника, логички

доводе до неслагања и све већих тензија међу следбеницима. У том смислу, религијска толеранција, иако је практично неопходна у друштвима у којима постоје људи који припадају различитим верама, поставља озбиљне логичке проблеме пред концепције друштвеног развоја, јер се може одржавати само међу оним члановима заједнице који не спадају у радикалне вернике, односно радикалне националисте, односно радикалне припаднике било ког система вредности. Речи као што су „зилот” или „фундаменталиста”, иако је њихово значење изворно вредносно позитивно (зилот је неко ко се држи дисциплине својствене својој вери, а фундаменталиста неко ко је привржен фундаменталним начелима свог система вредности) стога се данас употребљавају да означе терористе, злочинце или људе који су спремни да врше насиље над колективом због наведено партикуларних ставова који су у супротности са духом заједнице.

Проблем са религијском разноврсношћу и мултикултурализмом у либералном друштву је, нажалост, сложенији него што би се могло закључити из површне анализе поступака појединих милитантних представника појединих вредносних система. Реч је управо о чињеници коју је Ангела Меркел тако утицајно изразила када је изјавила да је мултикултурални експеримент пропао у Немачкој: мултикултурализам као облик организације друштва је логички проблематичан експеримент који доводи у директан контакт елементе од којих се логички једино и може очекивати да, после извесног периода почетне толеранције, након раста тензија, дођу у отворени сукоб. Проблем није у чињеници да је до таквог сукоба у многим европским земљама, и наравно у САД 2001. године, дошло, него у чињеници да се друштвени узроци сукоба не признају и не анализирају, што значи да се јавном политиком и репресивним мерама само привремено делује на последице, док се узроци остављају нетакнутима. Мултикултурално устројство друштва је, по свему судећи, историјски промашај који се своди на гушење аутентичних верских права и уверења, која постају демократски прихватљива само када су „умерена”, а не „зилотска”, само када су „толерантна”, а не „фундаменталистичка”, при чему није сасвим јасно како се и на основу којих верских критеријума одређује шта је примерено којој религији или било ком другом систему веровања, поготово када се има у виду то да такве процене обично доноси јавност која уопште није довољно упућена у предметне системе веровања. На описани начин, страдају и религије и вредносни системи с једне, и заједница, с друге стране.

Генерализовано питање о „толеранцији” може се сагледати пре свега у перспективи концепција државе.² Данас доминантна, либерална концепција мултикултурне државе, према нешем уверењу, подлеже логичким проблемима који подразумевају да се конструктивни интеркултурни, интеррелигијски и други интергрупни односи за групе обележене снажном вредносном хомогеношћу могу одржавати само у оној мери у којој припадници различитих вредносних система нису заиста одани тим системима: сваки „зилотизам”, то јест „правоверништво” било ком таквом систему аутоматски изазива проблеме мултикултурном друштву и стога су непожељни. Савремена криза мултикултурализма понекад се објашњава нестанком „државе благостања”, засноване на обухватним социјалним давањима и релативно израженој бризи о становништву (Žižek, 2010). То објашњење може имати извесну вредност када је реч о конкретним поводима да се мултикултурално устројство савремених либералних друштава баш сада доведе у питање, али оно не може бити суштински разлог за кризу мултикултурализма, која, као што смо напоменули, проистиче из логичких претпоставки саме припадности неком интегрисаном вредносном систему.

Вредносно интегрисана и опредељена политика, а самим тим и држава, нема суштински проблем са негативном толеранцијом, то јест са самим толерисањем различитих уверења и гарантовањем извесних права групама које гаје веровања и прихватају вредности различите од оних које подржава држава; таква држава, међутим, има проблем са афирмативном толеранцијом: религиозна држава не може афирмативно третирали вредности које су у супротности са државном религијом, примера ради. Она их може толерисати, али их не може третирали као равноправне са фундаменталним религиозним вредностима званичне религије, јер иначе не би била религиозна држава, на исти начин на који припадник било које вере, уколико заиста верује, не може показивати афирмативну, а може негативну, толеранцију за друге вере. Проблем

² „Толеранцији” због тога што у ствари политика мултикултурне толеранције и није заснована на појму толеранције, него на агресивнијем појму афирмације. Толерантно друштво у политички коректном смислу за либералну демократију не подразумева друштво у коме припадници једног система вредности толеришу припаднике другог система, него у коме се има сматрати да су сви системи веровања једнако исправни или неисправни, те да је ствар вредносног опредељивања индивидуална, више ствар укуса него питање о истини. Самим тим се поништава сваки есхатолошки смисао вредносне припадности, поготово када је реч о верској вертикали духовности (мада спасењска логика није увек резервисана само за системе религиозног веровања, већ се налази у призраку и у уметности, естетици, етици и нормативним творевинама ума које нису строго религијски позициониране).

савремене политичке коректности у либералном мултикултурном друштву је што негативна толеранција више није довољна, него се очекује афирмативна толеранција.

У наведеном контексту, хришћански политичар може суштински деловати само у хришћанској држави, јер Хришћанин који је политичар у грађанској држави доведен је у позицију да своје опредељење као Хришћанин третира као неку врсту личне пасије и приватне ствари, док своју јавну службу мора схватати по моралним узусима који нису нужно у складу са хришћанским начелима. То значи да хришћанска политика није могућа у савременом либералном друштву, осим као нека врста хобија.³ Треба имати у виду често заборављену чињеницу да држава и политика, поред данас углавном расправљане функције дистрибуције моћи, носе једну духовно много важнију функцију, да то је функција сазнања, то јест когнитивног руковођења и усмеравања чланова заједнице ка системима вредности. Стога хришћанска, али и либерална држава, имају своју педагошку димензију, о чему чак и творац савремене верзије либерализма, Џон Стјуарт Мил (John Stewart Mill), има да каже:

„Сократ је погубљен, али се Сократова филозофија уздигла као сунце на небеском своду и разасула је своју светлост по читавом интелектуалном небу. Хришћане су бацали лавовима, али се хришћанска црква развила у раскошно и разгранато дрво које надвисује старије и слабије растиње, гушећи га својом сенком. Када је наша нетолеранција само друштвена, она не убија никога, не искорењује мишљења, али наводи људе на то да се претварају или да избегавају да та мишљења активно шире. Јеретичка схватања код нас на изглед не напредују нити узмичу у свакој деценији или свакој генерацији; она никад не букте надалеко и нашироко, већ настављају да тињају у уским круговима умних и учених људи у којима су настали, не осветљавајући никада општа питања човечанства истинском или варљивом светлошћу. И тако се одржава стање које је некима по вољи, јер се избегава непријатност кажњавања или затварања људи, а да ипак то стање ствари нимало не угрожава она мишљења која преовлађују, док онима који другачије расуђују, а нагриза их болест размишљања, нимало не брани да раде онако како им разум налаже. То је прикладан план да се мирно живи у интелектуалном свету и да се све ствари у њему и даље развијају као пре. *Али цена овог интелектуалног стишавања је жртвовање читаве моралне срчаности људске душе.* (Мил, 1988: 64–65).”

³ Детаљнију дискусију односа негативне и афирмативне толеранције у либералном друштву видети у Фатић (2013).

Мил иде корак даље па наводи да гушење „моралне срчаности људске душе” има последице на карактер људи које ће јавни живот породити:

„Стање у којем се великом броју најактивнијих и најрадозналијих духова препоручује да главна начела и суштину својих убеђења задрже у свом срцу и да када се обраћају јавности покушају да што је могуће више ускладе своје закључке са премисама које су у себи већ одбацили, не може да ствара отворене, неустрашиве карактере и логичне и доследне умове какви су некада красили духовни свет. У таквом стању ствари можемо се надати једино људима који су или пукe присталице општих утврђених начела или превртљивци према истини чије су расправе о свим великим темама намењене слушаоцима, а не представљају оно у што су сами уверени. Они који избегавају ову алтернативу, ограничавају своје мисли и интересовање само на оне ствари о којима се може говорити а да се не задире у подручје начела, то јест ограничавају се на практичне ситнице које би се саме по себи уредиле када би се само људски ум оснажио и узвисио, али које се неће никада потпуно уредити све док се запушта оно што би ојачало и узвисило људски ум — слободно и смело истраживање најузвишенијих ствари (Мил, 1988: 65).”

Управо је „морална срчаност људске душе” дефинишућа карактеристика оданог припадању неком систему веровања, посебно када је реч о религиозном веровању, али и етичком систему норми. Без тог „одушевљења” о коме је писао чувени савремени филозоф права Роберт Солон (Robert Solomon), који чак и правду сматра емотивном категоријом која проистичу из унутрашњег одушевљења, а не строго рационалном категоријом, не може бити следбеништва било ког моралног, религијског, па ни идеолошког система (Solomon, 1995). Сократ је погубљен јер није хтео да одустане од своје специфичне педагогије која је узнемирала запарложене аристократске кругове Атине 4. века пре нове ере. Галилео је спаљен јер није пристајао да одустане од астрономске теорије која је у његово време сматрана суманутом. Безбројни хришћански мученици су убијени, осакаћени или прогоњени јер нису били спремни да се одрекну своје вере. Ни један од тих подвига који сведоче оданост вредносним системима не би био могућ без суштинске „моралне срчаности људске душе” коју, како каже и сам Мил, историјски вероватно највећи заговорник толеранције и либералне концепције друштва, толеранција — гуши. Управо зато Хришћанин политичар представља само празно име лишено стварног вредносног и делатног садржаја изван хришћанске државе и деловања да се таква држава успостави. За сваког искреног Хришћанина немогуће је са „моралном срчаношћу душе” по-

државати равноправност сексуалних опредељења, вредности супротстављене породичним вредностима, насиље и узурпацију власти, културу индивидуалности и самоуздизање у такмичењу са другима. Истовремено, за Хришћанина је немогућа Хејгелова идеја легитимне и морално оправдане безочности у јавном животу, управо стога што му је, на основу саме структуре његових моралних вредности, немогућан утилитаристички морал. Хришћански морал је по карактеру деонтолошки, категоријан, и заснован је на супстантивним моралним заповестима. Таквој врсти моралитета несамерљиво је утилитаристичко сагледавање моралног оправдања поступака на основу калкулације њихових предвидивих поступака, из више разлога, укључујући и чињеницу да Хришћанин због своје вере не може истински бити уверен да је у стању да предвиђа последице својих радњи уколико су оне противне категоријским моралним начелима. Хришћанин верује да су последице поступака делимично одређене моралним карактером истих, то јест да поступак не проистови последице само по спољашњој, објективизованој нужности, на основу описивих квалитета саме радње и неког претпостављеног каузалитета у свету, него да су, битно, одређене и моралном сврхом и мотивацијом поступка. Он верује да један исти поступак може имати добре или лоше последице зависно од тога какви су мотиви до тог поступка довели и какав је морални статус намера актера. Стога је Хришћанству утилитаристички морал, који, иначе, са методолошке тачке гледишта, садржи веома велике предности, сасвим несвојствен.

Неприхватљивост утилитаристичке етике чини Хришћанина врло неповољним кандидатом за јавну функцију у држави која није хришћанска по опредељењу, управо стога што у либералној држави, која је вредносно неутрална на већину супстантивних опредељења карактеристичних за поједине религије или културне системе, управо утилитаристичка етика игра кључну улогу. Једно од кључних питања безочности у јавном животу која карактеришу савремену политику, а које представља добар тест за кратко разматрање неподобности либералне политике за Хришћанина је питање о моралном статусу лажи. У либералном политичком контексту, посебно када је реч о спољној политици, лаж подлеже врло релативизованим моралним узусима. С једне стране, она се сматра лошом политиком и лошим ставом, али не због њене несагласности са категоријским моралом какве је својствен хришћанству, него због њене практичне проблематичности: људима који лажу у начелу се не може веровати, и лагање у осетљивим дипломатским преговорима или приликом дипломатских сусрета може битно отежати посао свима који у таквим поступцима учествују, па савремена дипломатија стога подра-

зумева да ће сви учесници који прибегавају лажима бити кажњени одговарајућим радњама већине осталих. Ипак реч је о утилитаристичком вредновању лажи која је, бар у овом контексту, само случајно материјално идентична у свом исходу њеном деонтолошком, категоричком вредновању какво је својствено хришћанском систему вредности. Лаж се у политици сматра непожељном, али могућом; постоје ситуације, не тако малобројне, у којима се лаж може чак очекивати као показатељ „патриотизма” или лојалности ширим политичким интересима.

Питање о лажи у политици

2012. године група жена под називом „Pussy Riot” скаредним играњем и певањем у костимима оскрнавља је највећу московску цркву, храм Христа Спаситеља. Након тога чланице групе су ухапшене и осуђене на затворске казне, а инцидент је подигнут на највиши ниво између Русије и САД и довео је до оптужби против Русије да је недемократска, ауторитарна и да угрожава права феминистичких група на слободно изражавање мишљења. Овим инцидентом отпочело је погоршање америчко-руских односа које ће се, већ две године касније (када су чланице панкерске групе пре времена пуштене из затвора), показати као најозбиљније погоршање односа две суперсиле од краја хладног рата у Европи.

2013. године, амерички безбедносни аналитичар, службеник ЦИА, Едвард Сноуден (Edward Snowden) обелоданио је детаље строго чуване тајне да америчка Национална безбедносна агенција (National Security Agency – NSA) незаконито шпијунира милионе америчких грађана, али и грађане и политичаре готово свих земаља у свету, укључујући и прислушкивање телефона лидера земаља Европске уније и обичних грађана. Уместо покретања истраге против починилаца ових злоупотреба, институције САД су покренуле потрагу за Сноуденом најављујући му изрицање доживотне затворске казне због одавања државне тајне. Сноуден је, после низа проблема, побегао у Русију, која му је дала политички азил.

2012. године, оснивач и уредник информативне агенције „Викиликс” (Wikileaks), Џулиан Асанж (Julian Assange) која је објавила многе компромитујуће дипломатске депеше из америчких амбасада широм света, укључујући и оне у Србији, оптужен је, изненада, за „силовање” Швеђанке због тога што је, ступајући у добровољне интимне односе са две Швеђанке, наводно поступио небезбедно пропуштањем да користи

кондом. Асанжу, који се налазио у Лондону, запретило је хапшење по шведској потерници, са претњом каснијег изручења из Шведске Сједињеним Америчким Државама, које су га тражиле, као и Сноудена, за одавање државне тајне. Асанж би се у САД суочио са доживотном затворском казном. Он је потражио азил у амбасади Еквадора у Лондону, где га је и добио, што је довело до претњи британских политичара да ће, противно дипломатској пракси, упасти у амбасаду да га ухапсе. Иако британска полиција није упала у еквадорску амбасаду, Асанж је у време писања овог текста већ више од две године у заточеништву у амбасади, јер му биртанске власти не допуштају да изађе из земље и држе на снази налог за његово хапшење чим изађе из амбасаде.

У зиму 2014. године, у време одржавања зимских олимпијских игара у руском граду Сочију, у суседној Украјини, у Кијеву, избили су „спонтани” политички нереди који су довели до свргавања са власти про-руског украјинског председника Виктора Јануковича, до антируских најава и повратка на власту у Украјини десничара, са најавом скорог одржавања референдума у Украјини о прикључењу ове земље НАТО савезу, што би довело НАТО трупе на саму границу Русије, мање од 500 километара од Москве. Пошто је дomet тактичких (краткодометних) пројектила већи од 500 километара, овом геостратешком променом Московска војна област била би претворена у прву линију руске конвенционалне одбране, што би принудило Москву да као своју примарну одбрамбену доктрину усвоји нуклеарну доктрину такозваног „проширеног застрашивања и првог нуклеарног удара”. Да би такав развој догађаја зауставила, Москва је охрабрила 7 милиона Руса који живе у индустријски развијенијој, источној Украјини, да покрену борбу са самоопредељење делова Украјине непосредно уз руску границу. Полуострво Крим, које је историјски било део Русије, прогласило је независност и затражило присаједињење Русији, што је Москва и спровела у дело, а региони Доњецк и Луганск на истоку Украјине су одржали референдуме о независности, прогласили независност и затражили прикључење Русији на које Москва у време писања овог текста још увек није одговорила. У Украјини је започео грађански рат ниског интензитета, укинута ја руска понуда повољног кредита за јачање украјинске економије и испорука гаса Украјини по сниженим ценама, што претти да доведе до енергетске кризе Европске уније, која од Русије преко Украјине увози гас који покрива једну трећину укупне потрошње Уније. Ова криза је довела и до најаве војне конфронтације САД и Русије: САД су у пролеће 2014. године послале неколико ратних бродова у Црно Море, Русија је одржала маневре и извела пробе стратешких нуклеарних пројектила који могу да

погоде америчко тло, а Генерални секретар НАТО је више пута давао изузетно запаљиве и непријатељске изјаве о Русији, најављујући конфронтирајућу политику НАТО према Москви, јачање и распоређивање НАТО трупа у окружењу Русије, доприносећи тиме повећању напетости и ситуацији коју је, маја 2014. године, бивши немачки канцелар Хелмут Шмит, означио као опасност од светског рата тако што ће, како се чини, САД и европске владе „умесечарити у конфликт” (Bloomberg News, 2014).

Током почетне фазе кризе у Украјини, Вашингтон је више пута давао изјаве да није умешан, као и Европска комисија и различите европске владе. Ипак, емитован је пресретнути разговор између високе службенице америчког Стејт Департментс и америчког амбасадора у Кијеву из кога јасно произлази не само да је Вашингтон имао активну улогу у подстицању и финансирању побуне у Кијеву, него и да је планирао директан утицај на то ко ће бити постављен за привременог председника нове украјинске владе (BBC, 2014).

Још једна контроверза са значајним моралним последицама представљале су изјаве побуњеничких лидера да је тадашњи председник Украјине Јушченко наредио специјалним полицијским снагама да пуцају снајперима на демонстранте, иако је накнадно утврђено да полиција није користила снајпере, него да су их користили стрелци „блиски” демонстрантима. Лаж током устанка била је више норма него изузетак у политичком опхођењу. Последица те политике је конфронтација између суперсила без преседана од краја хладног рата, која прети било серијом регионалних ратова, било избијањем широког глобалног конфликта у коме је сасвим предвидиво и коришћење нуклеарног оружја.

Морална димензија наведених догађаја укључује више проблема (потенцијално угрожавање права на живот већине становништва на земљи, прогон неистомисљеника и дисидената, употребу инструмената привидно демократске власти за наметање доминације и хегемоније, итд), али је у свима њима присутан и проблем лажи. Ни један од наведених моралних проблема не би био могућ без лажи. Истовремено, лаж је не само заступљена, него доминантна форма комуникације у политичким односима који су омогућили све ове догађаје, било да се ради о сукобу са „дувачима у пиштаљку” попут Сноудена и Асанжа, било о покушају дискредитације друге земље по основу људских права, било у провокацији рата најавима присаједињења Украјине НАТО савезу.

Набројани догађаји указују на фактичку немогућност да правоверни Хришћанин учествује у активној политици какве се води по било ком о ових питања. У описаним примерима није реч само о томе да по-

литичка руководства морално злоупотребљавају своју моћ, тиме што прогоне дисиденте и оне који мисле другачије: реч је о систему у који је не само право на лаж, него и обавеза да се лаже, уграђено као део мисије самог система. Наиме, сви наведени примери спадају у домен политике која се оправдава такозваним „националним интересом”. У овим случајевима, национални интерес САД се представља као потреба да се дестабилизује Русија и да се она доведе у одбрамбену дефанзиву, да се заштити тајност екстремних размера пресретања комуникација грађана које спроводи америчка Национална безбедносна агенција (NSA), да се спречи свако сазнање шире јавности о коруптивној и морално проблематичној природи деловања америчке дипломатије, па отуда и прогон оснивача Викиликса Асанжа. Сасвим је могуће да ова врста перцепција националног интереса има подршку већине грађана у САД, и ако је тако, онда, у најосновнијем смислу, сви ови поступци, или бар њихова већина, имају бар онај основни демократски легитимитет. Тај легитимитет можда није пун, јер нису задовољени неки други услови који се односе на демократске вредности и извесна категоричка права људи у демократском систему и пред демократском државом, али у најпростијем, процедуралном смислу, воља већине ипак у доброј мери легитимисте јавну политику. Дакле, могуће је да су са тачке гледишта демократског политичког система сви ови поступци заиста у складу са националним интересом, а то онда значи да учествовање свих јавних службеника у њима, када се то од њих тражи, представља њихови службену, али у извесном смислу и патриотску, моралну обавезу. По нашем миљењу овај закључак није прихватљив за јавног службеника који је искрени Хришћанин. Дужност која подразумева да се лаже, обмањује и вара са циљем да се неке нанесе штета, а све то не да би се одбранила егзистенција своје земље, већ само зато да би јој се обезбедила још потпунија доминација (при чему она већ поседује глобалну доминацију), није у складу са принципима хришћанског морала. Она је неспојива са хришћанским моралом и самим тим би захтевала од Хришћанина или да одбије да поступа према службеним упутствима, што онда доводи до егзистенцијалних, па и кривичних последица, или пак да, имајући у виду овакво значење националног интереса и концепција јавне дужности, да систематски избегава да учествује у јавним пословима или да врши јавна овлашћења.

Питање о лажи у политици, као што се да видети, по својој суштини је идентично Нејгеловој дилеми о безобзирности у вршењу јавног овлашћења. Са хришћанске тачке гледишта, ни на једно од ова два питања: (1) да ли је увек морално оправдано бити безобзиран када је то у

јавном интересу, и када човек поступа у својству јавног службеника, и (2) да ли је увек оправдано лагати, у истим околностима, не може се одговорити на општи начин. Пошто су и безобзирност и лаж (која може бити само аспект безобзирности) генерално неприхватљиви са тачке гледишта хришћанског морала, њихова оправданост у конкретним околностима може бити само изузетна, а не начелна. Дакле, за Хришћанина би можда било прихватљиво да лаже у јавном својству да би спречио избијање нуклеарног рата или да би спасао нечији живот, пошто би, поступајући тако, настојао да спречи далеко драстичније и штетније нарушавање хришћанских вредности, пре свега живота. За њега може бити прихватљиво да као јавни службеник поступа безобзирно према неком појединцу, утилитаристички резонујући да тиме чини много веће добро тиме што спасава целу заједницу. (Овде се не тврди да у описаним случајевима неизоставно стоји утилитаристичко морано оправдање; само се указује да за Хришћанина, зависно од његових других моралних назора и начина моралног закључивања, може, али не мора, бити прихватљиво да изузетно лаже или поступа безобзирно у описаним ситуацијама.) Истовремено, за Хришћанина у начелу не може бити морално прихватљиво да се служи лажима и безобзирним тактикама у циљу стицања моћи за своју државу са идејом да се ослабе друге државе. У овом случају хришћански морал уопште не делује различито када је у питању држава и када је у питању појединац. Као што појединац нема морално право да се служи преварама и да поступа безобзирно према другим појединцима, тако ни држава, како год она сагледавала своје интересе, нема право да се, осим можда у крајњој нужди, тако понаша према другим државама. Наиме, у јавном дискурсу се одомаћило једно схватање о томе да сам национални интерес (и то у оној форми у којој га дефинише држава сама) представља некакав извор моралних дужности, а самим тим и морални стандард којим се дају оправдати различити, иначе морално неприхватљиви, поступци. То схватање је у директној супротности са хришћанским моралом.

За Хришћанина, сама чињеница да нешто представља државни интерес (чак и када је то аутентично случај) не значи нужно да је то и морално прихватљиво. Није сваки државни интерес, као ни сваки интерес уопште, морално прихватљив. На пример, држава може имати аутентични интерес да монополише светска рудна богатства, да утиче на светске брезе својом економском политиком тако да ослаби неке друге економије и постигне премоћ; национални интерес може бити и да држава убије неког човека или групу који јој наносе штету својим јавним или неким другим деловањем. Интерес државе може бити, рецимо, да

превентивно убија људе за које верује да могу изазвати терористичке инциденте. Њен интерес може бити да за неке категорије људи просто уведе другачије стандарде грађанских права. Интерес државе могу бити различите форме дискриминације и репресије, и све се оне често могу оправдавати, а сасвим често се тако и оправдавају, позивањем на општи интерес. Сваки овакав национални интерес, без обзира на то колико грађана га подржава и какав је демократски легитимитет политике којом се он промовише, морално је попуно неприхватљив са Хришћанина.

Управо ова чињеница објашњава зашто су толико утицајни оци хришћанске Цркве, пре свега Источне, али и Западне, указивали, са практичне стране, на то да је за Хришћанина, генерално говорећи, пожељно да избегава јавну службу која га може довести у описане ситуације. Шта ова препорука, и ова последица изнесеног начина размишљања, значи за однос хришћанских вредности и јавног интереса или јавног живота. Укратко, хришћанске вредности су сотериолошке, спасењске, и засноване су на индивидуалном и колективном поступању у складу са хришћанским моралом. Оне у практичном смислу уважавају јавни интерес у оној мери у којој је он неизоставни елемент организованог јавног живота у коме би Хришћани требало да остварују морални напредак, али за Хришћански морал ни јавни интерес, ни јавни живот, не спадају у најважније вредности. Хришћански морал може одржати своју вредносну структуру и онда када јавни интерес пропадне или колектив од њега одустане, и онда када јавни живот трпи. Једина ситуација у којој хришћански морал не може опстати је она у којој Хришћани одустају од принципа тог морала. Наравно, сасвим је могуће, и није данас ретко, то да велики број, ако не и већина, Хришћана у некој заједници фактички одустају од хришћанског морала, или га бар систематски нарушавају, а да, у истим тим заједницама, и јавни интерес и јавни живот напредују. Напредно и просперитетно друштво са јаком државом и снажно пројектованим националним интересима може бити хришћански претежно неморално друштво. Такво друштво би се, хришћански, сматрало, у суштини, пропалим друштвом, иако оно може, примера ради, бити права економска, војна, дипломатска, па и интелектуална империја. Стога је повезивање снаге државе и националног интереса са моралним дужностима појединца, бар када је тај појединац Хришћанин, увек проблематично када се предлаже у начелу. У држави чији би основни циљеви били Хришћански, таква веза између националног интереса и моралне дужности би била оправдана. Међутим, у секуларној, мултикултуралној, држави у којој неминовно постоји плуралитет моралних структура, а самим тим и извесна, мања или већа, релативност јавног морала, а јавни

и национални интерес се одређују независно од хришћанских схватања, не може бити никакве систематске, структурне везе између јавног интереса и хришћанских моралних очекивања.

Природа односа хришћанске заједнице и јавне политике у савременом демократском друштву

Између хришћанске заједнице и друштва у целини, а поготово државе, у савременој, мултикултурној, секуларној демократској држави постоји сложен однос. На функционалном нивоу, тај однос би идеално требало да буде хармоничан, иако се савремени либерални или неолиберални морал не слаже са хришћанским моралом у целини. Истовремено, на суштинском, вредносном нивоу, однос хришћанске заједнице према јавном моралу, јавном интересу и јавном животу је нужно резервисан. Зависно од тога како конкретно изгледа јавни морал и како се води јавни живот у неком времену и у неком друштву, хришћанска заједница може тај морал у целости подржавати, или пак може претежно бити према њему критична. Исто то се односи на било коју форму јавне политике. У либералном идеолошком контексту, однос хришћанског морала према неким јавним политикама које држава и секуларно друштво представљају као прогресивне, толерантне и еманципаторске неминовно је такав да изазива пажњу јавности. У посебно израженим случајевима, који нису малобројни у савременим либералним друштвима, хришћанска заједница је обавезна да се оштро супротстави „политички коректним” ставовима о прихватљивости вредности, начина живота и личних и колективних избора који су, према хришћанском моралу, изразито штетни и угрожавају саму основу хришћанског схватања човека и заједнице. Пример таквих јавних политика су данас императивно наметнути друштвени стандарди подршке за легализацију истополних бракова, што логично води и легализацији усвајања деце од стране таквих парова. Други примери укључују растућу друштвену подршку, која је наметнута доминантних глобалним стереотипима и културним захтевима, за вредносно изједначавање хетеросексуалних и хомосексуалних животних избора, при чему се свака резерва према поништавању вредносне разлике између хомосексуалних и хетеросексуалних избора понекад назива „хомофобијом”, иако не мора укључивати никакву „фобију” нити неторанцију, већ просто вредносни став.

Да би било јасније зашто је овај пример значајан за принципијелно разумевање напетости између хришћанства и јавне политике, треба

нагласити да хришћански морал не упућује на негативне и дискриминаторске друштвене праксе према хомосексуалцима; напротив, он подразумева обухватну емпатију међу људима и настојање да се морално замислимо у њиховим положајима. Истовремено, са тачке гледишта моралне, а тиме и друштвене пожељности, хришћански морал не допушта изједначавање „сексуалних оријентација”. Он суштински не трпи идеологију према којој је сексуални избор само то, избор, при чему садржај тог избора није морално ни друштвено релевантан. Важност овод неприхватања статусне једнакости хомосексуалности са хетеросексуалношћу огледа се пре свега у односу хришћанског морала према евентуалним последицама таквог изједначавања: усвајању деце од хомосексуалних парова, нарушавању друштвених улога жена и мушкараца и промени друштвене културе која води ка томе да се „пол” и „род” третирају не као биолошке, него као приватне категорије. Све ове појаве су данас већ веома развијене. У великом броју развијених либералних друштава забрањено је питање на различитим административних формуларима да ли је човек мушко или женско, јер се то, према најновијој „еманципаторској” идеологији, сматра нарушавањем приватности.

Бројне су друге јавне политике које једнако угрожавају хришћанска морална схватања. Идеја о томе да се друштвена контрола грађана у циљу повећане безбедности спроводи тако што ће полазити од потпуног занемаривања улоге моралне савести такође је дубоко антихришћанска. Савремене безбедносне државе масовно шпијунирају, тачније стално надзиру своје грађане. Овај стални надзор је радикалнији од традиционалног „шпијунирања”, које је било усмерено на конкретне људе или групе са циљем да се о њима сазнају конкретне ствари. Стални надзор који унутрашње обавештајне структуре савремених демократских држава спровode на кретањем, комуникацијама па и израженим ставовима својих грађана углавном нити је усмерен на конкретне људе, нити је мотивисан конкретним потребама за одређеним сазнањима. Реч је о једној општој политици надзора чији циљ је да „улови” било шта што држави може бити интересантно, и при томе доводи до масовног поништавања личности, индивидуалности и приватности као концептуалне градивне јединице сваке заједнице. За Хришћанство је поништавање индивидуалности као суштинског елемента заједнице неприхватљиво.

Осим тога, стални надзор над грађанима, како електронски тако и административни показује схватање личности грађана као суштински лишене ефикасне савести. Истина, савремена безбедносна држава то не сугерише експлицитно, али у својој политици контроле она уопште не рачуна на савест грађана, што значи исто. Стога је и таква репресивна

јавна политика, и сама безбедносна држава која из ње проистиче, неприхватљива са тачке гледишта хришћанског морала.

Имајући у виду све речено, као и чињенице о готово закономерној раширености описаних и других јавних политика које су неприхватљиве за Хришћанина у савременом демократском друштву, може се емпиријски закључити да се хришћански начин живота, етика и вредности не уклапају у начин на који функционише политика у таквим друштвима. Стога Хришћанин тешко може наћи своје место у савременој политици.

С друге стране, хришћанска етика је активистичка. Она подразумева спремност на деловање, жртвовање и помагање заједници. Хришћанско схватање морала сагледава појединца искључиво као члана моралне заједнице. Стога је хришћански морал у суштинској напетости у односу на демократску политику. Однос хришћанског вредносног система и политичког активизма у мултикултурном либералном друштву је амбивалентан, и та амбиваленција није знак проблема, него напротив логична и самим тим неизбежна последица суштинских карактеристика хришћанске етике с једне, и либералне демократије с друге стране.

Литература:

1. Solomon, Robert (1995). *A Passion for Justice: Emotions and the Origins of the Social Contract*. New York: Rowman and Littlefield.
2. Bloomberg News (2014). 'Ukraine Crisis Echoes 1914, German Ex-Leader Schmidt Says'. 16 May. <http://www.bloomberg.com/news/2014-05-16/ukraine-crisis-resembles-europe-1914-says-helmut-schmidt.html>.
3. BBC (2014). 'Transcript of Intercepted Nuland-Piatt Call'. 7 February. <http://www.bbc.com/news/world-europe-26079957>
4. Nagel, Thomas (1979). „Ruthlessness in public life”, in Thomas Nagel, *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press 75–90.
5. Hennis, Wilhelm (1963). *Politik und Praktische Philosophie: Eine Studie zur Rekonstruktion der Politischen Wissenschaft*, Neuwied: Springer.
6. Fatić, Aleksandar (2009). *Freedom and Heteronomy: An Essay on the Liberal Society*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
7. Fatić, Aleksandar (2013). „Religiozno verovanje i modaliteti tolerancije u liberalnom društvu”. *Theoria* 56: 59–78.
8. BBC (2010). 'Merkel Says German Multicultural Society Has Failed'. 17. Oktobar. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11559451>, pristup 24. oktobra 2010.

9. Žižek, Slavoj (2010). 'Liberal multiculturalism masks an old barbarism with a human face'. *The Guardian*. 3. oktobar. www.guardian.co.uk, pristup 28. oktobra 2010.
10. Mil, Džon Stjuart. (1988). *O slobodi*. Prevod Jelena Kovačević i Dubravka Mićunović. Beograd: Filip Višnjić. Naglasak autora ovog teksta.

CHRISTIAN ETHICS AND PUBLIC LIFE

Summary: The paper relates the requirements of public office and an active participation in the public life of a modern liberal democracy with the substantive moral requirements of Christian ethics, and addresses the dilemma of whether it is morally recommendable for a Christian to take public office, especially at a high level. The author argues that the moral pluralism which characterizes multicultural societies presents methodological reasons for caution with regard to political activism by a Christian. Namely, the values of a multicultural democracy are no entirely congruent with the values of the Christian faith, especially with regard to controversial social practices that relate to alternative life styles and the assumption of social and value equality between the choices that, while belonging to the realm of privacy, still violate the principles of Christian ethics. Thus the public official in a multicultural democracy must necessarily pursue policies and choices which militate against the substantive Christian moral values. While in some cases compromises are possible between the two, typically in high political office democratic life requires decisions to be made which would be entirely unacceptable from the point of view of Christian morality. The author argues that contrary to Thomas Nagel and others, that there is no morally justified discrepancy between acting ruthlessly in public office and acting ruthlessly in private capacity. Given that ruthlessness is an irreducible dimension of political decisions in high political office there is an inherent tension between Christian morality and political activism. This tension is the dynamic element of moral drama which typically follows a Christian's involvement in high level politics.

Key words: private / public morality, Christian ethics, arrogance, lies in politics, national / public interest, public policy

ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ*

НЕНАД БИНГУЛАЦ**

Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

УДК 351.78:355.02

Прегледни рад

Примљен: 24.04.2014

Одобрен: 18.05.2014

БЕЗБЕДНОСТ КАО АТРИБУТ И ФУНКЦИЈА САВРЕМЕНОГ ПОЛИСА

Сажетак: Аристотел и Платон изједначавају друштво са полисом, као политичком заједницом, док заједницу сагледавају као потребу за безбедношћу и хармонијом грађана. Иако су се друштвене вредности мењале кроз векове, безбедност представља једну од ретких вредности која је задржала првобитну функцију и у модерном полису, почев од основне потребе за опстанком из првобитне заједнице па све до данашњег поимања безбедности. Безбедност је потребно схватити као услов опстанка и развоја друштва, јер она сама по себи ништа не ствара већ само омогућава, али мора постојати свест да апсолутно стање безбедности не постоји и да нико не може за себе тврдити да је апсолутно безбедан. Безбедност представља основни атрибут једне државе, али безбедност такође представља и основи атрибут градске средине. На нивоу државе, безбедности се изједначава са заштитом суверености и територије од спољних непријатељских фактора, али и угрожавања поретка, док се безбедност у градским срединама првенствено односи на стање криминалитета, јавног реда и мира, личну и имовинску безбедност, а последњих година и безбедност од терористичких напада. Акценат безбедности у модерном полису би требао да буде на појединцу, и то уз помоћ институција и превентивног деловања, а полиција представља један од основних извора градске безбедности. Да би се унапредила безбедност у модерном полису, потребно је створити партнерски однос између полиције, грађана и локалне власти са циљем лакшег проналажења и решавања безбедносних проблема.

Кључне речи: безбедност, градска заједница, полиција, савремени полис

* jdragojlovic@pravni-fakultet.info

** nbingulac@pravni-fakultet.info

Уводна разматрања

Аристотел је сматрао да је основни циљ функционисања државе остварење безбедности и благостања њеног становништва.¹ Он државу види као заједницу грађана који су добровољно уједињени ради срећног живота. С друге стране, Платон је заједницу сагледавао као вид идеалне државе, искључиво полазећи од става да та целина, није настала ради појединца већ појединац ради целине.² Постизање те идеалне државе огледа се у функцији закона да милом или силом доведу грађане у хармонију.³ Аристотел сматра да је целокупна човекова историја везана за полис посебно истичући природну неједнакост људи (посебно између робовласника и робова), стога је задатак полиса да утемељи шта је добро за заједницу а шта није и да настоји да реализује идеју добра како би се превазишле постојеће супротности у циљу даљег развоја.⁴ Платон полис схвата као опште добро и да је сврха његовог постојања успостављање склада и правичности, којом би се надоместила недовољност која је постоји у сваком појединцу.⁵

Под савременим полисом не подразумевамо само правно одређену јединицу локалне самоуправе, него целокупан управни систем на његовој територији, чијом делатношћу, у различитим областима, се остварује функција његове безбедности. Та функција превазилази само „апарат физичке принуде“ као делатност државних органа, односно њихових подручних органа у граду, те представља скуп различитих мера, усклађених у једну политику, са својим превентивним и репресивним компонентама, којима се делује на отклањање узрока угрожавања, те супростављање (смањење) појавним облицима угрожавања безбедности. Та политика се креира и спроводи сарадњом различитих елемената који чине локални управни систем, односно полис у политичком смислу. Такође, централна улога у остварењу функције безбедности припада субјектима који су у државној ингеренцији, али она не може бити потпуна, нити достићи одговарајући квалитативни ниво без учешћа локалне заједнице и сарадњом са субјектима кроз које се организује.

¹ Мирко Грчић, *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 132.

² Иљаз Османлић, *Заједница и друштво*, Политичка ревија, вол. 10, бр. 1, 2011, стр. 187-200

³ Карл Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, том 1, Бигз, Београд, 1993, стр. 113

⁴ Аристотел, *Настанак и развој државе*, преузето са <http://www.artnit.net/dru%C5%A1tvo/item/1033-aristotel-nastanak-i-razvoj-dr%C5%BEave.html> (22.01.2014.)

⁵ Александар Никитовић, *Држава, слобода, знање*, Филозофија и друштво, вол. 19, бр. 3, 2008, стр. 37-57

Друштво да би могло функционисати и опстати као целина потребно је да буде изграђен систем вредности. Тај систем вредности представља заједнички циљ припадника друштва, али у исто време и критеријуме и обрасце понашања у њему.⁶

Друштвене вредности нису увек исте за сва друштва и за све генерације, нити су биле исте кроз историју. Оне се стално мењају, допуњују и надограђују. Под вредностима можемо подразумевати идеално својство извесних стандарда, норми, појава, стања и садржаја свести, тако да је друштвена вредност свака она вредност која за појединца, групу и државу има велики значај, односно представљају све оно што је објект друштвеног интереса а тиме и друштвене заштите.⁷ Једна од основних вредности, а самим тим и функција, која се није мењала кроз векове представља и безбедност.

Дефинисање и савремено схватање појма безбедности

Најстарији облик друштвеног уређења представља првобитна заједница која се одликује заједничком производњом и подједнаком расподелом онога што се прибави (скупци). Она је трајала од појаве човека па све док је човек стварао онолико колико му је потребно за опстанак. Тај опстанак представља један од темеља преживљавања односно зачетака безбедности. Развијањем друштва, дошло је и до проширивања безбедности са појединца на друштво.

Безбедност се може дефинисати као одсуство неког вида угрожавања али и присуство правде, морала и културе.⁸ Безбедност је потребно схватити као услов опстанка и развоја друштва, јер она сама по себи ништа не ствара већ само омогућава.⁹

По модерном схватању безбедности, интегралну (свеобухватну, целовиту) безбедност можемо да групишемо на унутрашњу и међународну безбедност. У оквиру унутрашње безбедности разликујемо индивидуалну, социјеталну (друштвену) и националну, док ког међународне безбедности можемо да разликујемо регионалну, глобалну, заједничку, колективну и кооперативну безбедност.¹⁰

⁶ Мило Бошковић, *Криминологија са патологијом - Социјална патологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 25.

⁷ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности-са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет, Нови Сад, 2008, стр.17.

⁸ Ибид., стр. 23.

⁹ Ибид.

¹⁰ Радослав Гађиновић, *Класификација безбедности*, Наука - безбедност - полиција, год.12, бр. 2-3, 2007, стр. 3-26.

Безбедност представља основни атрибут једне државе, али безбедност такође представља и основи атрибут градске средине (посебно унутрашња безбедност). На нивоу државе, безбедност има заштитну функцију и изједначава се са заштитом суверености и територије од спољних непријатељских фактора, али и угрожавања поретка, док се безбедност у градским срединама првенствено односи на стање криминалитета, јавног реда и мира, личну и имовинску безбедност и сл.

Последњих година сведоци смо великих безбедносних притисака у градовима како због броја становника тако и због пројектованих мета, а све због потенцијалних терористичких напада,¹¹ али извесну опасност по безбедност у граду представљају и разни облици организованог криминалитета.¹²

Уједињене нације у својој студији из 1986. године, дефинисале су безбедност као стање у коме државе сматрају да нема опасности од војног напада, политичког притиска или економске присиле, тако да могу слободно да се развијају и напредују.¹³

Потребно је поменути да апсолутно стање безбедности, односно заштићености, не постоји и да нико не може за себе тврдити да је апсолутно безбедан јер увек се може бити још безбеднији, посебно ако се безбедност сагледава и са нематеријалне стране (правда, морал и сл.).¹⁴

Функција безбедности у граду

Стварање безбедног окружења треба да представља циљ сваке заједнице. Последњих деценија уследила је промена становишта о безбедности, са безбедности у чијем је првом плану била држава, према безбедности појединца, која се најефикасније може организовати кроз локалну заједницу.

Локалну заједницу сматрамо општим појмом којим се у социологији изражава друштвена група насељена на одређеном подручју чије чланове повезује просторна близина и њоме условљене заједничке пот-

¹¹ Мина Зиројевић и Жељко Бјелајац, *Блиско источни тероризам и религија у савременом полису*, Култура полиса, бр. 22, год. X, 2013, стр.193-207

¹² Жељко, Бјелајац и Мина, Зиројевић, *Безбедносна култура у ери глобализације*, Култура полиса, бр. 23, год. XI, 2014, стр.77-99

¹³ *Conception de la sécurité*, Série d'études 14, Publication des Nations Unise, 1986, A/40/533.

¹⁴ Љубомир Стајић, *Основи система безбедности-са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет, Нови Сад, 2008, стр.29.

ребе и активности, ради задовољења тих потреба (село, град, насеље).¹⁵ Безбедност у локалној заједници као што је град, првенствено би требала да буде усредсређена на обезбеђењу свих загарантованих људских права, уз мере смањења сиромаштва и постизања економског напретка. Притисак страха и субјективни или реални осећај одређене ускраћености у знатној мери утиче првенствено на локалну безбедност а самим тим, посредно, и на националну безбедност. Из поменутог је потребно закључити да би акценат безбедности на градском нивоу требао да буде на појединцу, и то уз помоћ институција и превентивног деловања. Поред безбедности у граду, требало би сагледати више различитих области који утичу на безбедност и развојни процес града и то: економска безбедност, безбедност из области хране, здравствена безбедност, безбедност животне средине, лична безбедност и политичка безбедност.¹⁶ Потреба савременог друштва заснива се на безбедној заједници односно безбедној градској средини, али она је условљена социјалним променама у друштву, те је потребан константан развој институција и организација које су одговорне за безбедност, сигурност и јавни ред и мир.

Један од основних извора градске безбедности је полиција односно полицијска управа. Она својим деловањем треба да препозна и анализира безбедносне проблеме у граду и да приступи решавању одређених ризика опредељујући се за најефикаснији начин. Деловање полиције би требало да поред репресивне функције има и превентивно дејство јер на тај начин не само да се може смањити криминалитет и постићи одређени очекивани резултати у градској средини, већ се наведеним радом повећава и степен поверења грађана у полицију.

Код развијених градова, развијене су потребе и интереси грађана, што ствара комплекснију и разноврснију организациону структуру, те је самим тим и сложеније управљање заједницом али је сложеније и одржавање безбедности у смислу координације, планирања и контролисања градске средине. Као пример можемо да узмемо следеће податке. Република Србија укупно има 7,186,862 становника,¹⁷ док само град Токио у Јапану има 37,126,000 становника.¹⁸ По доступним информацијама од стране државног секретара Министарства унутрашњих послова у Срби-

¹⁵ Радивоје Маринковић, *Локална самоуправа*, ИПС, Београд, 1998, стр.16.

¹⁶ Милан Липовац и Лука, Глушац, *Перспективе концепта људске безбедности*, Култура полиса, бр. 16, год. VIII, 2011, стр.57-76

¹⁷ Републички завод за статистику, преузето са: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2134 (15.02.2014.)

¹⁸ Worldatlas, Largest cities of the world, преузето са: <http://www.worldatlas.com/citypops.htm> (15.02.2014.)

ји има око 25,000 полицајаца и још недостаје¹⁹ (непрецизирајући који је то број), док у Токију има 42,984 полицајаца.²⁰

На основу доступних података можемо да увидимо да је укупан криминал у Србији у порасту, на шта указује статистика МУП-а Србије. У прошлој години забележено је 113.205 кривичних дела, што представља за 16.407 више него у претходној. У порасту су нарочито кривична дела општег криминала, међу којима и убиства, тешке крађе и разбојничке крађе. Сматра се да је узрок овакве статистике тежак социјално-економски положај грађана Србије.²¹

У градској заједници, поред полиције, одговорност за безбедност имају и друге институције и организације које својим деловањем на директан или индиректан начин могу да утичу, као што су посебно одређени органи или тела која се баве безбедношћу, а формирани су од стране локалне власти, затим правосудни органи - судови, тужилаштва, здравствене установе, образовне институције, центар за социјални рад, прихватилишта и свратишта као и друге невладине организације.

Рад полиције и партнерство са градском заједницом

Да би се унапредила ефикасност у деловању полиције у градској заједници потребно је створити један партнерски однос између полиције, грађана и локалне власти а све са циљем лакшег проналажења и решавања безбедносних проблема у граду. Обављањем редовних полицијских задатака посебно уз сарадњу полиције и грађана, може се очекивати позитиван помак и у превентивном сузбијању криминалитета у градској средини.²²

Да би се дошло до одређених жељених резултата, сматрамо да је потребно извршити мапирање криминалитета у граду, односно, након анализе стања криминалитета и безбедности у одређеним деловима града потребно је оријентисати полицијску активност према најризичнијим деловима како би се на тај начин извршила и превенција даљег вршења криминала али и приступило решавању безбедносних проблема са прет-

¹⁹ Дневник, чланак под називом „Вукић: Србији мало 25.000 полицајаца“, преузето са: <http://www.dnevnik.rs/hronika/vukic-srbiji-malo-25000-policaajaca> (15.02.2014.)

²⁰ Tokyo Metropolitan Police Department, преузето са: <http://www.keishicho.metro.tokyo.jp/foreign/submenu.htm> (15.02.2014.)

²¹ Политика онлине, чланак под називом: „Криминал се преселио у мање градове“, преузето са:

<http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Kriminal-se-preselio-u-manje-gradove.sr.html> (05.03.2014.)

²² Радомир Зекавица, *Сарадња полиције и грађана у оквиру концепта полиција у заједници*, Безбедност, вол. 47, бр. 1, 2005, стр. 83-94

ходним сазнањима о врстама кривичних дела као и о моделима понашања криминалаца. Поменуто би требало да доведе до позитивних ефеката првенствено у брзини деловања полиције, што би првенствено директно утицало на ефикасно сузбијање безбедносних проблема. Овако организовано деловање полиције у решавању безбедносних проблема у граду доводи до повећања поверења грађана у полицију што директно може да утиче на још бољу и преко потребну сарадњу, али и до осећаја сигурности у градској средини на основу ефикасног сузбијања криминала.

Успостављање непосредног контакта између полиције и грађана је могуће остварити на јавним трибинама или на редовно организованим састанцима на којима би се могле износити информације које су значајне за безбедност у граду. На овај начин би се још боље могао представити рад полиције али би се и на директан начин могло указати на одређене безбедносне ризике који постоје, што би, као и до сада поменуто, имало за ефекат поред развоја поверања у полицију, и могућност бржег и ефикаснијег деловања полиције у решавање изнетих проблема.

Мисија ОЕБС-а у Србији је током 2011. године у сарадњи са Министарством унутрашњих послова организовала обуку за полицијске службенике са циљем што ефикаснијег рада полиције у заједници, полазећи од становишта да су полицајци они који представљају везу између полиције и грађана на локалном нивоу. Обуком су биле обухваћене теме из области превенције криминала, изградње поверења, решавање конфликта и медијација, као и рад полиције у мултиетничком окружењу.²³

Као смо већ поменули, да би се дошло до одређених жељених резултата, потребно је извршити мапирање криминалитета у граду, односно, након анализе стања криминалитета и безбедности у одређеним деловима града потребно је оријентисати полицијску активност према најризичнијим деловима како би се на тај начин извршила и превенција даљег вршења криминала. Током нашег истраживања наишли смо на један од начина организационог приступа поменутом, под називом „криминолошки троугао”. Почетна идеја овог троугла је да криминал настаје када се могући преступник нађе са погодном метом или жртвом на одређеном месту и у одређено време где постоји недостатак мера безбедности.²⁴ Графички се то може приказати на слици број 1.

²³ ОЕБС, чланак под називом „Мисија ОЕБС у Србији организује обуку у области рада полиције у заједници”, преузето са: <http://www.osce.org/sr/serbia/82837> (18.02.2014.)

²⁴ Center for Problem-Oriented Policing, The problem analysis triangle, преузето са: <http://www.popcenter.org/about/?p=triangle> (25.02.2014.)

Слика број 1: *Графички приказ*

Слика број 2: *Графички приказ*

Извор: Center for Problem-Oriented Policing

Приликом криминалног деловања, преступници често буду контролисани од стране других људи које можемо да назовемо наручиоци - налогодавци. Мете или жртве могу бити заштићени од стране полиције. Место и време извршења неког кривичног дела су контролисани или изабрани од стране других лица које можемо назвати извршиоцима.²⁵ Комплетна анализа се може графички приказати на слици број 2.

Полицијским деловањем са циљем смањења повољних прилика за чињење кривичних дела представља један од основних циљева превенције криминала. Приликом анализе безбедности у граду, а са циљем превенције, треба имати у виду криминолошки троугао као систем за једноставније деловање и организовање полицијских акција.

На основу стратегије развоја Министарства унутрашњих послова од 2011. године до 2016. године у делу о анализи стања истиче се да се даје посебна пажња обједињавању напора свих снага и потенцијала у заједници и успостављању ефикасног система у борби против организованог криминала, који је базиран на три основна принципа: примени и развијању превентивног деловања, репресивног деловања и одузимања имовине проистекле из кривичног деловања.²⁶

У стратегији развоја посебно се обрађује тема безбедности појединца, заједнице и државе, те се истиче да је потребно обезбедити рав-

²⁵ Ибид.

²⁶ Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Стратегија развоја Министарства унутрашњих послова, 2011.-2016., 2010, стр. 9.

номеран развој репресивног и реактивног модела са превентивним и проактивним моделом полицијског рада, али и да је потребно усмеравање на аналитички рад који ће омогућити примену оперативних и стратешких анализа и процену претњи, на основу којих ће поступати оперативни састав полиције.²⁷ Идеја полиције у заједници са већим учешћем заједнице и грађана у полицијском одлучивању и деловању представља савремени приступ безбедности грађана и заједнице у циљу стварања безбедне заједнице.²⁸

Последњих година, сведоци смо повећања малолетничке делинквенције стога је потребно успоставити бољу сарадњу између полиције, локалне самоуправе и школа. Потребно је оформити едукативне програме, а тамо где постоје, потребно их је унапредити а све са циљем упознавања родитеља и ученика са безбедносним проблемима у граду како би препознали одређене видове криминала и на тај начин избегли могућност да и сами постану жртве. Поред поменутог, програми би требали да делују превентивно у области малолетничке делинквенције јер показује одлучност полиције да реши потенцијалне безбедносне проблеме.

Један од позитивних примера сарадње полиције са школама је и пројекат под називом „школски полицајац“ који за циљ има унапређење безбедности у школама кроз комуникацију са децом и другим деловањем. Од почетка овог пројекта у 348 основне и 327 средње школе ангажовано је 365 полицајаца.²⁹

Актуелни безбедносни проблеми на примеру града Новог Сада

Нови Сад, иако већ годинама има слоган „безбедан град“, бележи стално повећање криминалитета.

У Србији је у току прошле године забележено 113.205 кривичних дела укупно. Према подацима пописа из 2011. године, објављеним код Републичког завода за статистику, у Београду живи око 23 посто (1.639.121) од укупног броја грађана Србије (7.120.666). У главном граду се догоди нешто више од 30 посто или 33.458 кривичних дела, док у

²⁷ Ибид, стр. 16.

²⁸ Ибид, стр. 18.

²⁹ Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Школски полицајац, преузето са: http://www.mup.gov.rs/cms_cir/decaipolicija.nsf/index.html?OpenFrameSet&Frame=Centar&Src=%2Fcms_cir%2Fdecaipolicija.nsf%2Fskolski_policajac%3FOpenPage%26AutoFramed (01.03.2014.)

Новом Саду живи око 4,7 посто (335.701) од укупног броја становништва у Србији, а у укупном криминалитету овај град учествује са више од 10 посто или са 12.468 кривичних дела.³⁰

Као поражавајућу чињеницу представља и податак да је малолетничка делинквенција у порасту, а посебно велики проблем представљају криминалне активности код деце (лица млађих од 14 година) која не подлежу кривичној одговорности. У 2013. години забележено је 1.030 кривичних дела у којима су учествовали малолетници, док је у 2012. години било 860 кривичних дела. Сматра се да је број кривичних дела са учешћем малолетника још већи, с обзиром да се у статистици не обрађују подаци за лица која су млађа од 14 година, а која учествују у криминалу. Кривична дела у којима учествују малолетници предњаче тешке крађе (363), затим крађе (196), разбојништва (135), а забележено је и 14 тешких телесних повреда и једно тешко убиство.³¹

Последњих неколико година, велики проблем представљају и такозване навијачке групе, које су у ствари групе хулигана, које се баве криминалом. Оне се често баве разбојништвима, продајом дроге и сличним делима. Неки чланови ових група заснивањем породица или запослењем престану да се баве са криминалним активностима, док постоје и они који дубље уђу у криминал.³²

Током ове године у Граду Новом Саду приметан је пораст криминалитета, те стога можемо закључити да се епитет безбедног града потпуно губи и поприма друго значење, одлази у крајност.

Закључак

Стварање безбедног окружења још од настанка човека па до данас представља циљ сваке заједнице. Развијањем друштва, развијало се и схватање безбедности. Првобитни опстанак сматра се један од темеља преживљавања односно зачетака безбедности.

Безбедност представља основни атрибут једне државе, али безбедност такође представља и основи атрибут градске средине, односно

³⁰ Политика онлине, чланак под називом: „Криминал се преселио у мање градове”, преузето са: <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Kriminal-se-preselio-u-manje-gradove.sr.html> (05.03.2014.)

³¹ Портал грађанске Војводине, чланак под називом: „Нови Сад: Велики проблем криминал међу млађима од 14 година”, преузето са: <http://www.autonomija.info/novi-sad-veliki-problem-kriminal-medu-mladima-od-14-godina.html> (05.03.2014.)

³² Ибид

модерног полиса, иако апсолутно стање безбедности, односно заштитености, не постоји јер увек се може бити још безбеднији.

Безбедност у локалној заједници као што је град, првенствено би требала да буде усресређена на обезбеђењу свих загарантованих људских права, уз мере смањења сиромаштва и постизања економског напретка. Притисак страха и субјективни или реални осећај одређене ускраћености у знатној мери утиче на безбедност модерног полиса а самим тим, посредно, и на националну безбедност.

Један од основних извора градске безбедности је полиција, јер она својим деловањем треба да препозна безбедносне проблеме у граду и да приступи решавању тих ризика, јер деловање полиције треба да има поред репресивне функције и превентивну функцију у сузбијању других потенцијалних безбедносних проблема. У пометнутом би требала да се препозна и основна улога полиције, а то је да се постигне што виши степен објективне безбедности друштва, што уједно треба да јача и субјективни осећај сигурности код грађана.

У градској заједници поред полиције као основног извора безбедности, требали би да се још више активирају и на тај начин да допринесу безбедности, посебно одређени органи или тела која се баве безбедношћу, формирана од стране локалне власти, затим судови, тужилаштва, здравствене установе, образовне институције, центар за социјални рад, прихватилишта и свратишта и друге невладине организације.

На крају износимо став у којем сматрамо да би се унапредила или постигла одређена безбедност у граду, неопходно је створити партнерски однос између полиције, грађана и локалне власти. Једино се заједничким деловањем може очекивати да се унапреди ефикасност у борби против криминала. Успостављањем непосредног контакта између полиције, грађана и локалне власти може се указати на одређене безбедносне ризике који постоје, што би требало да доведе до бржег и ефикаснијег деловања полиције у решавање изнетих безбедносних проблема.

Литература:

1. Aristotel, *Nastanak i razvoj države*, preuzeto sa: <http://www.artnit.net/dru%C5%A1tvo/item/1033-aristotel-nastanak-i-razvoj-dr%C5%BEave.html> (22.01.2014.)
2. Bjelajac, Željko i Zirojević, Mina, *Bezbednosna kultura u eri globalizacije*, Kulturna polisa, br. 23, god. XI, 2014, str.77-99.

3. Bošković, Milo, *Kriminologija sa patologijom - Socijalna patologija*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2002.
4. Dnevnik, članak pod nazivom: „Vukić: Srbiji malo 25.000 policajaca”, preuzeto sa: <http://www.dnevnik.rs/hronika/vukic-srbiji-malo-25000-policajaca> (15.02.2014.)
5. Gaćinović, Radoslav, *Klasifikacija bezbednosti*, Nauka - bezbednost - policija, god. 12, br. 2-3, 2007, str. 3-26.
6. Grčić, Mirko, *Politička geografija*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.
7. Lipovac, Milan i Glušac, Luka, *Perspektive koncepta ljudske bezbednosti*, Kultura polisa, br. 16, god. VIII, 2011, str.57-76.
8. Marinković, Radivoje, *Lokalna samouprava*, IPS, Beograd, 1998.
9. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Školski policajac, preuzeto sa: http://www.mup.gov.rs/cms_cir/decaipolicija.nsf/index.html?OpenFrameSet&Frame=Centar&Src=%2Fcms_cir%2Fdecaipolicija.nsf%2Fskolski_policajac%3FOpenPage%26AutoFramed (01.03.2014.)
10. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Strategija razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova, 2011.-2016., 2010.
11. Nikitović, Aleksandar, *Država, sloboda, znanje*, Filozofija i društvo, vol. 19, br. 3, 2008, str. 37-57.
12. OEBS, članak pod nazivom: „Misija OEBS u Srbiji organizuje obuku u oblasti rada policije u zajednici”, preuzeto sa: <http://www.osce.org/sr/serbia/82837> (18.02.2014.)
13. Osmanlić, Iljaz, *Zajednica i društvo*, Politička revija, vol. 10, br. 1, 2011, str. 187-200
14. Politika online, članak pod nazivom: „Kriminal se preselio u manje gradove”, preuzeto sa: <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Kriminal-se-preselio-u-manje-gradove.sr.html> (05.03.2014.)
15. Poper, Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, tom 1, Bigz, Beograd, 1993.
16. Portal građanske Vojvodine, članak pod nazivom: „Novi Sad: Veliki problem kriminal među mladima od 14 godina”, preuzeto sa: <http://www.autonomija.info/novi-sad-veliki-problem-kriminal-medu-mladima-od-14-godina.html> (05.03.2014.)
17. Republički zavod za statistiku, Popis stanovništva, preuzeto sa: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2134 (15.02.2014.)
18. Stajić, Ljubomir, *Osnovi sistema bezbednosti-sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2008.
19. Zekavica, Radomir, *Saradnja policije i građana u okviru koncepta policija u zajednici*, Bezbednost, vol. 47, br. 1, 2005, str. 83-94.
20. Zirojević, Mina i Bjelajac, Željko, *Blisko istočni terorizam i religija u savremenom polisu*, Kultura polisa, br 22, god. X, 2013, str.193-207.
21. Center for Problem-Oriented Policing, The problem analysis triangle, preuzeto sa: <http://www.popcenter.org/about/?p=triangle> (25.02.2014.)
22. Conception de la sécurité, Série d'études 14, Publication des Nations Unise, 1986, A/40/533.

23. Tokyo Metropolitan Police Department, preuzeto sa: <http://www.keishicho.metro.tokyo.jp/foreign/submenu.htm> (15.02.2014.)
24. WorldAtlas, Largest cities of the world, preuzeto sa: <http://www.worldatlas.com/citypops.htm> (15.02.2014.)

SECURITY AS ATTRIBUTE AND FUNCTION OF MODERN POLIS

Summary: Aristotle and Plato equate society with the policy, as a political community, and the community seen as need for the security and harmony of citizens. Although the social values have changed over the centuries, security is one of the few that has retained its original function in a modern polis, starting with the basic needs for survival from the original community and to this security concept. Security is seen as a necessary condition of the existence and development of society, because by itself it does not create anything, but only makes it possible, but we must be aware that absolute security situation does not exist and that no one can claim to be absolutely safe. Security is an essential attribute of a country, but security is also a base attribute of the urban environment. At country level, security is equated with the protection of sovereignty and territory from external hostile forces and also threats to order, and security in urban areas, primarily related to the state of crime, public order, personal and property safety, and in recent years, and the safety of terrorist attacks. The emphasis in modern security policy should be up to the individual, with the help of institutions and preventive action, and the police is one of the main sources of the city's security. To improve the security of modern polis, it is necessary to create a partnership between police, citizens and local authorities with the aim of easier finding and resolving security issues.

Key words: security, urban community, police, modern polis

МИЛЕ РАКИЋ*

Институт за политичке студије

Београд

ИВИЦА Љ. ЂОРЂЕВИЋ

Факултет безбедности

Београд

УДК 328(497.11):352.78

Прегледни рад

Примљен: 03.04.2014

Одобрен: 11.05.2014

НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И КАПАЦИТЕТ СИСТЕМА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак: Скупштина Србије је од оснивања имала посебан значај и утицај за свеукупни развој и модернизацију Србије, па тако и најважнију улогу у изградњи и развоју система безбедности. Оснивање и рад скупштине Србије, као најважније демократске институције у држави, неретко је био оптерећен многобројним проблемима. Обзиром да иста доноси Устав и да представља носиоца законодавне власти у Републици Србији још више потенцира њену друштвену функцију. Законодавна и представничка улога у реализацији интереса народа, чији су представници, обавезује чланове парламента на независност. Самим тим парламент не сме да буде под утицајем извршне власти, односно њен рад и улога не смеју бити ограничавани од разних неформалних центара моћи. Ово посебно добија на значају ако се има у виду улога Народне скупштине за развој капацитета система националне безбедности. Рад представља анализу специфичности и значаја скупштине у смислу контроле рада извршне власти у чијој су надлежности кључна овлашћења, а нарочито она која се односе на питања система безбедности (војске, полиције и обавештајног система). Коришћењем различитих научно-истраживачких метода у анализи рада скупштине, са аспекта безбедности, уочава се да се њена улога и рад вреднују кроз остварени (достигнути) степен стања националне безбедности Републике Србије и допринос изградњи целокупног капацитета система безбедности државе.

Кључне речи: Народна скупштина, Република Србија, политика, Устав

* rakicmile@hotmail.com

Уставна улога и овлашћења Народне скупштине

Парламенти у демократским системима представљају место где се креира политички и друштвени амбијент (капацитет државе) сагласно интересу народа из чијих редова потичу посланици. У савременој теорији оригинални носилац суверенитета је грађанин који се одриче једног његовог дела у корист представничког тела путем делегираних посланика. Народни представници путем креирања одговарајућег правног амбијента одређују правила понашања која су у функцији реализације интереса већине. Путем устава и закона обичајно право постаје формализовано и обавезујуће за све грађане на простору њихове надлежности. Разлика између успешних и неуспешних система и држава је управо у степену поштовања утврђених друштвених и законских норми. Ово тим пре јер се полази од претпоставке како је реч о демократском избору народних представника чији легитимитет зависи од перцепције бирчког тела колико је њихов рад у функцији реализације интереса заједнице.

Устав као највиши правни акт поставља општи оквир – начела која закони морају да садрже. Такође и народна скупштина у својим активностима руководи се принципима који су уграђени у устав. Ефикасност у функционисању институција зависи од достигнутог степена реализације идеала уграђених у устав и остала документа. Устав, у датом контексту, представља збир декларација и принципа који су прихваћени као највише вредности савремене цивилизације, међутим тек од њихове операционализације путем закона добијамо везу између идеала и реалности.

Устав доноси и усваја Народна скупштина Републике Србије. Као представничко тело грађана Народна скупштина Републике Србије уједно је носилац законодавне власти у Републици Србији.¹ Рад Скупштине Републике Србије најчешће зависи од односа политичких партија - позиције и опозиције. Анализом рада Скупштине Републике Србије може се доћи до закључка да су до садашње многобројне одлуке у скупштини донесене уз доминантни утицај политичких лидера, односно председника партијских (посланичких) група у скупштини. Дакле, рад парламента је био инструментализован (подређен) у односу на носиоце извршне власти. Што нас може одвести ка закључку да је реч о утицају и ванинституционалних политичких актера. Тиме се доводи у питање изворна улога (кредибилитет) Народне скупштине Републике Србије која треба да представља интересе грађана, а не партијских олигархија и неформалних центара моћи.

¹ Устав Републике Србије, *Службени Гласник* бр.98, Београд, 2006. година

Устав, у најопштијем смислу „представља акт који се недвосмислено може одредити као израз да је Република Србија држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије и слободама и припадности европским принципима и вредностима“.² Дакле, Устав Републике Србије израз је (гарант) самосталног политичког живота у Републици Србији. Устав се третира као гаранција континуираног развоја земље што значи и развоја савремене Републике Србије.

Народну скупштину чини 250 народних посланика, који се бирају на непосредним изборима, тајним гласањем, у складу са законом. Народна скупштина, већином гласова свих народних посланика, бира председника и једног или више потпредседника Народне скупштине. Председник и потпредседници скупштине заједно чине председништво парламента. Скупштински рад се углавном одвија на пленарним седницама, тако да Народна скупштина Републике Србије припада групи „говорног парламента“ (talking parliament).

Уставом утврђене надлежности Народне скупштине (чл.99.) су:

1. доноси и мења Устав,
2. одлучује о промени границе Републике Србије,
3. расписује републички референдум,
4. потврђује међународне уговоре кад је законом предвиђена обавеза њиховог потврђивања,
5. одлучује о рату и миру и проглашава ратно и ванредно стање,
6. надзире рад служби безбедности,
7. доноси законе и друге опште акте из надлежности Републике Србије,
8. даје претходну сагласност на Статут Аутономне(их) Покрајине/а,
9. усваја Стратегију одбране,
10. усваја план развоја и просторни план,
11. усваја буџет и завршни рачун Републике Србије, на предлог Владе,
12. даје амнестију за кривична дела.

Народна скупштине Републике Србије – развој демократске традиције

Историја парламентаризма у Србији пуна је успона и падова. Од сјајних тренутака када је устав проглашаван исувише либералним од стране европских земаља XIX века до ситуације да је држава, а са њом и систем проглашаван за последњи бастион комунизма у Европи. Без об-

² Исто

зира на перцепцију „са стране“ устава Србије су садржали, барем декларативно, највише стандарде развијеног света. Проблем је углавном био у операционализацији уставних декларација путем закона, а затим и њихова примена у пракси. Можда једно од објашњења за наведену ситуацију може бити и у томе што су се некритички прихватили страни модели организације и законске регулативе који нису били примерени локалним приликама.

Први закон о народној скупштини Србије донет је 28. октобра 1858. године. На основу овога Закона сазвана је Светоандрејска народна скупштина, одржана од 30. новембра 1858. до 31. јануара 1859. године у Београду. Овај закон је представљао озакоњење Народне скупштине Србије као установе, чиме је ударен темељ представничког система у Србији.

Почетком 19. века (до 1858. године) Скупштину је најчешће сазивао кнез или Савет сходно указаним потребама. Сазивање скупштине је вршено и за време Првог и Другог устанка (1804 – 1815), тзв. „устанничке народне скупштине“. Чињеница је да учесници у раду тадашње скупштине најчешће нису бирали од стране народа већ их је позивао кнез лично или Савет. Ове скупштине су одржаване најчешће на отвореном простору, односно изван неке за те потребе одређене просторије (установе), тако да им је присуствовало не ретко и по неколико хиљада грађана. Дана 15. фебруара 1835. године донет је први српски устав – Сретењски устав. Од септембра 1842. године уставобранитељи су збацили са власти кнеза Милоша, а довели на чело Александра Карађорђевића који је након 16 година поново био збачен, а на његово место враћен Обреновић. Убиством кнеза Михајла (29.05.1868. године) престало се са испуњавањем свих зацртаних националних планова тадашње Србије. Од тада Србија долази у руке оних који нису знали да осмисле пут Србије на дужи период. Тадашњи министар војске пуковник Миливоје Петровић сазвао војне команданте и пред њима прогласио, мимо Устава и Скупштине, Милана Обреновића за српског кнеза (касније је постао краљ).

Први пут, према Закону о народној скупштини, изгласаном на Светоандрејској скупштини, наша скупштина је добила име „Српска народна скупштина“. Тако се звала све до краја свог постојања (1918). Званично српски устав: Сретењски из 1835, Намеснички из 1869, Радикалски из 1888, Октоисани из 1901. и Устав из 1903. године, предвиђају народну скупштину као установу и регулишу питање њеног рада. Скупштина се састајала, према тадашњим законима о Народној скупштини (1860. и 1861.), сваке треће године. Скупштински састанци - сази-

ви су по карактеру били редовни и ванредни. Као плод ових састанака донет је први скупштински пословник (1870) у форми закона, а донет је и први закон о избору народних посланика. По броју позваних представника, а који је зависио од проблематике која се разматрала Скупштина је могла бити обична и велика.³ Чињеница је да је сазивање, отварање, закључивање, одлагање, продужавање или распуштање скупштине вршио кнез (краљ). Тако је кнез, касније и краљ, бирао чак и председнике и потпредседнике народне скупштине.⁴ Дакле, скупштина се „покоравала“ влади а не влада скупштини јер право законске иницијативе није имала скупштина већ кнез, касније краљ, и влада. Ова пракса је промењена тек уставима из 1888. и уставом из 1903. год. који је био само измењен претходни устав, али који је Србију представљао као модерну парламентарну државу. Ово је интересно обзиром да до тада многе друге суседне државе нису имале тако либералан устав. Према томе, „Уставом из 1903. године Србија је постала модерна парламентарна држава. Устав је донет без учешћа монарха и сматра се једним од најлибералнијих устава Европе тога времена. Једна од најзначајнијих новина Устава из 1903. године била је да се одступило од модела: превласт краља над скупштином“.⁵

Чињеница је да „за време Српско-Турског рата 1876-1878, балканских ратова 1912-1913 и Првог светског рата, до повлачења преко Албаније октобра 1915. скупштина се налазила у сталном заседању. Поред осталог, донела је више закона о ратним кредитима. Крајем 1914. и почетком 1915. године, скупштину је потресала тзв. "опанчарска афера", везана за злоупотребе приликом набавке опанака за војску. За време евакуације Ниша, октобра 1915. год. по одлуци Председништва Скупштине, уништена је целокупна скупштинска архива како не би пала у руке непријатељу“.⁶

По тим „модерним“ (продемократским) уставима председнике и потпредседнике Народне скупштине бирали су чланови скупштине из својих редова. Бирачко право имао је сваки Србин, рођен или прирођен

³ Велика је, по броју посланика била два или четири пута већа од обичне. Сазивана је углавном када је требало решавати питање избора кнеза (краља) или мењати устав.

⁴ Избор посланика вршен је тако што је на одређени број пореских глава биран један посланик. У почетку је један посланик биран на 500 пореских глава, затим на 1000 па 2000, 3000 и на крају 4500 пореских глава. Од ове изборне формуле зависио је и број посланика у скупштини. На Светоандрејској скупштини било их је 437, а касније се тај број кретао између 120 и 160. Велике народне скупштине бројале су и преко 600 народних посланика.

⁵ <http://www.parlament.gov.rs/1804---1918.117.html>

⁶ Исто

који је навршио 21 годину и плаћао порез на имање, рад или приход.⁷ Чињеница је да се у области законодавства више ниједан закон није могао донети, мењати или укинути без изјашњавања (одобрења) Народне скупштине. Са аспекта безбедности од значаја је да је тада оформљен, поред осталих и Војни одбор.

„Актом уједињења, 1. децембра 1918.год. и стварањем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, престала је законодавна функција свих народних представништава на територији уједињене државе. Српска Народна скупштина састала се последњи пут 14. децембра 1918. године. На основу саопштења Краљевске владе, изабрала је из својих редова 84 посланика за Привремено народно представништво Краљевства СХС. Србији су остављена још 24 посланичка места за области које су јој присаједињене 1913. године. Доневши одлуку да се посланички избори у тим областима хитно обаве, Скупштина је 21. децембра 1918.год. окончала рад преневши званично своје функције на Привремено народно представништво. Народни посланици из Србије оставили су дубок траг у раду Народне скупштине Краљевине Југославије“.⁸

Након Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу (29.-30.11.1943.год.) донета је одлука да се Југославија изгради на федеративној основи, као заједница пет равноправних народа. Са аспекта безбедности од значаја је да је од 09 – 12. 11.1944.године одржана велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије, на којој су посланици били делегирани из редова Народноослободилачких одбора и Народноослободилачког фронта. На заседању је донета одлука о конституисању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС-а) као врховног законодавног и извршног органа власти Србије.⁹ Први устав Србије после Другог светског рата донела је Уставотворна скупштина НРС одржана 17. јануара 1947. године.

Примарну улогу на рад Народне скупштине, али и на односе зацртане Уставом Републике Србије оставили су догађаји везани за Распад

⁷ Индикативна је чињеница да жене без обзира на плаћање или не плаћање пореза и др. обавезе које су важиле за мушкарце, нису имале право гласа. Такође (приоритетно) право гласа Срба и прирођених Срба је сметало многим суседним државама чије становништво је живело у мањем или већем броју у Србији због чега је Србија (њен Устав) често нападана.

⁸ <http://www.parlament.gov.rs/82-1804---1918.117.html>

⁹ Називи скупштине су мењани од априла 1945.године у Народна Скупштина Србије, Народна скупштина Народне Републике Србије (од фебруара 1946. до априла 1963); Скупштина Социјалистичке Републике Србије (од априла 1963. до септембра 1990); Скупштина Републике Србије (од септембра 1990. до јануара 1991) и Народна скупштина Републике Србије од јануара 1991. године.

СФРЈ, а нарочити након распада Државне заједнице Србије и Црне Горе те након „отцепљења“ Косова. Ови догађаји несумњиво указују да и даље постоји велика проблематика рада Народне скупштине Републике Србије и поштовања Устава.

Улога Народне скупштине Републике Србије током развоја Републике Србије била је различита. Често је ограничавана њена улога у различитим друштвеним уређењима од Краљевине па све до наших дана. Оваква различита (променљива) улога и положај неспорно је имала за последицу различит утицај скупштине на живот грађана, а нарочито на национални систем безбедности. У политичком систему, након распада СРЈ и каснијег отцепљења и проглашења независности Косова и Метохије могло би се закључити да је њена улога у великој мери чак и маргинализована по многим питањима од значаја за свеукупан капацитет безбедности државе.¹⁰ У том смислу нарочито је индикативан тзв. Митровдански устав који је донет (усвојен) мимо увида шире јавности у њега, односно без уобичајене јавне расправе. Сами посланици су текст устава добили непосредно уочи гласања.

У суштини, развијеност либерално-демократског парламентаризма у Републици Србији углавном није на завидном нивоу. Либерално-демократски парламентаризам почео се развијати тек увођењем вишепартијског система након нестанка СКЈ са политичке сцене. Недостатак демократске праксе несумњиво је оставио траг на слабљење улоге (значаја) и саме скупштине на политичкој сцени. Можемо да кажемо како је скупштина представљала гласачку машину за идеје партијских лидера. У том смислу била је нарочито под утицајем Председништва или Председника Републике Србије, али и Владе Републике Србије. Тек сплет околности на унутрашњој политичкој сцени у Републици Србији 2000-е године, довели су до промене устава. Створене су претпоставке за „прерастање“ Скупштине Републике Србије у јаку институцију која је представљала делотворну и успешну противтежу извршној власти.

Међутим, све до наших дана осећао се јак утицај лидера политичких партија и извршне власти. Након избора 2012.године знатно се умањује утицај Председника Републике Србије на рад скупштине.

¹⁰ Под капацитетом безбедности државе подразумевамо све оне факторе државе и друштва који директно или индиректно доприносе процесу, пре свега, одржања достигнутог степена стабилности безбедности као и развоја (прилагођавања) система националне безбедности савременим изазовима, ризицима и претњама у циљу савременог (безбедног) развоја државе. У најважније факторе убрајају се политички, привредни, међунационални и др односи, уређеност правног и др. система, политичких и др. институција, развијеност међудржавних односа на свим нивоима итд. што недвосмислено и директно утиче на стање националне безбедности Републике Србије.

Међутим, данас се може казати да је у тим односима (утицајности) на рад скупштине и даље изражен утицај лидера политичких партија тј. коалиције на власти, односно премијера и првог потпредседника Владе Републике Србије.

Због оваквог развоја политичке улоге скупштине иста се, у последњих десетак година, недвосмислено развијала уз присуство одређене проблематике која се огледа, пре свега, у стварној улози скупштине у политичком животу Републике Србије, а нарочито у погледу њене улоге посматрано са аспекта националне безбедности Републике Србије.

Суштина Народне скупштине је да заштити и очува јавна добра која су “повезана са реализацијом оних политичких циљева који су усмерени на људске потребе чије задовољење оправдава одређену политичку заједницу и позиционира је вредном за човека, те их на најопштијем плану можемо разврстати као добра безбедности, благостања, правде и слободе”.¹¹

Одређење основних појмова везаних за систем националне безбедности

Одређењу појма национална безбедност може се приступити са два аспекта. Једна од опција је да: *Систем безбедности обухвата природне, људске, материјално-техничке, нормативно - политичке и институционалне ресурсе земље који су у функцији очувања виталних вредности и интереса. У ужем смислу, то су само делови ових ресурса који су специјализовани за професионалну, легалну и легитимну, директну или индиректну, реализацију функција националне безбедности. Систем безбедности је форма организовања и функционисања државе и друштва у спровођењу превентивних, репресивних и санационих мера и радњи којима се националне вредности и интереси достижу / остварују, унапређују, омогућава њихово уживање и штите од безбедносних изазова, ризика и претњи, односно ревитализују уколико су угрожени.*¹²

Други приступ је да се о систему безбедности говори као о *нормативно, структурно и функционално уређеној целини елемената. При*

¹¹ Pennock, J. R. “Political Development, Political Systems, and Political Goods“, World Politics, 18(3), 1966, стр. 420-426, у Стојановић Ђорђе, Ђурић Живојин: „Теоретско заснивање континуума јаке- слабе државе, Српска политичка мисао бр. 4, ИПС, Београд, 2012. година, стр. 107

¹² Саша Мијалковић: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 271.

чему се под структуром система мисли на *највише органе законодавне, извршне и судске власти*. Овде се подразумева да сваки од наведених органа има свој подсистем: одбране, унутрашњих послова, безбедносно обавештајни систем и државна управа.¹³

У оба случаја говоримо о готово истим елементима, али методолошки другачије структурираним, односно са другачијим акцентирањем. Систем безбедности представља сложену интеракцију зависних елемената који су саставни део његове структуре. Систем безбедности састоји се из правног оквира, институција и организација које су у функцији реализације прописаних норми и амбијента у коме функционише (људи, природа, материјалне претпоставке). Усклађеност свих елемената структуре за резултат даје добру или лошу безбедносну ситуацију на неком простору. Имајући у виду демократске принципе функционисања савремене цивилизације најбоље резултате можемо да очекујемо у ситуацијама када су сви елементи система усклађени. То значи: да су правне норме у складу са реалном ситуацијом и потребама заједнице; да постојећи закони и прописи поштују историјске традиције и савремене потребе људи који живе на конкретном простору; да законска регулатива одражава објективне околности попут броја становника, њиховог образовно нивоа, природни амбијент и карактеристике простора, односно његову геополитичку позицију.

Одређење садржаја појма *система безбедности* даје нам теоријски оквир за даљу анализу улоге Скупштине у систему безбедности Републике Србије. С обзиром да републичка скупштина представља највише законодавно тело које свој легитимитет добија на основу демократски спроведених избора она представља најзначајнији елемент у систему безбедности Републике Србије. Имајући у виду савремену теорију суверенитета по којој је оригинални носилац суверенитета грађанин који се одриче његовог дела у корист институција које уређују функционисање заједнице у интересу већине њених чланова Републичка скупштина је репрезентативни орган који ствара амбијент за реализацију интереса грађана Србије.¹⁴ Дакле, скупштина има најзначајнију улогу у профилисању и одлучивању о безбедносним и даљим интеграционим токовима Републике Србије.

¹³ Љубомир Стајић: *Контрола полиције и служби безбедности*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2012. стр. 9-10. и *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Београд, 2009. стр. 29.

¹⁴ Ивица Љ. Ђорђевић, *Људска безбедност – глобални контекст и примена у Србији*, Институт за упоредно право и Досије, Београд, 2013, стр. 25-29.

Уколико се определимо за ужи приступ у односу на одређење система безбедности онда се поље деловања, односно надлежности републичке скупштине и њене функције у систему безбедности ограничавају на активности у оквиру одбора за одбрану и безбедност, односно доношењем релевантних закона из предметне области. Међутим, имајући у виду савремене трендове да се безбедност не посматра само као класично поље у коме се реализују функција заштите институција и територије од спољних извора угрожавања онда треба у дати контекст ставити све аспекте рада највишег законодавног тела државе Србије.

Свеобухватно сагледавање области безбедности захтева одређење и самог појма безбедност. Сматрамо да је за ову прилику прикладно опредељење за дефиницију Арнолда Волферса који каже да је: *Безбедност у објективном погледу одсуство (или присуство) претњи усвојеним вредностима, а у субјективном погледу значи одсуство страха да ће те вредности бити угрожене.*¹⁵ Отклањање или минимизација претњи о којима Волферс говори зависи од моћи институција да се избори са факторима угрожавања безбедности. Које су то вредности чија је заштита неопходна зависи од друштвене сагласности, односно воље већине. Опредељење за модел организације друштва и утврђивање приоритета у институционалном уређењу захтева одређену моћ како би систем могао да функционише. У датом контексту концепт националне моћи може да појасни везу између највишег тела у хијерархији демократске власти и стања безбедности унутар националног простора. Овде подсећамо да се *национално* не односи на једнонационалне државе него на народ (грађане) који живи на одређеном простору.

Сагледавање места и улоге националног парламента не можемо да посматрамо изван контекста моћи државних институција да утичу на ток догађаја. За потребе овог рада искористићемо методолошки приступ из књиге *Неухватљивост националне моћи*¹⁶ у којој је дат приказ свих битних аспеката националне моћи. Приликом анализе и процене стања безбедности на неком простору треба узети у обзир следеће чиниоце:

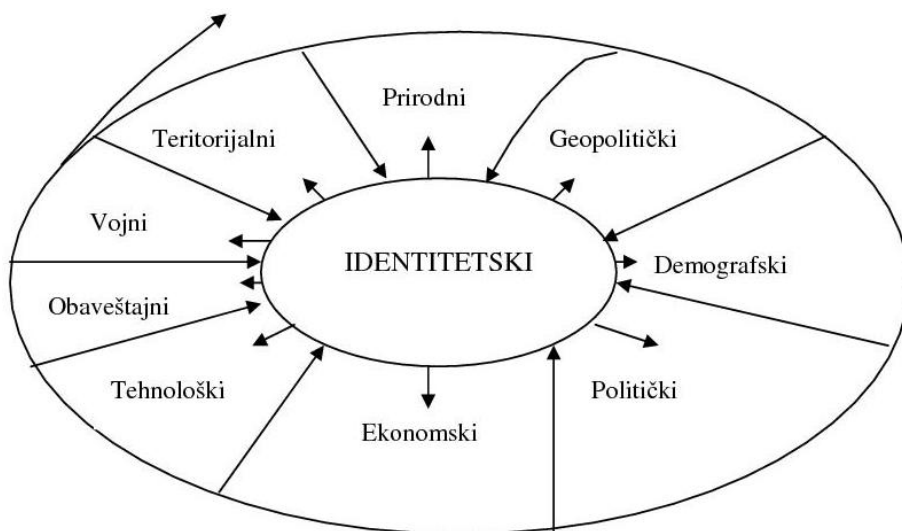
- територију,
- природни амбијент,
- геополитички положај,
- демографска обележја,
- политички систем,

¹⁵ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics – An introduction to international relations*, Oxford university press, New York, 2005, p. 300.

¹⁶ Милан Мијалковски и Ивица Ђорђевић: *Неухватљивост националне моћи*, Службени гласник, Београд, 2010.

- економске прилике,
- ниво технолошког развоја,
- безбедносну компоненту која се исказује кроз обавештајни (контраобавештајни) систем и оружане снаге, и
- идентитет.

Свакако да се овом списку може придодати још неки чинилац, односно могућа је и другачија структура унутар побројаних елемената. Оно што је битно у датом контексту то је чињеница да се без узимања у обзир свих наведених елемената не може добити квалитетна анализа стања безбедности неке заједнице, односно државе.

Шема 1: Чиниоци националне моћи

Извор: Милан Мијалковски и Ивица Ђорђевић: *Неухватљивост националне моћи*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 44.

На шеми чинилаца националне моћи централно место припада идентитету, односно изграђеној свести код грађана да припадају ширем колективитету. Идентитет се одражава на (и кроз) организацију и способност решавања проблема заједнице. Ангажованост грађана кроз институције система зависи од карактера политичког уређења. Свест о припадности некој заједници и о улози грађана у решавању проблема произилази из целокупног амбијента који чине наведени фактори националне моћи. Другим речима исказано: од постојећих институција и

политичког система зависи у којој мери ће бити усклађени сви наведени чиниоци националне моћи. Свакако да пресудни утицај на актуелно стање има квалитет политичке и интелектуалне елите заједнице. Институције система се стварају и њихов ауторитет гради у дугом временском периоду. Успех једне заједнице мери се тиме колико се поштују универзални принципи уграђени у систем. Институције и правни оквир треба да су резултат узајамне интеракције свих елемената система. Уколико једна од карика искаче, односно није у функцији целине, постоји проблем.

Примера ради промена геополитичког окружења захтева адекватно прилагођавање система и прављење стратегије у односу на нове околности. Уколико се не реагује благовремено онда долази до ситуација за коју парадигматски можемо да наведемо разбијање СФРЈ. На примеру разбијања некадашње заједничке државе Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца, Црногораца и Бошњака можемо да видимо како је неприлагођеност институција и правног оквира довела у питање територију, утицала на квалитет природног амбијента и демографију простора некадашње државе. Неспособност политичке елите и недовољан утицај академске заједнице на друштвене процесе довели су до тога да није на прави начин протумачен утицај рушења Берлинског зида на промену геополитичког положаја државе. Безбедносни систем није био у стању без праве политичке елите да оствари своју друштвену улогу и сачува државу од дезинтегративних процеса. Тражење помоћи од геополитичких актера који су у новим условима имали другачији приступ простору довело је до губљења утицаја на ток догађаја. Несналажење, односно дисфункционалност институција огледала се у чињеници да су расписани вишестраначки избори без претходно донешеног закона о страначком организовању. Тај пропуст је омогућио појаву странака са декларисаним програмима у чијој основи је разбијање државе што се у свим уређеним системима третира као субверзивна делатност и подлеже законском санкционисању. Разбијање СФРЈ довело је до промене демографске структуре становништва. Није реч само о прерасподели територија и избеглицама унутар република некадашње заједничке државе већ је на стотине хиљада грађана напустило своје домове и отишло у развијеније и стабилније системе. Економске последице свега наведеног су такве да је дошло до стагнације привредних активности и заостајања привреда свих република у односу на развијени свет. Неспособност политичке елите да се избори са проблемима довела је до доминације криминалних структура и нездраве симбиозе криминал – безбедносне структуре – привреда како би се пребродили негативни ефекти санкција

и ратних разарања. Сви описани процеси довели су до кризе идентитета код већине грађана који су себе доживљавали као држављанима Југославије.

На питање чему претходни осврт на процес разбијања и распада СФРЈ одговор би био због извлачења поука из тадашњих дешавања како се у актуелној ситуацији не би поновиле исте грешке. Због тога скупштина Републике Србије има највећу одговорност за актуелну и будућу ситуацију на простору Србије. Најпре треба поћи од актуелног система избора посланика, односно неопходна је промена како би посланици у Народној скупштини били особе за које се гласа на изборима. Садашња ситуација да се бирају партијске листе омогућава да се у скупштини нађу представници партијских олигархија који на директним изборима не би имали шансе. Самим тим доводи се у питање кредибилитет националног парламента и неопходно поверење у институције система од стране грађана.

Скупштинински механизми контроле сектора безбедности

Као највише представничко тело и носилац уставотворне и законодавне власти у Републици Србији, Народна скупштина има најзначајнију улогу и овлашћење у области националне безбедности. Своје надлежности спроводи директно, односно преко Одбора и радних тела. Између осталих надлежности Народна скупштина Републике Србије одлучује о рату и миру и проглашава ванредно стање; надзира рад служби безбедности; даје претходну сагласност на статут аутономне покрајине; усваја стратегију одбране; доноси и мења Устав; одлучује о промени граница Републике Србије и др.¹⁷ Народна скупштина Републике Србије путем уставом прописаних надлежности остварује свој утицај на све делове система националне безбедности својом уставотворном и законодавном делатношћу. Контролом рада Владе и других органа одговорних Народној скупштини, у складу са Уставом и законом Народна скупштина, преко Одбора за одбрану и безбедност, остварује надзор и демократску, односно цивилну контролу над системом националне безбедности.¹⁸ Својом законодавном активношћу Народна скупштина креира амбијент у коме сви елементи система могу да буду мање или више ефикасни у оквиру њихових надлежности.

Народна скупштина врши и друге послове одређене Уставом и законом. Чињеница да се народни посланици бирају на непосредним из-

¹⁷ Устав Републике Србије, *Службени гласник*, бр. 98. Београд, 2006.

¹⁸ *Устав Републике Србије*, чл.99.Београд, СЛГласник,2006.година

борима, тајним гласањем, у складу са законом требало би да обезбеди равноправност и заступљеност свих друштвених структура (родну равноправност и представнике националних мањина), у складу са законом.

У скупштини је, између осталих, формирано 20 одбора – радних тела (сталних и привремених). Делокруг рада ових одбора делом се подудара са ресорима Владе. Одбори као стална радна тела разматрају предлоге закона и других аката поднетих Народној скупштини; анализирају стање и резултате политике реализоване од стране Владе; прате спровођење и поштовање закона и других општих аката од стране Владе и других државних органа и тела; и разматрају друга питања из надлежности Народне скупштине.

Са аспекта националне безбедности од значаја су и привремена радна тела: анкетни одбори и комисије. Радна тела сазива Народна скупштина. У овој групи радних тела, од нарочитог значаја су: Одбор за уставна питања и законодавство; Одбор за одбрану и унутрашње послове; Одбор за спољне послове; Одбор за правосуђе, државну управу и локалну самоуправу; Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова; Одбор за Косово и Метохију; Одбор за заштиту животне средине; Одбор за европске интеграције; Одбор за контролу служби безбедности и др.

Са аспекта система националне безбедности Републике Србије интересантно је напоменути да Одбор за одбрану и унутрашње послове и нпр. Одбор за спољне послове немају тзв. спољних чланова.

У суштини, надлежност Народне скупштине Републике Србије у области Система националне безбедности јасно се може сагледати кроз многобројне законе као нпр. Закон о одбрани, Закон о Војсци Србије, Закон о унутрашњим пословима, Закон о потврђивању Конвенције о полицијској сарадњи у југоисточној Европи и др.

Доследним спровођењем функција парламента које су препознате у теорији парламентаризма: Законодавне, финансијске, дебатне, критичке, информативне и репрезентативне (представничке)¹⁹ Скупштина Републике Србије у већој или мањој мери утиче на стање система безбедности па тако и на целокупан капацитет државе. „На најопштијем плану, капацитет државе може да се одреди као њена (не)способност за извођење функција, решавање проблема те формулисање и реализацију циљева, што је уједно и основ за разликовање јаке и слабе државе“.²⁰

¹⁹ Вања Роквић, *Парламентарна контрола сектора безбедности у Републици Србији*, докторска дисертација одбрањена на Факултету Безбедности, 2012, стр.58.

²⁰ Ђорђе Стојановић Живојин Ђурић, *Анатомија савремене државе*, ИПС, Београд, 2012.година стр.10

Остваривањем законодавне функције путем проглашавања устава, усвајања и разматрања закона, доношења резолуција и декларација Скупштина креира правни оквир за функционисање заједнице људи на простору њене надлежности. Усклађеност потреба грађана и прописа зависи од функције политичког представљања, односно структура парламента мора да буде одраз друштвене структуре – својеврсно друштво у малом²¹. Састав Народне скупштине треба да обухвата представнике из свих географских региона, националних и социјалних структура уопште. Поред квалификованог мишљења експерата у процесу одлучивања мора да се води рачуна и о локалним приликама. Поред објективног сагледавања стања у виду података о привредним, демографским и осталим карактеристикама простора битан је и субјективни доживљај грађана, њихов однос према институцијама система. Влада може на основу експертизе својих чиновника да предлаже решења, међутим парламент је тај који одлучује о њиховом прихватању или одбијању у зависности од очекиваних ефеката по бирачко тело. Овде се не мисли само на расположење бирача приликом заокруживања имена на листи већ и о потреби да се законска решења ускладе са реалним условима и доведу до облика који се може примењивати у пракси.

Усвајањем буџета, односно обављањем финансијске функције парламент одређује (или прихвата) прераспodelу расположивих средстава у складу са приоритетима заједнице. Путем усвајања буџета влада добија подршку за њено виђење будућности заједнице. У супротном, уколико се не прихвати предложени буџет влада нема подршку парламента и самим тим неопходна је нова прераспodelа утицаја у извршној власти. Уколико је немогуће обезбедити већину у постојећој структури посланика неизбежни су нови избори. Путем интерпелација, посланичких питања и парламентарних истрага могуће је контролисати рад извршне власти. То отвара простор да се путем преиспитивања рада министара утврђује и стање у свим релевантним областима за функционисање система, посебно овде мислимо на сектор одбране и безбедности.

Остваривањем свих функција парламент доприноси легитимитету јер се функционисање режима у очима јавности доживљава као праведно и у функцији интереса грађана које шредставља.²²

Народна скупштина Републике Србије може путем својих овлашћења и надлежности да утврди законодавни оквир у складу са реал-

²¹ Маријана Пајванчић, *Уставно право*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2011, стр. 184-185.

²² Жељко Иваниш, Мирослав Младеновић, Зоран Драгишић, *Политички систем*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2006, стр. 156.

ним потребама и могућностима заједнице. С обзиром да представници народа у Републичкој скупштини добијају мандат од стране заједнице да правно уређују животни амбијент они имају право и обавезу да то раде у складу са интересима народа и релевантним околностима.

Јасно се уочава наставак утицаја лидера политичких партија, Председника и потпредседника Владе Републике Србије на рад парламента. Међутим, самопроглашење тзв независног Косова представља израз (потребу) промене многобројних одлука Народне скупштине Републике Србије, њеног рада тј. поновног ослобађања од утицаја на њен рад политичких лидера, односно онемогућавање утицаја извршне власти над радом Народне скупштине Републике Србије.

Имајући у виду потребу за перманентним прилагођавањем рада и улоге националних парламената у контексту глобализације људских активности сматрамо да у свом раду национални парламент Републике Србије треба да се руководи моделом присутним у концепту Људске безбедности. Наиме, Програм за развој Уједињених нација (*United Nations Development Programme*) је 1994. године указао на нове тенденције у сфери безбедности људи који је антиципирао промене настале у улози националних институција у односу на глобалне феномене.²³ Суштина концепта је да се безбедност грађана неможе посматрати изоловано без свестране анализе седам димензија од којих зависи квалитет живота људи.²⁴ Уколико представници грађана националних парламената поседују свест о узајмним везама њихове улоге у политичком систему, закона које доносе, контроле поштовања усвојених закона, стања правосудног система, цивилне контроле безбедносних структура (војске, полиције, тајних служби), начина трошења ограничених буџетских средстава онда ће, за веровати је, одговорније приступити обављању својих друштвених функција. Уколико чланови парламента поседују свест да степен корупције у систему представља фактор од кога зависи квалитет образовања и система здравствене заштите, односно да проневера државних фондова за директну последицу може да има нижи степен образовања грађана и већу стопу смртности код излечивих болести онда можемо очекивати промену стања на боље. Глобализација је довела до порозности националних граница и у том контексту теоријски оквир концепта људске безбедности пружа могућност повезивања ефеката рада у националним оквирима са стањем у непосредном окружењу, али и промену глобалне ситуације. Сматрамо да би одговарајућа едукација народних

²³ UNDP (1994): *Human Development Report*. New York – Oxford: Oxford University Press.

²⁴ Ивица Љ. Ђорђевић, *Људска безбедност – глобални контекст и примена у Србији*, Институт за упоредно право и Досије, Београд, 2013, стр. 108.

посланика могла да допринесе квалитету њиховог рада. Посебно је важно да се код народних посланика подигне ниво безбедносне културе кроз јачање свести о њиховој друштвеној мисији.

Закључна разматрања

Опредељење за модел организације друштва и утврђивање приоритета у институционалном уређењу захтева одређену моћ како би држава могла да функционише. У датом контексту концепт националне моћи може да појасни везу између највишег тела у хијерархији демократске власти и стања безбедности унутар националног простора. Овде подсећамо да се *национално* не односи на једнонационалне државе него на народ (грађане) који живи на одређеном простору.

Сагледавање места и улоге националног парламента не можемо да посматрамо изван контекста моћи државних институција да утичу на ток догађаја.

Као највише представничко тело и носилац уставотворне и законодавне власти у Републици Србији, Народна скупштина има најзначајнију улогу и овлашћење, али и одговорност у области националне безбедности, односно одговорна је за развој целокупног капацитета система безбедности Републике Србије. Своје надлежности спроводи директно, односно преко Одбора и радних тела. Између осталих надлежности Народна скупштина Републике Србије одлучује о рату и миру и проглашава ванредно стање; надзире рад служби безбедности; даје претходну сагласност на статут аутономне покрајине; усваја стратегију одбране; доноси и мења Устав; одлучује о промени граница Републике Србије и др.²⁵ Народна скупштина Републике Србије путем уставом прописаних надлежности остварује свој утицај на све делове система националне безбедности својом уставотворном и законодавном делатношћу. Контролом рада Владе и других органа одговорних Народној скупштини, у складу са Уставом и законом Народна скупштина, преко Одбора за одбрану и безбедност, остварује надзор и демократску, односно цивилну контролу над системом националне безбедности. Својом законодавном активношћу Народна скупштина креира амбијент у коме сви елементи система могу да буду мање или више ефикасни у оквиру њихових надлежности.

²⁵ Устав Републике Србије, *Службени гласник*, бр. 98. Београд, 2006.

Народна скупштина врши и друге послове одређене Уставом и законом. Чињеница да се народни посланици бирају на непосредним изборима, тајним гласањем, у складу са законом требало би да обезбеди равноправност и заступљеност свих друштвених структура (родну равноправност и представнике националних мањина), у складу са законом.

Народна скупштина Републике Србије може путем својих овлашћења и надлежности да утврди законодавни оквир у складу са реалним потребама и могућностима заједнице. С обзиром да представници народа у Републичкој скупштини добијају мандат од стране заједнице да правно уређују животни амбијент они имају право и обавезу да то раде у складу са интересима народа и релевантним околностима.

Међутим, и даље се уочава наставак утицаја лидера политичких партија, Председника и потпредседника Владе Републике Србије на рад парламента. Поред наведеног чини се да самопроглашење тзв независног Косова, али и предстојећи интеграциони токови Србије, представља израз (потребу) промене многобројних одлука Народне скупштине Републике Србије, њеног рада тј. поновног ослобађања од утицаја на њен рад политичких лидера, односно онемогућавање утицаја извршне власти над радом Народне скупштине Републике Србије и већу улогу њених грађана у одлучивању о важним питањима за Републику Србију.

Литература:

1. Baylis, John; Smith, Steve: *The Globalization of World Politics – An introduction to international relations*, Oxford univerzity press, New York, 2005.
2. Pennock, J. R. "Political Development, Political Systems, and Political Goods", *World Politics*, 18(3), 1966
3. UNDP (1994): *Human Development Report*. New York – Oxford: Oxford University Press.
4. Ђорђе Стојановић Живојин Ђурић: *Anatomija savremene države*, IPS, Beograd, 2012.godina
5. Ђорђевић, Љ. Ивица: *Људска безбедност – globalni kontekst i primena u Srbiji*, Institut za uporedno pravo i Dosije, Beograd, 2013.
6. Ivaniš, Željko; Mladenović, Miroslav i Dragišić, Zoran: *Politički sistem*, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2006.
7. Internet prezentacija Narodne skupštine Republike Srbije: *Istorijat*, <http://www.parlament.gov.rs/html>
8. Mijalković, Saša: *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2011.
9. Mijalkovski, Milan i Ђорђевић, Ivica: *Neuhvatljivost nacionalne moći*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

10. Pajvančić, Marijana: *Ustavno pravo*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2011.
11. Rokvić, Vanja: *Parlamentarna kontrola sektora bezbednosti u Republici Srbiji*, doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu Bezbednosti, 2012.
12. Stajić, Ljubomir: *Kontrola policije i službi bezbednosti*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.
13. Stojanović Đorđe, Đurić Živojin: „*Teoretsko zasnivanje kontinuuma jake- slabe države*”, Srpska politička misao br. 4, IPS, Beograd, 2012.godina,

NATIONAL ASSEMBLY IN THE SYSTEM OF SECURITY THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: The work of the Parliament of Serbia, as well as in any other democratic country, has a special significance. The social sphere is burdened with numerous problems. The fact that the Assembly adopts the Constitution and is a holder of legislative power in the Republic of Serbia even more emphasizes its social function. Legislative and political role in the realization of interests of the people whose representatives obliges members of parliament on independence. Therefore Parliament should not be influenced by the executive, or the use and role must not be constrained by a variety of informal centers of power. This is especially important if one takes into account the role of the National Assembly in the national security and decision-making on matters of war and peace. Parliament, in terms of security, plays a significant role in terms of control of the executive with the responsibility of key powers in terms of system security (army, police and intelligence system). Using a number of mechanisms for the assembly, in terms of security, usually manifests achieved (reached) the degree of state national security of the Republic of Serbia and contributes to building the capacity of state security.

Key words: National Assembly, Security System, Human Security

АНА БИЛИНОВИЋ*

Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 2-1:159.9

Монографска студија

Примљен: 13.03.2014

Одобрен: 25.04.2014

ПРИМЕНА ТЕОРИЈЕ АТРИБУЦИЈЕ У ПСИХОЛОГИЈИ РЕЛИГИЈЕ**

Сажетак: Теорија атрибуције је једна од „врућих“ теорија у области психологије религије. Фокусирајући се на когнитивне механизме путем којих индивидуе перципирају и интерпретирају узроке догађа(н)ја и сопствених и туђих искустава, представља богато полазиште за анализирање начина и услова под којима се догађаји и искуства у одређеним случајевима атрибуирају ентитетима религијске природе. Примена теорије атрибуције у области психологије религије се десила прилично касно, '80-их година 20. века, услед чега ова област проучавања (и даље) „пати“ од бројних проблема теоријске и методолошке природе. Поред приказа досадашњих резултата на овом пољу проучавања, у раду ће се посебна пажња посветити елаборацији основних појмова и концепата који чине окосницу проучавања атрибуционог процеса у области психологије религије, као и могућности употребе алтернативних теоријских оквира за проучавање религијске мотивације, веровања, понашања и делања.

Кључне речи: религија, психологија, атрибуција, „интринзично“, „екстринзично“

Основе теорије атрибуције

Почетком 20. века на пољу когнитивне и социјалне психологије бележи се појачан интерес теоретичара за разумевање процеса путем којих индивидуе интерпретирају узроке свакодневних појава, натурали-

* anabilinovic@gmail.com

** Рад је настао током рада на пројекту Значај партиципације у друштвеним мрежама за прилагођавање евроинтеграцијским процесима (број пројекта – 179037), финансираном од стране Министарства за науку.

стичке и/или религијске/религиозне¹ природе (Forsterling 2001). Резултати ових напора уједињени су унутар опште теорије атрибуције. У најширем смислу, атрибуције су приписани узроци на које се индивидуе позивају при интерпретирању разноврсних појава у циљу добијања одговора на питање „зашто“ као и потребе приписивања смисла сопственим и туђим искуствима.

Теорија атрибуције није „монолитна“ теорија, већ представља скуп „лабаво удружених теорија“ (v. Proudfoot and Shaver 1975: 318, Crittenden 1983: 426) које анализирају комплементарне, али различите проблеме повезане са компонентама сложеног процеса атрибуирања. Имајући у виду концептуално – контекстуални оквир анализе теорије атрибуције, може се констатовати да је у најнепосреднијој вези је са теоријом привржености (Bolwby 1969; 1988), теоријом локуса контроле (Rotter 1954; 1990), теоријом коресподентног закључивања (Јонес 1976), теоријом самоперцепције (Бем 1972), ковариационим моделом теорије атрибуције (Kelley 1973) и бројним теоријама мотивације у психологији (v. White 1959; Weiner 1972).²

Неопходно је нагласити да атрибуције не имплицирају „стварне“ узроке догађаја. Теоретичари на овом пољу проучавања придају највећи значај субјективном интерпретирању каузалности и теже да анализирају услове који утичу на природу начињене атрибуције (Forsterling 2001; Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985). Из тог разлога се за теорију атрибуције често каже да је примарно заинтересована за научну анализу „наивних психолошких теорија“, односно, за начин како „човек на улици“ интерпретира мноштво феномена из свакодневног живота (Fosterling 2001: 2-6).

Бројним теоријским и емпиријским налазима о разноврсним аспектима процеса атрибуције (Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985; Proudfoot

¹ Теорија атрибуције се интересује за објашњење каузалности у оба домена, религијском и религиозном. Разлика између изузетно сродних термина „религијско“ и „религиозно“ је у степену и снази веровања. Феномен „религијског“ имплицира знања и садржаје који се научном методом могу одредити и научити, у које човек не мора веровати, нити их инкорпорирати у сопствено понашање. За разлику од њега, феномен „религиозног“ подразумева веровање, вредновање и понашање у сагласности са одређеним религиозним опредељењем: „религиозна култура није само тип мишљења, него и начин живљења, понашања и вредновања“ (Ћимић 2001: 78).

² Поједини теоретичари (Kelley and Michela, наведено према Crittenden 1983: 426) праве разлику између *теорија атрибуције* (v. Kelley 1973), оних које се тичу когнитивних процеса који повезују уочене узроке са њиховим претходним условима, и *атрибутивних теорија* (Weiner 1972), које се, обрађујући пажњу на динамику понашања, фокусирају на везу између уочених узрока и њихових последица.

and Shaver 1975; Spilka and Schmidt 1983; Batson 1976; Crittenden 1983) установљена је тенденција индивидуа да међу доступним алтернативама одаберу атрибуцију која а) успоставља когнитивну кохерентност (њиховог) система веровања и значења; б) успоставља осећај поверења у то да ће будући исходи бити задовољавајући или они који могу да се контролишу и ц) минимизира претњу по самопоштовање, а „унапређује“ индивидуину позитивну слику о себи. Према наведеном, догађаји који доводе у питање индивидуин постојећи систем веровања и значења и који не могу одмах бити асимиловани у тај систем подстичу атрибуциони процес и представљају окидач за узрочну анализу (Newman and Pargament 1990: 329). Догађаји који доводе у питање осећај индивидуалне контроле и предвидивост догађаја и који имају импликације по индивидуину будућу контролу над исходима догађаја такође подстичу процес атрибуције. Тиме ће се атрибуирање узрока догађаја трајним диспозицијама и особинама (друге) особе (тзв. „фундаментална грешка атрибуције“) вероватно десити када особа очекује да ће бити зависна од друге особе у смислу будућих исхода. Овакви услови су генерално анализирани под општом синтагмом „хедонистичка релевантност“ и „зависност од исхода“ (Hastie, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 5). Додатно, догађаји који значајно мењају осећај самопоштовања, било позитивно или негативно, директно подстичу процес атрибуције. Резултатима неколико студија (v. Diener and Dweck 1978; Wong and Weiner, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 5) је потврђено да неуспех у извршењу задатка подстиче каузално атрибуирање, док је у појединим студијама (v. Taylor 1983) констатовано да трагични догађаји штете самопоштовању и да је процес атрибуције усмерен ка обнављању позитивне слике о себи.

Теорија атрибуције и психологија религије

Може се констатовати да на почетку 20. века доминантне „теоријске силе“ у психологији (бихевиоризам и психоанализа) нису биле отворене за сазнања о психолошким аспектима религијских искустава. Бихевиоризам је доследно игнорисао анализирање веровања и искустава било религијске или натуралистичке природе, док је психоанализа пратећи Сигмунд Фројда третирао религију као колективну неурозу и као израз дечије зависности (Frojd 1970). Иако су Карл Густав Јунг и остали психоаналитичари били заинтересовани за религијски симболизам, већи део њиховог рада је био клинички оријентисан (Jung 1978). У социологији и антропологији се описивање религије фокусирао на когнитивну функцију религијских симбола, институција и обичаја, односно на

начине на које омогућавају људима да разумеју своја искуства (Crittenden 1983). У психологији је изнета претпоставка да религија функционише као когнитивни систем у циљу смањења анксиозности (Sremac 2008: 56-57) која настаје због проблема могућности интерпретације и разумевања који се јављају у „граничним ситуацијама“ – искуствима и догађајима који доводе људе до „границе њихових светова“ као што су рођење, смрт, необјашњива патња или довођење моралног кодекса једне културе у питање (Proudfoot and Shaver 1975: 318). О овој теми се расправљало и оквиру социологије знања (Berger and Luckmann, наведено према Proudfoot and Shaver 1975: 318).

Концепт атрибуције је 1975. године први пут примењен унутар психологије религије, захваљујући заједничком напору америчког теоретичара религије Вејна Праудфута (Wayne Proudfoot) и америчког психолога Филипа Шејвера (Phillip Shaver) (v. Proudfoot and Shaver 1975). До данас је настало свега неколико студија (v. Spilka and Schmidt 1983; Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985) које се темеље на оригиналном теоријском оквиру наведених теоретичара, те не чуди да примена атрибуционе теорије на пољу психологије религије (и даље) пати од недостатка теоријске и методолошке софистицираности.

Међу теоретичарима на пољу психологије религије (Proudfoot and Schaver 1975; Spilka and Schmidt 1983; Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985) постоји консензус да системи религијских/религиозних концепата пружају индивидуама интерпретативни оквир при анализи догађаја (у смислу Бога, греха, спасења, милости итд.). Религија као велики извор и систем смисла и значења нарочито одражава ове карактеристике у случају трагичних догађаја и криза, путем уверења о подношљивости будућих догађаја („Бог ми ово не би учинио уколико не зна да то могу поднети“), обезбеђујући пратеће позитивне исходе („Бог ме је научио вредну лекцију“) и дефинишући догађаје као део плана („Божији план“).

Већина религија пружа механизме или процедуре помоћу којих индивидуе могу „контролисати“ будуће исходе, обично индиректно преко Бога, путем средстава молитве, извршењем прописаних ритуала или конформирањем са одређеним обрасцем понашања (Horton 1960: 220; Gorsuch and Smith 1983: 340-341). Наведено је познато као „инструментални“ или „екстринзични“ облик „контроле“ над исходима догађаја. Супротно, „интринзични“ облик „контроле“ испољава се у веровању да ће „све испасти добро уколико се верује у Бога“ (Kirkpatrick and Hood 1990).

Детерминанте натуралистичког и религијског процеса атрибуирања

Процес атрибуирања и природа начињене атрибуције су детерминисани натуралистичким и/или религијским вредносним системом индивидуе. Степен до којег ће конкретна атрибуција бити перципирана као задовољавајућа зависи од четири категорије фактора: а) карактеристика особе која атрибуира; б) контекста особе која атрибуира; ц) карактеристика догађаја или искуства и д) контекста догађаја или искуства (Spilka and Schmidt 1983; Proudfoot and Shaver 1975).

Укратко, индивидуа поседује опште предиспозиције за или против употребе религијских атрибуција приликом интерпретирање догађаја (што је условљено религиозношћу). Затим контекст индивидуе која атрибуира утиче на њену склоност ка религијском или натуралистичком атрибуирању. Ову склоност у великој мери диктира ниво доступности (v. Fiske and Taylor, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 9) натуралистичког и/или религијског вредносног система, тако да ће се у конкретном случају систем са већом доступношћу први активирати при формулисању атрибуције. Индивидуа затим разматра природу догађаја коју треба објаснити у складу са контекстом догађаја. Ако преовлађујући вредносни систем (натуралистички или религијски) одмах пружи задовољавајуће узрочно објашњење, одабрана атрибуција ће по својој природи биће у складу са тим вредносним системом. Уколико вредносни систем индивидуе не успе да пружи прихватљиво узрочно објашњење, индивидуа ће се окренути другом експланаторном вредносном систему. У овом смислу је карактеристична теологија „Бога празнине“ (God of the Gaps)³, у случају када се догађају не може атрибуирати ни један узрочни фактор, осим позивањем на Бога.

Доступност религијског и натуралистичког вредносног система је под утицајем бројних социо-културних фактора, као што су васпитање и образовање. Постоје значајни докази о повезаности ране религијске

³ „God of the gaps“ је специфичан модел узрочног резонувања који је био прихваћен међу бројним британским интелектуалцима током прве половине 20. века, који су желели да ускладе науку и религију путем поделе узрочних фактора на две аутономне сфере – натуралистичку и „супернатуралистичку“ – где би наука имала аутономију над натуралистичком, а религија над супернатуралистичком сфером. Пропоненти овог модела су сматрали да им ово решење конфликта који се тиче науке и религије дозвољава да објасне догађаје који су иначе били необјашњиви, као што су на пример чудотворна излечења. Тако је за одређене догађаје објављено да „Бог врши контролу средствима која никада у потпуности нећемо схватити“ (Coulson, наведено према Lupfer, Tolliver and Jackson 1996: 381). Позиција „Бога празнине“ је увелико напуштена од стране научника, иако може представљати чести стил узрочног резонувања многих лаика и данас.

социјализације, с једне стране, и посеђивања цркве, спознаје сопствене вере, могућности интензивног религијског искуства, снаге религијских веровања и могућности преобраћења с друге стране (Lupfer, Brock and DePaola 1992; Miner and McKnight 1999; Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985; Gorsuch and Smith 1983; Proudfoot and Shaver 1975). Један аспект ове везе тиче се доступности „религијског језика“ (као интерпретативног оквира) појединцу. Постоје докази да људи који се служе „религијским језиком“ имају тенденцију да описују своја искуства у религијском контексту (Laski, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 9-10). На тај начин језик истиче оно што је афективно, когнитивно и социјално релевантно, а искуство се трансформише оним што је релевантно (Шушњић 1995: 273).

Теоретичари на пољу психологије религије (v. Fox, Blanton and Morris 1998: 673) су идентификовали три карактеристична стила које индивидуе користе при решавању проблема, атрибуирајући одговорност различитим ентитетима: 1) стил одлагања; 2) стил сарадње и 3) самостални стил. Наведени стилови рефлектују позиције на континууму локуса одговорности и нивоа укључености индивидуе у решавање проблема. При стилу одлагања, одговорност за решавање проблема је пребачена на Бога, док индивидуа остаје релативно пасивна у процесу. При стилу сарадње, локус одговорности је и на индивидуи и на Богу, где су обоје активни у процесу решавања проблема. При самосталном стилу, одговорност за решавање проблема је готово искључиво на индивидуи која има активну улогу при имплементацији решења проблема. Имајући у виду наведене стилове, поједини теоретичари (v. Pruyser, наведено према Fox, Blanton and Morris 1998: 674) су сугерисали да постоји „неуротична“ религија, која одриче индивидуалну одговорност и „здрава“ религија која је осетљива на употребу људских капацитета.

Приписивање атрибуција Богу се разликује према начину на који људи интерпретирају Божију личности и њене мотиве (v. Spilka and Schmidt 1983; Proudfoot and Shaver 1975; Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1984). Истраживања која су вршена у вези са представом о Богу открила су да неки људи Бога доживљавају као некога ко воли, прашта и ко је милосрдан, док га други доживљавају као некога ко је самовољан, ко кажњава и застрашује (v. Pargament and Hahn 1986; Seybold and Hill 2001). Наведена истраживања су се великим делом темељила на Гордон Олпортовом (Gordon Allport) биполарном моделу интринзичне и екстринзичне религиозности (v. Allport 1950; 1966; Allport and Rose, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990). По дефиницији, интринзична религиозност подразумева потпуну посвећеност религији, где су вера и

вођење религиозног живота сами по себи врхунске вредности. За разлику од ње, екстринзична религиозност је утилитарна, оријентисана на остваривање нерелигиозних циљева и служи личним мотивима као што су задобијање личне сигурности у случају опасности. Олпортов модел сугерише да интринзично оријентисани људи виде Бога као добронамерног, толерантног и доступног кад год је то потребно (Gorsuch and Smith 1983; Spilka and Mullin, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 11), односно, да га виде као извор безусловне љубави и подршке. Чини се да се ова оријентација јавља заједно са осећањима личне и Божије контроле и високим степеном самопоштовања. Супротно, екстринзични верници имају суровију представу о Богу, често се осећају угрожено и имају нижи степен самопоштовања. Претпоставља се да је њихово приписивање атрибуција Богу „условљено“, нарочито у ситуацијама кад им се чини да ће им Божија помоћ користити да преброде неку тренутну кризу или проблем (Proudfoot and Shaver 1975; Spilka and Schmidt 1983).

Природа начињене атрибуције је условљена индивидуиним веровањем у ефикасност религијских/религиозних и/или натуралистичких механизма за контролисање и предвиђање догађаја. Поједина истраживања (v. Spilka and Schmidt 1983; Proudfoot and Shaver 1975; Gorsuch and Smith 1983) су потврдила да људи атрибуирају узорак ентитетима религијске природе докле год сматрају да секуларни напори да се успостави контрола над догађајима нису ефикасни. Овој претпоставци је додата претпоставка о „Божијој контроли“ (Korplin, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985) у првом експлицитном покушају да се locus контроле сагледа из религијске перспективе. Очигледан пример је ситуација у којој је особа (безуспешно) покушала да контролише неки догађај једном или више пута користећи религијске или натуралистичке атрибуције. У таквим случајевима може доћи до усвајања нове „атрибутивне стратегије“ која би пружила снажнији осећај контроле (Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 10). Веома религиозна особа која обично одбацује медицину и докторе може да усвоји атрибуције натуралистичке природе након вишеструких неуспеха да се озбиљна болест контролише путем молитве или ритуала. Често се дешава и супротно, да нерелигиозна особа посеже за молитвом да би се ослободила болести коју медицина не може да излечи.

Процес атрибуирања је у знатној мери детерминисан особеним контекстом који може стимулисати, или са друге стране ограничавати различите когнитивне процесе, утичући на релативну доступност атрибуција религијске и/или натуралистичке природе. У одређеном моменту

само неколико концепата или идеја може бити доступно у свести или краткорочној меморији. Из тог разлога се људи приликом решавања проблема често ослањају на „хеуристичку доступност“ (Fiske and Taylor, наведено према Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1958: 11), доносећи одлуке на основу информација којима психолошки најлакше и најбрже могу приступити у датом тренутку. Конкретан пример наведеног јесте ситуација када је особа која атрибуира у инхерентно религиозном окружењу (нпр. у цркви) или у очигледно нерелигиозном окружењу (нпр. у експерименталној психолошкој лабораторији). Претпостављено је (v. Miner and McKnight 1999) да би само присуство једног или више истакнутих религијских стимулуса у неком иначе нерелигиозном окружењу имало сличан, иако можда мање изражен утицај на атрибуцију. У том смислу манипулација којом се пажња особе усмерава на потенцијални узрок утиче на касније атрибуирање. Занимљиво је да је ефекат контекста вероватно одговоран за континуиран неуспех социјалних психолога да се сусретну са атрибуцијама религијске природе у лабораторији, чак и када су учесници њихових истраживања прилично религиозни (Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 12). Делимичан разлог лежи у томе што учесници перципирају психолошку лабораторију као „научно“ окружење, али је највећи разлог што упитници и друга средства која се користе у психолошким истраживањима ретко пружају алтернативне „религијске одговоре“ који би омогућили да потенцијалне атрибуције религијске природе дођу до изражаја.

Још једно обележје контекста које утиче на релативну доступност религијског и/или натуралистичког вредносног система је степен до којег други људи из окружења директно или индиректно подстичу или спречавају употребу атрибуција религијске природе. У том смислу се може говорити о ефектима који притисак групе има на процес атрибуирања (Jones 1976). На пример, атрибуције религијске природе изгледају практичније и прикладније након присуствовања неком догађају где се лечење људи врши путем ритуала, док се натуралистичке атрибуције чине прикладнијим након присуствовања успешном медицинском третману.⁴

⁴ Ситуациони фактори који привремено мењају религијске и натуралистичке компоненте самопоштовања неке особе такође утичу на избор атрибуције, на сличан начин на који то чине диспозиционе разлике у самопоштовању. Такве флукутације могу бити изазване контекстом у коме се особа која атрибуира осећа некомпетентном или неинтелигентном - натуралистички контекст, или неморалном и грешном - религиозни контекст (Gorsuch and Smith 1983).

Различите врсте или „домени“ догађаја могу бити мање или више конгруентни са религијским и/или натуралистичким вредносним системом индивидуе. Поједини догађаји и искуства се углавном сматрају религиозним по својој природи (нпр. глосолалија) и зато је вероватније да ће бити објашњени у религијском/религиозном контексту (Spilka, Shaver and Kirkpatrick 1985: 13). Штавише, религијски вредносни систем је генерално веома добро прилагођен објашњењу наизглед неконгруентних информација, из разлога што се практично сваки догађај може разумети у складу са реченицом „чудни су путеви Господњи.“ Код догађаја које је могуће интерпретирати позивањем на оба вредносна система, количина знања које појединац поседује о догађају ће у великој мери деловати на перципирану прихватљивост потенцијалних религијских и/или натуралистичких атрибуција и на тај начин утицати на одабир објашњења (Miner and McKnight 1999).

Догађајима чије су импликације значајне за будуће исходе у животу појединца ће се вероватно приписати атрибуције које ће учинити те исходе предвидљивијим или које ће омогућити да се они контролишу. Зато не изненађује чињеница да људи чешће прибегавају атрибуцијама религијске природе када су њихови животи и сигурност у опасности (Pargament and Hahn 1986). Таква објашњења омогућују снажнији осећај контроле од натуралистичких, или једноставно, више вере да ће исход бити задовољавајући.

У неколико истраживања (v. Bulman and Wortman 1977; Newman and Pargament 1990) је уочено како су веома религиозни људи више склони да криве себе за озбиљне несреће, вероватно из разлога што би приписивање узрока Богу значило да су изгубили Божију милост, да су били грешни, неморални или зли. Може се спекулисати и о неспремности људи да окриве Бога када ствари пођу „по злу“, јер би то могло да наговести неприхватање или незадовољство Божијом вољом. Овај образац атрибуирања је потврђен у неколико истраживања (v. Lupfer, Brock and DePaola 1992; Lupfer, Tolliver and Jackson 1996) чији су резултати обелоданили склоност људи да при значајним и веома битним догађајима са негативним последицама атрибуирају узрок догађаја Сатани. Атрибуирање узрока Богу се махом вршило при значајним и веома битним догађајима са позитивним последицама. Појединци који су се у случају несреће одлучили за приписивање узрока Богу често су истицали како их је Бог изабрао јер су на неки начин посебни (нпр. посебно спремни да се суоче са стресом) и неретко су извештавали како их је то искуство учинило бољим људима.

Резултати појединих истраживања (v. Spilka and Schmidt 1983: 331) су обелоданили да људи показују већу тенденцију ка атрибуирању узрока Богу за догађаје са позитивним исходом, нарочито у ситуацијама друштвене и медицинске природе, а мање у ситуацијама економске природе. Претпоставља се да међу религиозним људима постоји извесна аверзија према повезивању Бога и материјалних ствари, било да је исход позитиван или негативан. Оно што је занимљиво јесте чињеница да се догађаји економске и медицинске природе који су од веће важности пре атрибуирају Богу, него догађаји од мањег значаја. Наведено указује на то да се спремност да се религија и Бог призову у економском домену увећава са порастом значаја догађаја. Ипак, ова тенденција је најизраженија у области медицине.

Теоријски и методолошки проблеми примене теорије атрибуције у психологији религије

Неколико „горућих“ теоријских и методолошких проблема онемогућава стицање прецизније и научно поузданије слике о процесу атрибуирања узрока ентитетима религијске природе: а) проблем дефинисања појмова „интринзично“ (И) и „екстринзично“ (Е); б) проблем природе односа „интринзичне“ (И) и „екстринзичне“ (Е) димензије и нејасноће у вези тога шта вредности „И“ и „Е“ треба да (из)мере (наиме, интринзично-екстринзично *шта?*); ц) проблем вредносне обојености дистинкције „добра религија - лоша религија“ и д) проблем употребе експеримента у психологији религије.

Проблем дефинисања појмова „интринзично“ и „екстринзично“

Најкраће речено, интринзична димензија („И“) у основи мери религиозност по узору на „истинског верника“ (Hoffer, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990: 445), односно „једностраност“ или ригидно приступање доктринарној ортодоксији. Још један наговештај о томе шта интринзична скала „стварно“ мери добијен је испитивањем емпиријских корелата на скали религиозне оријентације. Утврђено је (v. Gorsuch and McPherson 1989) да је питање „колико вам је важна ваша вера?“ у узајамној вези са „И“ скалом. Овај налаз сугерише да се ма каква била друга психометријска и теоријска обележја, интринзична скала емпиријски понаша као мера „религиозне посвећености“ (Donahue 1985). Поједини теоретичари (v. Kirkpatrick and Hood 1990: 447) сматрају да ови подаци

указују на слабости, а не на предности „И-Е“ скале, нарочито у смислу интерпретације „посвећености“, као и да би скала требала бити знатно измењена уколико је „религиозна посвећеност“ нешто што њом стварно жели да се измери. Из концептуализације „И“ у смислу „јачине посвећености“ логички произилази питање „посвећеност чему, односно, посвећеност којим садржајима и природи уверења?“⁵ Наведено не представља проблем када је узорак истраживања хомоген у погледу садржаја уверења, јер је у том случају узорак „контролисан“, али свакако представља проблем код узорка чији су испитаници у религијском погледу различити.

За разлику од „И“ димензије, „Е“ димензија је дефинисана као „инструментална/себична мотивација“ за религиозним учешћем и велики број теоретичара сматра да се може адекватно измерити помоћу Џо Фејгинове (Joe Feagin) скале шест ајтема/тврдњи (v. Feagin 1964). Амерички психолог Мајкл Донахју (Michael Donahue) је закључио да је „Е“ скала „добра у мерењу оне врсте религије која религији приписује лоше име“ (Donahue 1985: 420). Оно што је закомпликовало дефинисање „Е“ димензије је чињеница да су се у бројним истраживањима религијске оријентације појавила два различита (иако умерено повезана) „Е“ фактора: екстринзично-социјални фактор (Ес) који укључује употребу религије као средства за постизање друштвене користи и екстринзично-персонални фактор (Еп) који укључује употребу религије као средства за постизање комфора, сигурности и заштите (v. Kirkpatrick and Hood 1990: 447-449).⁶ Подједнако важно је било откриће да се неколико „Е“ ајтема/тврдњи није могло сврстати ни у један од екстринзичних фактора. Те „резидуалне Е“ тврдње су заправо представљале негативно формулисане или обрнуте „И“ тврдње које су неки теоретичари (v. McFar-

⁵ „И-Е“ димензија је одувек била замишљена као „празна“ мера религиозне оријентације, односно, као оквир религиозног учешћа независно од специфичног садржаја веровања. Таква оријентација засигурно нуди неке предности, с обзиром да дозвољава истраживање психолошких и социолошких сличности у процесу и функционисању различитих домена специфичног садржаја уверења. Међутим, у обзир се морају узети и једнако важне мане оваквог приступа. Концентришући се на то како људи верују, може се лако превидети значај онога у шта верују, а покушај да се схвати „како“ без размишљања о томе „у шта“ се верују може навести на погрешно закључивање (Kirkpatrick and Hood 1990).

⁶ Ако се узме да „Е“ димензија представља оријентацију која укључује употребу религије као средства за постизање других циљева, ово очигледно повлачи питање: средства за које друге циљеве? Ајтеми/тврдње у Олпортовој скали тичу се само два таква мотива или две категорије мотива, друштвене користи и личног комфора/заштите, што свакако не исцрпљује све мотиве људског деловања (Kirkpatrick and Hood 1990: 448-449).

land 1989: 327) сврстали у трећу, посебну екстринзичну скалу „религиозне озбиљности“.

Однос „интринзичне“ и „екстринзичне“ димензије

Једно од кључних питања при разјашњењу „И“ и „Е“ димензије је да ли оне представљају супротне крајеве истог континуума или две независне димензије. Олпортова теорија (Allport 1966) је јасно назначила постојање сушних супротности. Амерички социолог Дин Хоџ (Dean Hoge) је зашао у срж проблема рекавши да се „данас истраживач мора суочити са питањем, да ли недостатке постојећих скала треба приписати Олпоровој теоријској непрецизности или лошој конструкцији скале која је дозволила да „непозвани“ фактори уђу у мерења“? (Hoge 1972: 370). Постоје докази који потврђују оба. Хоџова запажања нису ништа мање применљива данас него пре четрдесетак година. Проблем заправо никад није решен.

Дилема се своди на следеће: може ли особа да сматра религију примарном вредношћу и главним мотивом, а да притом користи религију као средство за друге (себичне) циљеве? При одговору на ово притање је свакако неопходна исцрпна теорија мотивације. Амбивалентност је централна у психодинамичким мотивационим теоријама, што дозвољава „помешане“ мотивације (Kirkpatrick and Hood 1990: 449). Олпорт и Рос (Allport and Ross, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990) су у бројним ситуацијама открили да је значајан број њихових испитаника у истраживању инсистирао на одобравању и „И“ и „Е“ ајтема/тврдњи, те су предложили категорију „недискриминативне (нејасне) прорелигиозности“ („НПР“) коју су приписали овим испитаницима, за разлику од чистих интринзика (велика „И“, мала „Е“) и чистих екстринзика (мала „И“, велика „Е“). Поставља се питање шта тачно подразумева образац „недискриминативне прорелигиозности“? Прво, ова категорија се може једноставно интерпретирати као трећи тип религиозне оријентације, на исти начин као што се андрогинија може дефинисати као трећа психолошка оријентација у полу (Spence and Helmreich, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990: 450). Проблем са трећом религиозном оријентацијом настаје из разлога што ју је тешко прилагодити у теоријском смислу. За разлику од ње, андрогинија која има психолошке одлике мушкости и женскости није контрадикторна сама по себи, зато што су две димензије концептуализоване и намерно третиране као ортогонални, а не биполарни конструкти (Kirkpatrick and Hood 1990).

Олпорт и Рос (Allport and Ross, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990) су уместо да „недискриминативну прорелигиозност“ („НПР“) уврсте као самосталну трећу оријентацију спрема религије, про- тумачили образац „НПР“ као групу одступања или когнитивни стил. Њихово размишљање је сугерисало да категорија „НПР“ представља квалитативно другачију врсту варијабле од оне коју осликавају „И“ и „Е“ категорије. Нажалост, ово је створило прилично непрецизну концептуалну психометријску окосницу. Наиме, када су у питању људи који су класификовани као интринзици или екстринзици, мери се оријентација према религији, а када су у питању људи који су класификовани као „НПР“, мери се „когнитивни стил“ (Hunt and King 1971). Постоје и супротна виђења проблема „треће оријентације“ (v. Hood 1978) према којима постоји пуно примера „И“ и „Е“ ајтема/тврдњи где се „одобрење“ и једних и других не посматра као логички неконзистентно. У том смислу се сматра да нема ничег неконзистентног у томе да особа у исто време тврди да је истински посвећена својој вери и да јој религиозно уверење и посвећеност омогућују комфор и/или друштвене везе. Са овим у вези је изнета тврдња (v. Echemendia and Pargament, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990: 453) да појединци који достижу високе вредности на обе скале могу и да „живе“ и да „користе“ своју религију.

Проблем „добре“ и „лоше“ религије

Један од кључних проблема везан за употребу „И“ и „Е“ димензије као супротстављених јесте што оваква употреба имплицира поделу на „добру“ и „лошу“ религију. Поједини теоретичари (v. Dittes 1971) су изнели став да „И-Е“ дистинкција носи у себи „тежак прокријумчарен терет вредносног суда којег се једноставно нећемо решити“, додајући да „мане „И-Е“ констукта (као и мањак већ поменуте теоријске јасноће) постоје зато што су се њени оснивачи пре свега занимали за чистоћу религије, а не за чистоћу концепта“ (Dittes 1971: 375).

Начин на који „И-Е“ дистинкција истиче разлику између „добре“ (чисте) и „лоше“ (упрљане ниским мотивима) религије ствара проблем који не чини сам по себи типологију лошом, али представља озбиљну тему за размишљање у области научног дискурса. Примера ради, може бити примамљиво да се кад се једном религија ослободи оптужбе да гаји расне предрасуде (по обрасцу, „добра“ интринзична религија није повезана са предрасудама, али лоша екстринзична јесте), истраживање на ову тему заустави. Са друге стране, недавно је откривена повезаност интринзичне религијске оријентације и различитих врста предрасуда и

дискриминације (McFarland 1989).⁷ Претпоставља се да је један од разлога кашњења овог открића тај што истраживачи нису били склони да „упрљају“ већ повољан извештај о интринзиčnoј религији. Слично томе, дистинкција „добра-лоша“ религија олакшава просто нагомилавање резултата истраживања који иду у прилог томе да је „Е“ повезано са „лошим стварима“, док је „И“ повезано са „добрим стварима“ (или макар није повезано са „лошим стварима“).

Алтернатива укључује нову концептуализацију целокупног теоријског приступа и разматрање алтернативних оквира за проучавање религиозне мотивације, веровања и понашања. Социјална психологија и психологија личности нуде мноштво богатих теоријских традиција које психолози религије тек треба да размотре.

Употреба експеримента у психологији религије

Експеримент, истраживачки метод који се показао изузетно користан у бројним областима психологије, прилично се ретко употребљава у области психологије религије. Мањак употребе експеримента може бити један од разлога веома спорог прогреса теорија у психологији религије. Већина теоретичара сматра да би било неетички манипулисати варијаблама које утичу на религиозност, као што су породични одгој или изложеност религијској доктрини и пракси (Batson 1976;1977; Hoge 1972).

Етичка предострожност је навела многе психологе који су чврсто убеђени у вредност експерименталне методе да закључе да је експериментална психологија религије немогућа: „када се ради о областима које се тичу религије и које су од интереса за религију, као што су како људи треба да живе свој живот, кривица, грех итд., нисмо у могућности да експериментишемо или да на неки други начин ставимо добро развијене теорије на озбиљан тест“ (Campbell 1975: 1103). Поједини аутори (v. Campbell 1975;1969; Batson 1977) су пропагирали употребу „квази-експерименталних техника“ за тестирање теорије у „вредносно оптерећеним“ областима. Наиме, када је експеримент немогућ и када манипулација независним варијаблама није могућа, уместо њих треба тражити разлике које се природно јављају (Batson 1977: 415-416). „Квази-

⁷ Поједина истраживања су обелоданила позитивну везу између „И“ и разних врста предрасуда, као што су дискриминација хомосексуалаца и комуниста (McFarland 1989), као и значајну повезаност димензија „И“ са предрасудама адвентиста седмог дана против растафаријанаца (v. Griffin et al, наведено према Kirkpatrick and Hood 1990). Ови наводи недвосмислено указују на потребу да се садржај вредносног система коме је особа интринзично привржена узме у обзир.

експеримент“ истиче неколико потенцијално вредних али ретко коришћених дизајна истраживања какве су временске серије, у којима се вредности мере и узимају у неколико временских тачака, пре, као и након неке природне манипулације. Такав дизајн се може користити за истраживање везе између религијских активности (нпр. препорода, катехистичке школе, богослужења) и било психолошких претходника/узрочника или бихевиоралних последица.

Експериментална психологија религије је као „немогућ сан“, али је „квази експериментална“ психологија религије могућа и изузетно потребна (Batson 1977). Такав приступ „не би заборавио немогућ сан експериментисања, већ би третирао тај сан као пророчку визију, водич при раду и стандард при процени недостатака“ (Batson 1977: 417).

Literatura:

1. Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion: A psychological interpretation*. New York: Macmillan.
2. Allport, G. W. (1966). „The religious context of prejudice“. *Journal of the Scientific Study of Religion* 5: 447-457.
3. Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal of the Scientific Study of Religion* 15 (1): 29-45.
4. Batson, C. D. (1977). Experimentation in Psychology of Religion: An Impossible Dream. *Journal of the Scientific Study of Religion* 16 (4): 413-418.
5. Bem, D. J. (1972). *Self-perception theory*. In: L. Berkowitz (Ed). *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol 6: 1-62. New York: Academic Press.
6. Bowlby, J. (1969). *Attachment. Attachment and Loss*. Vol I. New York: Basic Books.
7. Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*. London: Routledge
8. Bulman, R. J. and C. B. Wortman (1977). „Attribution of blame and coping in the real world: Severe accident victims react to their lot“. *Journal of Personality and Social Psychology* 35: 351-363.
9. Campbell, D. T. (1969). „Reforms as experiments“. *American Psychologist* 24: 409-429.
10. Campbell, D. T. (1975). „On the conflict between biologican and social evolution and between psychology and moral tradition“. *American Psychologist* 30: 1103-1126.
11. Crittenden, K. (1983). Sociological Aspects of attribution. *Annual Review of Sociology* 9: 425-446.
12. Ćimić, E. (2001). Čemu predmet “Kultura religija”? *Revija slobodne misli*. Sarajevo.

13. Diener, C. T. and C. S. Dweck. (1978). „An analysis of learned helplessness: Continuous changes in performance, strategy, and achievement cognitions following failure.” *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 451-462.
14. Dittes, J. E. (1971). Typing the typologies: Some parallels in the career of church-sect and extrinsic-intrinsic. *Journal of the Scientific Study of Religion* 10 (4): 375-383.
15. Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and extrinsic religiousness: The empirical research. *Journal of the Scientific Study of Religion* 24 (4): 418-423.
16. Feagin, J. R. (1964). Prejudice and religious types: A focused study of Southern fundamentalists. *Journal of the Scientific Study of Religion* 4 (1): 3-13.
17. Forsterling, F. (2001). *Attribution: An Introduction to Theories, Research, and Applications*. UK: Psychology Press Ltd.
18. Fox, C.A., Blanton, P. W. and M. L. Morris (1998). Religious Problem-Solving Styles: Three Styles Revisited. *Journal of the Scientific Study of Religion* 37 (4): 673-677.
19. Frojd, S. (1970). *Psihopatologija svakodnevnog života* Novi Sad: Matica srpska.
20. Gorsuch, R. L. and C. S. Smith (1983). Attribution of Responsibility to God: An Interaction of Religious Belief and Outcomes. *Journal of the Scientific Study of Religion* 22 (4): 340-352.
21. Gorsuch, R. L. and S. E. McPherson (1989). Intrinsic/Extrinsic measurement: I/E-Revised and single-item scales. *Journal of the Scientific Study of Religion* 28 (3): 348-354.
22. Hoge, D. R. (1972). A validated Intrinsic Religious Motivation Scale. *Journal of the Scientific Study of Religion* 11 (4): 369-372.
23. Hood, R. W. Jr. (1978). The usefulness of the indiscriminately pro and anti categories of religious orientation. *Journal of the Scientific Study of Religion* 17 (4): 419-431.
24. Horton, R. (1960). A Definition of Religion, and its Use. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 90(2): 201-226.
25. Hunt, R. and M. King (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A review and evaluation. *Journal of the Scientific Study of Religion* 10 (4): 339-356.
26. Jones, E. E. (1976). How do people perceive the causes of behavior? *American Scientist* 64:300-305.
27. Jung, K. G. (1978). *Psihologija i religija*. U- Psihološke rasprave. Novi Sad: Matica srpska.
28. Kelley, H. H. (1973). The processes of causal attribution. *American Psychologist*, 28: 107-128.
29. Kirkpatrick, L. A. and R. W. Hood (1990). Intrinsic-Extrinsic Religious Orientation: The Boon or Bane of Contemporary Psychology of Religion? *Journal of the Scientific Study of Religion* 29 (4): 442-462.
30. Lupfer, M. B., Brock, K. F. and S. J. DePaola (1992). The Use of Secular and Religious Attributions to Explain Everyday Behavior. *Journal of Scientific Study of Religion* 31 (4): 486-503.

31. Lupfer, M. B., Tolliver, D. and M. Jackson (1996). Explaining Life-Altering Occurrences: A Test of the "God-of-the-Gaps" Hypothesis. *Journal of the Scientific Study of Religion* 35 (4): 379-391.
32. McFarland, S. G. (1989). Religious orientations and targets of discrimination. *Journal of the Scientific Study of Religion* 28(3): 324-336.
33. Miner, M. H. and McKnight (1999). Religious Attributions: Situational Factors and Effects on Coping. *Journal of the Scientific Study of Religion* 38 (2): 274-286.
34. Newman, J. S. and K. I. Pargament (1990). The Role of Religion in the Problem-Solving Process. *Review of Religious Research* 31 (4): 390-404.
35. Pargament, K. I. and J. Hahn (1986). God and the Just World: Causal and Coping Attribution to God in Health Situations. *Journal for the Scientific Study of Religion* 25 (2): 193-207.
36. Proudfoot, W. and P. Shaver (1975). Attribution Theory and the Psychology of Religion. *Journal of the Scientific Study of Religion* 14 (4): 317-330.
37. Rotter, J.B. (1954). *Social learning and clinical psychology*. New York: Prentice-Hall.
38. Rotter, J.B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist* 45 (4): 489-493.
39. Seybold, K. S. and P. C. Hill (2001). The Role of Religion and Spirituality in Mental and Physical Health. *Current Directions in Psychological Science* 10 (1): 21-24.
40. Spilka, B. and G. Schmidt (1983). General Attribution Theory for the Psychology of Religion: The Influence of Event-Character on Attributions to God. *Journal for the Scientific Study of Religion* 22 (4): 326-339.
41. Spilka, B., Shaver, P. and L. A. Kirkpatrick (1985). A General Attribution Theory for the Psychology of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion* 24 (1): 1-20.
42. Sremac, S. (2008). Theoretical approaches to coping with crises and conversion. *Religija i tolerancija* 6 (10): 55-71.
43. Šušnjić, Đ. (1995). *Znati i verovati: Teorijske orijentacije u proučavanju religije i ateizma*. Beograd: Čigoja štampa.
44. Taylor, S. E. (1983). „Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation”. *American Psychologist* 38: 1161-1173.
45. Weiner, B. (1972). *Theories of Motivation: From Mechanism to Cognition*. Chicago: Markham.
46. White, R. W. (1959). „Motivation Reconsidered: The concept of competence”. *Psychological Review* 66: 297-333.

Application of Attribution Theory in Psychology of Religion

Summary: Attribution theory is one of the „hot“ theory in the psychology of religion. Focusing on the cognitive mechanisms through which individuals perceive and interpret the causes of events, and own and others experiences, it represents a rich starting point for analyzing the ways and conditions under which the events and experiences in certain cases are attributed to entities which are religious in nature. The application of attribution theory in the psychology of religion took place quite late, 1980s, which is why this area of study suffers from a number of theoretical and methodological problems. In addition to the presentation of recent results in this field of study, special attention is paid to the elaboration of the basic terms and concepts that form the backbone of the study of attribution processes in the field of psychology of religion, and the possibility of using alternative theoretical framework for the study of religious motivations, beliefs, behaviors and actions.

Key words: religion, psychology, attribution, „intrinsic“, „extrinsic“

III

ЕУ, КУЛТУРА И ЕКОЛОГИЈА

БИЉАНА ПРОДОВИЋ МИЛОЈКОВИЋ*

Филозофски факултет

Ниш

БОЈАН ПРОДОВИЋ**

Факултет за менаџмент

Београд

УДК 159.923.2(4):316.7

Монографска студија

Примљен: 12.04.2014

Одобрен: 15.05.2014

ЕВРОПСКИ КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ***

– како изаћи на крај са културном разноликошћу –

Сажетак: На основу савремених анализа у друштвеној и политичкој теорији које се тичу Европске уније, постаје очигледно да је за реализацију и легитимизацију интегративних процеса ЕУ неопходна политика идентитета и/или културе која би помогла у изградњи „европског идентитета”. Развијање специфичне културне политике од стране европских институција и настојање да се конституише „европски идентитет и култура”, сматрају се једним од веома важних места за савремену социолошку анализу и критику.

Један од циљева овог рада јесте да покаже да идеја „европског идентитета” представља амалгам неконзистентних замисли – по којима се он замишља као супранационални идентитет, заснован на „заједничком европском наслеђу”, али и на принципима универзалних људских права и на поштовању (културне) различитости. С тим у вези, једна од полазних претпоставки у овом раду је да су проблеми који израћају из тежњи ка конструисању „европског идентитета”, пре свега условљени (неадекватним) концепцијама „идентитета”, „културе”, „заједнице” у европским институцијама, политикама и агендама. Многи истраживачи европске интеграције сматрају да је за успешан развој и реализацију европског пројекта један од пресудних фактора управо стварање „европског идентитета”.

* biljanaproduct@gmail.com

** pomazebog.product@gmail.com

*** Рад је припремљен у оквиру рада на пројекту „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција” (179074), које реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство за просвету и науку РС.

Једно од питања које заузима почасно место у политичкој, правној и друштвеној теорији на прелазу између миленијума гласи: како се поставити према све већем умножавању културних разлика? Званичници ЕУ већ дуго покушавају да на различите начине убеди „своје грађане” како је лепо и добро бити „Европљанин” и, истовремено, како је лепо и добро бити „различит”. Намера аутора у раду била је да себи и осталим заинтересованима појасне шта је из социолошке перспективе толико сумњиво, проблематично, или чак опасно у идентитетским политикама ЕУ.

Кључне речи: Европски културни идентитет, ЕУ, културна различитост, идентитет, култура, питање разлика

Уводна разматрања

„Концепти изградње идентитета и култура, били су, и једино могу бити – рођени заједно”
Зугмунт Бауман (Купер 1999: 236)

„... Мој лични идентитет је оно што чини да нисам идентичан ни са једном другом особом...”
(А.Малуф, Убилачки идентитети)

Проблематика идентитета уопштено, а посебно проблематика изградње европског идентитета, дуги је низ година у средишту интереса научника из свих поља друштености, од антрополога и психолога, преко социолога и географа, до политиколога, који у изградњи регионалних, националних или глобалних идентитета настоје препознати обрасце који утичу на стварање, одржање и јачање одређеног политичког система. Зато је, данас, приметно све веће интересовање друштвених научника за идеје, процесе и идентитет „Европе”, па и због све већег развоја институција ЕУ. Данас многобројна антрополошка, социолошка, политиколошка, историјска, економска и правна теоријска разматрања о изградњи идентитета долазе до закључка да је идентитетска политика ЕУ, сада можда, од пресудне важности за наставак интеграционих процеса у Европи, упркос значајним успесима на пољу правне, политичке и економске интеграције.

Први значајан моменат за проналажење културне основе ЕУ догодио се на самиту у Копенхагену 1973.г., када су лидери тадашњих девет држава чланица потписали „Декларацију о европском идентитету”. Овим документом први пут су постављени принципи унутрашњег развоја заједнице, из којих је проистекао оквир за формирање политичке концепције идентитета ЕУ. Тада је идентитет ЕУ дефинисан на основама владавине права, социјалне правде, на поштовању људских права и демократије у односу на статус и одговорност (тадашњих) девет држава чланица према остатку света; и у односу на динамичку природу процеса европске интеграције.

Програм „*People's Europe*”¹ из 1980-их година представљао је врхунац у настојању формирања јединствене „европске културе”; ипак, суочивши се са тешкоћама таквог програма, тј. са дубоко укоревеним културним, језичким, верским и сличним разликама међу Европљанима, снага и ентузијазам ове специфичне културне политике почели су да бледе. Од раних 1990-их, ЕУ је наставила да производи правне текстове, програме и инструменте којима је настојала да промовише прекограничну културну кооперацију, да подиже ниво свести о европској културној различитости, да промовише културну размену и тиме полако уводи културну димензију у друге програме заједнице.

Вероватно најважнији моменат у интензивирању дебата, у готово свим друштвеним наукама и хуманистичким дисциплинама на тему креирања „европског идентитета”, представљало је доношење *Уговора о Европској унији* или *Уговора из Мастрихта*, у коме је уведен концепт „европског грађанина”, при чему неки сматрају да је конституционализација овог концепта постала основа политичке легитимности Уније (Вајлер, Џозеф Х. Х., 2002). Поред тога, овим Уговором култура под тим називом улази у област званичних надлежности ЕУ. Као многа питање везана за ЕУ, и ово је компликовано. И то не само за аналитичаре датих пројеката већ и за саме креаторе културних политика. То се може закључити и на основу изјава неких од учесника у стварању европских културних програма. *Кристофер Гордон*, на пример, тврди да „професионалци из области културе јадикую због недостатка кохерентне културне политике у ЕУ и због опште немоћи у том пољу... Јасно разграничавање између културне продукције отеловљене у трговини, економији и спољној политици и културе као израза идентитета, историје и друштвеног живота често је збуњујуће због неадекватне дефиниције или

¹Европска комисија је овај програм 1986.г. означила као „главни политички циљ” ЕЗ (Commission of the European Communities 1986); садржај датог извештаја видети на: http://aei.pitt.edu/1784/01/peoples_europe_COM_86_371.pdf

недостатка упоредиве праксе између држава чланица. Било како било, и можда због свега наведеног – културне политике данас заузимају једно од најзначајнијих преокупација европских институција, што је и *Хосе Мануел Барозо* потврдио у свом говору у Будимпешти 2005.г.: „*Култура нас држи на окупу као Европљане*”. Одговор на питање шта Европа може да уради за културу и шта култура може да учини за Европу постао је неизбежан.

Из горе наведеног проистиче питање – како би се социолошки могли коментарисати концепти културе и идентитета у европском политичком дискурсу? Да ли треба да разумемо концепцију „европског идентитета” у једнини или множини, односно, као тежњу ка стварању европске културе/идентитета, или пак, као некакав специфични идентитетски дериват? Речју, шта је то што европске културе чини различитим, с обзиром на то да се дотична различитост не односи на универзалне моралне принципе који стоје у Европској конвенцији о људским правима и фундаменталним слободама? Идући системом елиминације, долази се до основних референци различитости – до *културе*. Овде се намеће и питање да ли истицање културне различитости обавезно/може да имплицира једнакост међу појединцима?

Идентитетска структура ЕУ, по мишљењу *М. Фушеа* остаје у смислу својих капацитета отворена за нова идентитетска придруживања, стварајући на тај начин претпоставку да постојећи склад идентитета ничим не буде нарушен. У том смислу *Фуше* истиче пример Србије, сматрајући да ће пуна идентитетска хармонизација Србије бити остварена, како пријемом у чланство Уније, тако и истинском интериоризацијом корпуса европских вредности у њен идентитетски оквир.

Европски културни идентитет: криза или изазов

Највећи проблем у расправама о идентитетским политикама ЕУ обично није у томе што Европа, можда, не може да има идентитет, или да носиоци тог идентитета – Европљани – не постоје, већ у томе што је идеја идентитета међу друштвеним научницима и хуманистима, а посебно међу њеним креаторима (који често изгледају као хомогена група ангажованих идеалиста, футуриста и еурофила) – нејасна. Наиме, идентитет се обично дефинише као „стање истоветности”, односно истоветност неке ствари са самим собом, или као индивидуалност, односно личност. Идентитет може имати свој екстерни и интерни аспект. Екстерни аспект тиче се односа између датог ентитета и других ентитета.

Што се тиче ЕУ, овај аспект се изричито помиње у УгЕУ на следећи начин: „Унија ће поставити себи следеће циљеве: да потврди свој идентитет на међународној сцени. Унутрашњи аспект, с друге стране, тиче се 'правне истоветности' унутар ентитета, тј. европских држава” (Фишер, 2001: 257-258).

Заправо, велики број истраживача и научника често не подразумева исте ствари када говоре о идентитетским политикама. Те политике, барем у контексту ЕУ, представљају магличаст и веома неконзистентан скуп идеја и акција, које заговарају и спроводе европске институције, а које за циљ имају стварање свести/привржености/лојалности ЕУ као политичком ентитету и пројекту, од стране њених „грађана”, тј. „Европљана”. У зависности од перспективе, различити аспекти тих иницијатива се издвајају као битни за формирање „европског идентитета”, нарочито због тога што се у друштвеној теорији разликује неколико типова групних идентитета – историјски, културни, конституционални, правни и институционални. Проблеми „идентитета” (етничког, националног, европског) у Европи постали су веома компликовани, нарочито након распада Совјетског Савеза, уједињења Немачке, окончања Хладног рата и других друштвених промена до којих је дошло након 1989.г., (посебно са померањем миграната, радне снаге и избеглица широм Европе) и постали су водећа обједињујућа тема друштвено-хуманистичких наука с једне, и твораца политика ЕУ, с друге стране.

Како то директно формулише *Шор*, они су постали и „главни катализатор за убрзавање темпа европске политичке интеграције” (К.Шор, 1993:780). *Шор* напомиње да већина проблема везаних за израз „европски идентитет” проистиче и из неодређености тога шта се заправо подразумева под проблематичним и контекстуализованим концептом „Европе” (К.Шор, 1993:792). Оно што је интересно, јесте то да се немогућност дефинисања тога шта је то „Европа” од стране европских званичника често користи као предност: када им се упућују критике да су кроз своје политике створили монолитан и фиксиран концепт идентитета, они се позивају на „отворене европске циљеве”, и на политику сталног ширења. Што се саме дефиниције Европе тиче, *Шор* сматра да она (дефиниција) имплицитно постоји: „У свему овоме је парадоксално то да у дискурсу Комисије и у њеним политичким документима, *de facto*, постоји имплицитна дефиниција „европског”, иако се у Комисији тврди да тај израз није званично дефинисан, па она у пракси тако појачава фиксно и монолитно конципирање 'европског идентитета'” (К.Шор, 1993:792).

Данас, уосталом, како каже Вајлер: „*није оригинално подсећати да идентитет – у доба у којем већ дуго „избор” замењује „судбину” као основу самоспознаје – представља у великој мери политичку и социјалну творевину која даје предност једном обележју (или групи обележја) над другима, позивајући појединца да се идентификује и то затим проглашава идентитетом*” (Вајлер, Џозеф Х. Х., 2002:366).

Аутори су мишљења да следеће конструктивистичко становиште, на најбољи начин објашњава на који начин европски конструктори замишљају европски идентитет: Идентитет се производи у дијалогу; али то није начин на који се идентитет осећа. Са субјективне тачке гледишта, идентитет се открива у себи, али подразумева и идентификовање са другима. Унутрашње ја проналази свој дом у свету дељењем идентитета са заједницом (на пример, са нацијом, етничком мањином, друштвеном класом, политичким или религијским покретом), и таква идентификација се обично изражава са одушевљењем и као нешто мистично. Оно што се овде жели нагласити јесте да је концепција европског идентитета и културе, у највећој мери базирана на идеји поседовања и припадања – дакле, треба развити свест о томе да становници ЕУ припадају Европи, и да она њима припада. Такође може се рећи да је европски идентитет заснован на схватању припадности утврђивањем поретка приоритета: дакле, прво сам Х (нпр. Српкиња или Баскијка), а затим сам Y (нпр. Европљанка).

Европски идентитет се данас гради на гигантским и фрагментарним концепцијама – на културном, верском и хуманистичком наслеђу Европе, на идеологији завршетка поделе на европском континенту, али и на историји, култури и традицији народа Европе. Другим речима, логика изградње европског идентитета могла би се формулисати на следећи начин: помирити се са већ постојећим, есенцијалним вредностима групних идентитета, али све више и више их стављати у сенку новог начина идентификовања, које надилази претпостављене националне, етничке и друге идентитете; лагано успостављајући нову хијерархијску лествицу. Схватање идентитета, које аутори заступају у раду, је дијаметрално супротно, на пример, оном које заступа Химелфарб, која родитеље, претке, породицу, расу, религију, наслеђе, традицију, историју, културу, заједницу и националност сматра животним датостима: „*То нису 'случајни' атрибути појединца. То су суштински атрибути. Ми не долазимо у свет као слободнолебдећи аутономни појединци. Долазимо опремљени свим посебним, одредбеним својствима која чине потпуно формирано људско биће, биће са идентитетом. Идентитет није ни случајан, нити је ствар избора*” (Химелфарб, Гертруда 1999:94).

Немачки филозоф *Карл Јасперс* поводом европског идентитета констатује да је Европа Библија и Антика, док је немачки теоретичар Вернер Вајденфелд тврдио да је европски идентитет „елементарни конструкциони принцип модерног друштва” (Вајденфелд, 1985: 14).

Концепти различитости у политичком и јавном контексту Европске уније

Од када су схватили да се свест о припадности ЕУ од стране грађана земаља које су у њу укључене, не може базирати на стварању заједничког тржишта и на заједничким интересима на том плану, европски званичници почели су да се позивају на „културу”. „Култура” и „идентитет” постали су саставни део јавне сфере и политичке теорије. Такву политику је у последњих неколико деценија могуће пратити и у наднационалном политичком и јавном контексту ЕУ. Култура је у Европи увек посматрана као нематеријални и уздижући фактор људских живота, и због тога су њени „зли” и „унижавајући” капацитети” често занемаривани. Култура (схваћена есенцијалистички) постаје основна референца разлике тј. основно средство за поимање и објашњавање другости, а у току последње деценије већина светских конфликта била је по природи унутардржавна, и узрокована етничким, религијским и културним различитостима.

Европа је континет на чијем су тлу настале прве модерне нације која својом разноликошћу, а у исти мах, и заједништвом својих држава и нација представља изузетни колективни идентитет. Једна од кључних речи, а уједно и отворених проблема скоро свих савремених друштава, јесте *идентитет* – колико индивидуални, толико и колективни, ако не и више. Било да је реч о људским правима појединца или заједница (народа или мањина), трагање за идентитетом или његово очување јесте питање које је свуда у свету на самом врху „дневног реда”.

„Културни идентитет је самосвест припадника једне групе, која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима с другим друштвеним групама” (Б. Стојковић, 1993:26). Појам културног идентитета није опозиционалан појму културне разноврсности, али ипак јесте нешто што изражава посебност, специфичност и тиме разлику од другог (један идентитет наспрам другог идентитета). Сваки идентитет садржи разликованост, и то не само према споља (другом идентитету) него и унутар самог себе (својих елемената). *Едгар Морен* добро примећује: „У европској култури

нису значајне само владајуће идеје (хришћанство, хуманизам, ум и наука), него те идеје скупа са њиховим супротностима. Европски дух не чини само плуралитет у промени, него и дијалог плуралитета који производи промену. [...] У животу и настајању европске културе значајан је сусрет који оплонава разноврсност, антагонизме, такмичења, допуњавања, једном речју, њена дијалогика. [...] *Дијалогика је у средишту европског културног идентитета*, а не овог или оног њеног елемента или момента” (Е. Морин, 1989:100–101).

Културна разноврсност је од давнина била одлика многих друштава. Данас се реални плурализам култура унутар истих друштава перманентно образлаже, чак намеће од стране других (нарочито великих сила) као предност друштава у којима коегзистирају различите културе. Али, та идеја ипак све више постаје неостварљива и то не само због мањих међусобних уважавања култура него и због статичности сваке од њих понаособ, поготову у времену цивилизацијски наметнуте вредности материјализације живљења. Колико год разне културе настоје да (са)чувају свој интегритет и идентитет, и тиме одрже своју аутономност и аутентичност, опет акултурационим процесима, спонтано и организовано, оне ступају у одређене додире, интеракције. Тиме оне преносе своје вредности другим културама као што исто тако прихватају и преузимају вредности од тих других култура. Друго је питање колико су културе у међусобним интерференцијама спремне да се међусобно интегришу. Ово поготову ако интеграцијом губе од своје самобитности, и то обавезно више него оне друге културе са којима се интегришу.

Разумевање идентитета у расправама неодвојиво је од разумевања тога шта се у њему подразумева под „разликом”. Идентитет је ушао у широку употребу у друштвеним наукама 1950-их, захваљујући психотерапији, која је у то време из Европе доспела у Америку. Психоаналитичар *Ерик Ериксон* је у то време исковао и популаризовао фразу „криза идентитета”, под којом је подразумевао интеракцију индивидуалног са социјалним, у смислу везе између жељених социјалних улога и интернализације културних норми. Овде је нагласак у потпуности био на таквој интеракцији – а не на колективним или групним идентитетима. Али, како *Глисон* показује, иако је идеја „групног идентитета” 1950-их била потпуно застарела, она је опет постала актуелна 1960-их и 70-их, са Вијетнамским ратом и „расном кризом”, па тако и са развојем идеје мултикултурализма. Дакле, у то време је дошло до екстраполације личног идентитета у домен колективног идентитета, и како то формулише *Купер*, „*здрава индивидуа морала је знати ко је, што значи да је морала знати којој групи припада и којој је култури повинована*” (А.Купер, 2005). Ови концепти су, тако, постали главне ознаке за „различитост”.

На однос према различитом и другачијем, као о релацији која се тиче политичког живота и његовог развоја, по први пут наилазимо код античких Грка, који нам својим митовима дочаравају размишљања о различитим појавама, па и о томе откуд термин Европа као ознака одређеног географског подручја. У самим зачецима, Европа је чинила онај део света који се од остатка разликовао цивилизованошћу њеног становништва, великим донетима у различитим научним дисциплинама, посебним стилем живота који је омогућио да европоцентризам постане доминанта у политичким размишљањима у епохама које су уследиле. Синтагме попут културне различитости и права на разлику дискурзивно, све више, прекривају појмове мултикултурализма и интеркултурализма које су, откако су се појавили у последњој трећини 20. века, барем окрзнули готово сви они који се баве теоријом етничности. Али чини се да се употребом појма културне различитости, једнако као и појмова мултикултурализма и интеркултурализма, пажња с флуидног подручја етничности настоји преселити на још флуидније подручје културе.

Кимлика и Тејлор су (између осталих) дали најисцрпнија „либерална решења” која се тичу проблема различитости, што се посебно односи на два кључна конфликтна и веома комплексна захтева: за признавањем индивидуалног достојанства (поштовање одређених фундаменталних људских права), с једне стране, и захтева за признавањем група и културних заједница којима индивидуе припадају, с друге. Канадски филозоф *Вил Кимлика* дефинише два модалитета културне разноврсности. У првом случају културна разноврсност настаје из инкорпорације претходно самоуправљајућих, територијално концентрисаних култура у већу државу. Инкорпориране културе, које називамо националним мањинама, настоје да се одрже као особена друштва поред већинске културе и захтевају различите видове аутономије или самоуправе како би обезбедиле свој опстанак. У другом случају, културна разноврсност настаје као резултат индивидуалне и породичне имиграције. Такви имигранти често образују лабаве асоцијације које називамо етничким групама. Оне по правилу желе да се интегришу у шире друштво и да буду прихваћене као његови пуноправни чланови. Иако често траже веће признање својих етничких идентитета, њихов циљ није да постану сепарате и самоуправљајуће нације унутар ширег друштва, већ да модификују институције и законе матичног друштва како би се прилагодили културним разликама (Зборник отворене београдске школе, 2010:116-117). *Кимлика* као један од кључних практичних проблема који се, у том смислу, намеће између ових различитих визија политичке заједнице, види у проблему признавања мањинских права и у томе што

либерална теорија својим нагласком на људским правима и „бенигом равнодушношћу” није успела да реши мањинске конфликте. Такође сматра да либералну неутралност, ипак, треба очувати, али да би она требало да гарантује одређена групна диференцијална права, која би им на тај начин помогла да очувају свој „културни интегритет”.

Тејлор, на пример, сматра да овакав предлог, који говори о томе да би држава требало да буде индиферентна према питањима признавања различитости, није довољан и да је чак илузоран, зато што се тако не излази у сусрет захтевима оних група чији основни циљ није да буду слободне како би следили свој начин живота, и којима је важније да осигурају да њихова посебна култура преживи – сада и у далекој будућности. Он због тога сматра да културне разлиčitости и културну удруженост, не само да треба толерисати већ их треба признати као перманентне и драгоцене, и да закон и јавне политике треба да их промовишу и штите. Нижи степен међусобних културних разлика требао би да олакшава асимилацију и води хомогенизацији и обликовању сложене националне културе, али то није увек случај. Често је на делу феномен који је *Фројд* називао нарцизам малих разлика. Он делује у супротном правцу, наглашавајући културну различитост на рачун сличности суседних култура. То представља основу за разликовање сегрегативног и интергративног мултикултурализма, на шта указује *Александар Павковић*.² Према неким ауторима подстрекивањем „културне различитости”, и њеним потхрањивањем, Унија, вероватно ненамерно, само доприноси даљој дезинтеграцији између европских „култура”, биле оне националне, религијске, мањинске, регионалне, етничке и друге, и на тај начин постиже ’бумеранг ефекат’ према њеним примарним циљевима уједињавања и приближавања.

Ипак, Европа се често представља као „место коегзистенције различитог” и „богатство различитих етичких и културних традиција” (*Гадамер*). Тако, овај аутор каже да „самосвесна Европа одржава разлике у међусобном такмичењу и размени тих различитих културних образаца”, а посебна улога у наглашавању и изоштравању таквих образаца „припада духовним наукама”. Међутим, немали број аутора сматра да је овакав Гадамеров говор о разликама веома проблематичан, постављајући питање: је ли уистину Европа отворена за различито, а да га при томе не апсорбује? *Валденфелс*, чак, истиче како овде и не постоји отвореност за суштински страно, изражавајући сумњу да Европљанин може да „прими” садржаје апсолутно другачије културе (азијске, афричке...). Према

² Опширније видети у: *Мултикултурализам као увод у распарчавање државе: Случај Југославије*, Социолошки преглед 2/1998, стр. 155 – 170.

његовом уверењу, европски идентитет је потпуно илузоран, саздан појмовно на кључној логичкој грешци – а то је, апсолутизовање посебних вредности као општих... Поједини аутори, пак, тврде како европски идентитет и не постоји на другим нивоима осим на теоријском; речју, европски идентитет јесте заправо само теоријска парадигма.

Циљеви Уније везани за културну различитост, највише су усмерени на појачавање и богаћење различитости (потцртавању групних специфичности), што може довести до реверзибилног процеса од оног жељеног (интеграције на реторици разлике) – упркос наглашавању дијалога између тих „различитих култура”, оне се и даље настављају сматрати одељеним острвима. То је и један од кључних проблема мултикултурализма – стављање разлике на пиједестал, при чему она представља неупитну вредност; ту се, дакле, заборавља да „бити различит” међу неким мигрантима, ствараоцима политика, политичарима и научницима схвата на есенцијалистички начин (А.Купер, 1999:236).

Када је у питању право на културни идентитет, оно што аутори справом наглашавају јесте чињеница да треба навести одредбу чл.1 УНЕСКО-ве Декларације о раси и расним предрасудама из 1978.г., где се каже да сви појединци и групе имају право да буду различити, да сматрају себе различитим и да буду поштовани као такви (М.Пауновић, Б.Кривокапић, И.Крстић, 2007:281). Различитост се у ЕУ највише односи управо на групну различитост, и због тога се може рећи да се на тај начин она есенцијализује, као скуп карактеристика неке групе. Пример тога види се у следећем: *„ЕУ је обавезана Уговором да успостави чвршће везе између народа Европе, при чему истовремено охрабрује напредак различитих култура њених држава чланица. У исто време, утицај глобализације повећава интеракцију међу самим Европљанима, као и међу Европљанима и остатком света.”*³ Такво схватање се у одређеном смислу коси са следећим схватањем у наведеном члану УНЕСКО-ве Декларације: *„Право да се поштује културни идентитет значи да свако, сам или у заједници са другима, може слободно изабрати свој културни идентитет у погледу језика, религије и традиције. То значи и да једно лице може имати један или више идентитета у погледу језика, религије и традиције. Коначно, нико не може бити изложен присилној асимилацији, а да би се ово постигло државе морају промовисати развој културног идентитета свим расположивим средствима”* (М.Пауновић, Б.Кривокапић, И.Крстић, 2007:281).

³ Преузето са веб портала:

<http://ec.europa.eu/culture/our-programmes-and-actions/doc415en.htm>

Креирање европског идентитета је, вероватно, у великој мери охрабрено изнетом могућношћу да једно лице може имати више идентитета; што подразумева да национални, етнички и други идентитети остављају простора за још један ниво идентитета – европски.

Европски идентитет - различити, а опет исти

„*Уједињени у различитостима*” (In varietate concordia) – звучи као гесло једне праве мултикултуралне државе!

Људи једноставно осећају потребу за идентитетом који ће их разликовати од других људи. У настојању и страху да не изгубе идентитет, они сами изграђују разлике. Без разлике нема идентитета, јер разлике уз једнакост конституишу идентитет.

Културна различитост представља, свакако, једну од најистицајнијих „вредности” ЕУ, што нам говори и њена, већ споменута, максима – *’уједињени у различитости’*. На основу досадашњег излагања, и на основу опсежних расправа, од друге половине 20. века наовамо, истицање „културне различитости” имплицира међусобну упоредивост култура, која обавезно укључује вредносну процену „других” у односу на „нашу културу”.

Културна област Европе окарактерисана је културном различитошћу и заједничким културним наслеђем – она представља једну од спона која „нас држи заједно као Европљане” (програм Култура 2000). Европски *’културни модел’*...поштује културу сваког народа и међуигру тих различитих култура, али истовремено подстиче облике сарадње, која потхрањује и богати сваку од њих”.

Наглашавање културне различитости, игнорише могућност разлике моралног резонувања у различитим културним контекстима. У том смислу, разнолика (европска) културна сцена схвата се као сцена у коју се може ући како би се нашли комадићи и делови доказа, који показују постојану веру у већ утврђену норму универзалности. С друге стране, културна различитост представља једно од најчешћих реторичких средстава у настојању за буђењем европске свести.

У Скандинавији људи наглашавају униформност, и понекад су врло сумњичави према свакој различитости и другачијем ставу... Теже контроли осећања и мисли других људи! Истицањем такве униформности тежи се мишљења на исти начин, поседовања истих вредности и скале вредности. Међутим, отвореност према новим хибридним формама говори у прилог толерантнијем света од оног заснованог на егоцен-

тричности, ксенофобији, мржњи, конфликту, неразумевању, под-ређивању и експлоатацији. Нужност разумевања „другог” и „различитог” императив је без чијег поштовања хиперсложена друштва данашњице не могу да функционишу.

У Европи постоји више од 220 аутохтоних језика, што чини око три одсто од укупног броја језика на свету. У свету се говори 6.000 до 7.000 језика. На територији Русије, где живи 148 милиона становника, говори се далеко највећи број језика - од 130 до 200, у зависности од критеријума. Различити језици који постоје у свету могу се сматрати показатељем да је суштина културе у разноликости. Док год постоје различитости језика постојаће и одговарајуће културне различитости и оне ће, на неки начин, бити неподложне унификујућим утицајима глобалних процеса.

У ЕУ негује се став да се основна права морају поштовати, а разноликости посебно ценити. За ауторе, разноликоост представља позитивну страну глобализације, јер су става да треба сви да науче да толеришу и прихвате друге нације, расу, културу и традицију других народа. Глобализација носи са собом то да се културе међусобно срећу и сарађују, да све имају једнака права. Глобализација је условила томе да су сада већина друштава мултикултуралана. Иако, све ово носи и тешке изазове.

ЕУ се поноси својом разноликошћу, чак и док покушава да је законима поништи. Мало је места на свету са тако величанственом мешавином култура, језика, предела и народа који коегзистирају на тако малом простору. Буђење активизма младих у корист сопствених права али и права других, преузимање одговорности, међусобно уважавање и разумевање као предуслова за стварање демократског окружења, промоција и заштита људских права. Све то без сумње може изградити друштво у коме људи различитог порекла, полне припадности, инвалидитета, различитост доживљавају као покретачку снагу за друштвену и економску еманципацију.

Надамо се да ћемо искористити своје различитости које поседујемо као предност да будемо другачији а ипак исти. Јер како је написао *Херман Хесе*: *Није наш циљ да постанемо као други, потребно је да се међусобно разликујемо, да научимо да видимо другачије људе од себе и да их поштујемо због тога што су.*

Уместо закључка

У нашем савременом друштву које се одликује „нарцизмом малих разлика” присутно је успостављање граница и дистанце у односу на друге и другачије. Да би се једно друштво демократски организовало потребно је да постоји културно вредносни капацитет актера који често недостаје на овим просторима и изазива различите друштвене последице чији смо сведоци. Такође, овај недостатак представља препреку за развој друштва на идеји једнаких права и могућности.

Говорећи о евро - атлантским интеграцијама у концепту међународних односа на глобалном и регионалном плану ЕУ се просто намеће као формални и суштински изазов свим осталим регионима у свету.

Обавезу одговора на различите групне захтеве и на признавање и заштиту културне различитости, немају само националне државе; сама ЕУ има, чак много комплекснију улогу, с обзиром да жели да призна културни статус својим различитим културама (нацијама), али које су већ довољно културно издиференциране. Међутим, из културних политика и уговорних одредби, приметно је да ЕУ и даље поспешује есенцијализацију културне „различитости”.

Културна разноликост у Европи огледа се у мноштву језика, религија, обичаја, архитектонских стилова, кулинарских специјалитета, фолклора и образаца понашања народа који у њој живе. Једино упознавањем других, прихватањем и поштовањем различитости, народи Европе могу учинити културну разноликост основним и препознатљивим обележјем европске културе. Јачање међукултурног дијалога и интеракција са Европљанима, отвореност према другим културама, толеранција и поштовање различитости, нарочито међу младима, повезаће Србију са осталим народима и културама Европе и света.

На који начин ће ЕУ функционисати у будућности зависи управо од грађана. Будућност је увек отворена, па развој ЕУ није унапред одређен, и управо ће на тој отворености и разноликости народи у Европи изградити своју будућност.

Међутим, шта је план за Европу будућности? Верујемо да то подразумева суочавање са следећа четири изазова. *Прво*, као Европљани, морамо преузети свој део одговорности за мир и развој у свету. Такође, као Европљани, морамо бранити уравнотежен модел друштва способног да помири економски просперитет и солидарност. Наш напредак и начин живљења блиско су повезани са равнотежом између раста, соци-

јалне правде и заштите животне средине. А наш капацитет да омогућимо раст и запосленост зависи од једне валуте и јединственог тржишта, заснованог на заједничком систему правила. Даље, као Европљани, морамо осигурати слободу, држећи се начела безбедности. Наша историја и наша култура не дозвољавају нам да раздвојимо безбедност, правду и слободу. Када се суочавамо са тероризмом и криминалом који се не зауставља на границама, или са масовним миграцијама, можемо да делујемо једино на европском нивоу. Коначно, ми Европљани морамо заложити нашу будућност да учинимо Европу центром интелектуалног и научног утицаја и иновација. Јер Европа у области интелигенције не сме себи дозволити да заостаје.

Све се више говори о заједничкој европској култури и културној баштини. Замисао европских интеграција заснована је управо на снажном уверењу да сви европски народи, упркос разликама деле заједничке вредности и схватања, а култура није ништа друго до збир свих вредности, схватања и сазнања која у једном друштву постоје. Европске интеграције само су нужан одговор овој, у стварности већ вековима постојећој, културној повезаности. Ипак, допринос сваког народа европској културној баштини остаје нетакнут, а присутне разлике заштићене. Оне само обogaћују колаж својствен европском идентитету.

Оно што ЕУ чини јединственом организацијом у свету јесте јединство различитости уз очување националног идентитета.

Осећај припадности једној култури управо је оно што ЕУ чини све снажнијом и још привлачнијом и онима који још увек нису део те заједнице. Европски идентитет још увек превазилази границе саме ЕУ, али постоји снажна тежња да се једног дана границе Уније покlope с границама европског културног подручја. Јер, Европа није затворена соба у коју не могу да уђу и људи другачијих културних назора.

На питање да ли заједнички идентитет народа ЕУ постоји, или ће постојати у будућности, није могуће дати дефинитиван одговор. Чињеница је да их богато културно и историјско наслеђе везује, али и да их многе карактеристике својствене за сваки од њих појединачно чине веома различитим. По неким ауторима (рецимо, *Ентони Гиденс*), управо утемељеност Европе на социјалној правди или тзв. „европски социјални модел” представља главну тачку препознавања ЕУ као политичке заједнице, упориште европског идентитета, тачку мотивација и афилијација грађана Европе за ЕУ. Можемо да будемо различити, али под једнаким условима.

Европа сутрашњице мора бити отворени клуб који прихвата и препознаје све културе које у њој живе. Само тада ће јединство ЕУ бити

комплетно. Идентитет који настаје у окриљу ЕУ, само је још један од облика историјског посредовања који Европа чини градећи структуру европског заједништва.

Сматрамо да свака особа, група људи ако жели треба да тежи очувању онога што чини његов културни идентитет; његово право је да чува свој идентитет и да прихвати оно што жели из других култура, али мора да научи да поштује и толерише различитост; јер сви смо ми рођени исти, а све остало нам је временом наметнуто. Како *Монтењ* каже: „Човек сам нужно, а Француз случајно.”

Литература:

1. Vajler, Džozef H. H. 2002. Ustav Evrope. 'Ima li novo odelo starog cara?' i drugi eseji o evropskoj integraciji. Beograd: Filip Višnjić.
2. Wolfgang Š., *Istorija evropske ideje*, Klio, Beograd, 2003.
3. Kuper, Adam 1999. Culture: The Anthropologists' Account. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999.
4. Kuper, Adam 2005. Culture and Identity Politics, u: Klausen J. The Islamic Challenge: Politics and Religion in Western Europe. Oxford University Press:4.
5. Zbornik beogradske otvorene škole, Dosije, Beograd, 2010.
6. Mitrović, Lj., *Balkan u vrtlogu tranzicije*, Institut za sociologiju, Filozofski fakultet, Niš, 2006.
7. Mitrović Lj., *Kulturna politika Srbije – između kulture zavisnosti i traganja za sopstvenim modelom*, Beograd: Nova srpska politička misao, posebno izdanje, 2008, 1: 7-27.
8. Morin, E. (1989), *Kako misliti Evropu*, Sarajevo: Svjetlost.
9. Paunović M., Krivokapić B., Krstić I., *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*, Beograd: Megatrend univerzitet, 2007.
10. Stefanović B., *Demokratski principi i političko-kulturne vrednosti*, Filozofski fakultet, Sven, Niš, 2008.
11. Stefanović B., *Politička kultura i kulturni identiteti u Srbiji i na Balkanu*, Filozofski fakultet, Sven, Niš, 2008.
12. Stojković, B. (1993), *Evropski kulturni identitet*, Niš: Prosveta, 1993.
13. Stojković, B., *Evropski kulturni identitet*, Beograd: Javno preduzeće Službeni glasnik, 2008.
14. Shore, Cris 1993. Inventing the 'People's Europe': Critical Approaches to European Community 'Cultural Policy'. Man 28, 4.
15. Himelfarb, Gertruda 1999. *Iluzija o kosmopolitizmu*, u: Nusbaum M. K. i Koen Dž. ur. Za ljubav domovine: Rasprava o granicama patriotizma. Beograd: Biblioteka XX vek, 1999.

EUROPEAN CULTURAL IDENTITY

- How to deal with cultural diversity -

Summary: Based on the analysis of contemporary social and political theory concerning European Union, it becomes obvious that the realization and legitimisation of the EU integration process requires identity politics and/or culture that would help in building a „European identity”. The development of specific cultural policy of the European institutions and the attempt to constitute a „European identity and culture”, considered one of the most important places for contemporary sociological analysis and critique.

One goal of this work is to show that the idea of a „European identity” is an amalgam of inconsistent ideas - by which he conceives as a supranational identity, based on „common European heritage” and the principles of universal human rights and the respect of (cultural) diversity. In this regard, one of the assumptions in this paper is that the problems that arise from the pursuit of constructing a „European identity”, primarily limited by the (inadequate) conceptions of „identity”, „culture”, „community” in the European institutions, policies and agendas. Many researchers believe that European integration is the successful development and implementation of the European project, one of the crucial factors just create a „European identity”.

One question that occupies pride of place in the political, legal and social theory at the turn of the millennium is: how to deal with a growing proliferation of cultural differences? EU officials have long trying to go in different ways persuade „its citizens” how nice and well-being „European” and, at the same time, how nice and good to be 'different'. „The author's intention in this study was that myself and other interested parties clarify what is the sociological perspective as suspect, problematic or even dangerous in identity EU policies.

Key words: European cultural identity, The EU, cultural diversity, identity, culture, the question of difference

НАДА РАДУШКИ*

Институт за политичке студије
Београд

УДК 159.923.2(4):39(=214.48)

Монографска студија
Примљен: 30.03.2014
Одобрен: 02.05.2014

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ РОМА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА**

Сажетак: Због неповољног друштвеног статуса и материјалне угрожености, културне, образовне, економске и политичке маргинализованости, Роми нису били довољно захваћени социјалном мобилношћу која би позитивно деловала на њихов положај и развијање свести о сопственом националном идентитету. Временски посматрано, губљење или прикривање, односно сталне промене националног идентитета услед асимилације или етничке мимикрије, негативно су деловале на демографски развитак ромске националности. Роми се све више боре за сопствени национални идентитет, немају територијалних претензија и никада нису тежили сепарацији, већ напротив, залажу се за интеграцију у своје окружење, очување националних и културних особености, а пре свега побољшање свог економског, социјалног и политичког статуса. Положај ромске националне мањине данас представља изазов за мањинску политику Србије на путу европских интеграција, у процесу изградње савремене, демократске и мултикултуралне државе.

Кључне речи: Роми, национални идентитет, европске интеграције, положај, демографска истраживања, Србија

* raduski@eunet.rs

** Рад је део пројекта: „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција” финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (179009).

Увод

Проучавање етницитета, историјског, демографског, социоекономског и културног развоја, националне еманципације и политичке организованости мањинских заједница од великог је значаја, посебно када је реч о једној мултинационалној и мултикултуралној држави каква је Србија. Национални идентитет предмет је истраживања различитих научних дисциплина, а постаје посебно актуелан у време бурних друштвених промена. Глобализација и модернизација, економски и технолошки развој, интеграциони процеси, бројни етнички и социјални конфликти представљају изазов за формирање и очување националног идентитета у свакој савременој мултикултуралној држави. Идентитет једне заједнице у односу на другу представља скуп чинилаца, јасно видљивих и препознатљивих који су у сталном процесу модификовања и који чине део историје и културе једног народа. Управо ти чиниоци националног идентитета (језик, религија, територија и др.) јесу оно што једну заједницу разликује од друге. За национални идентитет битна је самосвест групе која је диференцира од других група и подразумева да односе са сународницима заснивамо на сличности, а односе с припадницима „других” нација на разликама. Чињеница је да етнички идентитет мора бити убедљив како би опстао - убедљив за припаднике одређене заједнице, а легитимност морају да му признају и они који тој етничкој заједници не припадају (Eriksen, 2002).

О ромском националном идентитету се најчешће говорило на основу конструкција и перцепција одређених појава из свакодневног живота ромске популације, јер није било дубљих научних истраживања. Мада национални идентитет није једном заувек дат и доживљава сталне, веће или мање промене, код Рома је посебно колебљив, са неопходношћу да се редифинише и унапреди, али истовремено и сачува од корених измена које би могле водити његовом нестајању. Роми, који су међу последњим етничким групама у Европи открили потенцијале и снагу етнонационализма, све више се боре за сопствени национални идентитет и траже решење својих проблема, како у самој ромској заједници, тако и у бољим етничким односима између већинског и ромског становништва.

Национални идентитет – статичан или динамичан феномен

Национални идентитет је врло сложен феномен и захтева мултидисциплинарна истраживања. Према једном схватању, он представља

датост људског постојања, стиче се рођењем, па је самим тим непроменљива, статичка категорија, док се према другом становишту посматра у ситуационом смислу, односно као флотантна категорија.¹ Наиме, полази се са становишта да се идентитет непрестано мења у складу са човековим развојем, да је припадање одређеној етничкој групи условљено субјективним ставовима и осећањима који су пролазни и променљиви у зависности од времена и окружења у којем се сваки појединац налази. Између те две крајности (статичке и динамичке) налазе се бројне друге теорије које пре свега истичу културна обележја националног идентитета по којима се једна етничка група разликује од друге.

Идентитет је у исто време индивидуални и колективни феномен који подразумева укључивање нових елемената, као и очување старих. Другим речима, то је истовремено и систем и процес будући да је по својој природи динамичан што значи не само да мења своје конститутивне делове, већ и опстаје управо захваљујући тој својој способности (Стојковић, 2008). Мада је за формирање идентитета неопходна стабилност и континуитет, он се мења паралелно са развојем човека, док је у исто време везан за друштво где настаје и на које повратно утиче, с обзиром на њихову међусобна условљеност и зависност. Национални идентитет је, према дефиницији појединих аутора, првенствено осећање припадности једној етничкој заједници и део мишљења, осећања и понашања која проистичу из припадности тој заједници (Phinney, 1989: 34-39).

Историјски и временски посматрано, многи народи су упркос великим друштвеним променама сачували свој национални идентитет захваљујући кључним етничким одредницама које су им омогућили осећај субјективне припадности властитом етнокултурном идентитету без обзира на прилике у којима су се налазили. Такође, историја је пуна примера да су заједничко име и прошлост, митови и традиција, изнедрили снажно осећање заједничке припадности, чак и ако тај народ не поседује заједничку територију (као што је случај, на пример, са Ромима).

¹ Према западном концепту појединац мора припадати некој нацији, а може изабрати којој, док етнички концепт (незападни) не допушта такву слободу, јер без обзира да ли напуштате или не, остајете припадник заједнице свог рођења и заувек носите њен жиг. Либерални модел нације (доминантан у савременој политичкој култури) подразумева нацију као отворену заједницу засновану на слободи избора грађана, док други модел нације (примордијални) подразумева етничке, крвне или породичне везе, као кохезивне елементе или везивно ткиво (Smith, 1998: 26.).

Национални идентитет је најважнији од свих колективних идентитета који су заједнички људским бићима, јер се друге врсте идентитета (класа, пол, вера) могу поклапати или комбиновати са националним идентитетом, али ретко могу ослабити његов значај. Схватање и митови о националном идентитету често се позивају на територију и претке (тзв. теорија крв и тло) као на основу политичке заједнице, а то представља главни извор нестабилности и етничких сукоба у многим деловима света. Није случајно што многи међунационални сукоби потичу управо од схватања националног идентитета, који је у суштини вишезначан и вишедимензионалан и не може се свести на један једини елеменат. У сваком случају, идентитет није статичка и једнозначна категорија па се све више разматрају различити концепти (на пример, вишеструки, замесљиви, скривени идентитети и слично) који захтевају научни приступ идентитету као динамичком феномену. Такође, то је комплексан појам кога чине више узајамно повезаних компоненти (етничка, културна, територијална, економска, правно-политичка и друге) које представљају споне солидарности између припадника у оквиру једне етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, спој који може, али не мора, наћи израз у сопственим државама тих заједница, а које се разликују од чисто правних државних веза (Smith, 1998:36). Генерално, у проучавању националног идентитета и његових основних компоненти све више се прихвата становиште да он није унапред одређен, већ се стиче и током времена модификује, при чему појединац има активну улогу у његовом формирању са могућношћу избора. Модерна наука истиче објективне (језик, религија и евентуално територија) и субјективне факторе (заједничко порекло, историја, сећања, митови, симболи, итд.), при чему њихова међусобна условљеност ствара осећај припадности одређеној етничкој групи. Свест и осећај припадности својој нацији значајни су како за појединца тако и за колективитет. До које мере је национални идентитет присутан у одређеном друштву, у директној је зависности од жеље дате нације да сачува свој национални идентитет и историјско-политичких околности у којима се налази (Радаковић, 2012).

И поред бројних превиђања да ће крај 20. и почетак 21. века означити нестанак националног идентитета, имајући у виду јачања наднационалних облика идентификације (као што су, на пример, европски идентитет), тај феномен и даље наставља да постоји не губећи снагу као извор колективног идентитета. Мада је однос између процеса глобализације и изградње националног идентитета веома сложен, ипак далеко је од тога да национални идентитет представља „превазиђену творевину

прошлости” и не може се ни наслутити тренутак који ће означити крај његовог постојања (Стојадиновић, 2012:163-164). Дакле, национализам и национални идентитет не само да је као идеолошки покрет продро у сваки кут планете, већ је свуда окосница политичких кампања за народну сувереност и демократију, па је неопходно да га што боље разумемо, јер ће и у непосредној будућности имати значајан утицај и велику моћ (Smith, 1989:271).

Национални идентитет Рома

Основна одлика ромског националног идентитета јесте да је он у сталним, мањим или већим променама. Ране миграције из прапостојбине, а затим непрекидне сеобе настављене до данашњих дана, чине нераздвајни део и судбину ромске популације. Недостатак истинске везаности за одређену територију део су њиховог историјског наслеђа, али и културних разлика и међуетничке фрагментације. Будући да потичу из различитих миграционих таласа, Роми чак у истој држави имају различито културно наслеђе, социјалне, демографске и етничке особености и показују другачије начине прилагођавања и интегрисаности у друштво. Сталне сеобе, карактеристичне за ову популацију као начин преживљавања, у ранијим периодима претежно су биле условљене економским факторима, док су у последње време, због друштвених и политичких околности, све више подстакнуте етничким предрасудама, дискриминацијом, расизмом и етничким чишћењем.

Роми су у специфичном положају јер за разлику од неких других народа који се, такође, суочавају са маргинализацијом и предрасудама, њихово основно обележје је структурно сиромаштво. У већини држава у којима живе недоступни су им основни цивилизацијски и развојни ресурси - образовање, посао, здравствена и социјална заштита, чиме су у суштини ускраћени за остварење основних људских права. Номадски начин живота, сиромаштво, расизам, као и остали негативни фактори из спољног окружења имали су пресудан утицај на формирање, као и очување њиховог специфичног етнокултурног идентитета. Структурно сиромаштво као њихов главни пратилац, постало је најсигурнија „заштита” идентитету који се динамично мењао, али у којем су се задржали дијалекти, обичајно право и специфични социјални и културни образац понашања (Башић 2012: 155). У процесу националне идентификације неког народа често велику улогу имају тешкоће, неправде, конфликти и сукоби са којима се суочавају, па су тако и Роми, упркос просторној

дисперзивности, сачували осећај групног идентитета. Томе је допринело и неприхватање њихове традиције и вредносних кодекса од европских народа и на тим основама развијање дискриминације која их прати од самог доласка у Европу. „Али, и Роми су свесни да их други не прихватају, па „бирају” своју изолацију што је одувек спречавало њихову адаптацију и интеграцију”, и омогућило очување ромског етничког идентитета (Јакшић, 2002:121).

У Србији, с обзиром на специфичан третман националног питања на крају 20. века, дошло је до „буђења” националне свести, па је идентитет код многих, а нарочито ромске етничке заједнице, био под великим утицајем тренутних друштвено-политичких прилика. Хронолошки посматрано, пратећи пописно статистичке податке о њиховој бројности, долазимо до сазнања о колебљивом, тзв. ситуационом ромском идентитету који се често мењао у зависности од актуелне друштвене ситуације, а у извесном случају и губио, што је имало пресудан утицај на етнодемографски развитак.² Честа промена националне припадности својствена Ромима, резултат је асимилације или етничке мимикрије услед стално присутне дискриминације, због чега се приликом пописивања најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе, или прелазе у неки други етнички корпус, губећи или прикривајући тако свој национални идентитет. Због тога је статистичка евиденција о Ромима непоуздана, односно процењује се да је њихов број знатно већи него што показују званични пописи становништва.³ Тако, први попис после Другог светског рата (1948.) региструје 52,2 хиљаде или 0,8% Рома у укупној популацији Србије, следећи (1953.) бележи 58,8 хиљада или 0,8%, да би попис 1961. године забележио прави „егзо-

² На бројност припадника одређене националне заједнице, поред природног прираштаја и миграционог салда, утиче и промена у националном изјашњавању. Наиме, по пописној методологији главни критеријум за одређење националне припадности јесте субјективна изјава, што значи да свако лице има право, уставом загарантовано, слободног (не)изјашњавања о својој националности. При томе, никакви документи нису потребни као доказ, али се подразумева да се лично изјашњавање и објективна припадност углавном подударају. Принцип слободног декларисања омогућује промену националности и то привремену (услед политичких, социјалних, психолошких и других разлога) или сталну (услед асимилационих процеса), што утиче на популациону динамику свих етничких заједница (а посебно бројчано мањих и дисперзивно настањених), односно на коначне резултате пописа (Радушки, 2007).

³ Као у Србији, и у другим европским државама постоји велики раскорак између званичних статистичких података и фактичког стања. На пример, у Бугарској процењен број Рома износи око 800 хиљада, док статистика показује око 370 хиљада, у Румунији чак 2 милиона, а званично око 540 хиљада, у Албанији живи око 1,3 хиљада Рома, а по проценама 100 хиљада. Такође, слична је ситуација и у Мађарској, Чешкој, Словачкој, Италији и другим европским земљама.

дус” ромске националности, тј. само 9,8 хиљада или 0,1%. Мада се овако нагло смањење није могло објаснити демографским чиниоцима, ипак, овој појави није поклоњена довољна пажња у статистичким извештајима, нити је спроведено контролно снимање чији би резултати појаснили и протумачили такву промену. Знатно израженије осцилације код ромске него код свих других националности, такође, неминовно намећу питање узрока те појаве. Тек од 1970-их година, национално „буђење” и етничка еманципација Рома узроковала је другачије начине самоидентификације, све јасније наглашавање ромског порекла и све чешће изјашњавање за свој етнос. Са етничким ревивализмом долази до континуираног повећања броја и удела Рома што потврђује и попис из 1971. године када је у Србији регистровано 49,9 хиљада (0,7%). С обзиром да је стопа раста демографски нереална, то упућује на утицај других фактора, а пре свега промене приликом изјашњавања и политичких чинилаца. Од 1990-их година, ромски политички покрети и невладине организације постају све активнији у решавању „ромског проблема” и то како на националном, тако и на међународном плану. Број Рома у Србији (без Косова и Метохије) у 1991. години износи 94,5 хиљада (1,4%), затим 2002. године, 108,2 хиљада (1,4%), да би последњи попис 2011. године регистровао 147,6 хиљада (2,1%), при чему Роми заузимају треће место у етничкој структури Србије (после Срба и Мађара).

Интересантно је да у ретким емпиријским истраживањима није се добила тако значајна разлика између „званичног” и „незваничног” изјашњавања о припадности ромској етничкој заједници. На пример, у скупини анкетираних Рома добијен је податак да се 80% осећа припадником ромске етничке скупине, а да се 70% на попису изјаснило као Ром, што потврђује претпоставку да је број пописаних Рома потцењен, али је нереална претпоставка да је број Рома двоструко већи (Митровић, Зајић, 1996:21). На питање зашто се Роми одричу свог ромског идентитета разлоге треба тражити у њиховом бекству од беде и сиромаштва, као и ради боље заштите од дискриминације, па настоје да се декларишу за онај етнос који је најприхватљивији на подручју где живе. Због тога, као и услед значајног пораста ксенофобоје, па чак и расизма у неким турбулентним временским периодима, они су изложени мањој или већој, прикривеној или отвореној асимилацији на свим просторима где живе.

Роми представљају специфичну, хетерхогену етничку заједницу, јер основне компоненте националног идентитета, као што су језик и религија нису довољно јак кохезиони фактор будући да они исповедају различите религије и говоре различитим језицима. Порекло и начин живота, миграције, утицај других култура, стално прилагођавање и аси-

милација условили су и битне диференцијације у религији и језику. Ромски језик није хомоген будући да су се сеобе Рома одвијале у различито време, у више фаза и праваца, док су истовремено у свакој средини попримили неке лингвистичке одлике аутохтоног становништва, формирајући тако посебне типове ромског језика. Због услова живота, негде сасвим слободни, а негде потупно обесправљени, Роми су спонтано или сасвим несвесно губили кључну компоненту свог идентитета, а то је језик што је знатно утицало и на њихову свест о националној припадности. Изражену алтерофонију, односно непоклапање националне припадности и језика карактеристично за ромску заједницу, показују и пописни подаци и потврда је деловања етногенетских и асимилационих процеса, а условљена просторном дисперзивношћу и друштвеним положајем Рома.⁴

Поред језика као важне одреднице националног идентитета, код Рома су заступљене и готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања.⁵ Декларисање о верској припадности условљено је социо-културним особеностима, али и утицајем друштвене и социјалне климе у том погледу. Они су вишерелигијски и вишеконфесионални народ јер су у циљу опстанка, на свом путу из прапостојбине, прихватили религију већинског народа тамо где су живели. Поставља се питање у којој мери је верска подељеност препрека развоју националног идентитета Рома и може ли народ који не живи на заједничкој територији, не говори истим језиком и не исповеда исту веру, формирати чврсту основу националне еманципације (Ђорђевић, 2010).

Такође, на основу досадашњих теоријских и емпиријских истраживања, поставља се принципијелно питање да ли усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво слаби свест о националном идентитету, етничким и културним особеностима и води ка асимилацији. Нека проучавања су показала да своје етничко порекло најчешће мењају или прикривају они који су успели да се отргну из свог типичног окружења и да се уклопе у ширу друштвену заједницу (Митровић, 1996). Тако, многи аутори национални идентитет посматрају као аспект интеграције који се односи на повезаност појединца са сво-

⁴ По подацима пописа из 2002. године, око 27% или приближно сваки четврти Ром у Србији се изјаснио за неки неромски језик као матерњи, што указује на асимилацију и то променом објективног етничког обележја какав је језик (Радушки, 2011: 333).

⁵ У Србији, попис из 2002. године показује да се Роми најчешће изјашњавају као припадници православне вероисповести (54,4%), 17% исламске, 3,5% католичке, око 3% припада протестанској вероисповести, 13% није желело да се изјасни, а само 0,2% су атеисти (што је убедљиво најмање у поређењу са другим националностима).

јом етничком групом у оквиру друштва. С тим у вези, уколико неко има јачи, стабилнији национални идентитет, утолико ће бити теже укључен у друштвене токове и обрнуто, односно интеграција доводи до слабљења националног идентитета (Phinney, 1989, 34-39). У пракси, са аспекта права и положаја националних мањина, постоје два дијаметрално супротна модела: од потпуног задржавања својих културних особености до успостављања јаких веза и идентификације са широм друштвеном заједницом, а између ове две крајности налазе се различити модалитети и степени интеграције мањина (маргинализација, асимилација, сепарација, акултурација или интегрисаност).

Последњих деценија Роми покушавају да артикулишу и дефинишу национални идентитет на начин како је то учинила већина савремених народа укључујући традиционалне елементе који представљају колективни дух ромског народа, али и неке потуно нове одреднице. Вредносни систем је основа на којој би требало да почива изградња националног идентитета па основни критеријуми за његово дефинисање су: припадност породици (заједници која се заснива на крвном сродству), свест о диференцијацији на две групе: ми (Роми) и они (не Роми, тј. гаџе), језик, унутар групна солидарност, специфичан начин производње, антрополошке, фолклорне и друге особености. Међутим, највећу вредност и основу очувања заједнице представља прихватање сопственог етничког идентитета, а живот у складу са вредностима и обичајним правом чини основу да се појединац или одређене групе осећају „правим” Ромима (Mirga, Mruz, 1997:170).

Положај и инклузија Рома у светлу политике Европске уније

Политички положај Рома у савременој Србији одређују три битна чиниоца који утичу на очување или промену њиховог националног идентитета. То су поступци државних органа на свим нивоима власти и деловање политичких организација, затим активности политичких партија и удружења Рома, и на крају утицај међународних чинилаца који део својих активности посвећују Ромима. Политички посматрано, „ромска заједница се налази у том Бермудском троуглу потпуно дезоријентисана и у немогућношћу да јасно артикулише свој интерес и циљеве” (Јакшић, 2012:45). Роми јесу другачији али то је њихово право, због чега им треба обезбедити једнакост чија ће основа бити слобода која ће афирмисати њихово право на различитост. Право Рома да буду једнаки, а различити, циљ је свих политичких државних акција и ромских организација.

Роме је лако препознати у концепту друштвене искључености, јер су они фиксирани на најнеповољнијим друштвеним позицијама, на самом дну друштвене лествице и као такви представљају најугроженију мањинску заједницу. Наравно, то се не односи само на Роме у Србији, јер је читава историја Рома праћена различитим видовима искључености, депривација, маргинализација и сегрегације. Колика је социјална искљученост ове етничке групе у Србији може се посматрати и преко социјалне дистанце према њима, која је одличан показатељ дискриминације Рома у сваком друштву. Роми спадају у ред оних етничких група према којима је изражена највиша социјална и етничка дистанца по свим посматраним друштвеним односима.

Када су 2000. године у Лисабону лидери Европске уније успоставили Процес социјалне укључености, имали су у плану да до 2010. године искорене сиромаштво унутар Уније кроз одржив економски раст, пораст броја квалитетних радних места и социјалну кохезију. Заједнички циљеви у борби против друштвене искључености постављени су на самиту Европског савета у Ници крајем исте године, а већ следеће, 2001. године су лидери чланица Европске уније у Лакену усвојили скуп основних индикатора на основу којих ће се пратити друштвена укљученост унутар Уније. Методологија праћења договорених показатеља требало је да обезбеди како њихову међусобну упоредивост, тако и да искаже специфичности појединих земаља, кроз конструисање посебних националних показатеља. Пошто су се социјалне политике земаља чланица веома разликовале, било је неопходно радити како на њиховом међусобном усклађивању, тако и на хармонизацији мера економске и социјалне политике са политиком запошљавања. Посебан акценат је на запошљавању, које се сматра главним инструментом социјалног укључивања (мада оно није довољно за социјалну укљученост у модерном друштву), али и на јачању социјалне кохезије, бољој инклузији у локалним заједницама и квалитетан социјални рад (Радушки, Коматина, 2013).

На путу ка Европској унији, Србија већ у току процеса приступања има обавезу да изради Меморандум о социјалној укључености. Републички завод за статистику спровео је SILC (Statistics of Income and Living Conditions) анкету, на узорку од осам хиљада домаћинстава, преко које се прикупљају стандардизовани показатељи социјалне укључености за све земље чланице Европске уније (као и за земље које су у процесу прикључивања), а поред тога треба да развије и национално специфичне показатеље друштвене искључености. На основу резултата овог истраживања могу се пратити ефекти предузетих мера за повећање

друштвене укључености, као и за израду Националних акционих планова. У овом контексту интересантно је поменути да је током 2009. године Србија председавала Декадом Рома и тада је, на иницијативу и уз финансијску подршку УНДП, сачињен Мониторинг оквир за праћење друштвене укључености ромске популације у све четири приоритетне области Декаде (образовање, запошљавање, становање и здравље) (Korivic, Komatina, 2009).

Стратегијом за унапређивање положаја Рома у Републици Србији (2010.) и Акционим плановима за дефинисане области створени су одређени предуслови за боље укључивање Рома у друштвени живот Србије. Важно је истаћи да има помака у многим областима, али такође и да нема довољно одговорности, професионалности и хармоничности у раду оних институција које су предвиђене за успостављање механизма и праћење друштвене укључености Рома.

Генерално, може се рећи да су поједине политичке акције усмерене према ромској заједници уродиле плодом, јер су за последњих неколико деценија у фокусу посматрања имале поштовање не само људских, већ и њихових националних права. Такође, допринеле су побољшању положаја Рома и ојачале ромски културни и политички покрет у Европи, али недостају конкретни политички инструменти који би омогућили примену начела равноправности припадника ромске националности, као и очување њиховог етничког и културног идентитета. Суштина је да планиране мере морају подразумевати друштвено-економску интеграцију, али не смеју довести до асимилације Рома (Башић, 2010).

Роми су пример нације која показује способност да се одржи и без суверене територије. Последњих деценија у Европи се предузимају различите политичке акције које имају за циљ сузбијање структурног сиромаштва Рома, док очување етничког идентитета Рома подразумева активност и стратешки приступ стварању нетериторијалне нације. Наиме, сматра се да је ромски покрет специфичан управо по томе што решавање националног питања није концептуализовано на територијалној основи (Vermeersch, 2006). Роми имају статус транснационалне, нетериторијалне мањине и залажу се за јачање националног идентитета који није базиран на заједничкој територији и другим елементима националног идентитета модерних нација.

Закључак

Роми, као „нација без државе” немају територијалних претензија и никада нису тежили сепарацији, већ се, напротив, залажу за интеграцију

уз побољшање свог економског, социјалног и политичког положаја, као и очување и унапређење етничког идентитета, културе, језика, вере и традиције. У перспективи, даља изградња ромског националног идентитета треба да се заснива на етничким одликама ромске популације, као и модернизацијским тенденцијама и карактеристикама једне савремене мултикултуралне, мултиконфесионалне и мултинационалне државе каква је Србија. Само на тај начин могу се наћи адекватна решења за превазилажење дугогодишњег неповољног положаја Рома, а који се пре свега огледа у великом сиромаштву, неписмености и лошој образовној структури, нерешеним стамбеним проблемима, незапослености, неадекватној здравственој заштити и високом морталитету. При томе, положај и процес интеграције Рома у друштво, као и очување и унапређење ромског националног идентитета морају тећи истовремено, што све заједно представља изазов концепту толеранције, једнакости и демократијности, као и ефикасности у спровођењу мањинске политике у Србији.

Литература:

1. Bašić, Goran (2010): „Migracije i politička akcija”, *Politička akcija - Romski pokret i promene*, 59-73. Čigoja, Beograd.
2. Bašić, Goran (2012): „Socijalna integracija Roma i promene etnokulturnog identiteta”, u: *Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije*, prir. Tibor Varadi i Goran Bašić, 153-179. SANU, Beograd.
3. Vermeersch, Peter (2006): *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. Berghahan Books, London.
4. Đorđević, Dragoljub B (2010): Na konju sa laptopom u bisagama, Prometej, Novi Sad.
5. Eriksen, Thomas (2002): *Ethnicity and nationalism*, Pluto Press, London.
6. Jakšić, Božidar (2002): *Ljudi bez krova*, Republika, Beograd.
7. Jakšić, Božidar (2012): „Političke promene identiteta Roma u Srbiji”, u: *Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno - ekonomske integracije*, prir. Tibor Varadi i Goran Bašić, 39-57. SANU, Beograd.
8. Koprivica, Ivana, Komatina, Slavica (2009): *Decade Monitoring Framework in Serbia*, UNDP, Belgrade.
9. Mitrović, Aleksandra, Zajić, Gradimir (1998): „Drštveni položaj Roma u Srbiji”, *Romi u Srbiji*, 9-65, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
10. Mirga, Andžej, Leh, Mruz. (1997): *Romi - Razlike i netolerancija*, AKAPIT, Beograd.

11. Mirga, Andžej, Nikolae, Georgi (2004): „Romi u XXI veku”, u: *Romi - od zaboravljene do manjine u usponu*, priredio Dragoljub Đorđević, 25-55, Odbor za građansku inicijativu, Niš.
12. Mitrović, Aleksandra (1996): „Položaj Roma u društvu”, *Položaj manjina u SR Jugoslaviji*, SANU, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 19, Beograd.
13. Phinney, James S (1989): „Stages of Ethnic Identity development in Minority Group Adolescents”, *Journal of Early Adolescenc*, no.9. London.
14. Radaković, Milovan (2012): *Komponente nacionalnog i evropskog identiteta*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
15. Raduški, Nada, Komatina, Slavica (2013): „Društvena inkluzija Roma kao izazov za socijalnu politiku Srbije”, *Socijalna politika* (3), Institut za političke studije, Beograd.
16. Raduški, Nada (2007): *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji-etničke promene i demografski razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd.
17. Raduški, Nada (2011): „Demografske komponente nacionalnog identiteta”, *Srpska politička misao* (1), Institut za političke studije, Beograd.
18. Smith, Anthony (1998): *Nacionalni identitet*. Biblioteka XX vek, Beograd.
19. Stojadinović, Miša (2012): *Potraga za identitetom*, Institut za političke studije, Beograd.
20. Stojković, Branimir (2008): *Evropski kulturni identitet*, Beograd, Službeni glasnik, Beograd.

NATIONAL IDENTITY OF THE ROMA IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

Summary: Due to unfavorable social status and material deprivation, cultural, educational, economic and political marginalization, the Roma were not sufficiently affected by social mobility, which would have a positive effect on their status and their own national identity. The permanent changes of national affiliation of Roma are result of assimilation process and ethnic mimicry, so the Roma often declared as members of some other nationality. Also, the changes of ethnic identity were characteristic of Roma and had a great influence on their population growth. In recent years, the Roma are increasingly fighting for their own national identity, they have no territorial claims, but they advocate for integration into their environment, preservation of national and cultural characteristics and improving their material, social, and political status. The Roma minority represents a serious challenge to the minority policy of the Republic of Serbia on their way to their European integration.

Key words: Roma, national identity, European integration, status, demographic researches, Serbia

ЗОРАН Б. ШИПКА

Правни факултет за привреду и
правосуђе, Нови Сад

ГОРАН М. БЕЈАТОВИЋ*

Београдска пословна школа
Београд

УДК 316.334.4:349.6(4)

Прегледни рад

Примљен: 27.04.2014

Одобрен: 17.05.2014

ЗНАЧАЈ АФИРМАЦИЈЕ ПРАВНОГ ОКВИРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Сажетак: Посматрајући данас стање заштите животне средине, може се рећи да различита питања у области животне средине или у вези са животном средином заузимају значајан део активности ЕУ. Ипак, тек почетком седамдесетих година XX века, тада Европска заједница (ЕЗ) почела је да предузима интензивније политичке акције у овој области. Овај развој се може разумети ако да упоредимо са трендом јачања свести о значају и глобалним последицама проблема животне средине као и (не)предузимања одговарајућих релевантних субјеката шире у међународној заједници с краја шездесетих година XX века.

Кључне речи: екологија, закони, ЕУ, хармонизација

Увод

Животна средина, човекова околина или околиш представља све оно што нас окружује, односно све оно са чиме је директно или индиректно повезана човекова животна и производна активност. *Природна средина* представља близак појам при чему овде не морају бити присутне активности човека нити човек мора имати директних утицаја. Ипак, у погледу технолошког напретка, развоја индустрије и све већег утицаја човека на глобалном нивоу нап рироду и екосистеме граница између ова два термина постаје све нејаснија.

* bejatovic@pravni-fakultet.info

Такође, термин животна средина се често меша са термином екологија, али екологија представља науку о животној средини. Име науке потиче од грчких речи *oikos* - дом, домаћинство и *logos* - наука, изучавање. Термин екологија први пут је употребио немачки биолог Ернест Хекел (Ernest Hekel) 1866. године. У лаичкој јавности се овај термин често користи као синоним за појам заштите животне средине, што није исправно јер је заштита животне средине само једна од области којима се бави екологија.

У суштини, екологија је научна дисциплина која проучава распоред и распрострањеност живих организама и биолошке интеракције између организама и њиховог окружења. Окружење (животна средина) организама укључује физичке особине, које сумирано могу да се опишу тзв. абиотичким факторима као што су клима и геолошки услови (геологија), али такође укључује и друге организме који деле са њим његов екосистем односно станиште.

Значај заштите животне средине

Током својих активности, које могу бити урбанизација или експлоатација, човек мења природно окружење и то често тако што нарушава природну околину. Изградњом хидроцентрала и акумулација, сечом шума, пошумљавањем, експлоатацијом минералних сировина, стварањем депонија, емисијом гасова, нуклеарним пробама и др. Човек утиче на промену читавих подручја. Као резултат човекових активности долази до промена или нарушавања екосистема и климатских промена на локалном и глобалном нивоу. Познато је да су природни ресурси ограничени, па је и неопходан развој еколошке политике, поготово у сиромашним земљама. Еколошка криза може се спречити само ако се схвати као питање живота на планети Земљи уопште, а не само опстанка човека. Еколошки проблеми су бројни и објективно тешки за решавање. Сваке године изчезне близу 40.000 врста (34.000 биљних врста и 5200 животињских врста широм света су пред изумирањем, а много хиљада њих изумре пре него што буду уврштене у списак угрожених). С њима нестаје и могућност њихове употребе у медицини и науци која би могла помоћи човечанству у смањивању глади и проналажењу лекова за разне болести. Многи биолози верују да смо усред највеће епизоде изумирања од нестанка диносауруса пре 65 милиона година искључиво заслугом човековог односа према природи и себи самом.

Еколошки проблеми савременог човека су толико обимни и интензивни да превазилазе моћ ефективне интервенције било које појединачне земље, организације, струке, науке и дисциплине. Само заједнички сазнајно-практични напори свих земаља, могу да ублаже застрашујуће последице еколошке катастрофе. Према једном од „адвоката” природе, Алду Леополду (1949), у свеобухватна размишљања о природи која нас окружује, уведена је тзв. етика Земље.

Она афирмише права свих ресурса, укључујући биљке, животиње, али и сировине и омогућава им право на постојање у свом природном аутохтоном, окружењу. Оваква етика Земље подразумева морлну одговорност појединца према осталим људима и друштву, као и ширем природном окружењу које у себи укључује биљке, животиње, пределе и ваздух. Ако би се људи придржавали етичких принципа одговорности осетљивости и пропорционалности, њихове активности у природи би омогућиле како садашњим такои будућим генерацијама живот у одрживом окружењу.

Еколошка политика ЕУ

Посматрајући данс стање заштите животне средине, може се рећи да различита питања у области животне средине или у вези са животном средином заузимају значајан део активности ЕУ. Ипак, тек почетком седамдесетих година XX века, тада Европска заједница (ЕЗ) почела је да предузима интензивније политичке акције у овој области. Овај развој се може разумети ако да упоредимо са трендом јачања свести о значају и глобалним последицама проблема животне средине као и (не)предузимања одговарајућих релевантних субјеката шире у међународној заједници с краја шездесетих година XX века. Први прописи које је ЕЗ донела у области животне средине били су, између осталих, директиве које су се односиле на управљање отпадом (1975. г.), квалитет воде за купање (1976. г.), заштиту птица (1979. г.), итд. Различите мере које су предузимане у том периоду биле су на специфичан начин повезане са питањима у области животне средине и имале су превасходно циљеве који су се односили на заједничко тржиште. Због тога је и правни основ њиховог усвајања био члан 100. Уговора о оснивању Европске заједнице (нпр. испитивање нових хемикалија, усклађивање приступа контроли загађења, итд). Серија од шест до сада донетих акционих програма ЕУ у области животне средине започела је 1972. године, чиме је учињен кључни преокрет у политици ЕУ. Првим Акционим програмом (1972. г.)

је прецизирано да Комисија треба да предложи мере за смањење загађивања, унапређивање природне и урбане животне средине, и да предузме потребне активности везане за проблеме животне средине узроковане оштећењем појединих природних ресурса и унапређењем свести о проблемима животне средине и образовања. Ове активности су утицале на предузимање активнијих мера на припреми и усвајању појединих прописа у области животне средине.

Заштита и унапређење животне средине све више избијају у први план политике ЕУ са јасно позиционираним циљевима: очување животне средине и побољшање њеног квалитета; заштита човековог здравља; опрезна и рационална употреба природних ресурса; унапређење мера на међународном нивоу за превладавање регионалних и глобалних проблема животне средине.

У **Римским уговорима** (1958) није предвиђена надлежност за еколошку политику. На еколошке проблеме државе чланице реаговале су на националном нивоу. Као међународни проблем, загађење животне средине се, свакако није могло ефикасно решити на националном нивоу. Како су се уз то, различите националне мере и норме производње, релевантне за животну средину, све више јављале као препрека за трговину унутар и ван заједничког тржишта, све гласнији је бивао позив на вођење еколошке политике на нивоу Заједнице. Непосредно након прве Конференције Уједињених нација о човековој животној средини, одржане у јуну 1972. године на самиту ЕЗ одржаном у Паризу од комисије је затражено да разради акциони програм заштите животне средине.¹

Полазећи од тога да ризик акциденталног угрожавања животне средине представља експанзивну појаву која не познаје границе између држава и региона, међународна заједница је рано уочила потребу јединственог сагледавања начина, поступака и услова за постављање и унапређивање животне средине у целини или појединих њених сегмената.²

Међународна заједница је такође правилно уочила опасност од различитих облика и видова повређивања или угрожавања животне средине.³

¹ Анита Волф-Нидермајер, „Еколошка политика”, Европа од А до Ш – приручник за европску интеграцију, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2004, стр. 61-62.

² Моника Нинковић, Заштита животне средине и еколошке парнице у САД, Београд, 2004, стр.112-123.

³ Патриција В. Бирније, Интернационал Лав анд тхе Енвиронментал, Охфорд, 2002, пп. 153-168.

У том правцу данас је у међународним оквирима постављена јединствена основа у правцу успостављања „одрживог развоја” животне средине у складу са економским и друштвеним потребама.

У новије време, заштита животне средине добија све већи значај у политици Европске уније. Циљеви еколошке политике у оквиру Европске уније јесу следећи:

- очување животне средине и побољшање њеног квалитета;
- заштита човековог здравља;
- опрезна и рационална употреба природних ресурса и
- унапређење мера на међународном нивоу за превладавање регионалних и глобалних проблема животне средине.

Почетком 70-их година призната је нужност заједничке еколошке политике. Издата је опсежна регулатива ЕЗ о животној средини чију су садржину чинили нормативни налази и забране. Поред тога, у оквиру ЕЗ су спровођени акциони еколошки програми.

Стриктну надлежност за животну средину ЕЗ је добила тек ревизијом уговора кроз „АБЦ” **Јединствени Европски акт** (ЈЕА 1987). Том приликом утврђене смернице које су до тада већ дуго биле у пракси: принципи превенције и спречавања и принцип узрока и порекла. У „АБЦ” уговор из Амстердама из 1999. године укључен је принцип одрживог (постојаног) развоја већ у преамбули Уговора о ЕУ. У том смислу, Европска заједница је обавезна да фокусира своје активности на високој мери заштите и побољшању квалитета животне средине. Међутим, иако има делимичних побољшања, реална еколошка ситуација у Европи сигнализира на упозоравајуће трендове у разним доменима: квалитет воде и земљишта, квалитет ваздуха, експлоатација ресурса, управљање отпадом, туризам и друго. Од 1993. се производима испитаним на одговарајући начин додељује АБЦ Европски еколошки симбол, а од 1995. године, након еколошке контроле, еко знак могу да добију и предузећа.

По увођењу Уредбе о обављању еколошке контроле 1995. године, предузећима се оставља могућност да се најмање сваке треће године подвргну контроли којом се проверава да ли предузеће испуњава еколошке прописе. Посебно се прате предузећа која постижу завидан ниво заштите животне средине кроз примену конкретних мера у том домену.

Уговор из Мاستрихта (1992. г.) обезбеђује даље јачање места и улоге политике Заједнице у области животне средине укључивањем, међу своје основне циљеве, и унапређивање „одрживог и не-

инфлаторног раста уз поштовање животне средине (члан 2).⁴ Значај економског и друштвеног напретка који је у равнотежи и који је одржив, наглашен је и у члану Б у делу Заједничких одредби Уговора. Јачање места и улоге политике животне средине нашло је одраза и у делу Наслова који се односи на животну средину кроз формулацију да је циљ политике „висок ниво заштите” засноване на принципу предострожности, поред других принципа који су већ били формулисани у Јединственом европском акту. Осим тога, значај повезивања циљева политике у области животне средине са циљевима у другим секторским областима додатно је наглашен кроз формулацију из члана 130р да захтеви заштите животне средине морају бити интегрисани у дефинисање и спровођење других политика Заједнице.⁵ Значај Уговора из Мاستрихта треба посматрати и у контексту измењене улоге Европског парламента и Савета у доношењу одлука, тј. јачања улоге Европског парламента у развоју политике животне средине установљавањем процедуре заједничког одлучивања са Саветом, односно проширивањем броја области у којима Савет може усвајати прописе коришћењем „квалификоване већине” уместо једногласности.

Одредбама Амстердамског уговора (1997. г.) одрживи развој је експлицитно дефинисан као циљ Заједнице. Чланом 2. је дефинисано да Заједница има за циљ да унапређује „складан, уравнотежен и одржив развој привредних активности” и „одржив и не-инфлаторан раст”, заједно са „високим степеном запослености и социјалне заштите, једнакости између мушкараца и жена, високим нивоом конкурентности и усклађености економских резултата, итд. У вези са овим је и јачање захтева за интеграцију циљева у области политике животне средине у друге секторе дефинисано одредбом члана 6. Уговора кроз формулацију да „захтеви у области заштите животне средине морају бити интегрисани у формулисање и спровођење других политика Заједнице.

Поред тога, значај Амстердамског уговора, заједно са претходним изменама, произилази из чињенице да је доношење одлука које се тичу животне средине учињено једноставнијим, будући да је процедура заједничког одлучивања (осим предвиђених изузетака) постала уобичајена чиме је ојачана улога Европског парламента. Ово је проширено и на политику у области транспорта, Транс-Европске мреже и прописе који

⁴ За више информација погледати:

http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_maastricht_en.htm

⁵ Значај политике Заједнице у области животне средине оснажен је Декларацијом држава чланица о процени утицаја на животну средину мера заједнице из анекса Уговора.

(<http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0102000040>)

се односе на Структурални фонд. Ширим циљевима утврђеним у члану 1747 обезбеђена је правна основа Заједнице да делује у свим областима од значаја за политику животне средине.

Уговором из Нице (2001. г.) нису учињене измене основних, већ раније дефинисаних одредби које се односе на животну средину. Ипак, извесним доприносом променама политике у области животне средине сматрају се и промене у систему гласања које се односе на систем квалификоване већине.

Извори права ЕУ у области животне средине

Најзначајнији примарни извор права ЕУ су оснивачки уговори иакоовој категорију припадају и општа правна начела. За међународне споразуме које закључи Европска заједница са трећим државама или међународним организацијама сматра се да су испод примарног права, а изнад секундарног права.⁶

Неколико се одредби Уговора о Европској унији и Уговора о функционисању Европске уније директно односе на област животне средине и одрживог развоја.

Кључним се могу сматрати одредбе садржане у члановима 191-193.- Наслов XX (раније чланови 174-176 - Наслов XIX) као и члану 4 и члану 11.(раније члан 6) Уговора о функционисању ЕУ као и члан 3 (раније члан 2)Уговора о ЕУ.

У односу на ранија решења, Лисабонски уговор (ступио на снагу 1.децембра, 2009. године) суштински не дира у основни садржај релевантних одредби о животној средини које су већ биле садржане у Уговору о оснивању Европске заједнице (чланови 175-176), осим што су у новој нумерацији у Уговору о функционисању Европске уније постали чланови191-193.

Секундарним изворима права обухваћени су они прописи које доносе надлежни органи Уније. Према одредбама члана 288 Уговора о функционисању ЕУ институције Уније, у спровођењу своје надлежности, доносе уредбе, директиве, одлуке, препоруке и мишљења, при чему су прва три обавезујући наразличите начине. Уредбе имају општу примену и примењују се у целини и директно.

Директиве су обавезне са становишта резултата који треба да се оствари,а државама чланицама се оставља могућност избора метода и

⁶ Кошичиарова, С., *ЕЦ Енвиронментал Лав*, Плзен: Алеш Ченек, 2009, п. 23.

форме. Одлуке су обавезне у целини у односу на онога коме су упућене (када јето назначено). Сама процедура усвајања аката регулисана је одредбама чланова 293-299 истог Уговора.

Остављајући по страни извесне дилеме око начина класификовања секундарних прописа ЕУ у области животне средине све изворе права овде излажемо на следећи начин: хоризонтално законодавство, нуклеарна безбедност и радиоактивни отпад, заштита и управљање водама, мониторинг атмосферског загађења, спречавање загађивања буком, хемикалије, индустријски ризици, биотехнологије, очување дивље фауне и флоре, управљање отпадом и чисте технологије и цивилна заштита.

Иначе, укупно 681 различитих аката ЕУ у области „животне средине” (према подацима са сајта „ЕУР – Лех”) класификовано је у четири категорије:

- опште одредбе и програми;
- загађење и непријатности;
- простор, животна средина и природни ресурси и
- међународна сарадња.

Од укупног броја важећих прописа на програме, документе и прописе општег карактера отпада 126. Најбројнија група аката је она која се односе на загађење (укупно је 364), а унутар ове групе најбројнија је подгрупа која се односи на хемикалије, индустријски ризик и биотехнологију (генетички модификоване организме - укупно 113), након чега долази подгрупа прописа који се односе на „мониторинг атмосферског загађења” (107), затим „заштиту и управљање водама” (56), нуклеарну безбедност и радиоактивни отпад (53) и на крају спречавање загађења буком (13).

Група прописа која се односи на „простор, животну средину и природне ресурсе” (укупно 128 различитих прописа) најбројнији су прописи који се односе на „управљање отпадом и чисте технологије” (71), затим прописи из области „очувања дивље фауне и флоре” (47) и на крају прописи који се односе на „управљање и ефикасно коришћење простора, животне средине и природне ресурсе” (7).

У области „међународне сарадње” укупно је 89 важећих прописа ЕУ.

Хоризонтално законодавство у области животне средине обухвата различита питања и прописе који имају међусекторски значај, за разлику од прописа која се односе на одређене конкретне области или медијуме као што су нпр. Заштита ваздуха, заштита и управљање водним

ресурсима, управљање отпадом, итд. Значај овог дела политике и права животне средине ЕУ произилази и из чињенице што се прописи из ове групе углавном баве процедуралним аспектима појединих питања од значаја за друге области.

На тај начин се обезбеђују механизми и инструменти потребни за унапређивање одлучивања, развој и спровођење политике и прописа у различитим конкретним областима. У овој групи су, између осталог, следећа питања и прописи којима се регулишу:

- процена утицаја пројеката на животну средину (EIA);
- стратешка процена утицаја на животну средину (SEA);
- приступ јавности информацијама у области животне средине;
- учешће јавности у одлучивању о питањима која се тичу животне средине;
- оснивање Европске агенције за животну средину (EEA);
- одговорност за штете у животној средини;
- Европски регистар испуштања и трансфера загађујућих супстанци (EPRTTR)
- LIFE + програм
- Програм за унапређивање активности заштите животне средине са НВО, итд.

Најзначајнији извори права ЕУ у групи тзв. хоризонталне легислативе су:

- Директива 85/337/ЕЕЦ, 97/11/ЕЦ о процени утицаја на животну средину;⁷
- Директива 2001/42/ЕЦ о стратешкој процени утицаја на животну средину
- Директива 2003/4/ЕЦ о приступу јавности информацијама из области животне средине⁸
- Директива 2003/35/ЕЦ о учешћу јавности у одлучивању о питањима која се тичу животне средине⁹

⁷ Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (OJ L 175, 5.7.1985, p. 40–48, OJ L 73, p.5, OJ L 156, p. 17).

Za prevodnasrpskivideti: Bogdanović, S., (ur.). Direktive EU u fokusu. REC, Ministarstvo zaštite životnesredine i regulacijeprostoporaRepublikeCrne Gore; FinnconsultOy; Stockholm: Scandiaconsult

Natura AB, Beograd, Podgorica, 2003.

⁸ Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC (OJ L 41, 14.2.2003, p. 26–32)

⁹ Directive 2003/35/EC of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 providing for public participation in respect of the drawing up of certain plans and programmes

- Директива 2004/35/ЕЦ о одговорности за штете у животној средини¹⁰
- Директива 2008/99/ЕЦ о заштити животне средине путем кривичног права¹¹
- Директива 2007/2/ЕЦ о установљавању Инфраструктуре за просторне информације у Европској заједници (INSPIRE)¹²
- Директива Савета 91/692/ЕЕЦ од 23. децембра, 1991. г. о уједначавању и рационализацији извештаја о спровођењу одређених директива које се одnose на животну средину¹³
- Уредба 166/2006 о установљавању Европског регистра испуштања и преноса загађујућих супстанци,¹⁴
- Уредба Но 401/2009 о Европској агенцији за животну средину (ЕЕА) и Европској мрежи за информације и посматрање (EIONET)¹⁵
- Уредба 614/2007 LIFE + финансијски инструменти у области животне средине;¹⁶
- Препорука 2001/331/ЕЦ о минималним критеријумима за инспекцију у области животне средине¹⁷

relating to the environment and amending with regard to public participation and access to justice Council Directives 85/337/EEC and 96/61/EC - Statement by the Commission (OJ L 156, 25.6.2003, p. 17–25)

¹⁰ Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage (OJ L 143, 30.4.2004, p. 56–75).

¹¹ Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law (Text with EEA relevance) (OJ L 328, 6.12.2008, p. 28–37).

¹² Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of 14 March 2007 establishing an Infrastructure for Spatial Information in the European Community (INSPIRE) (OJ L 108 25.4.2007, p. 1–14).

¹³ Council Directive 91/692/EEC of 23 December 1991 standardizing and rationalizing reports on the implementation of certain Directives relating to the environment (OJ L 377, 31.12.1991, p. 48–54).

¹⁴ Regulation (EC) No 166/2006 of the European Parliament and of the Council of 18 January 2006 concerning the establishment of a European Pollutant Release and Transfer Register and amending Council Directives 91/689/EEC and 96/61/EC (OJ L 33, 4.2.2006, p. 1–17).

¹⁵ Regulation (EC) No 401/2009 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network (Codified version) (OJ L 126, 21.5.2009, p. 13–22).

¹⁶ Regulation (EC) No 614/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 May 2007 concerning the Financial Instrument for the Environment (LIFE+) - Commission statement (OJ L 149, 9.6.2007, p. 1–17)

¹⁷ Regulation (EC) No 614/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 May 2007 concerning the Financial Instrument for the Environment (LIFE+) - Commission statement (OJ L 149, 9.6.2007, p. 1–17).

Правни оквир ЕУ у области животне средине и тенденције Републике Србија

Сви постојећи извори права се највећим делом односе на ограничавања загађења путем увођења минималних стандарда, нарочито за управљање отпадом, загађивање вода и загађивања ваздуха. Комбинацијом примене различитих врста стандарда, затим мера везаних за одређена ограничења у коришћењу природних ресурса, системе дозвола и процедуре информисања, ЕУ је временом настојала подићи ниво заштите и обухватити знатно шири круг питања. Тако је развој законодавства ЕУ почетком деведесетих година био усмерен на остваривање права грађана на здраву животну средину, на учешће јавности у поступку доношења одлука, чије би спровођење могло да утиче на здраву животну средину, на обезбеђивању јавности информација о стању животне средине и остваривању права на правну заштиту у области заштите животне средине. Посебан сегмент напора ЕУ у правцу изградње адекватне легислативе, представља примена и подстицање примене различитих финансијских инструмената у области животне средине.

Једна од карактеристика законодавства ЕУ у области животне средине јесте то што се оно значајним делом ослања на искуства и тенденције међународне заједнице у ширем смислу, настојећи да их прати и имплементира у максималној мери.

У ствари, ЕУ је најчешћи предводник одређених акција, које шири међународна заједница предузима или спроводи у области животне средине, што, имајући у виду научне и друге потенцијале ЕУ, оставља значајног трага на решења која се усвајају у међународним документима. Један од значајних сегмената такве политике ЕУ у области животне средине односи се и на земље у транзицији и у оквиру тога, што је за нас веома битно, земље централне и источне Европе.

Једно од најважнијих питања, са којим се европске земље у транзицији суочавају је хармонизација законодавства у области животне средине са законодавством ЕУ. Она је један од услова, које поставља ЕУ за сарадњу у области животне средине, а у случају земаља кандидата за чланство у ЕУ и један од предуслова за добијање статуса кандидата и отпочињања процеса припрема зачланство. Коначно, један од разлога због којих је хармонизација пожељна јесте и чињеница да је законодавство ЕУ по правилу развијеније и савременије од законодавства већине земаља у транзицији.

На процесу хармонизације еколошког законодавства са законодавством ЕУ интензивно се ради и у Србији, како због намере наше

земље да постане члан ове организације, тако и због чињенице да су тим путем кренуле и све суседне земље са којима делимо значајне природне ресурсе. Преко 30% свих закона, које наша земља треба да донесе у процесу европских интеграција су закони из области заштите животне средине. ЕУ је до сада усвојила више од 200 појединачних прописа који се односе на загађење ваздуха, воде и земљишта, управљање отпадом, мере заштите у области хемијске индустрије и биотехнологије, стандарде производа, процену утицаја на животну средину и заштиту мора. Развојем технологије и чињенице да многе емитоване загађујуће компоненте не остају у једном медију животне средине, већ се преносе из једног медијума у други, јавила се потреба за све већим бројем прописа у области интегрисане контроле загађења. Тако је у септембру 1996. године усвојена Директива Савета 96/61/ЕС о интегрисаном спречавању и контроли загађења која има за циљ постизање интегрисаног спречавања и контроле загађења које потиче из индустријских активности.

Закључак

У претходних неколико година у Републици Србији је успостављен потпуно нов нормативни оквир у области животне средине који је у великом степену усаглашен са правним тековинама ЕУ и којим су створени услови за успостављање нових, делотворнијих административних инструмената заштите животне средине.

Ипак, постоји огроман заостатак у примени и спровођењу прописа, пре свега, због кашњења у доношењу подзаконских аката, недостатка координације између надлежних институција, недовољно развијених механизма за дијалог заинтересованих страна, недостатка капацитета и раскорака између нових надлежности и расположивих финансијских средстава. Достижање високих стандарда ЕУ је дугорочан процес и не могу се очекивати значајнији краткорочни резултати. У наредном периоду ће бити потребна значајна финансијска средства, вероватно већа него што је процењено, а која ће бити велико оптерећење и за привреду и за државу. Додатну препреку може чинити и постојеће схватање да је улагање у заштиту животне средине трошак, а не инвестиција.

Постоје успостављени формални механизми сарадње цивилног сектора и државних институција који омогућавају да комуникација постоји, али се они не користе на задовољавајућем нивоу и организације цивилног друштва још увек нису на адекватан, правовремен и смислен начин укључене у разматрање нацрта политика и прописа.

Још увек не постоји довољно развијена свест државних институција да имају обавезу информисања јавности, пружања одговора на постављена питања и достављања тражених информација.

Због нагомиланих проблема, више није потребна само промена свести већ промена животне филозофије у области животне средине, а такође, у основи је потребна и коренита промена у разумевању и погледу на свет свих грађана.

Литература:

1. Bogdanović Slavko, (ur.). (2003) Direktive EU u fokusu. REC, Ministarstvo zaštite životne sredine i regulacije prostora Republike Crne Gore; Finn consultancy; Stockholm: Scandia consult Natura AB, Beograd, Podgorica.
2. Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (OJ L 175, 5.7.1985, p. 40–48, OJ L 73, p.5, OJ L 156).
3. Council Directive 91/692/EEC of 23 December 1991 standardizing and rationalizing reports on the implementation of certain Directives relating to the environment (OJ L 377, 31.12.1991).
4. Directive 2003/35/EC of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 providing for public participation in respect of the drawing up of certain plans and programmes relating to the environment and amending with regard to public participation and access to justice Council Directives 85/337/EEC and 96/61/EC - Statement by the Commission (OJ L 156, 25.6.2003)
5. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC (OJ L 41, 14.2.2003).
6. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage (OJ L 143, 30.4.2004).
7. Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of 14 March 2007 establishing an Infrastructure for Spatial Information in the European Community (INSPIRE) (OJ L 108 25.4.2007).
8. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law (Text with EEA relevance) (OJ L 328, 6.12.2008).
9. Košičiarová Soňa (2009), *EC Environmental Law*, Plzen: Aleš Čenek.
10. Ninković, Monika, (2004) *Zaštita životne sredine i ekološke parnice u SAD*, Beograd.
11. Regulation (EC) No 166/2006 of the European Parliament and of the Council of 18 January 2006 concerning the establishment of a European Pollutant Release

- and Transfer Register and amending Council Directives 91/689/EEC and 96/61/EC (OJ L 33, 4.2.2006).
12. Regulation (EC) No 401/2009 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network (Codified version) (OJ L 126, 21.5.2009).
 13. Regulation (EC) No 614/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 May 2007 concerning the Financial Instrument for the Environment (LIFE+) - Commission statement (OJ L 149, 9.6.2007)
 14. Regulation (EC) No 614/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 May 2007 concerning the Financial Instrument for the Environment (LIFE+) - Commission statement (OJ L 149, 9.6.2007).
 15. Volf-Nidermajer Anita, (2004), „Ekološka politika”, Evropa od A do Š – priručnik za evropsku integraciju, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd.
 16. W. Birnie, Patricia, (2002), International Law and the Environmental, Oxford.

IMPORTANCE GLORIFICATION EUROPEAN UNION LEGAL FRAMEWORK IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Summary: Looking at the situation today to protect the environment, it can be said that various issues of environmental or environment-related activities take up a significant part of the EU. However, only in the early seventies, then European Community (EC) has started to take more intensive political action in this area. This development can be understood if we compare that with the trend of raising awareness of the importance and consequences of global environmental problems as well (not) taking relevant subjects in the wider international community of the late XX Century.

Key words: ecology, laws, EU, harmonization

СТЕФАН НЕДЕЉКОВИЋ*

Факултет политичких наука
Београд

УДК 330.1(470+571:4)

Прегледни рад

Примљен: 22.04.2014

Одобрен: 17.05.2014

ОДНОСИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И РУСИЈЕ Прагматично или стратешко партнерство?

Сажетак: Два центра моћи у настајању, који ће напослетку вероватно довести до појаве мултиполарног система-Европска унија и Русија, представљају лакмус папир за све промене у контексту еволуције међународног система и распореда моћи у његовој структури. Оно на шта посебно треба обратити пажњу јесте карактер њихових односа, односно прагматично и стратешко у њима. Како бисмо осветлили себи пут, треба поћи од две доминантне дебате приликом испитивања типа односа ЕУ и Русије, односно од расправа вредносног и интересног приступа. Посебну пажњу треба посветити примени тврдњи ових школа на два доминантна нивоа односа две стране - на геостратешку борбу у Европи и енергетску сарадњу, као и на борбу против организованог криминала и тероризма. Посебан елемент ове слагалице представља криза у Украјини, којој се не назире крај, а која заправо сачињава „свето тројство” поменутих области односа ЕУ и Русије.

Кључне речи: Структура, енергетика, Украјина, ЕУ, Русија, прагматичност, стратешко партнерство

Кроз историју међународни систем је доживео многе промене, а зарад приказа различитих стања која су настајала, често се полазило од структуре међународног система и распореда моћи у њој. Под структуром међународног система се подразумева контекст у којима саставне јединице делују, односно, „скуп ограничавајућих услова који индиректно утиче на понашање јединица” (Volc, 1979:77). Структура се састоји

* nedeljko_vic_stefan@yahoo.com

од: **Начина организације власти** (који је у међународној политици анархија, а у унутрашњој хијерархија) и **расподеле моћи**, а систем, кога са саставним јединицама чини, у зависности од броја полова, може бити **униполаран, биполаран и мултиполаран** (Volc, 1979:80). Све до 1989. године и пада Берлинског зида, међународни систем је био биполаран, са два центра моћи, западно-демократским у Вашингтону, и комунистичким у Москви. Након рушења Берлинског зида и распада СССР-а, до 2001. године, био је присутан униполарни систем, са једним центром моћи, оним у Вашингтону. Униполарни системи су склони пропадању јер државе, да би очувале властиту независност, воде политику равнотеже снага против државе која има премоћ у систему, или се дешава да нека држава чија је моћ у успону изазива моћ водеће државе. Међународни систем и односи након Хладног рата одумиру и на њихово место долазе нови који ублажавају улогу Запада. Систем који је настао након 2000. године се не може подвести ни под један од три поменути типа јер је по природи **унимултиполарни** (Hantington, 1999:36), односно у њему постоји и даље један снажан центар моћи који одлучујуће утиче на делове структуре, али се појављују и други центри.

Оно што не смемо заобићи приликом анализе измењене структуре међународног система, јесте природа односа Европске уније и Русије, као значајних политичких и економских актера у Европи, али и у свету, тј. морамо дати одговор на питање да ли су односи Европске уније и Русије прагматични или стратешки, јер се ово питање временом показало као лакмус папир за све промене које смо као цивилизација доживели. Под **стратешким партнерством** подразумевају се односи засновани на вредносним принципима, заједничком разумевању и дељењу вредности, виђењу будућности простора у коме стране постоје, уз постојање практичних интереса, док **прагматично партнерство** подразумева искључиву бригу о практичним користима од сарадње и сукоб у оним областима где је то могуће (Jilmaz, 2007:3).

Одговор на постављено питање се може дати ако обратимо пажњу на дебату две доминантне теоријске перспективе - **вредносног и интересног приступа**, које су примењене на областима односа ЕУ и Русије попут геостратешких тежњи и борбе против тероризма и организованог криминала. Међународни систем је децентрализован и анархичан, формиран од стране себичних јединица и да је принцип самопомоћи јединица једини закон који влада. Нема централне власти, а ауторитет се може препознати једино у појединачним изражајима способности јединица, посебно аспекту опстанка. Структура нивелише јединице и делује ограничавајуће и обликујуће, и огледа се или у „социјализацији једи-

ница, која доводи до конформирања чланова групе са вредностима структуре или у њиховом **такмичењу** које генерише поредак у коме јединице подешавају своје односе кроз аутономне одлуке и деловања” (Volc, 1979:77). **Вредносни приступ** инсистира да је ЕУ еволуирала у мешавину наднационалног и међународног управљања, истичући приврженост чланица вредностима и принципима који су постављени као основа односа између њих самих, али и односа према окружењу. Државе чланице у односима са Русијом, мисле „европски”, допуштајући да ЕУ уместо њих води ту политику, а координисана политика, заснована на идејама и вредностима ће утицати на Русију кроз ефекат преливања па ће водити хармонизацији вредности између ЕУ и Русије. **Интересни приступ** показује да је основна покретачка снага држава преживљавање у анархичном међународном систему, и да су вредносни принципи секундарни. Државе чланице ЕУ ће покренути међусобну сарадњу и сарадњу са другим државама само ако је њихова релативна добит већа од добити друге стране и ако постоји заједнички интерес да се достигну одређени циљеви. ЕУ је инструмент најјачих држава, које не желе да се одрекну својих спољних политика, спречавајући кроз ЕУ покушаје осталих чланица да подрију елементе њихових спољних политика.

Више од игре

На основу еволуције међународног система, односе ЕУ и Русије можемо поделити у две фазе - од 1989. године до краја 2000. и од 2001. до данас. Од 1989. до 2001. године, после биполарног, настао је униполарни систем, а ЕУ је као јединица, била под дејством нивелисања нове структуре, која ју је поставила у супериорнији финансијски и политички положај у односу на посусталу Русију, јер „деловање се збива у оквиру постојећег структурисаног контекста који је стратешки селективан, тј. неким је стратегијама склонији него другима. Такви контексти нису попут равних игралишта; они имају стрме контроле које делују у корист одређених играча” (Marš, Stoker 2005:274).

ЕУ се темељи на одређеним вредностима, које су и побројане у Лисабонском уговору, и које је покушала да „извезе” у Русију, инсистирајући да се Русија посматра као земља у транзицији, која мора да изврши реформе и уведе европске вредности тржишне привреде и поштовања људских права, зарад финансијске помоћи и **социјализације** са нормама постојећег „западног” система. Структура униполарног система са својим експонентима САД и ЕУ, је произвела 1994. године потпи-

сивање Споразума о партнерству и сарадњи ЕУ и Русије којим је ЕУ пружила финансијску помоћ Русији, са намером да се Русија integriше у економски простор Европе, уз могућност учествовања у мировним мисијама ЕУ, борби против тероризма и организованог криминала. Тако најпре долази до приближавања ЕУ и Русије у **борби против тероризма**. У Октобру 2001. године обе стране су потврдиле своју преданост у тој борби, најављујући чврсто партнерство, афирмишући вредности система у којем се налазе, попут демократије, слободе, владавине права. Даље приближавање се одвило на пољу **борбе против организованог криминала**. Од 1998. године, две стране проглашавају своју уједињеност у тој борби, наглашавајући вредности људских права и владавине закона, а кључ свега се налази у Акционом плану ЕУ за сарадњу са Русијом у овој области из 2000. године. Међутим, крајем 2000. године настаје промена међународног система. Тзв. униполарни тренутак, који описује америчко-европску моћ после слома СССР-а, у стварности није био ништа више од тренутка. Русија је ојачала, захваљујући закупљености САД и ЕУ ратом против тероризма, специјализујући се у одређеним областима, попут енергетике, што се може посматрати као средство које стоји Русији на располагању за опстанак и остварење интереса.

С друге стране, постало је јасно да инсистирање на вредностима нема ефекта, јер ЕУ нема инструменте „тврде” моћи како би утицала на Русију. Униполарни систем је ослабио, што је последица новог распореда моћи у његовој структури, где и ЕУ, чланице ЕУ и Русија имају више способности и могућности за другачије позиционирање него раније управљајући се принципима **такмичења** јединица система. Државе чланице ЕУ не мисле „европски”, већ „национално” и не постоји координисана политика ЕУ према Русији, која би водила хармонизацији између две стране. Појединачне државе чланице користе ЕУ као параван којим остварују партикуларне интересе и оне немају једнак положај у односу на Русију. То се најбоље види у **области енергетике, али и актуелној кризи у Украјини**. Немачка, као један од носилаца ЕУ, који ће 2030. године увозити 90% гаса из Русије, настоји остварити партнерство са Русијом, што се огледа у подршци учешћу руских војника у мировним мисијама ЕУ, и наравно, сарадњи на изградњи гасовода Северни ток, који ће директно допремати гас у Немачку. Русија, с друге стране, користи цену гаса за уцењивање европских држава, желећи да поруши привидно јединство чланица ЕУ и одбијајући да либерализује своје тржиште за европске инвестиције, како би сачувала монопол Газпрома, а ЕУ као целина није приоритет у овој области за Русију, већ билатерални

односи са појединим чланицама, док различити партикуларни интереси рубних чланица, попут Пољске, Чешке и прибалтичких земаља, за разлику од Немачке, нагоне те државе да се удружују у захтевима за колективном политиком ЕУ према Русији, јер саме немају довољно капацитета да се одупру покушају Русије да поврати утицај у источној Европи.

Оно што је ЕУ у периоду непосредно након пада Берлинског зида, покушала да учини са Русијом јесте проналажење једне потпуно нове парадигме односа. Док је дугорочни циљ био успостављање либерално-демократског поретка у Русији као суседу ЕУ, средњорочни циљ је свакако био да се охрабри Русија у поштовању владавине права, што би је начинило поузданим партнером ЕУ. Владавина права је централна у тзв. европском пројекту, а њена слабост у Русији је забрињавала све у ЕУ. Такав тренд развоја односа се наставио до данас, јер Русија селективно спроводи стандарде у области владавине права, нарочито ако говоримо о области крупног капитала, јер то доводи до страха од неизвесне будућности за инвестиције које долазе из ЕУ, као и на страни дипломата, које брину због могућих кршења међународних уговора, људских права, ауторитаризма итд.

Међутим, ни сама ЕУ није била јединствена чак ни у периоду када је Русија била на коленима. Заговорници тзв. скривене интеграције, су желели да успоставе добре билатералне односе између појединих чланица ЕУ и Русије, како би се смањиле могуће тензије и како би се ефикасно спроводили потписани уговори. Међутим, неке чланице, које су тада, као и данас, заговарале чвршћи приступ према Русији, попут Пољске, сматрале су да треба применити стратегију тзв. меког ограничавања Русије и да би потписивање и спровођење таквих уговора, попут оног о градњи Северног тока, превише ојачали Русију и да би то био неки вид издаје европских вредности, односно да Русију треба казнити сваки пут када прекрши неки договор и да јој треба ставити до знања да се не може мерити са ЕУ и то тако да се ЕУ не доведе у директну конфронтацију са Москвом, већ да повремено треба отказати рунде преговора о Споразуму о партнерству и сарадњи или ограничити приступ Русије Г8.

Након 1991. године, владе чланица ЕУ су се већ навикле на слабог суседа на истоку. Москва је можда успела да се на моменте наметне у ситуацијама попут рата на Косову или проширења НАТО-а и ЕУ на исток континента, али Кремљ је у свим тим случајевима био мање-више неуспешан. Руска влада, бачена на колена финансијским потешкоћама, дуговима, нестабилношћу и ратом у Чеченији, једноставно је морала да се поузда у добру вољу ЕУ и њену помоћ у овим ситуацијама. Конфрон-

тација није била опција. Међутим, данас је Москва та која даје импулс развоју односа са ЕУ. Високе цене гаса и нафте су начиниле Русију снажном, мање отвореном за сарадњу и спремном на сукоб. Новац од гаса и нафте је попунио рупе у буџету, донео суфицит и смањио зависност Русије од помоћи ЕУ. Русија је успела да поврати контролу над готово целокупном територијом Федерације-рат у Чеченији је завршен, то подручје је пацификовано, а Путин ужива подршку више од 50% грађана Русије, нарочито након интервенције на Криму. Русија је успела да поврати утицај и у централној Азији. Путин је унео пуно енергије и политичке вештине у изградњу Шангајске сарадње, која би била у будућности противтежа НАТО-у. Кремљ је тај који сада одређује правила игре. Русија блокира успешно сваки покушај да се легализује независност Косова, а у региону Кавказа и централне Азије, Русија је успешно избацила ЕУ из игре, јер она не захтева било какве реформе од тих земаља, већ остваривање економских интереса, што је много примамљивије за земље које немају довољно изграђене демократске системе. Русија данас нуди алтернативу европском приступу-и док ЕУ и даље заговара реформе, постизање консензуса, мултилатералну дипломатију, владавину права, Русија заговара моћ, контролу, економски интерес. Главни циљ политике ЕУ је да своје суседство начини мирним, док Русија жели да прошири своју сферу утицаја и да постигне економску добит.

Међутим, и поред нарасле снаге Русије, ЕУ ипак представља изазов за Русију у многим питањима. Целокупна економија ЕУ, је око 15 пута већа од руске економије, а чак и поред великог природног богатства, гаса и нафте, руски БДП је једва величине оног у Белгији и Холандији, када се посматрају заједно. ЕУ има три пута више становника од Русије, њена издвајања за војне потребе су седам пута већа него она у Русији, а ЕУ има укупно пет гласова у Савету безбедности, од којих два гласа припадају сталним чланицама Савета безбедности.

Међутим, иако можда ЕУ има више адута у својим рукама, и све предиспозиције да буде много већа сила од Русије, она то не користи. Ако дефинишемо моћ на основу веберовске матрице - да је она способност остваривања циљева без обзира на жеље других, Русија је ту много успешнија. ЕУ је најуспешнија када се 28 чланица договори око неке ствари, али је она успоставила такве односе са Русијом, да они подривају њену способност да постигне консензус између својих чланица. Данас су односи концентрисани само на неколико области и то на оне области у којима Русија држи диригентску палицу и углавном се спроводе билатерално, са појединим чланицама ЕУ.

Циљ Русије је да одржи стабилност економије и друштва уз одржање и повећање међународног угледа, а сама Русија је успоставила нешто што би се могло назвати тзв. селективном демократијом, која је дозволила Путину не само да лажира политички плурализам, већ и да успостави контролу над партијама, невладиним сектором и медијима, а са друге стране, да покаже свету да је Русија и даље суперсила, и то тако што је бирао битке у које ће се Русија упустити, будући да Русија не може добити све битке са Западом. У матрици руске селективне демократије, једино је једна ствар Линколнове демократије, присутна, а то је да је она за народ. Економски раст и безбедност су приоритети, насупрот изградњи либералних институција, представничке демократије и механизма који би осигурали начело по којем демократија није само за народ, него и од народа. Међутим, овај вид демократије је примамљив за велики број политичке и економске елите, и то од оних либералних капиталиста, до оних који припадају носталгичарима за комунизмом. Снага Русије у очима те елите је порасла након победе у рату са чеченским терористима и са могућом дезинтеграцијом Русије. Када су те унутрашње трзавице нестале, Русија се упустила у битке са ЕУ и САД.

Украјина између чекића и наковња

Још један битан аспект односа ЕУ и Русије је свакако криза у Украјини. Процес проширења ЕУ је довео Унију на границе Заједнице независних држава. Такође, увођењем концепта „шире Европе” и Европске политике суседства, ЕУ је успешно продрла у регион који Русија сматра сфером од изузетног значаја за своје националне интересе. Док нису постојале расправе о томе да ли би Украјина могла да постане чланица ЕУ, постојао је неки вид разумевања да ближи односи између Украјине и ЕУ неће изазвати реакцију Москве. Међутим, сада је постало јасно да је то била заблуда. Односи између ЕУ и Русије су се погоршали у последње две године, производећи безбедносну несигурност и тензије унутар ЕУ. Све то се одразило и на политичку кризу у Украјини. Жеља Кијева да се што пре интегрише у евроатлантске структуре, као и забринутост Москве, створили су ситуацију у којој је ЕУ прилично умешана у ковитлац односа између Украјине и Русије. Иако су обе стране неколико пута нагласиле да остају трговински партнери без обзира на ову кризу, чињеница да обе стране делују у складу са потпуно супротним циљевима, довешће их до тачке где ће њихове стратегије и методе које

користе, произвести озбиљне последице у њиховим билатералним односима.

За државу која је себе дефинисала европском, од времена стицања независности, Украјина има веома необично фрустрирајућу линију односа са ЕУ. У сржи тих односа лежи различито разумевање европских интеграција. Најватренији заговорници приступања Украјине Унији, виде ЕУ као етнокултуралну творевина, која се заснива на грчко - римској и хришћанској цивилизацији, а Украјину виде као њен природни део. За онај мало прагматичнији спектар заговорника европских интеграција, ЕУ је извор богатства, напретка и тржишних могућности. За скоро све њих, ЕУ је такође и геополитички пројекат, који нуди бекство од Русије. Њима заправо скоро у потпуности измиче срж ЕУ, која је заснована на одређеним вредностима, стандардима и хармонизацији односно европеизацији чланица.

Међутим, у самој ЕУ не постоји чак ни овај идеалистички моме-нат у погледу приступања Украјине Унији. И поред тога, 2009. године је лансирано Европско партнерство које је означило промену курса у размишљању у Унији у односу на Украјину. Овај приступ је додао посебан квалитет Европској политици суседства, која је покренута 2004. године, а која је заправо Украјину ставила у исти пакет са осталим земљама које немају перспективу приступања Унији. Овај нови приступ је омогућио да се са овим земљама потпишу споразуми о придруживању и трговини, који би једног дана можда допринели интеграцији ових земаља у ЕУ. Овакав уговор је потписан са Украјином и то 2014. године, уместо 2013. године, због политичке кризе у тој земљи, и то само економски његов део. Овај уговор заправо не нуди ни чланство у ЕУ нити замену за чланство. Уместо тога, он нуди Украјини одређени степен интеграције са ЕУ, при чему ова земља може да се нада једног дана и чланству, уколико се стекну услови за то. Али, потребно је нагласити да у овом уговору не постоји перспектива чланства у ЕУ, као што постоји у уговорима о стабилизацији и придруживању са земљама Западног Балкана. Међутим, довољно је приметити да је ЕУ у сред украјинске кризе, након заузимања Крима од стране Русије, донекле променила свој курс политике према Украјини и да је пристала да чвршће веже Украјину за себе, па макар и кроз овако магловите формулације у Уговору о придруживању. Уздицање евроазијске царинске уније Русије, Казахстана и Белорусије је допринело промени тог курса. Још од када је покренута 2007. године, ова царинска унија је постала заиста један уређени режим, са правним и извршним механизмима, што је озбиљно заинтересовало ЕУ, која у својој сржи има царинску унију. Овде морамо да застанемо и да

се запитамо: Није ли Јанукович управо због царинске уније у Евроазији, одустао од европских интеграција? Одговор је делимично потврдан. Русија се трудила годинама да докаже властима у Кијеву да је улазак у уговорни однос са ЕУ, штетан за Украјину и да би цена гаса која важи у односима са Русијом, могла нагло да се повећа, што би оптеретило украјинску економију, која дугује око 11 милијарди долара Русији за испоруку гаса. Русија се доста дуго ангажовала, док је барем Јанукович био на власти, да докаже Кијеву да не мора да изврши било какве реформе да би профитирала од царинске уније са Русијом, да не мора реформисати своје правосуђе нити било који сегмент друштва.

Након потписивања економског дела Уговора о придруживању са Украјином, ЕУ је јасно ставила до знања рањивим и новим украјинским властима да морају ипак да испуне три услова, и поред тога што је ЕУ заинтересована за продубљивање односа са Украјином након руске интервенције на Криму, -да морају да усагласе законодавство са међународним стандардима у области изборног права, да се престане са селективном правдом, која је практикована за време Виктора Јануковича и да спроведу реформе које су дефинисане у Уговору. Међутим, иако нове власти себе профилишу као проевропске, морамо приметити да се мало тога променило од тренутка збацивања Јануковича са трона. Мало њих је истински посвећено процесу европских интеграција и заинтересовано је само за формално испуњавање услова. Стога, логично је запитати се: Зашто су нове украјинске власти потписале Уговор са ЕУ? Постоје најмање три одговора на то питање:

1. Потписивањем Уговора, Украјина даје Унији огромну моћ и утицај на прилике у Украјини. Чинећи то, Украјина је потврдила свој европски идентитет, а док придруживање није чланство у ЕУ, ипак постоји могућност да се и то деси једног дана
2. Уговор ће неминовно довести Украјину у позицију хармонизације са правилима ЕУ, ентитета који представља највећи трговински блок на свету
3. Када Уговор ступи на снагу, Русија мора да одустане од даље интервенције у Украјини јер она излази из руске сфере утицаја

Највећа криза у Украјини још од периода распада СССР-а, почела је у виду протеста против планова власти предвођене Виктором Јануковичем, да се Украјина удаљи од блиских односа са ЕУ и да одложи потписивање Уговора о придруживању, а да се приближи Москви и њеним плановима за јачање односа две земље. Криза је заправо само огледало двадесетогодишње слабости украјинског државног система, урушене економије, којом владају олигарси, велике зависности од Русије и пре свега разлика међу грађанима Украјине, односно њеног Истока и њеног

Запада, како језички, тако и религијски и етнички. Након бекства председника Јануковича у фебруару 2014. године и његовог збацивања са власти, Русија је анектирала Крим и лучки град Севастопољ, постављајући своје базе и преузимајући институције на том полуострву тврдећи да штити већинско руско становништво од нових власти у Кијеву.

Када говоримо о Криму и ситуацији на истоку Украјине, требало би да имамо у виду да Запад још увек нема дефинисану политику према овим проблемима. Запад као да је затечен потезима Москве, а све што су до сада урадиле западне земље, није имало ефекта на Русију, односно било је недовољно ефикасно и без резултата. Запад у овом случају може применити неколико стратегија. Најпре, западне земље могу закомпликовати Путинове планове. То је нешто што и Бжежински наглашава као излаз из читаве ситуације, и то не само ове, него целокупне ситуације и проблема које Путин задаје Западу дуже времена. Према овој стратегији, Запад треба дати довољно простора Москви да одлучи о даљим корацима и да сама покуша да избегне конфликт већих размера. НАТО не би требало да одустаје од сарадње са Русијом, иако је то у овом тренутку потпуно извесно, с тим да Запад треба јасно ставити до знања Русији да неће бити пасиван. Оно што остаје западним земљама је да, помогну одржавање избора који су најављени за 25. мај, али и да појачају источне границе НАТО-а, пребацујући своје трупе из централне Европе. Међутим, то не би у многоме решило читаву ситуацију. Украјина ће и даље остати између Запада и Истока, са недефинисаним границама. Фински модел је можда најпримамљивији као решење, односно однос у коме са Русијом гаји пуне економске везе, али да у исто време гаји тесне везе са ЕУ, без укључивања у активности НАТО-а, односно да у неку руку заузме неутралну позицију. Трећа стратегија која би била на столу, јесте она по којој ЕУ преузима активнију улогу у украјинској кризи. То значи да би она требало да новчано помогне Украјину како би се стабилизovala њена економија. Ова стратегија не би изазивала Русију, а потпуно је прихватљива и за САД. Међутим, Русија треба имати на уму да територије које је анектирала, или које планира да анектира, нису нешто што треба узети здраво за готово. Те територије су најсиромашније у том делу Европе, а било би неопходно задржати трупе на њиховим границама веома дуг временски период, што подразумева и огромни трошак за државу.

Међутим, ако говоримо о припајању Крима Русији, морамо се запитати да ли Запад треба да се противи изражавању воље народа. Запад се може противити војној интервенцији и свему ономе што се десило у Украјини, али народ је тај који је изразио вољу да Крим више не буде у

саставу Украјине. Наравно, грешка је направљена на Косову и више нема могућности за повратак на старо. Принцип територијалног интегритета је погажен, а у том случају чак и није било референдума као на Криму. Оно што забрињава јесте чињеница да Русија, односно Путин, нису толико ватрени заговорници принципа самоопредељења, колико принципа остваривања националних интереса. То је оно што и Нина Хрушчов, праунук Никите Хрушчова, који је и предао Крим Украјини педесетих година 20. века, наглашава. Заузимање Крима као и подршка Јануковичу, је само изговор за остваривање дубљих националних интереса Русије. Крим је веома занимљив како због проласка гасовода, тако и због чињенице да око 60% становништва чине Руси. Чини се да Русија настоји да окупи све територије са већински руским становништвом, а да у исто време оствари своје геостратешке и економске интересе, односно ситуацију у Украјини и на ширем подручју бившег СССР-а, можемо назвати стварањем неког вида проширене Руске федерације, која ће се темељити на етничком ексклузивитету руског етничког корпуса, а не на више њих као што је то био случај у СССР-у.

С друге стране, скоро две деценије, ЕУ се појачано ослањала на употребу рестриктивних мера у својој спољној политици. ЕУ је показала да је више отворена за могућност употребе санкција ван система УН, као и у сарадњи са другим глобалним актерима, попут САД. Међутим, као стална чланица Света безбедности УН, Русија је блокирала, и највероватније ће то чинити и у будућности, свако настојање да се ово међународно тело искористи за решавање кризе у Украјини, тако да се ЕУ не може надати увођењу глобалних санкција Русији, па је принуђена да користи могућности једностраних рестриктивних мера, пре свега у сарадњи са САД, али и Канадом, Аустралијом и Јапаном. Овде се морају испитати следећи аспекти, како би се разумела ефективност санкција које користи ЕУ:

1. Улога санкција у спољној политици ЕУ
2. Сврха и циљ политике принуде, одвраћања или упозоравања Русије
3. Утицај санкција и трошкови и за ЕУ и за Русију

Санкције су свакако само један од аспеката политике ЕУ према Русији у тренутној кризи у Украјини. Лидери ЕУ су увели такорећи тро-степенни процес наметања санкција Русији. Први корак се састоји од суспензије бројних састанака између ЕУ и Русије, други корак се састоји у забрани путовања кроз територије чланица ЕУ за неке руске државне функционере, као и замрзавање њихових банковних рачуна, док се трећи корак састоји у томе да ЕУ може евентуално употребити и неке

много рестриктивније мере, које укључују широк спектар економских санкција. Поред увођења санкција, ЕУ се у последње време доста ангажовала на дипломатском пољу, и то кроз јавне позиве, састанке, телефонске разговоре, као и у бројних мултилатералним форматима, попут УН, Савета Европе и ОЕБС-а. ЕУ је такође усвојила и одлуке које не потпадају под најрестриктивније мере, попут суспензије учешћа Русије на састанцима Г8 и отказивања бројних уговора о сарадњи. Такође, ЕУ је усвојила и неке веома позитивне мере које се односе на Украјину, попут подршке украјинској економији кроз директна улагања или потписивање економског дела Споразума о придруживању.

Међутим, оно што остаје нејасно јесте улога и циљ политике ЕУ према Русији. У првом кругу санкција према Русији, доминантан је само елемент упозоравања. Рестриктивне мере које су уведене су веома слабе да би принудиле Русију на одређено понашање, а оне су још више поткопане и чињеницом да је само дан после увођења санкција, Русија потписала указ којим се проглашава анексија Крима. Други круг санкција, који је недавно усвојен, попут отказивања самита ЕУ-Русија, осим што има улогу да упозори Русију, за мету има појединце који су блиски председнику Путину, али и даље остаје веома слаб и највероватније неће произвести жељени резултат. Оно што остаје такође проблем на страни ЕУ, јесте и различита позиција чланица ЕУ према тим санкцијама, што утиче на кохерентност ЕУ у односима са Русијом. И док неке чланица сматрају да је циљ санкција повлачење руских трупа и повратак Крима под окриље Украјине, друге, попут западноевропских чланица ЕУ, које су више зависне од руских енергената, него источноевропске, сматрају да је Крим изгубљен и да трећи круг санкција треба бити uveden само ако Русија интервенише отворено у источној Украјини.

Ако говоримо о ефекту санкција, онда морамо приметити да Русија није нимало променила курс своје политике, а њихов ефекат на Путину владавину је још мање видљив. Оно што може кочити ЕУ у приступу према Русији је и њен правни систем. Наиме, увођење санкција само појединцима, је и раније било предмет разматрања пред Судом правде ЕУ. Суд је у неколико случајева укинуо одлуке Европског савета, и стога је тешко замисливо да ће ЕУ увести драстичне санкције према најважнијим државним званичницима блиским Путину. Такође, Комисија је задужена да испита последице увођења економских санкција Русији. Показало се да би драстично пооштравање санкција имало несagleдиве последице по саму ЕУ. Русија јесте веома зависна од европског тржишта јер око 45% извоза отпада на ЕУ, и око половине буџетских прихода Русије зависи од продаје енергената Унији. На страни ЕУ, тр-

говина са Русијом чини само око 10% укупног трговинског биланса Уније, али са друге стране, зависност од руског гаса је огромна јер укупна количина гаса која се користи у Унији се састоји великим делом од руског гаса, и то око 30%.

Прагматично или стратешко партнерство или представа великих сила?

Више него евидентно је да су односи ЕУ и Русије по својој природи више прагматични него стратешки. Након Хладног рата, дошло је до двоструке промене природе међународног система, и то први пут 1989. године, и други пут, 2000. године. Природа међународног система од 1989. године до 2000. године је била униполарна. Главни индикатори који потврђују оваква кретања су чињеница да је СССР, као један од два центра моћи биполарног система за време Хладног рата, престао да постоји 1991. године, а САД и ЕЗ/ЕУ су наставиле са постојањем. Исто тако, НАТО савез је наставио са својим постојањем и поред распада Варшавског пакта, а Уговором из Мастрихта 1993. године, ЕУ се трансформисала у политичког актера, чиме је ојачан западни центар моћи. САД и ЕУ су постале највећи донатори развојне и хуманитарне помоћи Русији, чији економски сектор доживљава колапс (износ помоћи за период 1996-1999 године је био 2,8 милијарди евра). Морамо поменути и чињеницу да су 1998. године, земље бившег СССР-а на подручју Централне и Источне Европе започеле преговоре о чланству у ЕУ, чиме ЕУ долази на границе Русије.

Међутим, такво стање није трајало дуго. Природа међународног система од 2001. године до 2013. године је унимултиполарна. Главни индикатори, који подупиру ову тезу су чињеница да је Русија финансијски ојачала, што се огледа у дефициту ЕУ у трговини са Русијом од 70 милијарди евра годишње, затим чињеница да су након напада Русије на Грузију 2008. године, Јужна Осетија и Абхазија признате као независне државе од стране Русије, уз само вербално противљење САД и ЕУ. У кризи у Украјини, ЕУ је немоћна, а њене санкције Русији су више симболичне него суштинске, што потврђује чињеница да Русија није променила курс своје политике према Криму и источној Украјини ни после увођења два круга санкција. Русија је такође 2009. године прекинула испоруку гаса Украјини, због чега је већина чланица ЕУ доживела енергетски колапс. Исто тако, САД и земље чланице ЕУ нису спровеле у

дело пројекат ракетног штита на границама бившег СССР-а, након што се Русија снажно успротивила томе.

Ипак, не можемо лишити анализу односа ЕУ и Русије вредносног елемента. Два преовлађујућа типа односа између ЕУ и Русије од краја Хладног рата до данас су односи засновани на вредностима и односи засновани на практичним интересима. У периоду од 1989. године до 2001. године, односи две стране су се темељили на заједничким вредностима. Главни индикатори у вези са тим су да је ЕУ захтевала после распада СССР-а да Русија изврши реформе у области тржишне привреде, поштовања људских права и демократије. У области борбе против тероризма, октобра 2001. године, обе стране су потврдиле да деле вредности демократије, слободе, владавине права, а у области борбе против организованог криминала, кроз Акциони план ЕУ и Русије из 2000. године, две стране су потврдиле посвећеност тој борби засноване на заједничким вредностима људских права и владавине права. За време немачког председавања ЕУ, 1999. године, Заједничком стратегијом за Русију, као главни циљ означена је помоћ да се Русија врати у породицу држава Европе засноване на пријатељству, сарадњи, међусобном разумевању и толеранцији, као и поштовању демократских европских вредности. Стратегијом се такође, омогућава руској војсци да учествује у мисијама ЕУ у свету у оквиру Петерсбершких задатака.

Међутим, у периоду од 2001. године до 2013. године, односи две стране су се темељили на практичним интересима. Председник Русије, Владимир Путин је 2005. године изјавио да Русија не крије да јој приоритет више нису односи са ЕУ као целином већ билатерални односи са појединачним државама чланицама ЕУ. Такође, 80% нафте која се користи у ЕУ, долази из Русије, а 40% потреба за гасом ЕУ подмирује из Русије, а поред тога, процењује се да ће до 2030. године, увоз гаса из Русије у ЕУ износити 70%. Истовремено, Русија је покренула пројекат Евроазијске економске заједнице 2000. године, и најавила је да ће 2015. године бити основана Евроазијска унија, као пандан Европској унији. То је у складу са званичном политиком Русије, која држећи монопол над енергетским сектором, не жели да либерализује своје тржиште за капитал из ЕУ, а ЕУ не жели да либерализује своје тржиште енергената за инвестиције Газпрома.

Као финална теза, намеће се чињеница да се ЕУ и Русија се од 2000. године сукобљавају у већини области. Међутим, сукоб се појављује и унутар ЕУ као амалгаму више држава, и то тако да након пријема источноевропских земаља, не постоји јединство у ЕУ поводом односа са Русијом, и то тако да бивше републике СССР-а не желе тесну сарадњу

са том земљом, док Немачка, Француска и Холандија то желе. ЕУ није приоритет спољне политике Русије, а односи су углавном од економског значаја. ЕУ је временом схватила да са Русијом има све мање заједничких тема па се успротивила утицају Русије на подручју јужног Кавказа, што се огледа у потписивању споразума о сарадњи ЕУ са земљама тог региона. ЕУ више година настоји да покрене пројекте у области допремања гаса из тих земаља, нарочито Иногате и Трасеца, како би умањила енергетску зависност од Русије. Поред тога, ЕУ захтева од Русије да се енклава Калињинград посматра као самостална економска зона и да Русија промени свој царински систем и систем земљишног власништва, као и да се омогући локалним и регионалним властима у Русији да самостално преговарају са ЕУ, што није дало резултата, а чак и тврдња о прагматичности односа ЕУ и Русије ће можда за коју годину пасти у воду и навести нас да се запитамо следеће: Није ли на помолу нови Хладни рат?

Литература:

1. Alieva, Leila (2006): *EU and the South Caucasus*, CAP Discussion Paper December, Centrum für angewandte Politikforschung, Muenchen, http://www.cap.lmu.de/download/2006/2006_Alieva.pdf/ (Pristupljeno 3.4.2013.)
2. Andrei Zagorski (2010): *EU Policies Towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus*, Geneva Centre for Security Policy, Geneva
3. Buzan, B.; Hansen, L. (2009): *The evolution of international security studies*, Cambridge
4. Buzan, B. (2007): *People, States and Fear: An agenda for international security studies in the post-Cold War era*, ECPR Press, Colchester
5. Council of the European Union (2002): *Joint Declaration on further practical steps in developing political dialogue and cooperation on crisis management and security matters*,
6. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/70903.pdf (Pristupljeno 5.5.2013.)
7. Council of the European Union (2003): *Joint Statement, EU-Russia Summit*,
8. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf (Pristupljeno 5.5.2013.)
9. Council of the European Union (2005): *15th EU-Russia Summit. Road Maps*, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/84815.pdf (Pristupljeno 5.5.2013.)
10. Council of the European Union (2009): *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, 8435/09,
11. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf (Pristupljeno 5.5.2013.)

12. Dembinski, Matthias/Hans-Joachim Schmidt/Bruno Schoch/Hans-Joachim Spanger (2008): *After the Caucasian War: Engaging, not Containing Russia*, PRIF Reports, <http://www.hsfk.de/fileadmin/downloads/prif86.pdf> (Pristupljeno 7.5.2013.)
13. Dmitri Trenin (2005): *Russia, the EU and the common neighbourhood*, Center for european reform, http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/essay_russia_trenin_sept05-2151.pdf (Pristupljeno 7.5.2013.)
14. Dmitri Trenin (2007): *Russia Redefines Itself and Its Relations with the West*, Carnegie Endowment, <http://carnegieendowment.org/2007/03/01/russia-redefines-itself-and-its-relations-with-west/3lz> (Pristupljeno 10.5.2013.)
15. Dov Lynch (2004): *Russia's Strategic Partnership with Europe*, MIT Press, http://www.bupedu.com/lms/admin/uploded_article/eA.753.pdf (Pristupljeno 11.4.2013.)
16. Emerson, Michael (2005): *EU-Russia –Four Common Spaces and the Proliferation of the Fuzzy*, CEPS, <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=7db6de7dd6f74fd7b33bcae3032d4c1d> (Pristupljeno 18.4.2013.)
17. Howorth, Y. (2010): *The EU as a Global Actor: Grand Strategy for aGlobal Grand Bargain?*, UACES, Journal of common market studies, Volume 48. Number 3. str. 455–474, <http://www.pols.boun.edu.tr/uploads/files/1131.pdf> (Pristupljeno 1.5.2013.)
18. Moxon-Browne, E. (2008): *The European Union as a global actor in post-conflict societies: The case of Macedonia*, http://euce.dal.ca/Files/Moxon-Browne_paper_May_2008.pdf, http://euce.dal.ca/Files/Moxon-Browne_paper_May_2008.pdf (Pristupljeno 1.5.2013.)
19. Huntington, S. (1999): *The Lonely Superpower*, Foreign Affairs, p. 35-49.
20. Gomart, Thomas; Kuchins, Andrew (2010): *EU-Russia Relations: Toward a Way Out of Depression*, CSIS, http://www.ifri.org/files/Russie/Gomart_EU_Russia.pdf (Pristupljeno 22.4.2013.)
21. Iris Kempe, Hanna Smith (2006): *A Decade of Partnership and Cooperation in Russia-EU relations*, Center for applied research policy, http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/de/media/xcms_bst_dms_21461_21462_2.pdf (Pristupljeno 1.5.2013.)
22. Jack Mendelsohn, (2007): *European Missile Defense: Strategic Imperative or Politics as Usual?*, Arms Control Association, <http://www.questia.com/library/1P3-1378723821/european-missile-defense-strategic-imperative-or> (Pristupljeno 7.5.2013.)
23. James Hughes (2006): *EU raltions with Russia: Partnership or asymmetric interdependency?*, LSE, <http://eprints.lse.ac.uk/651/1/Hughes.EU-Russia.2006.pdf> (Pristupljeno 18.5.2013.)
24. Janjević, M. (2007): *Spoljna politika Evropske unije*, Filip Višnjić, Beograd
25. Karen Elizabeth Smith (1997): *The use of political conditionality in the EU's relations with third countries: How effective?*, ESCA

26. Leonard, Mark; Popescu, Nicu (2007): *A Power Audit of EU-Russia Relations*, European Council on Foreign Relations, London
27. http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/RESSpecNet/91773/ipublicationdocument_singledocument/9BDAE328-1B65-406A-8B40-863985F9690A/en/Power_Audit_EU_Russia_1107.pdf (Pristupljeno 18.5.2013.)
28. Longhurst, K.; Zaborowski, M. (2005): *Old Europe, New Europe and the Transatlantic Security Agenda*, Routledge, London, New York
29. Milosavljević, S; Radosavljević, I (2006): *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd
30. NATO (1991): *The Alliance's New Strategic Concept*, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911107a.htm>, (Pristupljeno 1.5.2013.)
31. 18. Prozorov, Sergei (2013): *Understanding conflict between russia and the eu: the limits of integration*, Lavoisier S.A.S
32. Sabine Fischer (2012): *The European Union and the Insiders/Outsiders of Europe: Russia and the Post-Soviet Space*, European Union Institute for Security Studies, <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/res/article/view/18430> (Pristupljeno 9.5.2013.)
33. Schuete, Rolf (2009): *E.U. - Russia Relations: Interests and Value — A European Perspective*, Carnegie Endowment for International Peace, <http://carnegieendowment.org/files/cp54.schuete.final.pdf> (Pristupljeno 4.5.2013.)
34. Steven Hildreth, Carl Ek (2009): *Long-range Ballistic Missile Defense in Europe*, Congressional Research Center, <http://www.fas.org/sgp/crs/weapons/RL34051.pdf> (Pristupljeno 2.5.2013.)
35. Stojanović, R. (1998): *Spoljna politika Evropske unije*, Dosije, Beograd
36. Waltz, K. (1979): *Theory of international politics*, Addison-Wesley, <http://www.polsci.wvu.edu/faculty/hauser/PS362/WaltzTheoryInternationalPolitics5and6.pdf> (Pristupljeno 8.5.2013.)

RELATIONS BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND RUSSIA

Summary: This article is analysing the very core of the contemporary EU-Russia relations. This essay highlights some fundamental principles which, combined together, are essential for the EU-Russia relations. The analysis goes from the structuralist approach in international relations, considering the two essential dimensions and outcomes of this approach-the possibility of socialization and the possibility of competition between the actors in international relations. The first dimension of EU-Russia relations was present during the 90's, and the second has been present since Putin became the leader of Russia, that is since 1999. The EU was working closely with its partners in the West in socialization of Russia and bringing Russia to the rules of the Western civilization. It gave Russia about 2 billion dollars, demanding that Russia implement huge reforms. Russia was on its knees at that time. But, the rules then changed. Russia began to exploit its natural resources, especially gas and

oil, and it became the first trade partner of EU. Now EU became dependent on Russia, and Russia used this chance very well. The value approach in their relations stopped being essential and at that moment we had a new dimension of those relations—the interest dimension. In order to give the answer to our question, that is, whether the EU-Russia relations are pragmatic or strategic, we start our analysis in the second part of this work, by going through occasional clashes between EU and Russia. From 2000 to the present day, we have the strategic dimension of their relations and the main focus of this part of the analysis is on the disputes regarding energetics and the crisis in Ukraine. These two spheres of interest are essential because the member-states of EU have different approaches and opinions towards Russia. Those countries that are closer to Russia, especially the countries in Central and Eastern Europe, don't want to see Russia as the main partner of EU, because of their difficult experience with the Soviet Union. And those countries that are dependent on the Russian gas, especially Germany, the Netherlands and France, do want Russia as their main partner and they don't want to impose some serious sanctions against it regarding the current crisis in Crimea and Eastern Ukraine. This work is analysing the purpose of the present sanctions against Russia and their effect on mutual relations, especially in the light of the absence of unanimity in EU and its partners in the West.

Key words: Structure, energy, Ukraine, EU, Russia, pragmatism, strategic partnership

IV

КУЛТУРА, ЈЕЗИК, ДРУШТВО

ХАСИБА ХРУСТИЋ*

Центар за правна и финансијска
истраживања, Београд

УДК 308(4):316.7
Монографска студија
Примљен: 05.04.2014
Одобрен: 22.04.2014

УТИЦАЈ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ НА КУЛТУРУ

Сажетак: Економске кризе биле су бројне у капитализму у периоду његовог настанка и у свим етапама његовог развоја. Тржишна привреда по својој природи је ризична, тако да је ризик иманентан тржишној привреди и њено друго име. У првим реаговањима на Светску економску кризу углавном се говорило о недостацима либералног тржишта а не о недостацима државе и њеној улози у контроли тржишта. Међутим, тржиште није тако либерално како се, када је избила криза о томе расправљало и није главни узрок кризе, јер држава не само регулативом, већ и економским мерама утиче на тржишне токове. Имајући у виду да и у култури делује тржишни механизам дошло је до релативизације појма култура, до поистовећење света културе са светом потрошње и до економског поимања вредности у културу. Култура као израз човековог стваралаштва у свом развоју није ишла у правцу да мења свет, већ да се профитира, као и свим делатностима. Овај рад се бави проучавањем односа између економске кризе и културе, и њихове зависности. Разумевање односа између економије и културе може помоћи у доношењу одлуке која би имала утицај у овој области.

Кључне речи: економска криза, култура, тржиште, образовање, опоравак

Увод

Економска криза је тежак нежељени деструктивни фактор целог друштва. Она угрожава све институције у друштву, било да су финансијске или образовне, што се ланчано преноси на све делатности, а сва-

* hrustic8@yahoo.com

како и на културу. Овај рад се поред проучавања порекла Светске економске кризе бави и питањем утицаја културе гледано кроз призму настанка кризе.

За кризе је важно да се анализирају, да се оцени да ли су могле да се избегну, да се умањи њихово дејство и да се делује превентивно, да се што је могуће мање испољавају због њиховог катастрофалног економског дејства (World Economic and Financial Surveys, Crisis and Recovery, 2009: 161-163). Економске кризе биле су предмет многих студија и анализа од стране разних аутора и међународних организација. Сврха свих тих радова била је да се сагледају узроци криза како би се у будућности избегли.

Закони тржишта инкорпорирани у свет културе допринели су извесном поништавању културе, јер је и у култури завладало начело стицања што већег профита. Дакле, првенствено се тежи према материјалним добрима, богатству и новцу, тако да је у идеји новог културног модела изванредан пад културе. Свођењем значења културе у тржишне оквири и маргинализацијом њене вредносне компоненте, потврђује се и криза и очигледно је да постоји контраст између културе и цивилизације. Тржишна идеологија створила је потрошачки менталитет у којем је вредност сведена на оно што се у смислу добити може остварити. При томе се заборавља да демократија почива на развоју културе, тако да *de facto* данас суштински демократија постоји само формално и декларативно, јер без суштинског утицаја културе нема ни демократије.

Утицај светске економске кризе на културу

Економска криза је непријатељ културе јер се у условима кризе издвајају далеко мања средства за рад културних институција, попут позоришта и музеја, оркестара, тако да није непознато да се у условима кризе неке културне институције и затварају. Економска криза нарушава систем инфраструктуре у култури не само смањењем броја културних институција и опремљености у култури, већ утиче и на обим културних услуга и активности. Сведоци смо изузетно лошег утицаја Светске економске кризе на културу. У условима кризе држава на првом месту умањује расходе за културу, односно буџетска средства која се издвајају за културу. Социолози и економисти управо су истакли да се јак ефекат Светске економске кризе најпре одражава на културни систем кроз слабо финансирање. Недостатак инвестиција је у свим компонентама културног стваралаштва: креацији, продукцији, дистрибуцији, промоцији, тржишту културе.

Све компоненте и функције културног живота су погођене: од инфраструктуре и функционисања културних институција и неопходне опремљености до финансирања културних институција, од приступа културним добрима и услугама до менталитета и понашања у управљању у области културе, укључујући и рад оних у креативној индустрији, едукативни потенцијал, културне креације, људске ресурсе културног система и структуру културних радника (Moldoveanu, 2011: 15-35).

Мада се потенцијално тржиште културе не може никада идентификовати са целом популацијом на једном простору, оно је у условима економске кризе још мање. Свака заједница има појединце без „културног капитала” (на пример, без образовања, информација, способности да прими или препозна културну поруку), која их искључује из потенцијалних корисника културних добара, а њима треба додати и сегмент популације који се из финансијских или других разлога одричу културних добара или услуга које су пре кризе користили.

Порекло и настанак економских криза

Све кризе у тржишној економији настају и почињу због недостатка новца, односно са неликвидности. У новој економској историји, од настанка капитализма и тржишне привреде економске кризе постају њихов саставни део, због тога што је тржишна привреда по својој природи ризична. Тржиште није савршено и има своје недостатке, који, као и преузимање дела тржишта од стране државе, воде ка кризама, и зато би морало да буде ефикасно регулисано. Криза, било да је изазвана недостацима тржишта или државе, забрињавајуће утиче на све економске и финансијске параметре и на све субјекте тржишног и јавног сектора, односно на све грађане у земљи. Криза успорава и смањује производњу, продају и инвестиције, доводи до отпуштања запослених и пораста незапослености, смањује бруто друштвени производ (БДП), стандард и квалитет живота.

Како настају кризе? Трагање за остварењем што већег профита водило је широком деловању берзанских и тржишних шпекулација. Који је био проблем? Врло једноставан. Допуштањем да се откачи спирала задуживања покренут је процес немогућности наплате дугова.

Економске теорије које су имале одлучујући утицај на савремене привредне системе и решавање криза су кејнзијанска и неолиберална теорија. Кључна разлика између ове две теорије јесте разлика у значају и улози фискалне и монетарне политике. Остале теорије или се развијају

у правцу кејнзијанизма или се држе правца неолиберала, а међу њима има и оних који покушавају да помире ова два главна теоријска концепта, или су то специфичне економске теорије, аутоктоне, засноване на психолошким и другим критеријумима. Анализирајући узорке кризе и недостатке тржишта, и како да се отклоне, истовремено, и кејнзијанци и неолиберали показали су како криза може и да се изазове.

Када је либерални капитализам запао у тешкоће и настала Велика економска криза 1929-33. године настала је кејнзијанска теорија или доктрина фискалне експанзије, названа по њеном творцу, економисти Џону Мајнарду Кејнзу (John Maynard Keynes), који је померио клатно привредног система ка већој улози државе у привреди, и остао упамћен по изјави: „Дуг рок не постоји. На дуги рок сви смо мртви.” Кејнз се залагао за развој јавних потреба ради остваривања економски стабилног друштва и развоја, што иде у правцу социјалдемократије. Тржишни капитализам по налазима Кејнза није у стању да обезбеди одржив развој и потребан ниво инвестиција за пуну запосленост. Зато је неопходна интервенција државе да би се обезбедила тражња на одговарајућем нивоу заједно са приватним сектором, који то сам не може. Кејнз не негира тржиште и улогу тржишних снага у развоју привреде али оспорава аутоматизам у њиховом дејству и уводи корективне факторе у тржишни систем, а то је интервенција државе. Тиме држава постаје део тржишта или систем који мора да му се стално прилагођава и да га непрестано усмерава и контролише. По кејнзијанцима узрок Велике економске кризе 1929-33. године није недостатак тражње, већ недостатак новца или ликвидности.

Након Другог светског рада, нарочито у развијеним капиталистичким државама, интервенцијом државе долази до пораста буџета и буџетског дефицита, пораста јавних зајмова, а средстава приватног сектора за инвестирање су мања. Посебан проблем била је инфлација и повећање учешћа јавне потрошње у БДП што се правдало повећањем јавних расхода. Стални раст јавних расхода и инфлација уносили су тржишне поремећаје и умањивали ефикасност привреде (Friedman, 1973: 226-229). У мери у којој је производи, држава, мешајући се у привредне законитости оптерећивала је капиталистички свет све до 1980. година прошлог века када се у решавању проблема инфлације почињу примењивати мере неолибералне теорије Чикашке школе предвођене Милтоном Фридманом (Milton Friedman), које поново клатно привредног система померају ка тржишту, односно залажу се за мању улогу државе. Проблем инфлације од којег је патила светска економија после

Велике економске кризе решен је применом неолибералне теорије или теорије монетариста.

Капитализам је утемељен на теорији либералног капитализма а све касније теорије су његова надоградња које су понудиле решења за недостатке који се јављају у деловању државе или тржишта и решења на нове изазове које капитализам мора да решава. Кејнз није одбацио поставке либералног капитализма, као што ни Милтон Фридман није одбацио кејнзијанизам. Све ове теорије уграђене су у здање савременог капитализма. Оно око чега се споре ове теорије је улога државе у привреди, односно који је оптималан однос између државе и тржишта да би привредни систем обезбедио одржив и стабилан економски развој без криза. Овај спор није завршен и дошао је до изражаја и данас у Светској економској кризи.

Неолиберали штите законе тржишта, сматрају да је свака интервенција државе у привреди, осим регулативне, штетна. Они се истовремено залажу за јефтину и рационалну државу, за чврсто буџетско финансирање и системско усмеравање према интересима капитала. Према Фридману, монетарна политика је пресуднија од фискалне, јер до повећања привредних активности може да дође и штампањем новца којим се подстиче тражња. Монетарна политика, чији је главни циљ стабилност цена и смањење улоге државе би требало да обезбеди простор за веће деловање тржишта и смањење инфлације.

У првим реаговањима на Светску економску кризу насталу 2008. године, углавном се говорило о недостацима либералног тржишта а не о недостацима државе у њеној улози у регулативи и контроли тржишта. Тржиште није тако либерално како се, када је избила криза о томе расправљало и не може да буде главни узрок кризе. Држава не само регулативом, већ и економско - финансијским мерама утиче на тржишне токове. Централне банке врше монетарну контролу, располажу инструментима контроле ризика, контролише количину новца а тиме и ликвидност. Држава је од тржишта преузела и добар део управљања каматом преко референтне каматне стопе, коју користи као фактор утицаја на понуду и тражњу новца и капитала на финансијском тржишту и као фактор подстицаја инвестиција и запослености. Према томе, држава је имала могућности да кризу спречи али то није учинила. Према мишљењу нобеловца за економију, Џозефа Штиглица (Joseph Stiglitz), професора америчког универзитета Колумбија, узрок кризе лежи у беспризорној примени неолибералне економске политике. Штиглиц указује да „свет није саздан на постулату да се тржиште регулише само по себи, како тврде присталице неолибералне економске политике. Тржиште нас

није припремило на снажан раст цена нафте и хране, који нису пример слободног тржишта, а јесу део проблема”.

Образац настанка криза и узроци Светске економске кризе

Неколико финансијских криза извршиле су удар на светску економију од 1990-тих година до садашње кризе. Мањег обима кризе које су претходиле Светској економској кризи, насталој 2008. године, имале су идентичан образац настанка с тим да су то биле и остале локалне или регионалне кризе, пошто су захватале једну или мањи број држава и нису се прошириле на остали део света, што данас није случај. Светска економска криза, настала у САД, постала је светска јер се брзо пренела на остатак света јер је америчка привреда највећа у свету и уско је повезана са свим светским тржиштима. Учешће САД у светској трговини је 15,2 процента, а у светском бруто друштвеном производу (БДП) је 22,3 процента, тако да је дубока глобализација финансија и трговине проузроковала да се криза рашири брже него у прошлости. Упоређујући те претходне кризе од 1990-тих година са садашњом светском економском кризом, разлика јесте у погледу обима кризе и величине земље, али образац настанка је идентичан и у основи почиње од стања привредног успона – бума а завршава се са сломом, односно падом привредних активности (Jonung, 2009: 8).

Привредни просперитет обично је почињао са експанзивном монетарном политиком, ниским каматним стопама и рапидним растом кредита, што је погодновало привредном расту. Повећање кредита у банкама каналисало се у тржишну имовину, нарочито у непокретности и хартије од вредности. Међутим, услед раста тржишних цена непокретности долазило је до застоја у отплати кредита што је био први знак упозорења, те је након високог раста привредних активности почињало успоравање. Ситуација на тржишту се мењала тако што је после оптимизма у привредном буму наступила неликвидност. Каматне стопе почеле су нагло да расту, вредност непокретности да пада. Губици су утицали на смањење потрошње и инвестиција уз повећање незапослености, док су јавна потрошња и буџетски дефицит драматично расли. Привреда је у датим околностима падала у дубоку депресију. У тој етапи, влада је убризгавала капитал у банке и предузимала друге мере да сачува финансијски сектор. Описани сценарио био је образац неколико криза од 1991. године: у Шведској, Норвешкој и Финској (1991), Мексику и Бразилу (1994), Јапану, Тајланду, Индонезији и Јужној Кореји (1997), Русији (1998), Турској (2000), Аргентини (2001), и Светске еко-

номске кризе, која је настала у САД 2007. године и добила светске раз-
мере 2008.

Исти образац настанка кризе од 1990-тих година па надаље, поно-
вио се у неочекиваном обиму у САД. За Велику економску кризу 1929-
33. године, као и за данашњу светску економску кризу, карактеристично
је да су јој претходиле рецесија и берзанске шпекулације. Као и данас,
интензитет кризе је био снажан а на јачину кризног удара утицало је и
то што је криза избила у САД која је највећа економска сила света, са
којом су више или мање повезане све земље света. Експанзија позајм-
љивања створена је у сектору стамбене изградње. Добит је била прете-
рана услед раста кредита и огромне задужености, што је коначно и до-
вело до инсолвентности и панике када су цене непокретности престале
да расту и модел заснован на рефинансирању сломљен 2007. године.
Привредни процват преокренуо се са контракцијом кредита у крах и
рапидно се проширио на остатак света 2008. године.

Тешкоће у отплати огромног броја кредита проузроковале су не-
ликвидност финансијског сектора у САД у лето 2007. године, што је
изазвало недостатак готовог новца и колапс инвестиција на финансиј-
ском тржишту. Финансијска криза у САД достигла је светске размере.
Финансијски систем био је рањив услед високе задужености, а нарочито
услед великих проблема у вези са хипотекарним кредитима са ниским
каматним стопама што је подстицало задуживање те се често наводи као
главни узрок кризе. Тржишна економија нужно подразумева ци-
кличност, а на регулаторним и надзорним органима је да је прате и кон-
тролишу.

Према томе, држава је имала могућности да кризу спречи али то
није учинила. Америчка управа федералних резерви (ФЕД) располаже
изванредном информатичком технологијом тако да је благовремено
имала на располагању све информације, укључујући и будуће процене,
о томе шта се дешава на берзама. Очигледно је да се ради о недостацима
у домену монетарне контроле државе а не тржишта. Зато је за настану
кризу 2008. године одговоран ФЕД, с тим што остаје отворено питање
да ли је криза настала зато што је емитована недовољна количина новца
у доларима или је недовољна количина новца настала зато што је новац
негде нестao, што би могло да се повеже са великим буџетским дефици-
том у САД и издацима за рат у Ираку.

Глобално финансијско тржиште толико је испреплетано и инте-
грисано да се криза путем трговинских и финансијских канала брзо
пренела на друге континенте, првенствено на Европу (Wehinger, 2008:
4). На јачину кризног удара сигурни је утицало и то што је криза избила

у држави која је највећа економска сила света са којом су више или мање повезане све земље света. Многе финансијске институције у свету, укључујући и велике европске банке, ради стицања добрих зарада, улагале су новац у америчко хипотекарно тржиште. Највеће европске банке биле су принуђене да отпишу новчане износе у милијардама због немогућности наплате одобрених хипотекарних кредита.

Криза је почела у финансијском сектору, али се кредитни шок брзо пренео и у сектор реалне економије и у све сегменте друштва. Успоравање глобалног економског раста настављено је и траје и данас.

Државна интервенција у решавању светске економске кризе

Јака и снажна интервенција државе повратила је ликвидност финансијских тржишта и *de facto* успешно ограничила панику, али је било потребно да финансијске институције функционишу са мањим задужењем и да исправе њихове билансне недостатке због непокривености извора средстава. То је захтевало докапитализацију финансијских институција од стране државе, тј. директно укључивање државног капитала или давање зајма најугроженијим институцијама или откуп проблематичне имовине. У неким земљама докапитализација финансијских институција подразумевала је национализацију банака, попут Велике Британије, Немачке, Аустрије, Италије, Холандије, Исланда, Швајцарске (Schmidt - Hebbel, 2009: 7-10). Обезбеђење ликвидности краткорочно је ублажило кризу али није утицало на економски опоравак те се криза продужила, и од финансијске прерасла у економску, односно у друштвену захватајући све сегменте друштва.

Покушаји да се криза реши сама од себе и да се препусти тржишном механизму, били би катастрофални. Како монетарне мере нису биле довољне да зауставе кризу, другог избора и није било, тако да је државна интервенција у решавању кризе имала доминантну улогу. Једино је држава имала капацитете да интервенише са обимом средстава неопходним у савлађивању кризе, јер приватни сектор није био у стању да у кратком року делује са задовољавајућим ефектом.

У плановима опоравка већине земаља доминирале су фискалне мере које стимулишу тражњу, запосленост и економски раст, попут инвестиција у инфраструктуру, и давања зајмова за развој малих и средњих предузећа, одобравања инвестиционих олакшица, давања потрошачких кредита грађанима и кредита предузећима, повећања социјалних накнада за одређене категорије становника, финансијске помоћи за

незапослене и сиромашна домаћинства. Осим тога, ту су и издвајања средстава за истраживања, технолошке пројекте и образовање, који у суштини одређују правце будућег развоја.

Култура и тржиште

Задатак савремене културне политике увек је био да, пре свега, обезбеди финансијску подршку институцијама као што су музеји, галерије, позоришта, идр., да брине о уметности и о културној баштини с тим што је основни предуслов за успешно вођење културне политике постало подједнако важно познавање и економије и културних вредности (Trozbi, 2012: 108-127). Нарочито је у прошлом веку дошло до пораста интересовања за креативне индустрије због њиховог утицаја на економску динамичност, што је утицало и на улогу културне политике.

Култура је такође постала део тржишног механизма деловања тако да је дошло до релативизације и растегљивости појма култура, до извесног поистовећења света културе са светом потрошње. Grosso modo, тржишни механизам деловања инкорпориран у култури довео је до економског поимања вредности у културу. У култури се данас увек помињу новац, буџети, фондови, средства, зараде, исплативост пројеката, инвестиције, финансијска самоодрживост и сл. Тржишна идеологија створила је потрошачки менталитет, а вредност је сведена на оно што се може у смислу добити остварити. Култура као израз човековог стваралаштва у свом развоју није ишла у правцу да мења свет, већ да профитира, као, уосталом, и све друге делатности.

Схватања о култури и њеној улози у друштву су различита, полазећи од изједначавања културе са развојем цивилизације, до схватања појма културе у признавању и препознавању културног диверзитета, да не постоји једна већ мноштво култура, које се изражавају у језицима, традицијама и обичајима различитих заједница. Но, без обзира на разлике у схватању појма културе и њеној улози, данас се још увек западни културни модел представља не само као један од постојећих културних модела, већ као доминантан.

Закони тржишта у култури допринели су извесном поништавању културе. Похлепа за стицањем што већег профита означава жеђ за све већим поседовањем, уз безобзирност према другима, па чак и на њихову штету. Дакле, првенствено се тежи према материјалним добрима, богатству и новцу, тако да је у идеји новог културног модела видљив пад културе (Николић, 2011: 49-64). С друге стране, несумњиво је да је кул-

тура једна од најбитнијих карактеристика људског деловања и друштва уопште. Основни смисао културе састоји се у томе да олакша одржање, продужење и напредак људског друштва. Међутим, у ери масовне потрошње, масовне комуникације и културе, обележеној опадањем или несатанком великих идеја и идеологија, десио се губитак вредносне и општееовечанске димензије културе (Миливојевић, 2012: 28-31).

Јосип Ратцингер (Joseph Ratzinger - Benedikt XVI.) у књизи Кршћанство и криза култура истиче сукоб цивилизација и култура, и да се у Еуроџи и уопште на Западу развила култура која је радикална контрадикиција не само хришћанству, него уопште религијским традицијама еовечанства (Ratzinger, 2008; 220).

Свођењем значења културе у тржишне оквире и маргинализацијом њене вредносне компоненте, потврђује се и криза и очигледно је да постоји контраст између развоја културе и цивилизације (Velkley, 2002: 11–30). У часу пораста разних екстремизама, варварстава, ратова, дивљања крупног капитала, јаза између пауперизоване већине и неодговорне мањине ултрабогаташа, уништавања екосистема, заборавља се да демократија почива на развоју културе, да без културе нема ни демократије, тако да *de facto* данас суштински демократија постоји само формално и декларативно. Зато није ни чудо што су економска, социјална и културна права систематски занемаривана, пре свега јер се сматрало да она стварно не могу ништа значајно понудити свету испуњеном великим сиромаштвом и неједнакошћу. Имајући у виду посебно право на храну, дом и здравствену заштиту, подаци делују доиста застрашујуће. Данас је у свету готово милијарду људи на ивици глади, а сваке године десет милиона људи умире због глади. У земљама у развоју, неисхрањеност и болести због глади сваке су године узрок смрти шест милиона деце. У тим земљама око милијарду људи нема приступ до сигурне и здраве воде. Процењује се да би трошкови који би осигурали чисту питку воду свима на свету износили око 10 милијарди долара, а елиминација глади око 19 милијарди. Наспрам тих чињеница су подаци да 500 најбогатијих људи на свету имају већи приход заједно него ли 500 милиона људи. Само у САД на луксузна крстарења потроши се годишње 14 милијарди долара, а на *make-up* око 18 милијарду (Bilchitz, 2007: 168). Многе статистике више него пластично описују распоне у животу у којем једни једва преживљавају док други уживају беспримерни луксуз. Зато економске кризе дискредитују западну културу и морални су пораз западне цивилизације (Арсенијевић, 2011: 93-122).

Да ли је криза доказ пресудног критичног периода у животу западне цивилизације, крај ере либералног капитализма? Питање је како ће

култура са свим њеним вредносним утицајима преживети у овом прелазном периоду и да ли култура има било какву улогу у овим историјским трансформацијама ако се култура разуме као историјска и динамичка, дакле, развојна категорија која треба да се изучава с обзиром на временске и просторне промене.

Уколико се из појма културе искључују сви они процеси и творевине који немају за циљ или не доприносе да се истиче улога свесног рада за културни развој човечанства и стварање повољнијих услова за живот, то питање се не тиче само стања у кризи, већ и будућих трендова. Какве промене ће бити и шта ће бити дефинитивно измењено у култури: у њеној улози и манифестацији? Које су импликације у приоритетима културне политике, и у индивидуалним деловањима у културном животу? Шта оснажити, а шта заборавити, шта изменити у културним активностима? За шта, и против којих вредности се расправљамо? Који аргументи губе значај и чиме ће бити замењени?

О улози културе – проблем јесте у култури

Економске кризе су саставни део капиталистичког поретка јер произилазе из саме логике система, односно из неравнотеже између понуде и потражње. Управо у овом контексту, Жан Пјер Деруа истиче да културни радници не могу бити посматрачи јер и они имају одговорност у настанку кризе. Као што су друштвени покрети широм света прокламовали идеале солидарности, једнакости и директне демократије, Деруа позива на удруживање, колаборацију у култури и интерактивну партиципацију. Деруа је заговорник културне демократије, под којом не подразумева само приступачнију културу нити њену промоцију међу широком публиком, већ начело интерактивне партиципације. Људи нису и не треба да буду пасивни конзументи културе. За кооперацију и интерактивну партиципацију потребне су нам вештине новог, перспективног и комплексног менаџмента у култури, али, пре свега, свест о другом и другачијем и „ментална флексибилност”.

Последњих година је на подручју Европе препознат велики допринос културе у укупном економском развоју. Културни производи и услуге имају свој удео у БДП, а креативни сектор ствара радна места. Деруа скреће пажњу на опасности од инструментализације културе, јер, како наводи, култура не служи само економском развоју, већ доприноси целокупном друштву. Кључни проблеми у домену културе везани су за актуелне културне политике. Менталитет културних радника подразу-

мева стално негодовање и мољење за буџет, уместо да се запослени у култури окрену изналажењу креативних решења. Зато је економска криза прилика за постулирање нове логике у области културе, а предуслов за то јесте афирмисање сарадње у култури. Дерау верује у логику повезивања, умрежавања, било на нивоу формирања регионалних, националних, локалних платформи, или кроз организовање семинара, тренинга и слично.

Културе су једнако предодређене за промену као и за отпор према њој. Културолошка промена може бити узрокована околином, иновацијама и другим унутрашњим утицајима, те додиривањем са другим културама. Нека открића која су утицала на западну културу у 20. веку укључивали су пилулу за контролу рађања, телевизију и интернет.

Историја показује да се с временом увек појављује демократија и наше читаво поимање друштва заправо представља кретање напред према демократији која је крајњи друштвени циљ. Проблем није технолошке природе, то нису велике количине угљен-диоксида, глобално загревање, отпад, то су све симптоми проблема. Проблем је у нашем начину размишљања. У суштини, проблем јесте у култури. Зато мере које државе предузимају имају историјски карактер, јер означавају пут будућег светског друштвеног система (Хрустић, 2009: 141.152).

Закључак

Мере за обнављање економског раста су есенцијалне, пошто јесу одговор на питање шта је заправо будући циљ развоја, да ли су то циљеви економског благостања људи, запосленост, заштита животне средине и побољшање образовне структуре и нивоа културе становништва у сусрету са новим технолошким изазовима. Зато у привредно развијеним земљама планови опоравка од кризе *in согрге* чинили структурне реформе које воде ка привредном расту. Инвестирање у истраживања, предузетништво, образовање и културу, инфраструктуру и енергетику имају вишеструки позитиван ефекат на одржање и јачање конкурентности.

Конкурентску предност у будућем економском развоју одређиваће првенствено знање и технолошки напредак. Неприлагођене земље у условима глобализације ће бити оне које развојно, технолошки и културолошки заостају, или које немају стратегију развоја и социјалну кохезију, поготово оне које недовољно улажу у образовање и културу.

Према томе, излазак из кризе није само решавање питања неликвидности, него је и стварање услова за одржив будући свеобухватан развој.

Разумевање узрока кризе био је предуслов за предузимање ефективних мера кроз планове опоравка у многим земљама. Свет се данас суочава са краткорочним и дугорочним изазовима који опредељују даље правце развоја. Нова економска карта света показује диференциране потенцијале раста и могућности за одржив ниво културе. С једне стране, људи су међусобно све ближи у простору и времену, а, с друге стране, све више удаљени са даљим растом неједнакости.

Литература:

1. Arsenijević, N. Jelena (2011). «O varvarima u doba (post)kolonijalizma», u zborniku: *Društvene krize i (srpska) književnost i kultura*. Urednici Dragan Bošković i Maja Andelković. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. 93-122.
2. „Banks to resist push for casting spotlight on finance systems (2009). When it comes to transparency, the world's bankers won't surrender without a fight”, By Simon Kennedy and Matthew Benjamin. Bloomberg News. Internet: <http://seattletimes.nwsources.com/html/business/technology>. 21.03.2009.
3. Bilchitz, David (2007). *Poverty and Fundamental Rights – The Justification and Enforcement of Socio-Economic rights*. Oxford University Press.
4. „Economic storms. Weathering the credit crunch”. *European Economy News*. (N° 12. January 2009). Magazine of the Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Brussels: European Commission.
5. Friedman, Milton (1973). *Teorija novca i monetarna politika*. Beograd: Rad.
6. Friedman, Milton (1997). *Kapitalizam i sloboda*. Beograd: Global book.
7. Hartmann, Thom (2011). *Prag- kriza zapadne kulture*. Čakovec: Dvostruka duga d.o.o..
8. Hrustić, Hasiba (2009). *Svetska finansijska kriza i državna intervencija u odabranim zemljama*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
9. Inkei, Péter (2010). The effects of the economic crisis on culture. The Budapest Observatory. Culture Watch Europe conference 6-7 September 2010. „Culture and the Policies of Change”. Brussels: EESC Headquarters, Council of Europe.
10. Jonung, Lars (2009). „The financial crisis of today: a rerun of the past?”. *European Economy News* (N° 12, January 2009). Magazine of the Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Brussels: European Commission.
11. Kejnž, M. Džon (1956). Beograd: Kultura.
12. Milojević, Milena (2012). O ulozi kulture i mogućnostima prevazilaženja krize. Centar za istraživanje kreativne ekonomije. 29. oktobra 2012. Asocijacija Marsel Ikter za kulturnu demokratiju je u organizaciji kancelarije Tačka kulturnog kontakta u Beogradu, održala 25. oktobra 2012. godine predavanja na temu „Uloga kulture u doba krize”.

13. Internet: <http://www.madmarx.rs/2012-10-29/O-ulozi-kulture-i-mogucnostima-prevazilazenja-krize>
14. Milivojević, Tatjana (2012). *Kultura i sreća*. Kultura, br. 137. Beograd: Zavod za razvoj kulture.
15. Moldoveanu, Maria, Valeriu Ioan-Franc (2011). The Impact of The Economic Crisis on Culture. *Review of 18 General Management* (Volume 14. Issue 2. 2011). 15-35.
16. Nikolić, V. Časlav (2011). «Kulturni identitet i politička strategija: Književnost u doba krize», u zborniku: Društvene krize i (srpska) književnost i kultura. *Urednici* Dragan Bošković i Maja Anđelković. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. 49-64.
17. Ratzinger, Joseph (2008). *Kršćanstvo i kriza kultura*. Split: Biblioteka FIDES 38. Verbum.
18. „Rescue packages: what governments have offered (2009). Following are the latest measures taken by governments to limit damage from the global financial crisis. Following are the latest measures taken by governments to limit damage from the global financial crisis” (22.02.2009). Telegraph. Internet.
19. <http://www.telegraph.co.uk/finance/3229434/Rescue-packages-what-governments-have-offered-financial-crisis.html>
20. „Rescue plan for UK banks unveiled”. *BBC News*. 8 October 2008. Internet: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7658277.stm>; „RESCUE PACKAGE APPROVED”
21. (10/20/2008).
22. Schmidt-Hebbel, Klaus (2009). OECD Global Economic Outlook for 2009. *World Trade Magazine*. February 2, 2009. Internet: http://www.worldtrademag.com/CDA/Articles/Column/BNP_GUID_9-5-
23. Trozbi, Dejvid (2012). *Ekonomika kulturne politike*. Beograd: Clio.
24. Velkley, Richard (2002). „The Tension in the Beautiful: On Culture and Civilization in Rousseau and German Philosophy”. *Being after Rousseau: Philosophy and Culture in Question*. The University of Chicago Press.
25. Wehinger, Gert (2008). „Lessons from the Financial Market Turmoil: Challenges ahead for the Financial Industry and Policy Makers”. *Financial Market Trends*. OECD. 4.
26. *World Economic and Financial Surveys* (April 2009). *Crisis and Recovery*. Summary version. IMF.

THE WORLD ECONOMIC CRISIS INFLUENCE ON CULTURE

Summary: Economic crisis been numerical et capitalism in term its arrival toward and at all stages of its development. Market economy is risk per se, so that risk is immanent in market, and its middle name.

At the first response in global economic crisis mainly was speaking about failings of liberal market, not about state imperfections and its role in market control. However, market is not so liberal how itself, when is arised crisis herein debated and not the main cause of crisis. State not only with regulations, already and with economic measures has influence in market flow, and the regulatory failures caused this unprecedented global economic crisis.

In regard that market mechanism operate in culture as far as relativism become the idea of culture, as far as identify culture with consumption with economic standpoint of value at culture. Culture as expression of human creativity in its development not trend to change the world, already yes itself to profit, as all other activity. This study attempt to extricate the relationship between economic crisis and culture, and their dependence. The understanding of the relationship between economic culture and crisis will assist in the fashioning of decisions that affects these areas.

Effort for restoration economic growth are essential, since are reply in query what is in fact the future development target, wether are that goals of economic welfare, employment, environment protection and improvement educational structure and the cultural level of population at meeting with new technological challenge. Therefore the economic recovery plans of developed countries in corpore contain structural reform what guide toward economic growth. Investment at research, education and culture, infrastructure and energetics there are multiple positive effect maintaining and strenghtening concurrency.

Competative advantage at future in development, knowledge and technological progress primarily to mark out. Maladjusted countries under globalization conditions would be whoso evolucionally, technological and cultural to fall behind or what have not a development strategy and social cohesion, particularly insufficient to invest at education and culture.

Accordingly, the crisis issuing not but solution of non-liquidity, than is and creation condition for tenable future comprehensive development.

Appreciation cause crisis was prerequisite for acceptance effective measure through recovery prospect at many countries. The world today faces both short-term and long-term challenges with define farther development directions. New economic card point out different growth potential and possibility for sustained cultural level . On the one side, people are mutual all near spatial and times, and, again, more and more remote with further growth inequality.

Key words: economic crisis, culture, market, education, economic growth

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 305-055.1:316.7
Монографска студија
Примљен: 21.04.2014
Одобрен: 11.05.2014

МАСКУЛИНИТЕТ И ЗАЈЕДНИЦА У ПОПУЛАРНОЈ КУЛТУРИ: БОРИЛАЧКИ КЛУБ**

Сажетак: Отуђење личности и потрага за заједницом централни је мотив целокупне модерне културе, коју друштвене науке виде као стање друштвених односа које се одликује ниским степеном интеграције или заједничких вредности а високог степена удаљености или изолације између индивидуа и групе људи неког друштва), а култура описује кроз разна стања беспомоћности, бесмислености, беспоретка (аномије), самоотуђења и менталних сметњи. Рад проучава представе покушаја превазилажења отуђености и стварања заједнице из перспективе савременог маскулинитета какав је приказан у књизи Чака Палахњука „Борилачки клуб” коју је филмски приказао режисер Дејвид Финчер. У раду се анализирају представе мушкости и заједнице у „Борилачком клубу”, њихови идејни и филозофски узор, али концепти према којима се супротстављају, пре свега они модерно конзумеристички, и даје критички осврт на алтернативе које ове представе нуде.

Кључне речи: популарна култура, маскулинитет, заједница, конзумеризам, отуђење, друштвене алтернативе

Тематика отуђења личности и потрага за заједницом централни је мотив целокупне модерне културе. Оно што друштвене науке виде као „стање друштвених односа које се одликује ниским степеном интеграције или заједничких вредности а високог степена удаљености или изо-

* romero@eunet.rs

** Овај рад је урађен у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за науку и технолошки развој Р. Србије

лације између појединаца, односно индивидуа и групе људи неког друштва” (Ankony Robert, Kelly Thomas, 1999: 120-32), култура описује кроз разна стања беспомоћности, бесмислености, беспоретка (аномије), самоотуђења и менталних сметњи што воде пут разних облика онеспособљености. Још од Шекспировог Хамлета као прве представе модерне отуђености, преко Мелвиловог Бартелблаја (Melville, 1853), „Записа из подземља” Достојевског, Џојсових „Даблинаца”, Камијевог „Сизифа” и Странца” па све до Селинцеровог „Ловца у ражи”, Бектовог „Годоа” или Велшовог „Треинспотинга” она се према отуђењу односи тројако: слика, са једне стране, мање или више успешне портрете модерне људске отуђености, и, насупрот томе, имагинацијом производи личне и колективне примере и њихова усмерења за превазилажење отуђеног људског стања или, пак, обезбеђује ескапистички простор људској машти за бег од „отуђене” стварности. Тражећи излазну стратегију противпостављену отуђењу, култура се преплиће не само са психотерапијом већ и са друштвеном теоријом (Маркс, Зимел, Тенис, Рисман) и критиком (Канети, Ортега и Гасет, Леш), али и идеологијом (радикални покрети левице и деснице 20. века). (Пост)модерни друштвени покрети подједнако црпе своје идеје и инспирације из свих ових извора.

Крај 20. века и сам почетак 21. века протекао је у тријумфу рециклираног либерализма праћеног правом експлозијом конзумеризма и, следствено томе, драматичног повећања отуђења у свим замисливим облицима. Међутим, постмодерна култура (уосталом, као ни теоријска мисао нити друштвени активизам) нису се одмакли ни за цели корак од портретисања драстично погоршаног личног и друштвеног стања на прелазу миленијума: о сувислим и свежим алтернативама нема ни речи. И док су се наука и активизам, по правилу, копрцали у плићак политичке коректности и поткултурних (најчешће обојеног анти / алтерглобализмом) видова протеста (Негријево и Хартово „мноштво” (Hart Michael, Negri Antonio, 2005); Агамбенове „избеглице” (Agamben Giorgio, 1995), Нансијев „плурализам” (Nancy Jean-Luc, 2000) итд) културна продукција, од нивоа безначајног до најупечатљивијих остварења, лутала је између сурових описа радикалног отуђења са комбиновањем и рециклирањем ранијих модерних израза отпора корпоративном, козумеристичком друштву које се налазило на свом историјском врхунцу, али и колебања да ли и на који начин пружити му отпор, потражити излаз ... „Матрикс”, „Остављени иза”, „Досије Икс” - у свима њима виде се „теме изневерених нада везаних за просветитељски прогрес, застрањење представничке демократије у односу на традицију цивилног хуманизма, и изневеравање (или губитак) чврсто укотвљеног индивидуалног сопс-

тва способног за несервилну (слободну) егзистенцију” (Shuck Glenn, Stroup John, 2007: 117), али и понављање ранијих формула отпора са честом исказаним убеђењем о безизлазности из датог стања. Од „Борилачког клуба” нема бољег примера у прилог реченом.

Борбена терапија и њена медијска рецепција

„Борилачки клуб” је култни роман америчког писца Чака Палах-њука из 1996. године који је, три године касније, доживео спектакуларну филмску обраду у холивудском блокбастеру са Едвардом Нортонем и Бредом Питом у главним улогама. Познати глумци и врхунска Финчерова редитељска егзекуција донели су велику славу приповедачу али и у доброј мери ублажили радикалну оштрицу завршетка романа о герилским видовима постмодерног отпора друштву komodитета у правцу маркетиншке (полу)глорификације личних и друштвених исцашења.

Прича прати искуство безименог наратора (у роману сам себи узима име Џо, у филму Џек)¹, корпоративног службеника потонулог у отуђење смештено унутар зачараног круга пословних обавеза и брендираног конзумеризма. Све то на радохоличару оставља траг у виду несанице. Подстакнут опаском лекара да несаница не узрокује знатнију патњу, „Џек”, премда медицински здрав, постаје ноћни „туриста” - посетилац група за подршку тешко оболелим од разних видова канцера. На тај начин он се (под такође измишљеним именом Корнелијус), уживљава у улогу унесрећених, стиче могућност да на површину изнесе своја потиснута осећања, као и да, заузврат, добије толико жељено признање и саосећање. Оваква превара постаје његов начин да се емотивно „напуни” и привремено победи несаницу. Цела игра траје док на сесије не почне да долази упадљива женска особа, Марија Сингер. Она не само да му одвлачи пажњу, већ, примећује, чини исто што и он – симулира улогу болесника зарад психолошке компензације. У том периоду, на рутинском службеном путу, наратор упознаје мистериозног човека, продавца сапуна, Тајера Дардена. Он је све оно што главни протагониста није: згодан и самоуверен, агресиван и харизматичан, снажан и неконформиста, нека врста особењака и проповедника пост-ничеанске филозофије витализма смештеног унутар нихилистичке „генерације Икс” који прак-

¹ Наратор приче је анониман, а своје име узима оног тренутка када, читајући чланак у Reader's Digest о функцији појединих људских телесних органа, наилази на пример именовања у првом лицу („Ја сам Џекова простата” нпр.) и на основу тог примера почиње да се именује. У Палахњуковом роману ситуација је иста, с тиме што се користи име Џо.

тикује све оно што проповеда. Након несреће у којој му је изгорео стан, наратор је принуђен да се привремено пресели код мистериозног Дардена што обитава у сквотовима у девастираној индустријској зони града. Пост-апокалиптични миље у којем бораве два случајна познаника убрзо ће их приближити, а расправа о злоделима конзумеризма навешће их на песничење из којег ће се изродити радикални вид психотерапијског ослобођења од њених окова, у стварање тајног, мушког „Борилачког клуба”. У њему ће отуђене особе, кроз искуство бола, покушати да се поврате осећај непосредне стварности и мушке виталности. „Борилачки клубови” брзо ће изникнути у спонтани поткултурни, тајни покрет, у мрежу бораца за чијег ће се гуруа наметнути Тајлер Дарден са својим пратиоцем. Уобличавање антиконзумеристичког „мушког братства” Дарден ће убрзо вешто преусмерити у правцу субверзивног покрета усмереног против корпоративних институција. Дрилујући одабране чланове „Борилачког клуба” методама грубе дисциплине и култа самоодрицања, Дарден међу њима регрутује „свемирске мајмуне” - урбану герилу која са њим на челу планира и изводи читав низ субверзивних акција, од довитљивих мангуплука до правих диверзија. „Пројекат сакаћења” само је врхунац субверзије које прераста у терористичко подметање бомби из кућне радиности крај корпоративних кредитних седишта. Наратор („Џек”/”Џо”) схвата да су ствари отишле предалеко, да су и он и Марија (што, као Тајлерова љубавница, чини део емотивног троугла) угрожени плановима Дардена и његових следбеника, те покушава да их им стане на пут.

Сукоб са Дарденом доводи до његовог исчезавања из приповедачевог видокруга, а очајничка потрага за њим до драматичног обрта у финалу приче. Наратор почиње да схвата да је Дарден, заправо, он сам – тј. његов алтер его, идеализована пројекција његове имагинације. Откуцавање темпираних бомби подудариће се са сукобом унутар/између подељених личности. И док ће у филмској верзији нараторов покушај самоубиства довести до нестанка његовог хипертрофираног, идеализованог алтер ега, а подметнуте бомбе ипак детонирати у тренутку када за руку држи Марију Сингер у завршној филмској сцени која неодољиво подсећа на приказ од 11. септембра, Палахњукров литерарни предлогак имаће много двосмисленији завршетак. Он нимало не личи ни на крај, нити на нови, романтични почетак. Детонација бомби ће заказати (услед мешања парафина са експозивом у условима кућне радиности), а покушај нараторовог самоубиства биће такође неуспешан. Буђење из коме у психијатријској установи само ће представљати болно суочавање наратора са спознајом да није стигао на Небо, већ да је окружен болничким

особљем које не само да је и само сачињено од притајених припадника субверзивног „Пројекта сакаћење”, већ му они напомињу и да њихови планови чекају даљу реализацију „чим се Тајлер Дарден врати”.

Сам Палахњук је прилично лаконски оценио сопствени роман као нешто надограђену, „апдејтовану” верзију Фиццералдовог „Великог Гетсбија” о међуљудским односима захваћеним вртлозима отуђења. „То је била „апостолска” фикција – где преживели апостол прича причу о свом хероју. Постоје два човека и жена. И један човек, херој, је устрелен. У питању је класична, древна романа прилагођена да се носи са машинама за еспресо и кабловским програмом ЕСПН (Entertainment and Sports Programming Network)” (Del Gizo Suzanne, 2008: 69). Режиер филмске адаптације романа, Дејвид Финчер, потенцирао је, пак, психолошку димензију приче уз тврдње да је „Борилачки клуб” филм о одрастању и сазревању, попут филма „Дипломац” (1967), али за људе у тридесетим годинама живота. „Он описује наратора (што одабира „обично” име Џек) као просечног човека који се труди да ради све оно за шта је и како је учен не били се тако уклопио у свет, а који, нажалост, претвара у отуђено биће, такорећи у ствар” (Smith Gavin, 1999: 64). Како процес одрастања, уз све остало, подразумева и стварање идола, учитеља и „полубога” уз чију помоћ се крше сва правила којих се раније придржавало, након тога следи и нужно одрицање од њега, односно - његово уништење. Управо ово се и одвија у „Борилачком клубу”.

Сам филм (који је донео накнадну, огромну популарност до тада култном роману) је после премијере драстично поделио критичку јавност, не остављајући никог равнодушним. Роџер Еберт („Чикаго Сан Тајмс”) први је уочио да се иза приче не крије филозофија, већ, обратно, да се иза филозофске маске налази „узбудљива возња”, инстинктивна и опасна, тј. да и прича и филмска адаптација не играју на интелект, већ, пре свега, на нагоне (Ebert Roger, 1999). Дејвид Ансен („Newsweek”) описао је „Борилачки клуб” као дивљу смешу бриљантне технике, дечачког филозофирања, разорне сатире и чулне пренатрпаности уз, нажалост, претенциозни крај (Ansen David, 1999). Специјализовани „Тотал филм” прогласио је „Борилачки клуб” најбољим остварењем нашег доба, док је Џенет Маслин („Њујорк Тајмс”) уочила да прича носи важну поруку о стању савремене мушкости, те да се, ако се не посматра пажљивије, она може погрешно разумети као промовисање нихилистичког насиља (Maslin Janet, 1999).

„Борилачки клуб” је изазвао и огорчене нападе: Марк Петус сматрао је да је Палахњук роман потпуно омануо у својој побуни против козумеристичког друштва јер изазов упућен њему само репродукује

моделе и вредности система (Pettus Mark, 2000: 111-127). Хенри Жиру је „Борилачки клуб” називао „моралним банкротом” и „политички реакционарним филмом” што кроз представе борбе, мушкости и родних стереотипа, далеко више од критике насиља те индивидуалне и колективне патологије што чини део савременог америчког пејзажа заправо прославља „паравојне” и „протофашистичке” видове поткултуре где су уочљиве изразито мизогине представе жене, као и глорификација насилничке, хипер-мишићаве „културе ратника” (Giroux, Henry, 2001: 1-31). Жиру се сложио са Петусом о наводно промашеним видовима алтернатива које „Борилачки клуб” нуди конзумеристичком друштву, уз напомене како су, заправо, његове визије ослобођења и политике која се ослањају на „сексистичке хијерархије” исте оне које проистичу директно из конзумеристичког друштва за кога тврде да га критикују. Најхистеријичнији је био Александар Вокер што је филм денунцирао као „претећи ривајвл нацизма” који некритички уздиже исте оне принципе који су некада подупирали политику фашизма (Giroux, Henry, 2001: 1-31).

Хоризонти мушког отпора

„Борилачки клуб” је веома брзо, уз велику популарност међу гледилаштвом, задобио и значајну критичку пажњу аналитичара културних феномена - од филозофа (Жижек (Zizek, Slavoj, 2003)) до културолога, односно заговорника родних студија (Gallagher, 2004: 161–171; Clark, 2002: 65–76). Сви они су уочили да је Палахњукова прича снажан генерацијски израз кризе остатака традиционалних концепата мушкости у постиндустријском друштву, као и покушај „крипто-конзервативног” (левичари би рекли чак и „реакционарног”) одговора на његову ослабљеност у консталацији функционисања касног капитализма. Другим речима, „Борилачки клуб” устремљен је ка „гуљењу” трошних наслага на фасади постмодерног конзумеристичког здања како би се покушало допрети и пронаћи дубоко закопано „сопство”.

То није нова тема модерне културе: још су „Записи из подземља” Достојевског на сличан начин третирали (прото)егизстенцијалистичке покушаје потраге (кроз сутерен обезчовеченог друштва) отуђеног појединца за дубљом основом свог „правог ја”. Сличан је и начин жељеног самоостварења: задобијање „грубе” мужевности кроз тренутно задовољство кога треба да пружи насиље, примање и наношење бола. Разлика је само у степену отуђења, у његовим појавним облицима и тежини последица. Док су ликови Достојевског били не само исчашени, већ су,

штавише, поносно, чак перверзно уживали у свему томе, Палахњук наратор пати од читавог низа душевних поремећаја: несанице, нарколепсије, социопатије, вишеструке поделе личности... За такве особе само намерно, (ауто)деструктив супростављање себе (као целине) свету (као целини) може да доведе до привременог психолошког побољшања, до осећаја „реинтеграције” са свим својим пратећим, скривеним душевним „пермутацијама”. „Борилачки клуб” описује управо овај вид протеста: излив остатака вирлног отпора који, кроз насилну егзалтацију, покушава да обнови простор активностима које су „чисто мушке” (не само у смислу радикалног искључења жена, већ у смислу да им је он тешко појмљив и још теже доступан), у којима се он афирмише мимо/без односа са женским.

Зашто? Сви токови озбиљне анализе указују да „Борилачки клуб” упира прстом на „структуралну феминизацију” мушке фигуре (пре свега, код припадника радничке класе) у савременом постиндустријском друштву. Политичка коректност, толеранција, све савремене „позитивна и пожељна” понашања која преферирају мимикрију и избегавање сваке директне конфронтације и ризик зарад индиректне, притајене тежње да се, кроз испуњавање неопходне „љубазне” сервилности, достигну и остваре сопствени циљеви и тако постане успешан (а без чвршћег вредносног обавезивања) - заправо су прикривени и идеологизовани дискурзивни образци истог друштвеног понашања које је пређашњу фигуру мушког „борца за парче хлеба за породицу” из прве половине 20. века поступно превело у попустљивог и омекшало, „службеника” постиндустријског друштва терцијалних услуга и „корисника” добара из широке конзумеристичке палете понуда. „Борилачки клуб”, грубо и отворено, показује слике прећутаних последице процеса постиндустријске/постмодерне феминизације. Прича врви од представа буквално феминизираних мушкараца (најочигледнији је пример Боб Полсон, који, због хемотерапије (услед рака тестиса) добија и женске груди), сензитивних „нових људи” какви су глорификовани током 90-тих година - меких и „кастрираних” туђаваца. Њих, како Палахњук заговара, тек „примална грубост” и насиље са пратећом боли - као антидот извештачености и декаденцији - могу пренути и преобратити у „чврсте људе”, у борце. У питању је заговарање ничеанског приступа „*Gelobt sei, was hart macht*,” (Ниче, 2011) као контратеже савременом васпитању препуном удољовања жеља и сталног попуштања мушкој деци која их чини размаженим, а кога, као „неауторитарно”, најчешће практикују веома посесивне модерне мајке. У условима бомбардовања свим замисливим конзумеристичким жељама (које је немогуће задовољити, тим више што

и оне привремено задовољене увек траже још), чине младиће неспособним за ношење са животним изазовима. То сматра не само Палахњук (код кога, несумњиво, постоји и присуство искривљујућег хомоеротичког женомрштва), већ и велико мноштво савремене „тихе већине” која је пригушена свакодневном полит-коректном медијском халабуком.

„Чак се и Монализа распада”

Какве су алтернативе? Палахњукново криптоничеанство и фигура Тајлера Дардена као плавокосог постмодерног „надочовека” - пројектоване идеализације свега онога што један „мали човек” није а жели да буде (политички некоретни мачо као „забрањено воће”) - један је од најспорнијих лајтмотива „Борилачког клуба”. Јер, надреална жудња за ревитализацијом мужевности смештена у клинч „ловачког-скупљачког” базичног активизма замишљено/умишљених „алфа мужјака” са савременим оштећењима/последикама модерности и девирилизацијом сувише је банална и ни избиза не досеже до централног проблема „људског стања” - контрадикције односа индивидуалне еманципације и жудње за „осуштињењем” - за испуњењем које би требало да потпомаже динамички и у исти час слободан развој људске природе. У временима када су људске природе сведене и сужене, а културни сурогати намењени за њихово преобликовање такође их представљају пуким „културним конструктима”², ситуација је бескрајно замршена: њу је тешко појмовно артикулисати, јер је данас претежно изгубљено (или опстаје тек у интуитивним траговима) искуство о ономе што би ти појмови требали да означе.

Други, једнако и значајан и споран сегмент „Борилачког клуба” односи се на начине антисистемске борбе коју промовише. Критици је веома упало у очи то што се отпор корпоративном друштву не конституише око класне борбе у (пост)марксистичком кључу, већ, искључиво, око виталистички схваћеног харизматског, „култног” покрета усмереног против пре свега вредносних а не само економских аспеката конзумеристичког позног капитализма (тј. онога што је остало од његовог „веберовског” духа). Разгарујући машту, „Борилачки клуб”, у ствари, призива темељну цивилизацијску катаклизму. При томе, он користи читав низ рециклажа револуционарних, идеолошких и јавних концепата из тровековне историје „митске побуне” које је породила модерна епоха: понај-

² Без обзира да ли је тај „културни утицај” заправо природан, надприродан или подприродан, о томе културна антропологија нема ни најелементарнију представу.

више оних који се залажу за преокретање (револуцију) декадентних процеса користећи представе европског романтизма и ничеанског витализма као подлоге за субверзивну, насилну цивилизацијску детонацију што плеше на оштрој ивици нихилизма (Shuck Glenn, Stroup John, 2007). Друштву конзумеристичког спектакла Плахњукова прича се супротставља тежњама ка спонатној, на „базичном витализму” конституисаној хијерархији. Таква хијерархија није колективистичка, она што „устројава” појединца у крупна друштвена и историјска здања којима даје примат, тотализује и „есенцијализује” њене појавне облике за које се треба жртвовати („држава”, „култура”, „цивилизација”, „прогресивна класа”) као што је чинио тоталитаризам 20. века. Дарденови „свемирски мајмуни” (име алудира на сопствену ништавност, спремну да се отисне у бескрај и жртвује за вишу ствар) не куцају на врата модерног тоталитаризма у својим (псеудо/прото)фашистичким димензијама, ма колико се тако чинило делу критике. Дифузна мрежа посвећених саможртвовању, аскетска дисциплина самопорицања (као у неком квази-будистичком реду), ванинституционална и неконвенционална „харизма” којој се добровољно повинује – све то неупоредиво више вуче према радикалном, (али секуларизованом) фундаменталистичком култу него модерном тоталитаризму. И овде се прича спотиче о средишњу антиномију модерности – однос појединца и његовог места у заједници, где се преплићу екстремни субјективизам („следи свој сан”, „буди свој”), крајњи колективизам и непрестало скидање и стављање нових индивидуалних маски (Џек – Корнелијус -Дарден) које су, све одреда, лажне и неаутентичне.

Обећања о томе да ће, кроз субверзивну делатност, успостављена „хијерархија посвећеника” учинити људе здравијим, јачим и потпунијим личностима – остаје тек на нивоу жеља. У пракси, „свемирски мајмуни” испадају обичним. Они своју вољу потчињавају предводничковој; у групи „новопронађену” снагу предају њему и тако јачају вођину моћ. Његов „антисистемски”, „револуционарни” метанаратив прерашће, наравно, у мегаломанију и култ личности. Он ће штети не само да сруши друштвени поредак, већ и да уништи целу прошлост како би, потом, био створен нови, бољи свет, онај у коме је гуруова улога једнака божанској. Све ово је већ пуно пута виђен образац. Од идеализоване утопије он води пут ропства коме су подлегли мање-више сви модерни покрети и идеологије. Специфичност Палахњуковог приступа је да, сликајући овај развојни пут „антисистемског отпора”, га боји иронијом што му даје постмодернистичку дистанцу већ виђеног, рециклираног, изведеног и, дакако, застрањеног и залудног. Од самом почетка све у њему нам је познато: ми знамо на шта све он реферише и који су му домети. Прома-

шени. Систем ништа не ваља, свима је то јасно, али су и покушаји његовог рушења равни лошој шали од које се може загрцнути са извесним фаталним исходом. Због тога песимизам, због тога и естетизација нихилизма као вида рафинираног али самозадовољног уживања у безизлазу. Декаденција је свеprisутна и незауостављива, како унутар система тако и антисистемског отпора. Она све обухвата. „Чак се и Мона Лиза распада” – шеретски ће, са осмехом, поентирати Дарден.

Палахњук је свестан стања постмодерне епохе „истрошености” – да је дух времена „проиграо” револуционарне идеје и покрете модерне, да су оне у свим својим идолошким видовима, мање-више „потрошена роба” са којом се још може поигравати и манипулистати, али да оне не доносе никакву стварну промену. Промене су, углавном, само на горе. Дарденова егзалтирана тирада стога непогрешиво сецира стање савремености: „Човече, видим у „Борилачком клубу” најјаче и напаметније људе који су икада живели. Видим сав тај потенцијал, до врага, а цела генерација ради на бензинским пумпама и конобарише: они су робови са белим оковратницима. Рекламе их уче да јуре кола и одећу, да раде послове које мрзе да би купили срање које им не треба. Ми смо средња деца историје, човече. Без сврхе и места. Ми немамо свој Велики рат или Велику депресију. Наш Велики рат је духовни рат. Наша Велика депресија су наши животи. Сви смо ми одгајани од стране телевизије да верујемо да ћемо једног дана сви бити милионери и филмски богови и рок звезде – а нећемо. И ми споро схватамо то чињеницу. И зато смо веома, веома надркани.”

Критика је, наравно, потпуно у праву када у облицима отпора који се заговарају види не само окретање леђа „прогресивистичкој” класној борби зарад сентименталистичке евокације романтичног бунтовништва, боемштине и прометејства у којима су помешани дендистички гестови са стилизованим нихилизмом: штавише, уз упечатљиву, потпуну осуду савремености, „Борилачки клуб” у исти мах даје, и то до нивоа пародије, неодредиву смешу „револуционарне политике” која се, иако пружа катарзу кроз психолошку идентификацију, деконструира једнако као и цео „портретисани” јавни простор. Како изливе насиља у савременом десничарском радикализму аутори попут Жижека пословично виде као израз носталгије за „пропуштеним револуционарним шансама” у њиховом класном смислу, на исти начин они тумаче и компензаторске разлике културних продуката попут „Борилачког клуба” што овим поривима дају „застрањујућу”, али у исти мах и очајнички тражену алтернативу у виду често бизарно представљеног, поткултурног оживљавања у савременом свету пословично оцрњеног „патријархата”. Без обзира на

значајан компензаторски моменат смештен унутар већег дела културне продукције (па тако и Палахњуковог романа), иронични однос, чак одбацивање „прогресивистичких” облика превратничких покрета, укључујући и оне класне, а зарад усмерености као дубљем поимању друштвених сукоба испод којих је смештен „спиритуални рат” и окренутост ка оностраном, трансценденталном, пре се може сматрати за предност него недостатак „Борилачког клуба”. Свакако, посебно је питање шта се под тиме, заправо, подразумева.

Псеудо-спиритуални рат?

Дарденово инситирање на формирању „мушког друштва” заснованог на самоодрицању и послушности као путу „духовног рата”, видели смо, није тек пука рециклажа „протофашистичке” жудње за каквим-таквим поретком, за задобијањем снаге кроз утапање у колектив. Премда смештена у фантазије о малолетничком, уличном одметништву, та визија је више окренута ка радикалистичком фундаментализму него политичким идеологијама. И ма колико је његово кокетирање са пређашњим „изразима побуне” - са све преливом ничеанства и укусом нихилизма била референтно иронијска и самоиронијска - урбана герила „свемирских мајмуна” није тек карикатурална реминесценција пређашњих видова „револуционара”. Она је, још више, „тајно друштво”: поп-културни, банализовани сурогат предмодерног „мушког братства”, квази-монашки ред са њу-ејџерским призвуком зен будизма и гладијаторства са својим „правилима” и хијерархијом, са вежбањем потпуног негирања „свог ја”...

То нас доводи до кључне дилеме. Колико је таква субкултурна „спиритуалност” у виду тренинга дисциплине уздржаности и послушности стварни антипод конзумеристичком друштву, владавини задовољства и саможивости? Односно: колико су у праву они који рационалну уздржаност и хедонистички конзумеризам виде као два алтернативна вида „дисциплиновања”, два лица истог дискурса који један другог „траже”, смењују се и надопуњују? Историјски, модерни капитализам чијој метастази присуствују садашња покољења започео је свој светски поход управо на одвајању „исечка” света појава од света оностарности и његовој потоњој „рационализацији” у виду бинарно (до нивоа схизодиног расцепа) подељеног јавног, друштвеног и приватног „простора”. То се, у случају појединачне људске егзистенције, и на приватном и јавном пољу огледало у наметању интернализоване етике са-

моконтроле, калкулације и пларинирања на нивоу који је обухватио структуру људског карактера, тј. иманентни део личности, а у виду предименионирања њених појединих функција на уштб оних других. Затварајући је за све што се није уклапало у такву „рационалност”, индивидуалној егзистенцији су нуђени сурогати на место изосталог искуства „духовне добробити”. Ти сурогати су историјски одредиви појавом веберовски схваћене протестантске етике као носиоца „духа капитализма” (Вебер Макс, 1989).

Врлине веберовски дефинисане „секуларне аскезе” – штедљивости, дисциплине, тешког рада зарад остварења плана што своју исправност и „богоугодност” види у задобијању што веће количине овоземаљских добара, никада нису биле подстакнуте само „рацијом”: оне су, увек и пре свега, биле покретане страстима што су биле „рационализоване” али којима је, управо због тога, помањавао степен задовољење „са оне стране дозвољеног” - мимо уздржања а у простору „самоостварене” субјективности. Као какво клатно - попут субјективне осеке и плиме модерности - рационална ирационалност „дисциплине” и „самоконтроле” секуларног аксетизма и ирационална рационалност његовог антипода у виду емотивне, романтичарске етике „самоизражавања”, „особености” и „самооткривања” кроз сензуалистичке ескпресије и ексцесе, смењују се током свих векова епохе модерности до данашњег дана. Императив модерног супер-ега је једнако „уживај” као и „контролиши се”. Њему се сви облици либидалности „под кризним притском” (и на личном и социјалном плану) „десублимишу” - илити преокрећу ка плићацима егзистенције у свим њеним појавним облицима и супротстављеностима што се, често хистерично, међусобно сукобљавају и „троше”.

Антиномију модерне либидалне хистеричности као облика „реактивне панике” суочене са зидом отуђености открива и „Борилачки клуб”: он покушава да је пробије грубом физичком силом, да „портретише један могући избор насупрот контрадикторностима модерног капитализма што се усредсређује око одбацивања нео-романтичарске идеологије самоизражавања зарад повратка у прочишћеном (пуританизованом) виду – и стога фундаменталистичке у стрикном смислу – протестантске етике, са пост-секуларним, монистичким и децидно нетрансценденталним обртом. У том маниру, радикални нихилизам екстремног деветнаестовековог ничеанског романтизма „венчава” се за неоаскетску идеологију самопорицања и одбацивања.”³ Мислећ` да је ово прави пут да се изађе из лавиринта конзумеристичког самозадовољства, „Бори-

³ Lizardo Omar, "Fight Club and the Logic of Late Capitalism", JOURNAL FOR CULTURAL RESEARCH VOLUME 11 NUMBER 3, 2007, стр. 236

лачки клуб”, дакле, доследно покушава да ритуализује насиље десакрализованог, унутрашњим контрадикторностима (на буквално више личности) подељених субјекта, представљајући и заговарајући овај алтернативни „спиритуални пут” борбе за вид самоумањења, саморањавања и на послетку – самоуништења. И, наравно, он не успева у томе.

Од погрешних полазишта до погрешних алтернатива

Није тешко увидети зашто стратегија борбеног виталистичког активизма „Борбеног клуба” као вид „мушке” ревитализације - промашује. Њени исходи произлазе из погрешних премиса; а оне су знаковите, симптоматичне. Као прво, на индивидуално-психолошком нивоу „Борилачки клуб” заговара тип супротстављања конзумеристичкој малограђанштини кроз идентификацију са ничеанизованим неконформистичким антиподом, са својеврсним укрштањем романтичарске боемштине и одметништва, односно русоовског виталног „доброг дивљака” и „очигледног негативца” са којим се, управо зато што је „негативан”, врши узорно поистовећивање по логици „ко је негативан за негативан свет - тај мора да има у себи нешто стварно добро”. Поистовећивање са гангстерима, са силеџијама, са проказаним историјским личностима, саживљавање са „ружним, прљавим и злим” увек је вид протеста и израз незадовољства према оном наводно „позитивном” у коме се назире лицемерје и мањак стварне „позитивности”. „Негатавац” је утолико ближи и пријемчљивији конфузном стању оног који се са њим идентификује уколико и сам показује видљиве одлике дезоријентације, ниҳилизма и (ауто)деструктивности. Неопходно је само да све што ради чини са неупоредиво већом дозом храбрости него што је његов „поклоник” поседује, па да га овај прихвати за узора. Управо на идентификацији „сличних супротности” конформистичке размажености са најнижим, грубим, чак ступидним облицима мушкости једнако су били наслоњени и тоталитарни масовни покрети и малолетничка деликвенција.

Из тога, као друго, произлази и да се жудња за обнављањем заједнице у виду „мушког братства” доживљава на најрудиментарнији, па и банални начин: кроз призму поткултурног окупљања, глорификације улице, комшилука. Порив за „братством” овде је сведен на разину гангстерске банде у којој је ресентман усмерен против друштвеног лицемерја неспретно укрштен са дубинским поривима ка хијерархији изниклој на делима, на подвизима. Али, каквим делима? Чак и у најпримитивнијим племенском заједницама, феномен „мушких друштава”

има пре свега иницијастичке димензије (Елијаде Мирча, 1994: 13-57) ступњевитог призивања спиритуалног које се, преплитањем симболичког са активистичким изборима, прихвата и „инкорпорира” у психу која сазрева или се, у случају неуспеха, враћа на почетак, на „поправни”. Овакво братство је микро-заједница у широј заједници, не њен антипод; она настаје под њеним окриљем и старатељством, под руковођењем искусних, зрелих учитеља. У највишим, истинским изразима духовности „мушка братства” прерастају у „мистичну заједницу” где је све физичко и психичко подвгнуто „одмеравању” вишим принципом, духовно-светлосним присуством. У њему је мера „мушкости” израз реинтеграције свих различитих својстава личности у једну целину, упућеност ка оцеловљењу. Све активне и контемплативне делатности између поједница и заједнице вреднују се кроз призму присуства духовне „онстраности”, оне кроз коју се одиграва „осуштињење” свих феномена и њихових трансформација. Ништа у свету - ни реч, ни дело, ни снага, ни слабост, ни борба нити мир - немају „самосталну” сврху, сопствено значење и коначно одређење, апсолутну вредност; оно је увек и пре свега контекстуално вредновано у односу на духовну вертикалу. Психофизичким облицима борбе и подвига претходи духовно „престројавање”. Присуство духа разлучује мисаоне двојбе и, кроз вољу, устројава и усмерава психички потенцијал – тек тако емоције добијају своје пуно вредновање, а одатле - и активност или пасивност. одрицање и прихватање, аскеза и активизам, све технике и вежбе - све су то тек антиномични ступњеви, тек помоћна средства у динамици дубинског развоја личности.

Бркајући изразе и манифестације а без увида у њихову потку (или га, у естремнијим верзијама, потпуно поричући), савременост врши несвесну замену теза која је попут одраза у искривљеном огледалу. Тако су и узроци личне, популационе и општедруштвене девирелизације (што се одвија пут постепене феминизације „мушког”) понајвише последица промашене, погрешне усмерености и дезоријентације мушког принципа и његовог позиционирања. Он се троши, исцрпљује и - будући вертикално „неукотвљен” у онострану потку дубинског личног живота - везује и троши у свету тварних појава. Проблем није, према томе, у умањкању психо-физичког активизма у распону од најгрубљег до најсуптилнијег, нити тек у постојећем друштвеном амбијенту где доиста преовладавају неактивност или физички „незахтевне” услужне делатности налик неким делатностима у приватној сфери (у којој су, биолошким и културним диспозицијама а највише мотивационим, наводно „верзирање” жене) што су, са постиндустријализацијом, пренете у јавну сферу (Lizardo Omar, 2007: 221 – 246). Тежиште слабљења је у јакој везаности

за материјална добра и ствари, које не прати довољно снажна „оцеловљујућа” потпора што вољно „умерава” и одмерава њихово добро, квалитативно коришћење - већ им, уз неодмерено претеривање, робује, и у том стању „лишености” кога покушава да овом везаношћу надомести, слаби све више и више.

„Борилачки клуб” се, услед описаних мањкавости, придружује бескрајном низу културних израза ове промашености. Прича о покушају бекства од губитка смисла у савременом животу везује ове „ургентне пориве” што жуде ка вредносној алтернативи за погрешне представе појединца и заједнице, за потрошене идејне оквири и плитке изразе отпора. Нимало изненађујуће, потрага за веродостојним живљењем једног шизоидног конзумеристе сусреће се са његовим једнако проблематичним алтер-егом чији путеви отпора буде најозбиљније сумње о могућностима извођења овог подухвата у задовољавајућем смислу: све се то изврће у своју супротност, у бацакање около празнине.

Исто је и са самим „Борилачким клубом” као литерарном / филмском целином и његовом културном улогом. Уместо да представља подстицајни предлог за практични преображај - он постаје тек компезационо, бахтиновско, „карневалско” средство савременог ватромета таштине и његових бројних излива; „Борилачки клуб” се претвара у још један културни издувни вентил друштвене мега-машине који својим виртуелним отпором омогућава гледалаштво „учешће у гозби луда, инстиктивно осећајући дефицит и резултирајући апсолутном потребом за осавремењивањем древних обичаја бурлеске и сатарналија, брижљиво циљаних фестивала безвлашћа у коме луде и идиоти привремено владају, на тај начин омогућавајући експерименталну илузију о тоталном бекству из тоталног затвора.” (Shuck Glenn, Stroup John, 2007: 111). И тако, у крајњем случају, служи одржању истог тог система. Система тоталног отуђења и тоталне контроле.

Литература:

1. Agamben Giorgio, "Mi, izbjeglice", *Symposium*, No.49 (2), ljet, 1995.
<http://www.egs.edu/faculty/giorgio-agamben/articles/we-refugees/>
2. Ankony Robert, Kelly Thomas, "The Impact of Perceived Alienation on Police Officer's Sense of Mastery and Subsequent Motivation for Proactive Enforcement," *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, vol. 22, no.2, 1999
3. Ansen David, "A Fistful of Darkness", *Newsweek*, October 18, 1999

4. Clark, M. J. (2002) „Faludi, Fight Club, and Phallic Masculinity: Exploring the Emasculating Economics of Patriarchy”, *Journal of Men's Studies*, vol. 11
5. Del Gizo Suzanne, „The American Dream Unhinged: Romance and Reality in *The Great Gatsby* and *Fight Club*”, The F. Scott Fitzgerald Society/Wiley Periodicals, Inc. VOL. 6, 2007-2008, Blackwell Publishing Limited, 2008
6. Ebert Roger, „Fight Club”. *Chicago Sun-Times*. October 15, 1999
7. Elijade Mirča, *Mistična rođenja*, Zajednica književnika Pančevo, Pančevo, 1994
8. Gallagher, M. (2004) „Tripped Out: The Psychedelic Film and Masculinity”, *Quarterly*
9. Review of Film and Video, vol. 21
10. Giroux, Henry A. "Private Satisfaction and Public Disorders: Fight Club, Patriarchy, and the Politics of Masculine Violence." *JAC: A Journal of Composition Theory* 21 (Winter 2001)
11. Hart Michael, Negri Antonio, *Multitude*, Penguin Group USA, New York, 2005
12. Kavadlo Jesse, „The Fiction of Self-destruction: Chuck Palahniuk, Closet Moralist”, *Stirrings Still: Vol. 2, No. 2, The International Journal of Existential Literature*, e Fall/Winter 2005
13. Lizardo Omar, „Fight Club and the Logic of Late Capitalism”, *JOURNAL FOR CULTURAL RESEARCH VOLUME 11 NUMBER 3*, 2007
14. Maslin Janet, "Film Review; Such a Very Long Way From Duvets to Danger". *The New York Times*. October 15, 1999
15. Melville, Herman, *Bartleby the Scrivener: A Story of Wall Street*. Putnam's Magazine, New York, 1853
16. Nancy Jean-Luc, *Being Singular Plural*. Stanford: Stanford University Press, 2000
17. Niče Fridrih, *Sa one strane dobra i zla*, Dereta, Beograd, 2011
18. Pettus Mark. "Terminal Simulation: 'Revolution' in Chuck Palahniuk's Fight Club." *Hungarian Journal of English and American Studies* 6
19. Smith Gavin, "Inside Out: Gavin Smith Goes One-on-One with David Fincher". *Film Comment* 35 (5), Sep/Oct 1999
20. Shuck Glenn, Stroup John, *Escape into the Future; Cultural Pessimism and Religious Dimension in Contemporary American Popular Culture*, Baylor University Press, 2007
21. Veber Maks, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Svetlost, Sarajevo, 1989
22. Zizek, Slavoj, *The Puppet and the Dwarf*, The MIT Press, Cambridge, MA, 2003

MASCULINITY AND COMMUNITY IN POPULAR CULTURE: FIGHT CLUB

Summary: Alienation of personality and the quest for community are central motives of the whole modern culture: social sciences define them as the state of social relations in which the level of integration and common values are low while the

high level of distance and even isolation between individuals and groups prevails; the cultural production describes them as numerous states of helplessness, uselessness, anomy, self-alienation and mental disturbances. The paper observes images of overcoming of alienation and creation of community that are described in Chuck Palahniuk's novel "Fight Club" and its David Fincher's cinematic adaptation. This work analyzes representations of "Fight Club"'s masculinity and community, their ideal and philosophical models opposed to the modern consumeristic concepts, and gives critical review of alternatives showed by these images.

Key words: popular culture, masculinity, community, consumerism, alienation, social alternatives

БОЈАНА Д. СТОЈАНОВИЋ*

Филозофски факултет
Ниш

УДК 316.7(497.11)

Прегледни рад
Примљен: 18.04.2014
Одобрен: 12.05.2014

ИСТРАЖИВАЊЕ ГЛЕДАНОСТИ *REALITY-SHOW* ПРОГРАМА У СТУДЕНТСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ**

Сажетак: Култура није нешто са чиме се рађа. Култура се учи. У анонимном друштву у оквиру пада свих вредности дешава се и пад културе у правцу псеудокултуре. Медији би требало да буду промотери културе а све више постају промотери псеудокултуре. Медијска понуда је све лошија, нуде се јефтине садржаји крајње сумњиве културне вредности, али и ниског етичког и естетског нивоа. Студенти би требало да буду интелектуална елита генерације, да буду конзументи праве културе, а не псеудокултуре. И било би пожељно да буду предводници у борби против псеудокултуре, у име промовисања истинских културних вредности. Стога је циљ овог истраживања установити гледаност Reality-show програма у студентској популацији Филозофског факултета у Нишу. Инструмент истраживања је ауторски анонимни анкетни упитник. Резултати истраживања показују да Reality-show програми нису пожељан начин провођења слободног времена студената, а њихови ставови се сагледавају кроз оцене вредносних тврдњи.

Кључне речи: Reality-show, студенти, задате тврдње, лично учешће, ставови, оцене, коментари

* bojana211@yahoo.com

** Истраживање рађено јануара 2013.године на 5.5% узорку студената свих департмана Филозофског факултета у Нишу за дипломски рад под називом *Ставови студената Филозофског факултета у Нишу према Reality-show програмима*

Увод

Култура није нешто са чиме се рађа. Култура се учи. Човек се не би могао развијати без културе јер она омогућује суштинске способности без којих човек не би био човек. Култура је начин живота - модел или образац за живот. У аномичном друштву у оквиру пада свих вредности дешава се и пад културе у правцу псеудокултуре. Медији би требало да буду промотери културе. Али због комерцијализације медија (првенствено телевизије као једног од најмоћнијих медија) где је рејтинг гледаности најважнији, медији све више постају промотери псеудокултуре. Медијска понуда је све лошија, нуде се јефтини садржаји крајње сумњиве културне вредности, али и ниског етичког и естетског нивоа. Ниво медијске понуде у просеку одише плиткошћу и осредњошћу, па тако ствара и посматрача по тој мери.

Студенти би требало да буду интелектуална елита генерације, да буду конзументи праве културе, а не псеудокултуре. И било би пожељно да буду предводници у борби против псеудокултуре, у име промовисања истинских културних вредности. Студенти долазе из различитих средина и породица где су већ формиране неке културне навике и потребе, па се стога очекује да социо-економски профил породице утиче на формирање културног укуса студената. Наравно, студенткиње и студенти не морају обавезно имати исте културне навике и потребе. Такође, не треба занемарити вршњачки утицај где се додатно формира укус генерације. И на крају, али никако најмање важно, је оно што се пружа становништву путем медија (првенствено телевизије) а може да битно утиче на формирање културног укуса, што се на крају и деси. Драстичан пример тога је превелика гледаност различитих серија али ништа мање и *reality-show* програма свих врста.

Култура и псеудокултура

Најчешће се под културом подразумева скуп традиционалних веровања и ставова који карактеришу и чине особеним један народ, једно организовано друштво. Култура обухвата начин живота мишљења и понашања који се преносе с генерације на генерацију. Свака група људи или друштво има одређену културу. Култура није теорија коју треба освојити и поседовати већ начин понашања (Коковић 2005: 17). У културу спадају све оне идеје, веровања, вредности и норме помоћу којих човек разумева себе и свет око себе. Културно понашање као и свако друго понашање није дато генетским кодом нити се човек рађа као кул-

турно биће. Култура обликује човеково мишљење и његов поглед на свет, формира његове ставове, изграђује принципе и систем вредности, нормира понашање. Култура је човеку дата на учење, усвајање и обогаћивање (Божиловић 2010: 17).

Псеудокултура обухвата појаве које само привидно изгледају културне. Њихови носиоци настоје да своје ставове и понашања представе културним а у ствари су само имитација. За разлику од врхунске уметности и индивидуалног стваралаштва овде постоји одговорност свих ако макар један подбаци онда и естетска порука неће остварити жељени ефекат. Комерцијални карактер дела масовне културе појачан је и ритмом брзог стварања уметничких дела што може снижавати њихову естетску вредност (Божиловић 2006: 165).

Дуго време по настанку, кич и данас, чак се може рећи све више постаје одређени стил живљења. А то је због тога што је човек мерило према коме се ствара кич. Али треба знати да кич није ствар, предмет, већ однос човека, ствари и предмета. Човек се на различите начине односи према кичу – његов став се креће од идолопоклонства до презира (Коковић 2005: 403). Кич није само снижавање вредности и негативно померање у области укуса и схватања лепог, већ и деформисање односа друштво-уметност на друштвеном плану. Питање кича није само питање естетике, већ културно и социјално питање у најширем смислу и најдубљем значењу. Нажалост, живимо у доба кича и псеудо-културе; културе где се све врти око медија - оно што се производи као лака и испразна забава и жеља све више појединаца да стекну славу. Губе се моралне вредности, расте све више заокупљеност у настојањима да се освоји јавност.

Теодор Адорно је изнео тврдњу да култура има двоструки карактер: односи се на друштво и посредује између друштва и псеудо-културе. Он је још 1959.године увидео који ће значај имати мас-медији у одомаћивању псеудо-културе. Ако је култура живи активан процес она се може развијати само изнутра не може се наметати споља или одозго (Fisk 2001: 31), онда је масовна култура суштинска контрадикторност јер је хомогена, споља створена и готова се продаје масама, а култура напросто не функционише на тај начин. Све што индустрија културе може да произведе је репертоар одређене културне грађе коју ће људи примити или одбацити у процесу стварања сопствене популарне културе. То је добро разумела комерцијална културна индустрија која продаје своје производе пропагирајући идеју да свако има право на сопствени укус и слободу да без гриже савести ужива на свој начин (Ђорђевић 2008: 338).

Масовни модел културе поставља улогу културе да разоноди, кроз тржиште као свој организациони облик, за масу која је потрошач културних добара. Због комерцијализације медија (првенствено телевизије као једног од најмоћнијих медија) где је рејтинг гледаности најважнији, медији од промотера културе све више постају промотери псеудокултуре. Медијска понуда је све лошија, нуде се јефтини садржаји крајње сумњиве културне вредности, али и ниског етичког и естетског нивоа. Ниво медијске понуде у многоме одише плиткошћу и осредњошћу, па тако ствара и посматрача по тој мери. Такође, медији могу да унапреде и/или скрнавe моралне нормe.

Вртоглава експанзија електронских медија, пре свега телевизије мења генерални приступ култури, претварајући је у гигантску индустрију забаве, чији је крајњи продукт – како критички примећују Адорно (Adorno) и Хоркхајмер (Horkheimer) у Дијалектици просветитељства – осим хомогенизованог културног производа, и медијски схематизована свест. Природа ове свести, која је у основи робног карактера, у блиској је вези, у исто време, и са осталим „виртуелним вредностима” популарне културе (Упор. Вуксановић 2007: 9).

Комецијални медији све мање служе интересима грађана, а све више постају компаније за брзу зараду. Жанровска разноврсност у медијима комерцијалних емитера иде од огласног програма до филмова, серија и забавних програма - свега оријентисаног ка забави. Информативни програм је занемарен или претворен у сензационалистички, а остали програмски жанрови су готово или сасвим непостојећи. Упркос уверењу да конкуренција у медијском сектору уводи разноликост, развој догађаја показао је да се све конкурентске куће служе истим стратегијама. Како им је једини циљ што већа гледаност, нуде оне производе који имају највише публике. У ТВ програму преовладавају филмови (увезени по повољној цени из САД), сапунице, разни квизови и show програми као данас најзаступљенији *reality show*.

У традиционалној теорији естетике стално се преиспитује разлика између лепе уметности и антиуметности или кича. Овде се појам антиуметности доводи у везу са комерцијализованом масовном уметношћу, која је захваљујући реклами и масовном маркетингу и уз посредовање електронских мас-медија оличених у телевизији постала општеприсутна у другој половини 20. века. Комерцијално време је „печат” који доминира темпом, али и естетиком савремене телевизије (Црнобрња 2010: 185). Комерцијални карактер дела масовне културе појачан је и ритмом брзог стварања уметничких дела што свакако снижава њихову естетску вредност.

Етичка одговорност медија је јако велика јер је њихов домет директан и истински глобалан. Медији спознају реалност и презентују је, при чему најчешће питање може бити у којој мери ту исту реалност деконструишу, а потом остварену слику репрезентују на начин и у складу са нечијим очекивањима. Посебно етичко питање је однос медија према приватности. Медијско нарушавање приватности обухвата широк спектар од упада у нечије физичко окружење до објављивања непријатних личних информација. Медији су често под оптужбама да недозвољено нарушавају приватност, што није без основе. С друге стране људи се и сами одричу приватности у све већој мери и на разне начине зарад личне промоције не бирајући средства да буду фокус медијског догађаја. Етичка дилема се јавља када треба одлучити где је граница између етичког и неетичког понашања медија кад треба да се одвоји шта је информативна вредност вести, а шта је задовољавање радозналости публике (Dej Luis 2008: 157).

Морал израста у једној датој култури, те и носи њен основни печат, култура је средина у којој се морал обликује и она ту знатно утиче (Лукић 1974: 473). У анонимном друштву у оквиру пада свих вредности запажа се понашање појединца који функционише по правилима моралног безакоња – чини све оно што је пре тога морал забрањивао. Више не постоји морална осуда (или нико на њу не обраћа пажњу) у свим доменима људског делања па најпосле и у култури. Тако настаје поплава неморала, неукуса и „естетског хорора” у свим доменима културне понуде. Најадекватнији пример овога су Reality-show програми.

Reality-show програми

Reality show (енглески: представа стварности) је назив за формат, односно жанр телевизијских емисија чија је карактеристика приказивање стварних људи и догађаја („стварност”, енглески *reality*) у сврху забаве гледалаца („представа”, енглески *show*). Иако су емисије тог типа постојале од самих почетака комерцијалне телевизије, под овим именом су постале познате тек почетком 21. века када су се наметнуле као један од најпопуларнијих и свеприсутних облика телевизијске забаве у многим земљама света, при чему су се развиле многе нове врсте и поджанрови. Неки од reality емисија су, у ствари, само посебна подврста телевизијских игара, док друге, користећи технике документарног филма настоје гледаоцима пренети садржај који одговара играним драмским серијама, за које се често користи израз документарна сапуница.

Година 1973. се означава као почетак reality емисија. У Холандији која је зачетник програма, „Велики брат” је престао да се емитује 2006. године, после шест серијала. У септембру 2006. године, Србија се придружила листи од преко 40 земаља у којима се емитује „Велики брат”. „Фарма” је почела да се приказује у Србији 2008. године.

Reality програми су печат савременог друштва, и док телевизијама које их емитују доносе велике профите, грађанима пружају „јефтину” забаву и кваре медијско небо Србије, па би њихово емитовање требало законски боље уредити, речено је на округлом столу „Reality Србија”, који је организовала новинска агенција Тањуг.

<http://www.b92.net/zivot/vesti.php?navid=494264>

Аналитичар Владимир Вулетић наводи да понашање учесника Реалити програма помно прати старија популација, али да ни омладина не изостаје, као и да су гледаоци углавном нижег материјалног положаја и степена образовања. Reality програме Вулетић карактерише као „социјални експеримент чији се резултати и последице не могу унапред предвидети, пошто учесници у специфичним условима живота и под присмотром камера мењају понашање и морална начела”.

<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Rijaliti-programi-pecat-savremenog-drustva.lt.html>.

Насупрот нашој земљи, овакав тип емисија је у колевци у Холандији доживео крах пре пет година, у Америци и Великој Британији су на заласку, а чак су и наши суседи у Хрватској пре две године након неколико серијала укинули „Великог брата” и „Фарму”. Ми се очигледно нећемо угледати на њих. Најнижа забава- Reality -Show је једна светска поама глобалних медија која је дошла код нас у тренутку када смо расејани и децентралисани и све што је у сахнућу у свету, код нас је у успону. Ми смо осуђени да закаснимо у свему. Људи су тамо видели да у Reality емисијама преовлађује насиље, агресивност, забава на најнижем нивоу и они су одлучили да томе стану на пут. А за наш менталитет је карактеристично да немамо ни мере ни укуса, код нас не постоји медијска стратегија, ни културна политика. Све се упућује људима који су хендикепирани због социјалног статуса и материјалног сиромаштва који је у директној вези са културном сушом и култивисаношћу. Код нас све што је рђаво постоји бесконачно дуго и знајући какви смо, ово је право место за развој и опстанак Reality емисија - објашњава Проф. Ратко Божовић.

<http://www.blic.rs/Zabava/Vesti/229503/Rialiti-serijali-opstaju-samo-u-Srbiji>

„Телевизија, као хладан медиј, увек је знала да шокира, поготово данас у постмодерном добу у којем је све дозвољено и све пролази и где је дошло не само до поремећаја и конфузије система вредности, већ до њиховог друштвеног слома. Телевизија је и даље медиј који утиче на стандардизацију понашања, укуса и мишљења код већине људи. Reality шоу програми су прича не само о нашим наравима већ о људској природи и наравима уопште, о жељи да се доживи нешто необично, екскентрично, понекад бизарно. Отуда помага за овим програмима који покримају својеврсни образац епидемије” – наводи у интервјуу Проф.др Драган Коковић.

<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Redukcija-nasih-zivota.lt.html>

„У већини цивилизованих друштава ријалити програми су укинати, јер је интима учесника била огољена до границе естетских и етичких начела, а ми смо објеручке пригрлили оно што свет одбацује. Нажалост, reality програми су постали део свакодневице великог броја људи, а мени као социологу није јасно зашто се у такве програме убацују људи који су проблематични са становишта разума и нормалног понашања”, запитао се проф Ратко Божовић.

<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Rijaliti-programi-pecat-savremenog-drustva.lt.html>

Чак и они reality програми који несумњиво имају неку функцију помоћи људима (уређивање куће, ресторана, физичка трансформација, тражење партнера) отварају етичко-естетичку дилему која је неопходна количина изнесене приватности у јавност, а да то не добије димензије мучног спектакла.

Коментаришући сцене из reality телевизијских емисија сличног садржаја, Ратко Божовић изјавио је да је медијска сцена Србије у „катастрофи, коју је тешко зауставити”. Сви Reality који се приказују су досадни програми, доносе еротику која прелази у порнографију, што постаје спорно са становишта етике и морала. По њему, слика у медијима је, нажалост, одраз насиља и безакоња у друштву. Такође организатори лоше бирају учеснике живих програма и приказују проблематичне, агресивне, немаштовите и испразне људе.

http://www.b92.net/zivot/vesti.php?nav_id=494264

Савет Републичке радиодифузне агенције (РРА) може да покрене и прекршајни поступак и да одузме дозволу емитеру на 30 дана, а крајњу санкцију представљало би трајно одузимање дозволе. До сада још нико није кажњен.

Циљ истраживања

Циљ истраживања је установити гледаност Reality-show програма у студентској популацији Филозофског факултета у Нишу. Навести главне параметре формирања њиховог укуса, способност индивидуалног промишљања и заузимања критичког става.

Метод истраживања

Методологија истраживања састоји се из прикупљања података путем анкетног упитника, обраде прикупљеног материјала, презентовања резултата обраде и социолошком анализом. Истраживање је спроведено на узорку студентске популације Филозофског факултета у Нишу. Узорак чини 178 (5%) студената. Студенти нису одвајани по департаментима. После анкетања студената прикупљени подаци су статистички обрађени и презентовани у резултатима истраживања. Инструмент истраживања је анонимни анкетни упитник који се састоји из групе општих питања (социо-економски и образовни подаци о породици и шта се прати у породици и међу пријатељима), затим група питања где студент даје своју оцену задатих вредносних тврдњи у вези reality-show програма (при чему треба да дефинише степен свог слагања са тврдњом оценом 1-5 према Ликертовој скали). Интерпретација резултата је презентована као социолошка анализа културних потреба и ставова студената у датом друштвеном окружењу. Анализа одговора сагледана са аспекта родних разлика као и социо-економских и образовних прилика у породици. Такође се анализом обухватају и оцене свих вредносних тврдњи које се односе на reality-show програме. Из њих се генерално може сагледати став студената у односу на културну, етичку и естетску вредност ове врсте забавног програма, који је у ствари парадигма стила забаве данашњице. На крају рада су изведени закључци из постојећег материјала, као и предлози мера. Статистичка анализа Прикупљени подаци из анкетног упитника обрађени су стандардном дескриптивном и аналитичком статистиком. Од дескриптивних параметара приказани су број, проценат, просечна вредност и стандардна девијација. Аналитичком статистиком су вршена поређења и тестирања. Упоређивање дистрибуције одговора у односу на пол вршена су χ^2 тестом. Упоређивање просечних вредности одговора скала у односу на пол вршена су Man-Witney U тестом. Повезаност одговора са полом, образовним и материјалним статусом породице студента вршена су непараметријском Spearman's rho корелацијом. Као праг значајности одређена је вероватноћа од $p < 0,05$ Обрада података вршена је у R статистичком пакету.

Резултати истраживања

Анкетирану групу студената Филозофског факултета у Нишу чини узорак од 178 студената, од чега је 61 (34,3%) студена и 117 (65,7%) студенткиња. Старост студената је 19-26 година у 163 (91,6%); 10 студената (5,6%) има 27 или више година, док 5 (2,8%) нису дали податак о старости. Приближно 60% родитеља има средњу стручну спрему. Мање од средње школе има 4% очева и 5,7% мајки. Мајке имају у већем проценту више образовање (16,6%), а очеви високо образовање (24,3%). Структура студената по образовању родитеља се не разликује значајно. Скоро половина студената (47,2%) потиче из породица осредњег материјалног стања. Боље приходе од просека има трећина студената (задовољавајући 29,2% и веома добри 2,8%) , а испод просека их је око петина (незадовољавајући 16,3% и веома мали 4,5%). Материјални приходи студената и студенткиња су слични.

На питање Да ли волите да гледате Reality-show програме скоро две трећине студената (61,9%) одговара да не гледа Reality-show програме, повремено гледа 32,4%, а редовно прати само десеторо њих (5,7%). Дистрибуција одговора студената и студенткиња се значајно разликује, момци чешће дају одговор да не гледају, док девојке гледају повремено. Гледање значајно корелира са полом и материјалним статусом.

О времену које потроше на гледање Reality-show програма се изјаснило 55 студената. Десеторо студената који редовно гледају Reality-show програме потроше за то око 2 сата ($2,2 \pm 1,62$), док 57 студената који повремено гледају дају време гледања око 1 сат ($1,09 \pm 0,5$)

Више од трећине породица 36,9% не гледа Reality-show програме, половина породица студената гледа повремено а 11,9% породица гледа редовно. Одговори момака и девојака су слични, иако су момци проценили да њихове породице редовније гледају 16,4%. Гледање у породици значајно корелира са образовањем оца, образовањем мајке и материјалним статусом.

Скоро четвртина пријатеља анкетираних студената (23,3%) гледа Reality-show програме, скоро две трећине пријатеља студената (62,5%) гледа повремено а 14,2% пријатеља не гледа. Одговори момака и девојака су слични.

Огромна већина студената њих 93,7% даје податак да се не би пријавили за учествовање. Лично учешће у Reality-show програмима делује привлачно тек неколицини студената 9 (5,1%) а још двоје се из-

јашњавају као неодлучни. Момци значајно чешће од девојака виде себе у програму односно за учествовање би се пријавио један од осам момака и тек једна од 27 девојка. Корелација са полом, образовним и материјалним статусом породице студента није значајна.

У простору где су студенти могли да изнесу разлог због кога би се пријавили (или не би) није била попуњена четвртина упитника 45 (25,28%). Сви студенти који би се пријавили су написали свој разлог који их мотивише (из радозналости, због новца, јер се може постати славан и познат). Студенти који се не би пријавили давали су коментаре веома негативно настројене према овој врсти програма (компромитијуће је, деградирајуће је, бесмислени су, примитивни и непотребни, ругло наше културе и слично).

Оцењивање задатих тврдњи (прилог табела)

Задату тврдњу да су **Reality добра забава за учеснике** студенти су оценили просечном оценом $2,59 \pm 1,3$. Нешто више од четвртине (27,3%) анкетираних студената се делимично или потпуно слаже са задатом тврдњом, док на супрот томе скоро половина студената (46%) се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, као и просечне оцене по полу.

Задату тврдњу да су **Reality добра забава за гледаоце** студенти су оценили просечном оценом $2,43 \pm 1,38$. Нешто више од четвртине (26,7%) анкетираних студената се делимично или потпуно слаже са задатом тврдњом, док на супрот томе половина студената (53,9%) се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, као и просечне оцене по полу. Корелација оцене става са материјалним статусом је значајна.

Задату тврдњу да су **Reality лак начин за зараду новца** студенти су оценили просечном оценом $3,98 \pm 1,18$. Скоро три четвртине (73,3%) анкетираних студената се делимично или потпуно слаже са задатом тврдњом, док на супрот томе 11,3% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, као и просечне оцене по полу.

Задату тврдњу да су **Reality добар начин за личну промоцију** студенти су оценили просечном оценом $3,92 \pm 1,32$. Скоро три четвртине (72,7%) анкетираних студената се делимично или потпуно слаже са за-

датом тврдњом, док насупротив томе 15,9% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња је скоро идентична, као и просечне оцене по полу

Задату тврдњу да **Reality помажу да се прокрчи пут ка популарности или естради** студенти су оценили просечном оценом $3,93 \pm 1,14$. 71,6% анкетираних студената се делимично или потпуно слаже са задатом тврдњом, док насупротив томе 10,8% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, као ни просечне оцене по полу

Задату тврдњу да су **Reality замена садржаја свог живота гледањем у туђе животе** студенти су оценили просечном оценом $3,93 \pm 1,25$. 71% анкетираних студената се делимично или потпуно слаже са задатом тврдњом, док насупротив томе 15,9% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, као ни просечне оцене по полу

Задату тврдњу да **Reality имају интересантан садржај** студенти су оценили просечном оценом $1,74 \pm 0,98$. Око три четвртине анкетираних студената (76,3%) се уопште или делимично не слаже са задатом тврдњом, док насупротив томе 5,6% студената се потпуно или делимично слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, Међутим просечне оцене по полу се разликују. Корелација оцене става са полом и материјалним статусом је значајна.

Задату тврдњу да **Reality развијају пријатељства/љубави** студенти су оценили просечном оценом $2,55 \pm 1,22$. Скоро четвртина анкетираних студената (24,8%) се потпуно или делимично слаже са задатом тврдњом, 28,2% студената се уопште не слаже или делимично не слаже 18,1 а 28,8% имају неутралан став. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (више студената се уопште или делимично не слаже насупротив студенткиња које дају више неутралних одговора) али не статистички значајно, као ни просечне оцене по полу.

Задату тврдњу да **Reality превише потенцирају сукобе учесника** студенти су оценили просечном оценом $4,15 \pm 1,08$. Скоро половина анкетираних студената (49,2%) се потпуно слаже са задатом тврдњом, још 30,5% се делимично слаже, док насупротив томе 9,6% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студентки-

ња) али не статистички значајно, Међутим просечне оцене по полу се разликују значајно. Корелација оцене личног става са полом је значајна.

Задату тврдњу да **Reality превише експонирају приватност учесника** студенти су оценили просечном оценом $4,38 \pm 0,96$. Скоро две трећине анкетираних студената (61,6%) се потпуно слаже са задатом тврдњом, док насупротив томе само 5,1% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, као ни просечне оцене по полу.

Задату тврдњу да су **Reality сигуран начин да се становништво удаљи од друштвене реалности** студенти су оценили просечном оценом $4,11 \pm 1,09$. Скоро половина анкетираних студената (48%) се потпуно слаже са задатом тврдњом, а укупно 7,4% студената се уопште или делимично не слаже. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно. Међутим просечне оцене по полу се разликују значајно. Корелација оцене личног става са полом је значајна.

Просечна **оцена личног става студената** према Reality show програмима је $1,62 \pm 0,94$. Скоро две трећине анкетираних студената (63,3%) исказује свој став као крајње негативан, док насупротив томе само 4% студената има делимично или потпуно позитиван став. Структура одговора између студената и студенткиња се разликује (студенти су строжије оценили од студенткиња) али не статистички значајно, док су просечне оцене по полу на граници значајности. Корелација оцене личног става са материјалним статусом је значајна а са полом је гранично значајна.

На крају упитника био је простор планиран за неки коментар који студенти желе да дају – било их је само 18 (10,11%). Сви коментари се односе на Reality-show програме и веома су негативни (нпр У Србији је заступљен примитиван начин живота, идоли су гранд певачице, а Reality им је живот. Треба ценити праве вредности, Не свиђају ми се, прости су, откривају најгоре у људима. Испитати структуру личности која прихвата учествовања Reality је слика оног најгорег у нашем друштву и такви га и интензивно прате).

Интерпретација резултата

Овај узорак студената Филозофског факултета у Нишу чине испитаници који су две трећине женског пола и једне трећине мушког, доминантне старости 21-23 године (55.1%), а потичу из окружења про-

сечног типа за наше услове данас - око 60% родитеља има средњу школску спрему, скоро половина породица осредњег материјалног стања.

Reality-show програме редовно прати само десеторо студената (5,7%). Скоро две трећине студената (61,9%) не гледа, а повремено гледа 32,4%, и то момци чешће дају одговор да не гледају, док девојке гледају повремено. Гледање Reality-show програма значајно корелира са полом – девојке више гледају, и са материјалним статусом – више гледају студенти са бољим материјалним статусом.

Више од трећине породица не гледа Reality-show програме, половина породица студената гледа повремено а само 12% породица гледа редовно. Одговори момака и девојака су слични иако су момци проценили да њихове породице редовније гледају. Гледање у породици значајно корелира са образовањем родитеља – образовани родитељи мање гледају, али и материјалним статусом – имућнији родитељи више гледају.

Скоро четвртина пријатеља анкетираних студената редовно гледа Reality-show програме, скоро две трећине пријатеља студената гледа повремено а само 14,2% пријатеља не гледа. Одговори момака и девојака су слични.

Лично учешће у Reality-show програмима делује привлачно тек неколицини студената 9 (5,1%), још двоје се изјашњавају као неодлучни док огромна већина студената (њих 93,7%) даје податак да се не би пријавили за учествовање. Момци много чешће од девојака виде себе у програму - односно за учествовање би се пријавио један од осам момака и тек једна од 27 девојка. И то независно од образовног и материјалног статуса породице студента.

Као разлози за пријављивање навођени су радозналост, новац, популарност, ново искуство, али и да други виде каква сам особа. Разлози за непријављивање су много разноврснији, а иду од озбиљних („ругло наше културе”) до ироничних („ретардирани су”) и духовитих („зато што сам нормалан”).

У следећем делу анкете су питања дата као вредносне тврдње које студенти треба да оцене од потпуног слагања са њом, до потпуног неслагања.

Највећи степен слагања (са просечном оценом слагања већом од 4) имају три тврдње – да Reality превише експонирају приватност, превише потенцирају сукобе и служе томе да се становништво удаљи од друштвене реалности.

Још четири тврдње су оцењене високом оценом слагања 3,9 – да су Reality лак начин зараде, да су добри за личну промоцију, да помажу пут у естраду и да замењују садржаје сопственог живота туђим. Следеће три тврдње оцењене су осредњом оценом слагања (око 2,5) – да су Reality добра забава за учеснике као и за гледаоце, и да развијају пријатељства/љубави. Најмањом оценом слагања 1,7 оцењена је тврдња да reality имају интересантан садржај.

Ставови да су Reality добра забава за гледаоце и да имају интересантан садржај су у корелацији са материјалним статусом студента – имућнији су исказали већи степен слагања са овом тврдњом. Неке од тврдњи су у корелацији са полом студента. Тако студенткиње више од студената оцењују да Reality имају интересантан садржај, док се студенти више слажу да Reality потенцирају сукобе и удаљавају од друштвене реалности. Оцене свих осталих тврдњи нису у корелацији нити са полом студента, нити са образовним и материјалним статусом породице студента.

У последњем питању анкете студенти су требали да дају оцену свог личног става према Reality-show програмима (од крајње негативног до потпуно позитивног). Просечна оцена њиховог личног става је 1,6 што је уједно и најнижа оцена у упитнику. Скоро две трећине студената изразило је свој став као крајње негативан, а само 4% као делимично или потпуно позитиван. Оцена овог става корелира са материјалним статусом студента – студенти са бољим материјалним положајем исказују позитивнији лични став.

На крају упитника био је простор планиран за неки коментар који студенти желе да дају. Ову могућност искористио је тек сваки десети студент. Сви коментари упућени на Reality-show програме веома су негативни. Нико од студената који су оставили коментар није их подржао или се сложио са њиховим емитовањем чак ни као обликом лаке забаве за слободно време.

Велико истраживање рађено је у априлу 2013. године (публиковано у дневном листу Политика) на тему *Reality-show* програма. Истраживање је рађено као телефонска анкета целе српске популације. Резултати анкете су поражавајући. Reality-show програме у Србији редовно прати 38% испитаника, понекад прати 43%, а само 19% не прати. Волело би да учествује у неком од Реалитија 83% испитаника, док само 17% њих не би учествовало. Наравно главни мотив за пријављивање је новац (69%), затим радозналост (57%), популарност (43%), па због појављивања на ТВ (23%) и нових пријатељстава (21%). За своје фаворите редовно гласа 20%, повремено гласа 27%, а никад не гласа 53%. На питање да ли би

волели да своје дете виде у Реалитију 7% испитаника даје одговор да, 23% нису сигурни, а 70% не жели да му дете учествује. Добро је што 63% испитаника иронично каже да Reality шаљу поруку да је воајеризам дозвољен и пожељан, али зато 19% не зна како Реалити утичу на размишљање младих о свету. На питање да оцене колико су Реалити заступљени на ТВ 69% испитаника мисли да их има превише, 11% мисли да их је довољно, док 20% мисли да их је мало а треба да их буде више! На питање да ли треба укинути Реалитије само 20% каже да треба, још 20% каже да треба смањити број и количину емитовања, а 60% каже никако не укидати! Став према Реалитима је такав да се они допадају скоро половини испитаника (47%), четвртина нема одређени став (24%), док се 29% испитаника изјаснило као противници гледања.

Истраживање за овај дипломски рад је рађено скоро паралелно (јануар 2013.године) у односу на приказано априлско српско истраживање, али резултати су дијаметрално супротни. Најпре због тога што узорци нису компатабилни (студенти наспрам свих структура из целе популације) а затим и због тога што су студенти ипак интелектуална елита која има много критичнији став према празној забави него општа популација.

Закључак

Овим истраживањем установљено је да Reality-show програме редовно прати и себе види у њима мали број студената, што је веома охрабрујуће. Оно што није добро је то што имућни студенти имају мање строге ставове - имућнији студенти сматрају да су Reality добра забава за гледаоце и да имају интересантан садржај. Највећи степен слагања са тврдњама да Reality превише експонирају приватност, превише потенцирају сукобе, служе томе да се становништво удаљи од друштвене реалности, да су лак начин зараде, да су добри за личну промоцију, да помажу пут у естраду и да замењују садржаје сопственог живота туђим може се проценити као зрелост студената. Студенткиње оцењују попустљивије, док студенти оцењују незнатно строжије. Скоро две трећине студената изразило је свој лични став према Reality-show програмима као крајње негативан, а само 4% као делимично или потпуно позитиван, студенти бољег материјалног положаја исказују позитивнији лични став. Да ли то значи да они који не морају бринути о голој егзистенцији могу себи да допусте ову врсту доколичарења уместо неке много квалитетније културне надградње...

Литература:

1. Božilović, Nikola (2010) *Sva lica kulture: studije i ogledi iz antroposociologije*. Niš : Filozofski fakultet.
2. Božilović, Nikola (2006) *Kič kultura*. Niš: Zograf.
3. Crnobrnja, Stanko (2010) *Estetika televizije i novih medija*. Beograd: Clio.
4. Dej Luis, Alvin (2008) *Etika u medijima*. Beograd: Medija centar, Plus.
5. Fisk, Džon (2001) *Popularna kultura*. Beograd: Clio.
6. Koković, Dragan (2005) *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej.
7. Lukić, Radomir (1974) *Sociologija morala*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
8. *Studije kulture* (2008) priredila Jelena Đorđević. Beograd: Službeni glasnik.
9. Vuksanović, Divna (2007) *Filozofija medija: ontologija, estetika, kritika*, Beograd: Čigoja.
10. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Rijaliti-programi-pecat-savremenog-drustva.lt.html>
11. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Redukcija-nasih-zivota.lt.html>
12. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?nav_id=494264
13. <http://www.blic.rs/Zabava/Vesti/229503/Rijaliti-serijali-opstaju-samo-u-Srbiji>

AUDIENCE SURVEY ON *REALITY-SHOW* PROGRAMS OF STUDENT POPULATION, FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIS*

** The survey was done in January 2013 on the sample of 5.5% of all students of the Department of Philosophy, University of Nis for the thesis entitled Attitudes of Students of the Faculty of Philosophy in Nis to Reality-show programs.*

Summary: Culture is not something that one is born with. Culture is learned. In anomic society, the fall of culture towards pseudoculture happens together with the fall of all values. The media, which should be promoters of culture are increasingly becoming promoters of pseudoculture. The media offer is deteriorating, the contents are cheap and of extremely suspicious cultural values, as well as of low ethical and aesthetic level. It is students who are supposed to be the intellectual elite of their generation, to be consumers of real culture, not pseudoculture. They should be leaders in the fight against pseudoculture in the name of promoting genuine cultural values. Therefore, the aim of this survey is to determine the ratings of reality-show programs in the student population of Faculty of Philosophy in Nis. The survey instrument is an anonymous questionnaire made by the author. The results show that reality-show programs are not the preferred way how students spend their free time, and their views are processed through the assessment of value statements.

Key words: Reality-show, students, given statements, personal involvement, opinions, assessments, comments

МАЈА РАДОНИЋ*

Факултет за културу и медије
Београд

УДК 316.7(497.11):82-1 PAVLOVIĆ

Прегледни рад
Примљен: 16.04.2014
Одобрен: 12.05.2014

СТУБ СЕЋАЊА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

Пола века Антологије српског песништва

Миодрага Павловића

*"Свуда се дигли борци против откровења
и јашу велике коње, вребају крв,
заседају праведнике и сваког ко се јави,
између човека и бога, на брвну,
Куда ће они што се клоне зверу?
Браните се ! Научите песму!*

*Усред овог рата који сећање брише
научите пјесан, то је избављење!"*

Миодраг Павловић

Сажетак: У раду се кроз приказ рецепције Антологије српског песништва Миодрага Павловића даје оцена њеног књижевно-историјског и културолошког значаја у контексту српске културне традиције. Пола века од настанка Антологије која је успоставила и потврдила идентитет и континуитет српске песничке, а тиме и културне традиције, отварају се нова истраживачка питања, и поларизују ставови њених тумача, од идеолошки мотивисаних оспоравања до критичко-теоријских потврда епохалног значаја и вредности антологијског подухвата нашег великог песника и есејисте Миодрага Павловића.

Кључне речи: Антологија српског песништва, Миодраг Павловић, традиција, култура, континуитет, идентитет, идеологија

* Е-маил, телефон

Од првог издања *Антологије српског песништва* (1964) Миодрага Павловића, великог српског песника, есејисте и антологичара прошло је већ пет деценија, а ова *саборна књига* српског песништва остаје и опстаје као једно од кључних дела српске књижевности и културе из друге половине прошлог столећа, док својим утицајем, дOMETима и значењем увелико превазилази књижевно-историјске и поетичке оквире. Ако сагледамо крајње поларизована и супротстављена дискурсна тумачења и оцене њене вредности у контексту српске културе, Павловићева *Антологија* осликава и наше сталне поларизације (несагледивих последица) око кључних питања дефинисања српског културног идентитета и континуитета. Да ли је тада млади Павловић, заједно са Васком Попом назван песником „превратником”, слутио какав ће значај његово брижљиво и посвећено истраживање српске поезије имати за српску књижевност, али и културу, не знамо, али колико нам увид у његову појаву на књижевној сцени допушта, могли бисмо закључити да одјек и значај сопственог рада није био у фокусу његове пажње. На овај подухват навео га је дубоки унутрашњи императив за успостављањем континуитета и идентитета српске песничке традиције, а тиме и културе, као и свест о значају постављања правих традицијских основа песницима како своје тако и генерација које долазе.

Рад на првом издању *Антологије српског песништва (од 13. до 20. века)* текао је паралелно са радом на есејима-портретима српских песника, а настављан је у годинама које следе у одређеном континуитету, закључно са другим, допуњеним издањем *Антологије српског песништва* (1984) и све до књиге *Огледи о народној и старој српској поезији* (1993). У том широком временском распону, Павловић је написао „песничку историју српске поезије” (Вучковић, 2010:33), успоставио континуитет српског песништва од „памтивека” до данас, укључио усмено песништво контекстуализујући га равноправно са „писаним” у проширено издање антологије, и истовремено градио сопствену песничку визију традиције реактуелизујући митско и историјско у лирским циклусима *Млеко искони*, *Велика Скитија*, *Нова Скитија*, *Хододарје*, *Светли и тамни празници*.

О Павловићевој антологији је писано сразмерно више у односу на његов целокупни есејистички опус, у распону од најоштријих оспоравања до највиших оцена и похвала.¹ Када се истраживач нађе пред овим

¹ О *Антологији* су писали и Оскар Давичо, Марко Ристић, Милош Стамболић, Драган М. Јеремић, Драгољуб С. Игњатовић, Бранко Поповић, Радован Вучковић, Драган Хамовић, Бојана Стојановић - Пантовић, Станко Кржић. На овом месту издвојићемо две оцене које, чини нам се, најбоље илуструју наведене крајности: „Павловићева *Антологија* 300

делом, прво питање које треба да реши јесте од ког аспекта кренути у расветљавању његовог књижевно-теоријског значења, а потом и културно-историјског значења и зрачења? Нема сумње да је *Антологија српског песништва* једно од кључних Павловићевих дела и у контексту његовог песничког и есејистичког рада, али и у контексту српске поезије и српске културе у целини. Истражити, написати, саставити и објавити дело које доказује да српска писана песничка реч, књижевна реч, а тиме и култура трају у континуитету од 13. века, а не од половине или у најбољем случају почетка 19. века, и то без академског или институционалног „покрића”, морало је те 1964. године деловати као храброст и одјекнути као потрес. Када после двадесет година у пето допуњено издање *Антологије* уврсти и српску усмену поезију и у новом предговору запише сада већ чувену реченицу да „српска песма траје од пре памтивека”, Павловић и симболички заокружује подухват успостављања континуитета српске песничке традиције и културе. Зато ћемо *Антологију српског песништва* поставити у књижевноисторијски и књижевно-теоријски контекст, да бисмо дошли до оцене њеног значаја у контексту српске песничке традиције и културе у целини.

Павловићеви најзначајнији претходници у антологичарском послу, Богдан Поповић са *Антологијом новије српске лирике* (1911) и Зоран Мишић са *Антологијом српске поезије* (1956), такође су извршили превредновање српске песничке традиције, с тим што Поповић не иде даље у прошлост од половине 19. века, а Мишић антологију почиње са Његошем. Критеријуми одабира и критичко-теоријска полазишта су им међутим потпуно различити, па се и поменуте две антологије знатно разликују. Антологија Богдана Поповића је прва модерна антологија српске књижевности, заснована на строгим естетским принципима, значајна и данас, читаво столеће после првог издања, а заснива се на критеријумима које је аутор детаљно образложио у опширном предговору. У складу са познатом теоријом „ред-по-ред”, усвојеном од енглеског критичара Александра Бена, и методом унутрашње, искључиво естетске анализе сваке поједине песме, Поповић је сачинио избор песама, а не песника, сматрајући да готово и нема добрих песника, већ само добрих песама. У складу са изложеним начелима, песме је одабирао по следећим критеријумима: песма мора бити јасна, мора имати емоције и мора бити цела лепа.

српског песништва представља неку врсту мистичног ентропијског хаоса” (Кржић, 2010:504), а у тексту *Павловићева књига српског песништва*, Драган Хамовић потпуно другачије дефинише њен смисао и улогу, наводећи да „смисао и мисија ове књиге, потврда целовите традицијске самосвести српске поезије, не престају да се испуњавају” (Хамовић, 2010: 475).

Управо супротан критеријум одабира од Богдана Поповића успоставља најважнији критичар послератног модернизма Зоран Мишић у *Антологији српске поезије* (1956), правећи избор најбољих песника српске традицијске линије, укупно њих 33, од Његоша до тада младих песника Васка Попе и Миодрага Павловића. Инсистирајући на чистоти погледа, ослобођеног од свих предрасуда и предзнања при читању песама, Мишић даје седам критеријума који одређују каква поезија не би смела да буде, од којих је спорна препорука за избегавање наративности у поезији, будући да су у српској песничкој традицији нарација и дескрипција присутне у уметнички хармонично реализованим песничким опусима, још од Стерије па све до Павловића и Лалића.

Занимљива је и Мишићева оцена да у српској поезији нема стварног континуитета, него да су њени носиоци песници који делују готово самостално, без непосредних претходника и наследника. Из данашње перспективе, после Павловићевих интегришућих напора, таква оцена чуди, али будући да је Мишић правио антологију песника и самим тим био сконцентрисан на велике и самосвојне песничке појаве српске традиције, такав закључак делује јасно и недвосмислено из тадашње перспективе и са таквог становишта. Ову оцену релативизоваће управо Павловићева антологија, која ће успоставити мање очигледне везе и континуитете песника различитих епоха и кроз интегралну визију српског песништва доказати континуитет српске песничке традиције и културе. Иако се може полемисати са повремено радикалним Мишићевим критичко-теоријским судовима, значај и вредност његове антологије у српској књижевности је неспорна, у првом реду због превредновања модернистичког периода, а потом у прецизном вредновању младих песника, будући да је његов модернистичко-авангардни сензибилитет умео да препозна значајне песнике велике вредности у сопственој генерацији (Давича, Матића, Попу, Павловића).

Антологије Богдана Поповића и Зорана Мишића нису прве,² а ни једине антологије српског песништва, али су заједно са Павловићевом антологијом „на свој начин канонске за српску културу” (Стојановић-Пантовић, 2009:298), иако се по методолошким поставкама, критеријумима одабира и крајњим резултатима знатно разликују. Поред свих наведених разлика, оно што их повезује и поставља у стални међусобни

² Прва антологија српске књижевности је *Цветник српске словесности* Јована Суботића, издата у Бечу 1853. године, настала као читанка за више разреде гимназије, а обухвата писце од 12. века до Суботићевих савременика. Претходила јој је *Славјанска антологија* Меда Пуцића из 1844, али будући да обухвата и стихове и прозу, не можемо је сматрати антологијом у данашњем смислу те речи.

контекст, јесте намера њихових приређивача да превреднују српску песничку традицију, тако да свака од три наведене антологије пружа визију континуитета српског песништва из угла свог састављача. Нема дилеме да је у том погледу Павловићева антологија најрадикалније померила традицијску линију српске поезије, аргументовано успоставивши континуитет српске песме од 13. века, а у проширеном и допуњеном издању „од памтивека”, уместо до тада важећег и готово канонизованог општеприхваћеног става да се континуитет српске поезије, самим тим и културе, може установити тек од 19. века.

Прве реакције на појаву Павловићеве антологије биле су изразито критички интониране, а делом произилазе из сукоба који је у то време трајао између послератних модерниста – Оскара Давича и Марка Ристића са једне стране и представника млађе генерације Миодрага Павловића, Васка Попе, Зорана Мишића, Радомира Константиновића, Ивана В. Лалића и Бранка Миљковића са друге.³ Основу сложених идеолошко-литерарних расправа почетком шездесетих година у српској литератури представљало је питање природе и могућности друштвено-политичког ангажовања у стваралаштву, а Давичо и Ристић су често наступали као арбитри задате идеолошке чистоте и „правоверни” чувари левичарско-марксистичких вредности у литератури. У интервјуу за приштински лист *Јединство*, који потом преноси часопис *Књижевне новине*, Оскар Давичо оштро напада Павловићеву антологију, замеравјући аутору на „шовинизму, архиконзервативизму и светосављу”, и критикује издавачку политику *Српске књижевне задруге* јер је објавила „једну несварљиво бедасту Антологију српске... непоезије, пре непоезије, него ли поезије” (Давичо, 1965:12).

Из данашње перспективе гледано, посебно грубо, а ипак и савремено, звуче замерке на Светосављу и шовинизму, а у времену комунистичке идеологије и званично прокламованог атеизма, свако ослањање на националну традицију и религијске вредности, било је подвргавано бескомпромисној осуди, а идеологија југословенства је тежила брисању националних особености, посебно српских, као обележја основног конститутивног народа државне заједнице. У таквој друштвеној клими, Павловићева антологија је подвргнута критици у првом реду са идеолошког полазишта, које је у то време било релевантан и незаобилазан критеријум за оцену сваког уметничког дела, а тек потом су следили и естетско-теоријски критеријуми. Острашћеност са којом су Павловићеве опоненти наступали показује и климу која је владала у културно-

³ О томе погледати књигу Свете Лукића, *Савремена југословенска литература 1945-1969*, Београд, 1968.

духовном простору Југославије, а правоверност се исказивала и у оспоравању свега што је чинило вредност традиције. Са тог аспекта гледано, можемо још боље разумети суштински превратнички карактер и уметничку и људску храброст у основи Павловићевог подухвата.

О времену када је настајала Павловићева *Антологија*, Драган Хамовић пише у тексту *Павловићева књига српског песништва*, наводећи да се у тадашњој српској књижевности сударало настојање да се она „претемелји на принципима старијим од озваничене и одвећ окамењене деветнаестовековне (...) и с друге стране немала, чак борбена (по правилу, *идеолошки подржана*) (подвукла М.Р.) неспремност да буде призната као повезана целина” (Хамовић, 2010: 468).

Идеолошким критикама придружио се ускоро и Марко Ристић у тексту *О једној антологији опет*, који у уводу текста напомиње да се епитети који следе „односе на дух у коме је дотична антологија замишљена (...), на начела, мерила и методу по којима је састављена, а не на песме које она садржи” (Ристић, 1970:185). У свом препознатљивом стилу, у једној дугој реченици Марко Ристић ређа потом епитете уз *Антологију*, попут „класицистичка, реторска (...) беседничка, светосавска, алилујска, испосничка, манастирска, калуђерска, жичка, николајвелимировићевска(...) ампутирана, порозна, морозна” (Исто, 185 и 186). Како и сам аутор напомиње, критика се првенствено односи на дух антологије, а искључивост идеологије коју заступа довољно илуструје чињеница да појмови као што су Светосавље, манастир, Жича, испосник, без дилеме носе негативно вредносно одређење и неопозиву морално-идеолошку осуду, а истовремено указује на озбиљност расцепа између две струје модерниста у српској књижевности, као и на њихова суштински различита гледишта на природу и сврху уметности и уметничког деловања.⁴

Да критике упућене Павловићевој антологији нису искључиво резултат сукоба међу модернистима, сведочи и текст припадника реалиста Драгољуба С. Игњатовића *Симплификовани* алегоријски избор, објављен исте године кад и *Антологија у Књижевним новинама*, у коме аутор замера „преувеличани” значај Дучића и његове поезије у Павловићевом избору, као и велики број песама Васка Попе. Ипак, поред замерки због занемаривања љубавне и патриотске поезије, Игњатовић главни проблем Павловићеве антологије види у критеријуму за избор песама, који чине „формална дотераност и успешно изражен страдалничко -

⁴ О томе погледати у књизи Ратка Пековића, *Ни рат ни мир: панорама књижевних полемика 1945-1965*, Београд, 1986.

мистички (подвукла М.Р.) доживљај” (Исто,3). Овде се аутор у великој мери саглашава са већ изнетим критикама Давича и Ристића на Павловићев избор песама, а опште оспоравање изазива управо *мистицизам*, појам који је у то време означавао вредности супротне прокламованој друштвено-политичкој клими, те је смештан у наслеђе тзв. „мрачне прошлости”. Присуство мистицизма је за тадашње тумаче књижевних појава значило и аутоматско одсуство разумског просуђивања поезије, што не може да се прихвати када је реч о Павловићу, који је кроз своје песништво успоставио поетским низ паралелан са логоцентричним наслеђем. Симплификовање сложених уметничких процеса настало под јаким упливом идеологије и владајућих опозитних и међусобно искључујућих вредносних судова, превиђало је управо могућност укључивања наоко супротстављених и удаљених стилских праваца и креативних решења у складну целину „живе традиције”, коју је Павловић студиозно и упорно успостављао кроз своја поетска, књижевно-историјска и теоријска истраживања.

Иако се владајући идеолошки дискурс знатно променио од шездесетих година прошлог века, и међу савременим проучаваоцима Павловићеве *Антологије* можемо наићи на оштра идеолошка оспоравања њене вредности и значаја, што показује да тзв.идеолошка критика није нестала заједно са тадашњим политичким дискурсом, него да опстаје као једна од константи савременог мишљења, можда још и јача и радикалнија, иако полази од наоко супротних вредносних ознака и премиса. Ако је пре пола века ознака српска културна вредност била неприхватљива из перспективе југословенства и социјализма, данас је код дела културне јавности та ознака неприхватљива са становишта „европских вредности”, демократије тј. глобалистичке унификације, као у индикативном тексту Станка Кржића *Концепт континуитета* у „*Антологији српског песништва*” Миодрага Павловића. Док Драган Хамовић назива *Антологију* „саборном књигом осамстолетног српског песничког тока” (Хамовић, 2010:466) и види је као „пример једног опита којим ће се пресабрати и успоставити јединствено „колективно сећање” наше растрзане песничке традиције” (Исто, 473), чија мисија и смисао као „потврда целовите традицијске самосвести српске поезије не престају да се испуњавају” (Исто, 475), дотле Кржић у изразито критичком и полемичком тону сагледава идеју, концепцију и мисију Павловићевог антологичарског подухвата. Као што и наслов текста указује, под критичарском лупом је „концепт континуитета” српске песничке традиције, и мада аутор пружа увид у одломке оштрих критика и сукоба који су се тим поводом дешавали између две струје српских књижевника, те оцењује ове расправе

идеолошки мотивисаним и критички неутемељеним, у даљем тексту износи низ замерки на концепцију и предговоре *Антологије*, полазећи од сличних премиса као и њени први опоненти, али уз другачију аргументацију. Тако проблематизује постојање црквенословенских и српскословенских текстова у антологијском избору због њиховог преношења на савремени језик, јер на тај начин деформише се, макар и несвесно, порука садржана у језичком моделативном коду”, али иде и даље, прелазећи у оштар полемички тон, наводећи да „Павловић у текстове који објективно *не заслужују* (подвукла М.Р.) такав третман читава накнадну памет” (Кржић. 2010:494). Ако бисмо уважили овај аргумент, морали бисмо оспорити вредност било ком напору да се препева поезија из једног језика у други.. Аутор оспорава и убацивање усмене поезије у допуњено издање *Антологије* из 1984. сматрајући га неаргументованим и недопустивим, јер „писана уметност поништава (sic!) усмену кад дође у додир са њом” (Исто, 503). Оно што аутору ипак највише смета у антологији, уз српску средњовековну и усмену поезију, јесте реченица новог предговора из 1984. о трајању српске песме од „пре памтивека” у којој види могуће сугерисање да су „Срби народ најстарији”, и Миодрага Павловића сврстава међу мистификаторе, ирационалне и митологизирању склоне мислиоце. Најдаље Кржић одлази у закључној оцени, називајући *Антологију* „мистичним ентропијским хаосом” и замерајући Павловићу песнику да је „у савремену поезију увео *мистицизам* и тиме релативизовао њен развој и иновативност” (Исто, 504). Тиме се он заправо саглашава са својим претходницима из шездесетих година у покушају да врати идеолошко обележје и суд појму „мистицизам” и свему што је тај појам тада означавао, а уједно да оспори континуитет српске песме и културе, који је управо Павловић изнова успоставио својим целокупним стваралачким напором.

Ипак, током пет деценија колико је прошло од првог издања Павловићеве *Антологије*, велики део српске академске и културне јавности кроз низ релевантних књижевно-историјских, теоријских и културолошких истраживања поставио је његов антологијски подухват међу најзначајнија дела српске културе у другој половини прошлог века, не само за српску песничку и књижевну традицију, него за српску културу и самосвест у целини. Тако Радован Вучковић назива *Антологију* „песничком историјом српског песништва” (Вучковић, 2010:33), Горан Максимовић оцењује да је Павловић својим делом потврдио „изнова драгоцену истину о поетичким и духовним континуитетима српске књижевности од најстаријих времена до савременог доба” (Максимовић, 2004:187), а Јован Делић у тексту *Непрестано чошћење срца*, истиче

епохални значај Павловићеве *Антологије српског песништва* за успостављање континуитета и идентитета српске песничке традиције: „Зато Миодрага Павловића ми доживљавамо као маркантни – да употребимо његов наслов – *стуб сећања* српске културе, и отуда наше огромно поштовање за његово дјело и за успостављање цјелине” (Делић. 2011:11).

Павловићева антологија је досад, упркос почетним отпорима и неразумевању, имала дванаест издања,⁵ с тим што пето допуњено издање излази са измењеним предговором (1984), а критичко издање које садржи оба предговора и напомене аутора, објављено је у оквиру едиције „Десет векова српске књижевности” Матице српске (2010).

Читање *Антологије српског песништва* представља тако право истраживачко и откривалачко путовање кроз непрекинути ток српске песме, пуно изазова и нових питања, док се пред читаоцем отвара ова истинска књига српског песништва, од *памтивека* до данас. Драган Хамовић поставља једно питање које нам се наметало док смо проучавали *Антологију*, а на које немамо тачан одговор: „Зашто је, дакле, Павловићева саборна књига осамстолетног српског песничког тока – (...) – остала инокосна међу делима антологијске врсте у нас?” (Хамовић, 2010:466). Претпоставке се ређају, од нашег „нехаја и немара” до неоубичајене концепције Павловићеве, тешке за рецепцију, али то демантује дванаест досадашњих издања, вредност, значај, утицај, читаност... Ниједан одговор не изгледа довољно прецизан, а можда је разлог утисак да је Павловић „завршио посао” и да нема простора за више и даље од тога, уз нелагоду од неминовних поређења која би уследила?

Шта год да је узрок, или све помало од наведеног, остаје чињеница да време које пролази стално потврђује и додаје нову вредност *Антологији српског песништва*, а ако је гледамо из перспективе савремености, онако како Павловић сагледава прошлост, можемо закључити да је њен значај одавно превазишао поље поезије и књижевности и извршио немерљив утицај на српску културу, а тиме и на српску културолошку свест. Време када се први пут *Антологија* појавила, било је усмерено ка изградњи југословенског националног идентитета, а о књижевности се говорило као о *југословенској*. Павловић је својом „књигом српског песништва”, без буке и декларативног самопотврђивања, подсетио, успоставио и вратио *сећање* свог народа на сопствени културно-духовни континуитет и идентитет.

⁵ Прва четири издања (1964, 1969, 1973, 1978) излазе са поднасловом „од 13. до 20. века”, а од петог допуњеног издања изостаје овај поднаслов, с обзиром да у избор улази и усмена поезија (1984, 1990, 1994, 1997, 1998, 1999, 2010). У деветом и последњем досадашњем издању појављује се поднаслов „од 11. до 20. века”.

Литература:

1. *Antologija novije srpske lirike*, priredio Bogdan Popović (1997): Zavod za udžbenike, Beograd.
2. *Antologija srpske poezije*, priredio Zoran Mišić (1967): Nolit, Beograd.
3. Vučković, Radovan (2010): *Poetičko-kritičke novine Miodraga Pavlovića*, u: zbornik radova *Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića*, urednik Jovan Delić, Institut za književnost i umetnost/Učiteljski fakultet, Beograd, str. 19-46.
4. Vučković, Radovan (2008): *Pisac, delo, čitalac*, Službeni glasnik, Beograd.
5. Delić, Jovan (2011): *Neprestano čišćenje srca*, predgovor u: Jerotić, Vladeta: *Odškrinuta vrata*, Ars Libri, Beograd.
6. Ignjatović, Dragoljub S (1964): *Simplifikovani alegorijski izbor*, u: Književne novine, Beograd, br.236, str.3
7. Kržić, Stanko (2010): *Koncept kontinuiteta u „Antologiji srpskog pesništva” Miodraga Pavlovića*, u: zbornik radova *Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića*, urednik Jovan Delić, Institut za književnost i umetnost/Učiteljski fakultet, Beograd, str. 483-505.
8. Lukić, Sveta (1968): *Savremena jugoslovenska literatura 1945-1965*, Prosveta, Beograd.
9. Maksimović, Goran (2005): *Eseji Miodraga Pavlovića o srpskim pjesnicima XIX vijeka*, u: *Pjesnička riječ na izvoru Pive*, Zbornik radova sa naučnog skupa Književno djelo Miodraga Pavlovića, urednik Jovan Delić, Centar za kulturu, Plužine, str.179-187.
10. Mišić, Zoran (1976): *Sunčeva svetlost na stubu sećanja*, u: *Kritika pesničkog iskustva*, SKZ, Beograd, 79-91.
11. Pavlović, Miodrag (1963): *Mleko iskoni*, Prosveta, Beograd.
12. Pavlović, Miodrag (1993): *Ogledi o narodnoj i staroj srpskoj poeziji*, SKZ, Beograd.
13. Pavlović, Miodrag (1996): *Velika Skitija i druge pesme*, (izabrane i nove pesme), SKZ, Beograd.
14. Pavlović, Miodrag (2010): *Antologija srpskog pesništva (XI do XX vek)*, Izdavački centar Matice srpske, Novi Sad.
15. Peković, Ratko (1986): *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1965-1965*, Filip Višnjić, Beograd.
16. Popović, Branko (1987): *Samosvest kritike*, Vuk Karadžić, Beograd.
17. Radulović, Milan (2010): *Kultrološko-filozofske ideje Miodraga Pavlovića*, u: zbornik radova *Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića*, urednik Jovan Delić, Institut za književnost i umetnost/Učiteljski fakultet, Beograd, str. 135-159.
18. *Rečnik književnih termina*, ur. Dragiša Živković (1991), Institut za književnost i umetnost, Nolit, Beograd.
19. Ristić, Marko (1970): *Svedok ili saučesnik 1961-1969*, Nolit, Beograd.

20. Stojanović-Pantović, Bojana (2009): *Tipologija i vrednovanje pesničke tradicije u antologijama srpske poezije XX veka*, u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, Novi Sad, br.57/2, str. 297-316.
21. Hamović, Dragan (2010): *Pavlovićeva knjiga srpskog pesništva („Antologija srpskog pesništva” kao potpora poetičkog programa M.Pavlovića)*, u: *zbornik radova Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića*, urednik Jovan Delić, Institut za književnost i umetnost/Učiteljski fakultet, Beograd, str. 465-481.

PILLAR OF SERBIAN CULTURAL MEMORY

Half a century anthology of Serbian poetry Miodrag Pavlovic

Summary: In an overview of the reception of the Anthology of Serbian poetry by Miodrag Pavlovic, this paper gives an estimation and evaluation of its literary-historical and cultural significance in the context of Serbian cultural tradition. Half a century after the publication of the Anthology which established and verified the identity and continuity of Serbian poetic and thus cultural tradition, new research questions have emerged and opinions of its interpreters polarize in the range of ideologically motivated negations to critical and theoretical confirmations of epochal significance and value of the anthological enterprise of our great poet and essayist, Miodrag Pavlovic.

Key words: Anthology of Serbian Poetry, Miodrag Pavlovic, tradition, culture, continuity, identity, ideology

СЛАЂАНА Д. АНЂЕЛКОВИЋ

Географски факултет

Београд

ЗОРИЦА Ч. СТАНИСАВЉЕВИЋ ПЕТРОВИЋ*

Филозофски факултет

Ниш

УДК 37.014:316.7

Прегледни рад

Примљен: 23.03.2014

Одобрен: 18.04.2014

ПОТЕНЦИЈАЛИ САВРЕМЕНЕ ШКОЛЕ ЗА ОЧУВАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ И КУЛТУРЕ**

Сажетак: Реформски процеси у савременој школи усмерени су ка модернизацији школског рада, осавремењивању метода учења, увођењу нових облика наставног рада у циљу усклађивања са школама и школским системима европских земаља. У том контексту актуелизује се питање потенцијала савремене школе, као базичне институције за васпитање и образовање, за очување националне традиције и културе.

Промене у школи у делу планирања и програмирања, посебно школски програм, као и поједини изборни предмети, пружају значајне могућности за очување народне традиције и културних вредности. Циљеви и исходи васпитања и образовања усмерени су између осталог, ка формирању ставова, уверења и система вредности, развоју личног и националног идентитета, поштовању и неговању матерњег језика, традиције и културе. За остваривање тако вредног циља изузетан значај има изборни предмет Народна традиција, који је заступљен у основним школама од I до IV разреда. Циљеви, задаци и садржаји овог предмета на непосредан начин утичу на развој активног и стваралачког односа ученика млађих разреда према очувању природне и културне баштине.

Кључне речи: школа, школски програм, традиција, култура, ученици

Након 2000. године у нашем друштву изражена је тежња за суштинским политичким, економским и социјалним реформама, ук-

* slandjelkovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Модели процењивања и стратегије унапређивања квалитета образовања у Србији (179060) и Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074), које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

ључујући економску либерализацију, нове моделе приватизације, демократизацију, отвореност за међународну сарадњу, идеје регионализације, децентрализације. Процес општих друштвених реформи довео је до значајних импликација у систему васпитања и образовања, које су највидљивије у делу реформисања школског система и школе. Реформе у школском систему усмерене су ка усклађивању нашег школског система са системима развијених европских земаља и стварању јединственог европског простора образовања. У складу са таквом тенденцијом иницирани су важни кораци за промене у школском систему попут измене закона о основном и средњем образовању, измена у наставним плановима програмима, увођење изборних предмета и сл.

Промене у званичним законским и програмским документима у циљу усаглашавања са европским образовним тенденцијама, као и промене у школској пракси, актуелизовале су питање очувања сопственог педагошког наслеђа, националне традиције и културе. У том контексту издваја се питање „како је могуће обезбедити развој школског система који би се темељио на најновијим научним сазнањима о претпоставкама ефикасног и квалитетног школског рада и који би пратио тенденције у развоју европских школских система ... уз уважавање сопствене образовне традиције“ (Hebib, Spasenović, 2010: 381). У научној и стручној јавности ово питање је изазвало бројне полемике, те се с правом може сматрати „једним од кључних изазова са којима треба да се суочимо у процесу реформе школског система. (Hebib, 2013: 83).

У том контексту поставља се питање могућности школа као базичних институција за васпитање и образовање, за очување народне традиције и културног наслеђа. Наиме, критичари актуелне реформе, између осталог, наводе да није добро некритичко прихватање страних модела школа „без брижљивог прилагођавања и узимања у обзир постојећег стања, разлика у традицијама, култури, схватањима, националним циљевима, расположивим материјалним средствима, условима рада“ (Каменов, 2006:15).

Очување културне баштине и реформски процеси у школи

У циљу усклађивања са развијеним европским образовним системима креирана је нова политика образовања и постављене су опште смернице за промене у систему васпитања и образовања обједињене у документу под називом *Квалитетно образовање за све – пут ка развијеном друштву* (2002). За остваривање постављене визије школског сис-

тема, изађена је стратегија које би омогућила остваривање јединственог циља - квалитетног образовања за све (Стратегија развоја образовања до 2010 и 2020. године). У поменутих документима, међутим, мало пажње је посвећено очувању националне културе и традиције, што у контексту општих глобалних тенденција, може представљати веома деликатан проблем. Наиме, сматра се да је у процесу глобализације и транзиције неопходно додатно ангажовање на пољу васпитања и образовања у циљу очувања сопственог националног идентитета (Јовановић, 2011).

Васпитање за културни и хуман однос према националној баштини у актуелним условима друштвених промена има посебну важност, јер наша традиција и култура представљају знак наше препознатљивости у глобалном свету. Сходно томе, неопходно је да један од значајних циљева васпитања и образовања у школама буде развој активног односа младих према националној традицији и култури. Однос према духовним, материјалним и природним ресурсима националне баштине одсликава и степен развоја личне културе сваког појединца. У том погледу очување културне баштине, традиције, обичаја је свакако од посебног значаја за сваку државу, али и за сваког појединца. Упознавање са традиционалним културним вредностима, у том контексту чини саставни део личне културе сваког појединца.

Познавање сопственог наслеђа, посматрано са аспекта развоја сваког појединца има изузетан значај и делује веома подстицајно на развој целокупних потенцијала ученика. Традиција ученицима пружа знања о садржајима на којима су израсли, на којима се темељи читаво друштво и култура, она упућује на проверене духовне матрице, оспособљава за критичко и одговорно просуђивање друштвених околности. У том контексту проучавање традиције, омогућава да појединац заузме став о питањима даљег развоја друштва и активно се укључи у решавање актуелних проблема. Очување традиције и културних вредности значајно је са аспекта личног развоја сваког појединца, јер на индивидуалном нивоу „развија осећање сигурности, безбедности и припадности коју појединац добија када се везује за заједничко дело својих предака“ (Станисављевић Петровић, Видановић, 2011: 380). Посматрано са педагошког становишта садржаји традиције и културе омогућавају учење и стицање знања у аутентичним амбијентима, који чине свакодневицу живота ученика, чиме додатно омогућава повезивање школе и локалне средине (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2013).

Имајући у виду значај очувања традиције и културне баштине за друштво у целини, али и за сваког појединца, као једно од суштинских издаваја се питање систематског и организованог деловања друштва у

правцу развоја и неговања ових значајних вредности. Познато је у том процесу посебан значај има организовано васпитање и образовање, пре свега школски систем сваке државе. Неспорно је да са развојем активног односа према националној баштини треба кренути од најранијег узраста, од предшколских установа, а затим наставити у котинуитету на наредним ступњевима школовања. У систему установа које могу значајно допринети очувању тековина традиције и културе, посебно место припада школама. Наиме, познато је да је школа, посебно основна, један од значајних фактора за преношење традиције и културних вредности млађим генерацијама. Посматрано кроз историјску перспективу школа је одувек била „у средишту свих људских заједница центар за ширење просвете и културе“ (Трнавац, 2005:65).

У сваком друштву, школа је имала за задатак да чланове друштва, посебно најмлађе, култивише, да их усмери, односно образује и васпитава. У том погледу у школи су одувек постојала настојања настоји да се негује традиција, обичаји, етос. Посматрано кроз историјску перспективу у развоју школе, садржаји везани за националну традицију и културу, углавном су чинили саставни део садржаја образовања, односно део курикулума. Премда је и данас присутно настојање да се ти садржаји уграде у школски курикулум и чине саставни део садржаја образовања на свим нивоима школског система, чини се да ови садржаји нису заступљени у довољној мери. Осим тога, за развој *активног односа* младих према традицији и култури сопственог народа није довољна само имплементација садржаја, већ су битне наставне ситуације и начини деловања које, у данашњој школи, свакако треба мењати. У суштини овај сложени задатак захтева дубље промишљање традиције у контексту васпитно образовног деловања са нагласком на хуманом, креативном, когнитивном и афективном значењу односа баштине и васпитања (Брајаčić, Куšчевић, 2008). Наиме, познато је да је у раду са младима од посебне важности подстицање истраживачког и стваралачког комуницирања са баштином уз чију помоћ дете постаје активни учесник у друштвеном окружењу, компетентан за укључивање у друштвени живот. У том контексту као једно од суштинских питања издваја се питање како остветити, оживотворити и презентовати садржаје везане за националну традицију и културу, како их интегрисати у васпитно образовни систем као креативну парадигму. Сматра се да одговор лежи у активирању и сензибилизацији ученика према садржајима везаним за културу и традицију. На тај начин отвара се могућност да и сами ученици у будућности постају ствараоци вредних дела културе и традиције, носиоци вредности које ће и они неком оставити у наслеђе (Брајаčić, Куšчевић, 2008).

Имајући у виду значај очувања културе и традиције, као и актуелне промене у школском систему веома је значајно размотрити потенцијале савремене школе у делу неговања и развоја позитивног односа ученика према овим вредностима. У школи, као базичној установи за васпитање и образовање преношење традиције и културних вредности, може се одвијати на најмање два нивоа: *путем наставе* (наставне активности, наставни предмети, уџбеници), као и *путем слободних активности* које се организују ван часова редовне наставе, а које су усмерене на неговање традиције и културе (различите секције и клубови ученика, нпр. фолклорна секција, књижевни клуб и сл).

У основној школи, у оквиру наставних предмета путем којих је могуће деловати на очување културе и традиције, посебно се издвајају Српски језик и књижевност, Историја, Географија у старијим разредима. Међутим, како је са развојем активног односа према култури и традицији значајно почети на што млађем узрасту, посебно се истиче и значај наставних садржаја у млађим разредима основне школе (Ћалић, 2011). У млађим разредима основне школе изузетну важност на пољу упознавања народне традиције и културних вредности имају предмети Српски језик, Свет око нас и изборни предмет Народна традиција, а поједини аутори посебно истичу могућности за неговање народне традиције у оквиру музичке културе (Никшић, 2009; Судзиловски, Ћалић, Ивановић, 2012).

Сматра се да реформске промене у основном образовању које се односе на област планирања и програмирања, пре свега увођење *школског програма, развојног планирања и увођење изборних предмета* пружају могућности деловање у правцу очувања традиције и културе. Наиме, у њима се отвара могућност за планирање рада школе у складу са њеним специфичностима, где се отвара перспектива за планирање садржаја везаних за очување традиције и културне баштине у складу са потенцијалима локалног окружења. У документу *Опште основе школског програма* (2003) који се односи на промене на нивоу обавезног образовања у области планирања и програмирања рада школе, заступљено је реформисање наставе на основама новог школског програма. У школском програму је јасно постављен статус предмета који су обавезни за све, али је остављен простор за развој индивидуалности и посебности школа, одговорну професионалну аутономију и иницијативу наставника и школа, укључивање свих битних организација и њихових носилаца, као и могућност за стално усавршавање и побољшавање. У циљевима и исходима школског програма, међутим само делимично су обухваћени елементи који се односе на очување традиције и културе.

Наиме, у истом документу наводи се да образовање доприноси доброби и развоју друштва и културе тако што (1) Омогућава развој осећања припадности социјалним групама и друштву у целини, као и осећања припадности ширем европском простору (2) Оспособљава ученике да активно доприносе очувању и неговању традиције и културе (3) Оспособљава ученика да активно доприносе економском, демократском и културном развоју друштва (4) Оспособљава ученике да заштите сопствене потребе и интересе и да изграде и очувају личну аутономију и интегритет без нарушавања аутономије и интегритета других особа (5) Развија међусобно уважавање, сарадњу и солидарност између припадника различитих социјалних, етничких и културних група и да активно доприноси друштвеној кохезији (6) Подржава процесе међународне интеграције земље (7) Развија свест о значају заштите и очувања природе и природних ресурса (Опште основе школског програма, 2003: 22).

Садржаји намењени очувању традиције и културе заступљени су и у оквиру званичног наставног плана. Наиме, према наставном плану из школске 2010/2011. године, обавезни предмети у првом циклусу (први, други, трећи и четврти разред) су: Српски језик, Страни језик, Математика, Свет око нас, Природа и друштво, Ликовна култура, Музичка култура, Физичко васпитање, језик националне мањине, ако се настава реализује на том језику и Српски језик за школе националних мањина у којима се настава реализује на матерњем језику националне мањине. У истом циклусу наставним планом су предвиђени следећи изборни предмети: Верска настава и Грађанско васпитање, Народна традиција, Рука у тесту - Откривање света, Чуvari природе, Лепо писање, Од играчке до рачунара, Матерњи језик са елементима националне културе, Шах.

Из корпуса изборних предмета са аспекта очувања традиције и културе посебно место припада наставном предмету Народна традиција. Сам назив, као и циљеви и садржаји овог предмета указују да је реч о предмету, који је посебног значаја за очување националне културе и традиције, предмету који у нашим школама, на жалост има статус изборног предмета.

Народна традиција у основној школи

Вишедеценијско атеистичко опредељење у нашој земљи оставило видан и готово неизбрисив траг у свести становништва Србије (Крел, 2005). Услед губљења континуитета са сопственом традицијом очекивано је да се поновно враћање изворним вредностима одвија се уз извесне тешкоће. У том смислу, увођење изборног предмета Народна

традиција у основне школе представља један од покушаја да се традиција и култура нашег народа представи најмлађим ученицима. Разлог за увођење посебног наставног предмета је спречавање одумирања многих важних елемената традиционалне културе и њихов нестанак из праксе, односно из свакодневног живота.

Сматра се да непосредно увођење најмлађих генерација путем одговарајућих наставних садржаја и метода рада може утицати на одржање традиције и културе и спречити, или бар успорити процес њеног нестајања. Правилним и правовременим упознавањем младих са традицијом и културом сопственог народа постижу се и многа друга добра: развијање свести о себи, о сопственом националном идентитету, о свом народу, формирање представе о континуитету и укорењености и сл.

Изборни предмет Народна традиција има прецизно дефинисане циљеве, задатке и садржаје за сваки разред. Основни циљ овог предмета је да уведе ученике у активности ревитализације традиције и културе сопственог народа, да спречи убрзано одумирање важних елемената традицијске културе из праксе и да код ученика развија свест о самима себи и свом месту у свету различитих и једнаких. У Службеном гласнику Републике Србије 1/2005 прецизирани су општи и специфични циљеви и задаци предмета Народна традиција. Према овом документу општи циљеви овог предмета су следећи: да конкретним примерима из праксе подстакну истраживачки рад наставника и сталну размену информација са ученицима у циљу што бољег сагледавања садржаја локалне традицијске културе; да се код ученика развије свест о себи самима, свом месту у свету сличних и различитих и формирање представа о континуитету и укорењености.

Са тако одређеним општим циљевима усклађени су и специфични циљеви који се односе на: „схватање важности непосредног повезивања Народне традиције са темама у оквиру обавезних наставних предмета; да оригиналним идејама подстакну наставнике да поштујући локални идентитет и традицију делују креативно, а блиско ученицима на пољу јачања свести о значају неговања народне традиције, да указује на значај и вредности организовања изложби, приредби и других манифестација са децом током целе године; успостављање и развијање квалитетне сарадње са непосредним окружењем у циљу систематизације и рекапитулације усвојеног, надограђеног знања; на схватање изборног предмета Народна традиција као интердисциплинарног средства за лакше савлађивање нових и непознатих чињеница; указивање на неопходност тимског рада при реализацији садржаја локалне традицијске културе“ (Службени гласник РС-Просветни гласник, 2005:65).

На основу општих и специфичних циљева предмета Народна традиција може се закључити, да овај предмет, иако је у статусу изборног, заузима значајно место на пољу очувања културе и традиције, посебно на локалном нивоу. Наиме, сматра се да предмет Народна традиција треба да допринесе очувању континуитета у традицији и култури народа, да ученици „стичу свест о себи и свом месту у свету сличних и различитих, формирају представе о континуитету односно оним елементима друштвеног живота која су попут неписаних правила актуелна у средини у којој дете живи, укореењености...Посебно се истиче значај локалне традиције“ (Крел, 2005: 265).

Идеја о увођењу овог предмета у школе, већ на самом почетку је наишла на позитивно мишљење шире друштвене заједнице, али је такође, од самог почетка било јасно да ће увођење овог предмета пратити тешкоће, пре свега стручне и организационе природе. Као један од значајних проблема наводи се да у креирању наставног плана и програма за овај предмет нису консултовани стручњаци са катедре за етнологију и антропологију, као и стручњаци других сродних дисциплина. Међутим, без обзира на постојеће нејасноће и проблеме, Министарство просвете и спорта је школске 2004/2005. године за ученике првих разреда увело изборни предмет *Народна традиција*. Садржаји предмета Народна традиција постављени су тако да се ученицима првог разреда, дакле већ на самом почетку школовања представи традиционални начин живота у циљу упознавања свега оног што је претходило савременом начину живота. Предвиђено је да се са изучавањем изборног предмета Народна традиција настави до четвртог разреда. У ту сврху Министарство просвете је за сваки разред предвидело циљеве и задатке. Циљеви и задаци предмета Народна традиција садржани су у 5 целина:

1. продубљивање знања о фолклорним празницима, биљкама, кући, занатима;
2. стицање елементарних знања о традиционалним облицима транспорта и транспортним средствима и њиховом значају за живот људи у селу и граду;
3. упознавање различитих музичких инструмената и њихове улоге у традицији и култури;
4. упознавање са носиоцима народне традиције;
5. схватање важности чувања и неговања народне традиције

С обзиром да је Народна традиција у основним школама изборни предмет, он није обавезан за све ученике, а опредељивање за предмет зависи од личног интересовања деце и њихових родитеља. Предмет је заступљен са једним часом недељно, као и остали изборни предмети, с

тим што је остављена могућност да деца размењују научено са родитељима или другим одраслим и старијим члановима код куће. Међутим, увођење предмета Народна традиција у школе, изазвало је извесне проблеме који се односе потребне квалификације за предавање овог предмета, недостатак уџбеника и др. Наиме, због тога што Министарство просвете нема довољно економских средстава за примање квалификованих људи за овај предмет, најчешће је настава поверена учитељима или неком из редова наставника са високим образовањем. Таква решења у битној мери утичу на квалитет наставе и знања која се пружају ученицима.

Интересантно је да и поред постојећих тешкоћа, овај предмет изазвао велико интересовање ученика, посебно у градским срединама, док је у сеоским срединама присутна тенденција избегавања овог предмета. Према резултатима истраживања (Шапоњић, 2009) које је спроведено у чачанским основним школама, може се закључити да је изборни предмет Народна традиција је различито прихваћен у градским и сеоским срединама. Квалитет наставе зависио је од личног става учитеља и степена неговања традиције и културе у породицама ученика. За учитеље овај предмет је представљао нови изазов, да насупрот вишедеценијском слабом познавању традиционалних и културних вредности, прихвате предавање овог предмета за који нису посебно оспособљавани током иницијалног образовања. Добра страна тога тога је да учитељи могу бити додатно мотивисани за самостално креирање наставног процеса, што могу бити додатно инспирисани да науче више о традицији и култури сопственог народа, како би ученицима пружили исправне информације о одређеној теми. Значајан проблем у почетку је и недостатак посебног уџбеника за предмет, тако да се сазнања о темама узимају из већег броја извора. Према наводима С. Шапоњић „без обзира на све тешкоће везане за сам избор предмета, недостатак довољно обученог кадра, као и недостатак уџбеника, у школама Чачка, велики број деце похађа наставу предмета Народна традиција“ (Шапоњић. 2009:65).

С обзиром на значај овог предмета, као и интересовање ученика, сасвим је оправдано разматрати могућности за његово унапређивање и даљи развој, као и за промену статуса од изборног у обавезни предмет. Разлози за промену статуса предмета су свакако вишеструки: почев од тога да свако мора знати ко је и где су му корени, до значаја за очување традиције и културе једног народа на ширем друштвеном плану.

Значај овог предмета посебно се актуелизује у условима данашњице, када у савременом свету, том глобалном мас – медијском селу, према наводима Љ. Милосављевића, расте тенденција поништавања

културних идентитета. Према наводима овог аутора у процесу глобализације „велики и моћни имају потребу и (не)природну жељу да сопствену културу и систем вредности учине доминантним, универзалним“ (Милосављевић, 2004: 29). Поред глобализацијских трендова исти аутор помиње и „склоност Срба да се лако лишавају сопственог идентитета“ што ствара реалну могућност да се они „лакше и брже и знатно пре других (малих и суседних народа) лише своје етничке посебности“ (Милосављевић, 2004: 32-34).

У том контексту наставни предмет Народна традиција има не само васпитно-образовни, већ и шири друштвени значај, те је сасвим оправдано да статус овог предмета има карактер обавезног. Садржаји овог предмета у корелацији са другим предметима од националног значаја отварају перспективу да реформисана школа, сада, а и у будућности, на адекватан начин остварује изузетно вредне циљеве и задатке везане за очување и неговање традиције и културе, односно развој активног и креативног односа млађих генерација према традицији и културним вредностима сопственог народа.

Закључак

Актуелне реформске промене у друштву оставиле су трага на систем васпитања и образовања, посебно на школе, као базичне установе за васпитање и образовање. Значајне промене у школском контексту усмерене су ка модернизацији наставних планова и програма, иновирању метода и облика наставног рада, осавремењивању школске културе. Промене у школи усаглашене су са законским и програмским документима у којима се промовише модернизација школе и школског рада у циљу усклађивања са европским системима школства, чиме се актуелизује питање потенцијала школа за очување традиције и културног наслеђа.

Сматра се да се у школама на различите начине може утицати на очување традиције и културе, путем наставних предмета, уџбеника, организовања ваннаставних, посебно слободних активности које су усмерене на неговање традиције и културе. У оквиру наставних предмета посебно се издваја изборни предмет *Народна традиција*, који је о основној школи заступљен са једним часом недељно, од I до IV разреда. Значај овог предмета, и потреба за његовим проучавањем, како на индивидуалном, тако и на ширем друштвеном плану су неспорани. Спорна су, међутим питања која се односе на статус предмета (да ли с обзиром

на значај, циљеве и задатке и даље треба да остане у статусу изборног предмета?), као и питања броја предвиђених часова за реализацију овог предмета (свега један час недељно, односно 36 часова годишње).

С обзиром изузетну вредност овог предмета за очување традиције и културе, садашња решења, везана за статус предмета и број часова са којима је заступљен, нису задовољавајућа. Стога је неопходно да се у наредном периоду пронађу адекватна и конструктивна решења у којима ће елементи модернизације школе бити усклађени са елементима традиције и културног наслеђа.

Литература:

1. Andelković, Slađana i Stanisavljević Petrović, Zorica (2013): *Škola i neformalni obrazovni konteksti*, Geografski fakultet, Beograd
2. Brajačić, Marija i Kušević, Dubravka (2008): Prirodna i kulturna baština u kontekstu učenja za održivi razvoj u nastavi likovne kulture, u *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*, (157-162), Svezak 2. ur. Uzelac, V. Vujičić, L., Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet, Rijeka
3. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2003) Službeni glasnik Republike Srbije br. 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04
4. Jovanović, Natalija (2011): Obrazovanje u tranziciji, *Kultura polisa*, 8 (15): 335-340
5. Kamenov, Emil (2006): Evolucija srpske prosvete po ugledu na evropsku. *Evropske dimenzije reforme sistema obrazovanja i vaspitanja*, (13-17), ur. E. Kamenov, Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju, Novi Sad
6. Kovač Cerović, Tinde i Levkov, Ljiljana (prir.) (2002): *Kvalitetno obrazovanje za sve put ka razvijenom društvu*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd
7. Krel, Aleksandar (2005): *Tradicionalne takmičarske igre kao instrument socijalizacije u Tovarištu*, Etnografski institut SANU, Novi Sad
8. Milosavljević, Ljubinko. (2004): *O tradicionalnom i modernom*, Zograf, Niš
9. Nikšić, Naka (2009): Negovanje narodne tradicije u nastavi muzičke kulture za mlađe rarede osnovne škole, *Inovacije u nastavi – časopis za savremenu nastavu*, 3: 107-112
10. *Opšte osnove školskog programa* (2003): Ministarstvo prosvete i sporta RS, Komisija za razvoj školskog programa, Komisije za obrazovne oblasti, Beograd
11. *Pravilnik o nastavnom planu i programu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2006): Službeni glasnik RS - Prosvetni glasnik br.15/2006.
12. Stanisavljević Petrović, Zorica; Vidanović, Danijela (2011): Tradicionalni i moderni pristupi u strategiji razvoja školskog sistema, *Tradiciona, modernizacija, identiteti 1* (prir.Božić, M. Mitrović, Lj.Stojić, G). Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Niš, 379-393

13. *Službeni glasnik RS-Prosvetni glasnik*, 3/2005.
14. *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*. Vlada Republike Srbije, Ministarstvo prosvete i nauke
15. *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2010. godine*. Vlada Republike Srbije, Ministarstvo prosvete i sporta
16. Sudžilovski, Danijela; Čalić, Maja; Ivanović, Marija (2012): Muzika i narodna tradicija u nastavnim predmetima u mlđim razredima osnovne škole. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta Užice*, 14, 255-266
17. Trnavac, Nedeljko (2005): *Školska pedagogija*. Beograd : Naučna knjiga
18. Hebib, Emina i Spasenović, Vera (2011): Školski sistem Srbije – stanje i pravci razvoja. *Pedagogija*, LXVI, 3, 373-383
19. Hebib, Emina (2013): *Kako razvijati školu*, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd
20. Šaponjić, Snežana (2009): *Muzeji u službi vaspitno-obrazovnih ustanova*, Narodni muzej, Čačak
21. Čalić, Maja (2011): Narodna tradicija u nastavnim sadržajima mlađih razreda osnovne škole. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta Užice*, 13, 245-256

POTENTIAL OF MODERN SCHOOL FOR PRESERVING TRADITIONS AND CULTURE

Summary: The reform processes in the modern school are directed towards the modernization of school work, modernization of teaching methods, and the introduction of new forms of teaching in order to coordinate with schools and school systems of European countries. In this context, the question is the potential of modern schools, as institutions for basic education, to preserve the positive pedagogical heritage, traditions and culture.

Changes in school in the part of planning and programming, particularly school program, as well as some electives, provide significant opportunities for the preservation of folk traditions and cultural values. The goals of education are focused among other things, to the formation of attitudes, beliefs and value systems, development of personal and national identity, respect and nurture the Serbian language, traditions and culture of the Serbian people. For achieving that worth goal has a great importance elective Folk tradition, which is present in primary schools from I to IV class. The goals, objectives and contents of the object influence in a direct way to the development of positive attitudes in students of the lower classes to the preservation and cultivation of national traditions and culture.

Key words: school, school programs, traditions, cultures, students

V

**ЈЕЗИК, МЕДИЈИ И
ИНФОРМАЦИОНО ДРУШТВО**

ДРАГАНА НОВАКОВИЋ*
Факултет за културу и медије
Београд

УДК 811.111:327
Прегледни рад
Примљен: 11.03.2014
Одобрен: 27.04.2014

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК – LINGUA FRANCA САВРЕМЕНОГ МЕЂУНАРОДНОГ КОМУНИЦИРАЊА

Сажетак: Предмет овог рада је сагледавање доминантне улоге енглеског језика као заједничког средства комуницирања, у оквирима савремене међународне заједнице, чије је функционисање наглашено условљено процесом глобализације. У фокусу анализе налази се све израженије мешање и међусобно прожимање различитих политичких, економских и културолошких утицаја које је омогућено, између осталог, захваљујући глобалном распрострањању и прихватању енглеског језика као савременог *lingua franca* људи широм света. У прилог почетној хипотези рада и настојању да се она потврди, испитани су историјски, а онда и савремени разлози и услови за прихватање и успостављање енглеског језика као заједничког језика у међународне заједнице, као и области у којима је енглески језик однео превагу у односу на друге светске језике: функционисање међународних институција и организација, међународни бизнис и економија, издаваштво и медији, образовање, поштански, телеграфски и телефонски саобраћај, интернет, наука и технологија, међународна путовања и туризам и др.

Кључне речи: енглески језик, *lingua franca*, међународни односи, глобализација

У савременој међународној заједници, чије функционисање је доминантно условљено и усмерено процесом глобализације, све је израженије међусобно прожимање и мешање различитих културолошких

* dnovakovic@megatrend.edu.rs

утицаја и њихово олакшано и готово неометано „преливање“ преко националних граница држава широм планете. Интензивирање процеса који међународну заједницу повезују све гушћом мрежом односа и који доприносе стварању и функционисању међународног простора као јединствене целине, са културолошке стране посматрано, могуће је, између осталог, захваљујући прихватању истоветног комуникационог кода, односно заједничког средства споразумевања међу разноликим народима и културама широм света. Ове промене које су примарно утицале на обликовање савременог света (стварање заједничког међународног – глобалног тржишта, успон транснационалних компанија, експанзија информационо-комуникационих технологија и др.), одразиле су се и на област међународног комуницирања, где се енглески језик профилисао као општеприхваћени „алат“ и средство глобалне комуникације.

Зашто нам је потребан глобални језик?

Језик представља основно средство људске комуникације. Човекова јединствена способност говора условила је да се људи споразумевају превасходно путем заједнички створеног и препознатљивог система гласова, симбола и речи који зовемо језик. У друштвеном и културолошком смислу, језик представља једно од основних средстава распознавања и утврђивања идентитета неке друштвене заједнице, народа и његове културе. Разлике између мањих или већих социјалних гупација најлакше се и могу уочити као различитост језика којима се оне користе. Ипак, суштинску разлику међу језицима, односно људима који се њима служе, не чине разлике у гласовима, словима, речима или реченичким конструкцијама које су карактеристичне за неки језик, него је чине различити доживљај сопственог (личног, групног и националног) идентитета, односно доживљаји света око нас и нас самих. Разноврсност људског поимања света и начина изражавања и обликовања доживљеног искуства, резултирала је постојањем великог броја језика широм света. Према подацима објављеним на енциклопедијском интернет каталогу свих знаних живих светских језика, www.ethnologue.com¹ у савременом свету је у употреби око 6900 језика. Ако се има у виду да је овај број у континуираном опадању услед непрестаног изумирања појединих језика, ни тврдња британског лингвисте и академика Дејвида Кристала (*David Crystal*), чија је процена да се у свету тренутно говори

¹ штампано издање: Lewis M. Paul (2009) *Ethnologue: Languages of the World*, Dallas, Texas, USA

око 6500 језика, заправо не одступа превише података изнетих на овом сајту.

Потреба за премошћавањем комуникационих и културолошких баријера међу различитим народима, изродила је неколико покушаја да се ово питање реши. Међу првим су покушаји стварања неке врсте вештачког језика. Вештачки језик је осмишљен као мешавина различитих елемената већ постојећих језика, комбиновањем већ постојећих елемената, уз покушај поједностављивања језичких правила и ширења на што шире подручје. Најпознатији пример таквог покушаја стварања вештачког језика је *есперанто*, који упркос многим напорима није заживео и који је постао више занимљивост, него језик за стварну комуникацију глобалних размера. На овом примеру, потврђено је да тако вештачки створен језик, без укоренење традиције и културе која би га подржавала и давала му већу вредност, бива тешко прихваћен и тешко је очекивати да би се такав пројекат уопште могао остварити.

Још један покушај да се премости комуникациони јаз између људи са различитих говорних подручја учињен је упоредо са развојем рачунарских иновација, односно специјализованих софтвера. Тако су настали програми за језичко превођење (енгл. *language translation*). Међутим, убрзо се показало да је добар и прецизан програм готово немогуће направити. Примећено је да су програми приликом превођења са једног језика на други, преводили речи и фразе, али право семантичко значење појединих реченица, а посебно ширих конструкција текста, нити један програм није успео да обухвати. Потреба за једним заједничким језиком, који би постао језик глобалне комуникације и даље је постојала, без обзира на половична решења која су наведени покушаји донели.

Савремени глобализациони процеси, захваљујући којима се различити и међусобно веома удаљени делови света повезују у јединствени субјективитет кога прожима све гушћа мрежа веза и односа – глобалну (светску) друштвену заједницу – изнедриле су, готово спонтано, прихватање истоветног комуникационог кода ради споразумевања међу разноликим народима и културама широм света. Профилисање новог заједничког средства споразумевања довело је енглески језик у само средиште социо-лингвистичке праксе и науке, несумњиво га успостављајући као *lingua franca* нашег доба.² Без обзира на то да ли говоримо о

² Латински израз *lingua franca* користи се да означи заједнички језик чија је употреба раширена међу људима и у регионима где се говоре различити матерњи језици; у буквалном преводу са латинског овај израз значи „франачки језик“, како се у Средњем веку називала упрошћена мешавина италијанског и француског језика (нарочито жаргона) у

међународној економији, функционисању важних међународних политичких институција и организација, или о културном, спортском, научном или било којој другој међународној размени или сарадњи, данас је она готово немогућа без доброг познавања енглеског језика.

Историјски разлози прихватања енглеског језика у међународним размерама

Није необично, а ни ново, да се потреба за међусобним споразумевањем у међународним релацијама, јавила од када и сами међународни односи. У различитим историјским периодима и околностима, различити језици су доминирали у међународној комуникацији. Најранију употребу у том смислу имали су старогрчки и латински језик, који су коришћени као средство међусобног споразумевања у античко време грчких градова-државица (полиса), односно у читавом ондашњем свету Римске империје. Касније, током средњег века грчки језик се одржао у подручју Византијског царства, док је латински, захваљујући пре свега јаком утицају Католичке цркве, опстао још читав миленијум после распада Римског царства, као доминантни језик међународног комуницирања међу средњовековним државама средње и западне Европе. Латински језик је, у појединим областима, свој примат задржао све до новијег доба, што се нарочито односи образовне институције (све до XIX века, латински је био најважнији језик у већини европских школа) и на Католичку цркву (поред италијанског, латински је и данас званични језик Ватикана).

Крајем средњег и почетком новог века, са развојем трговине, италијански језик се употребљавао, не само у трговачким центрима где је овај језик био матерњи (Ђенова, Венеција, Фиренца и др.), него и у многим градовима медитеранског подручја, у које се често путовало из Европе и у које су се преносиле италијански језик и култура. Са процватом ренесансне културе, за многа дела литературе, филозофије, науке и уметности коришћен је италијански језик, да би се недуго по свом настанку овај културни покрет раширио и у другим деловима Европе и тамо развијао у другим културолишким и језичким специфичностима (Француска, Немачка, Енглеска, Шпанија, Португалија и др.). Не треба занемарити ни јак утицај немачког језика, који је био веома заступљен у земљама централне Европе, нарочито у периоду Светог римског царства, монархије под управом немачких краљева, која је трајала све до почетка XIX века.

крајевима источног Медитерана где су Французи и Италијани пристизали као крсташки освајачи или трговци.

Улогу језика који се у међународном комуницирању највише користи и који добија централно место у овој области, француски језик преузима од ХВИИ века. Примат француског језика у међународним односима остварен је захваљујући водећем месту које је француска држава имала у развоју међународних, а нарочито дипломатских односа (Француска се често назива колевком дипломатије). Нарочиту бригу о очувању и развоју француског језика показао је француски државник, премијер и дипломата, кардинал Ришеље (*Armand Jean du Plessis de Richelieu*, 1585 – 1642), коме се приписује заслуга оснивања Француске академије, институције основане са задатком да уједначи и усаврши француски језик, а она је ту улогу задржала и до данас. Осим тога, Ришеље с сматра једним од утемељивача француске дипломатије (и дипломатије уопште), што објашњава зашто је француски језик убрзо постао језик дипломатије и међународних односа.

Француски језик је одржао водећу улогу у међународном комуницирању све до завршетка Другог светског рата, али и дуго после тога. Многе значајне међународне институције користиле су француски као званични језик у свом раду, па су тако, све до уласка англосаксонских земаља у Европску заједницу, Велике Британије и Ирске, 1973. године, француски и немачки били једини званични језици најзначајније интеграције европских држава. Занимљиво је да су неке међународне институције, и поред данашње глобалне доминације енглеског језика, као званични језик задржале француски. Највећа међународна организација задужена за међународни поштански саобраћај, Светски поштански савез (фр. *UPU – Union postale universelle*), са седиштем у Швајцарској, која данас окупља чланство од 188 држава света³, као званични језик и даље користи француски, док је енглески језик уведен као радни тек 1994. године⁴, иако ова организација постоји још од 1874. године када је у Берну потписана Поштанска конвенција.

Јасно је да питање о томе који ће од познатих језика постати доминантно средство комуникације у међународним оквирима, није условљено никаквим лингвистичким, па ни културолошким околностима, или евентуалним једноставностима у говору или писању неког језика. Језик не постаје глобални због своје погодне структуре, обима вокабулара или разноврсне литературе.

Пре свега, ту је реч о склопу одређених историјских, политичких и економских околности на међународној сцени, које се рефлектују и на

³ Према Статуту ове организације свет је “јединствена поштанска територија за узајамну размену поште”.

⁴ http://www.upu.int/about_us/en/languages.shtml

„избор“ језика који постаје универзално или шире (опште) прихваћено средство комуникације. Из истих разлога, до наметања енглеског језика као доминантног у међународним односима, није могло доћи, као што је то утврђено, „без остваривања доминантне позиције на основу моћи, било политичке, војне или економске“ (Crystal, 1997: 5). И док је у ранијим историјским периодима, фактор војног преимућства био од пресудне важности – језик Старе Грчке важио је за језик међународне комуникације пре више од 2000 година – али, „не због врхунске мудрости Платона или Аристотела, већ због стреле и мача Александра Македонског“ (Crystal, 1997: 7), доминација енглеског језика у савременом свету ослонена је у највећој мери на економске и политичке факторе.

У првим деценијама XX века, са појавом мултинационалних компанија у англосаксонским државама и истовремено са улагањима која су омогућила развој савремених средстава комуницирања (телеграфа, телефона, радија, као и омасовљења штампе), дошло је до пораста активности као што су јавно оглашавање и рекламирање и у међународним оквирима.⁵ У то време, енглески језик је почео да заузима значајније место и у међународним односима који су имали примарно политички карактер. По завршетку Првог светског рата, Версајски мировни уговор, који је потписан 1919. године је, осим на до тада прихваћеном језику међународних односа и дипломатије – француском, написан и на енглеском језику. С једне стране, то је значило одавање признања једној од победница, Великој Британији, којој су тим уговором, између осталог, на управу додељене и значајне колонијалне територије (Палестина, Ирак, делови Камеруна и Тогоа и др.), чиме је је њен утицај проширен и на ова подручја. Са друге стране, писањем овог важног међународног документа на енглеском језику, омогућено је уважавање САД као све респектабилније силе у међународним односима.⁶ Као једна од последица оваквог развоја ситуације, упоредо са јачањем утицаја Велике Британије и САД у међународним односима, развијале су се и добре основе за већу присутност енглеског језика како у дипломатским, тако и у економским, културним и свим другим односима интернационалног карактера и међународном комуницирању уопште.

⁵ Да је економски фактор један од пресудних чинилаца у ширењу утицаја и значаја неког језика, већ је потврђено на примеру Велике Британије (која је крајем XVIII и почетком XIX века забележила изузетан економски и технолошки напредак – период познат под називом Викторијанско доба, када је Британско царство било на врхунцу своје моћи).

⁶ О растућем значају САД у међународним односима и утицају који је та чињеница имала на распрострањавање енглеског језика, говорило се још раније. У одговору на питање коју појаву сматра најважнијим фактором модерне светске историје, немачки војсковођа Бизмарк још давне 1898. је приметио: „То је чињеница да Северна Америка говори енглеским језиком.“ (Crystal, 1997: 77)

Прави процват енглески језик доживљава по завршетку Другог светског рата, све више потискујући из употребе француски, као некадашњи језик дипломатије и међународних односа. Иако захваћене таласом деколонизације и стицања националне самосталности, који је уследио у послератним деценијама, у земљама које су сачињавале некадашњу британску империју, енглески језик је опстао у употреби, не само међу становништвом које се образовало у школама на енглеском језику, већ и као званични језик државних институција бивших колонија Велике Британије. Чињеница да је енглески језик био прихваћен у многим, иако географски веома удаљеним крајевима света (у саставу Британске империје у различитим периодима њеног трајања било је око једне четвртине планете, односно више од 90 држава и територија (Up: Brown, Louis, 1999), од којих су 13 америчких колонија, затим Канада, Аустралија, Нови Зеланд, Хонг Конг, Индија, Сингапур, Судан, Јужна Африка, Нигерија, Уганда и Египат, неке од највећих и најпознатијих), разумљива је ако се има у виду нешто блажа британска политика према становништву и државама које су постајале њени колонијални поседи. За разлику од других колонијалних сила (Француске, Холандије, Шпаније и др.), британски колонијални утицај у многome се огледао и у делимичном просвећивању домаћег становништва и преношењу британског утицаја на начин који је подразумевао копирање британских политичких институција, организовања друштвеног живота и других мера којима се позиција домаћег становништва није сводила на улогу пуког експлоатисаног робља, а друштвено-политички живот је донекле попрамао одлике цивилизованијег живљења, по узору на уређене европске друштвене и политичке системе. У таквим условима, енглески језик није морао бити тако сурово наметан, а отпор локалних култура за његово учење и коришћење био је знатно умањен. Самим тим, ни ослобађање ових простора од британске колонијалне управе није значило укидање и брисање енглеског језика из политике, културе, образовања и свакодневице домаћег становништва. Напротив, енглески језик се у овим државама одржао све до данас, чему је посебно погодновало и оснивање заједнице земаља бивших британских колонија, Комонвелта, чиме се и кроз институционалне путеве и непрекидне односе њихове међусобне сарадње и сарадње са матицом – Великом Британијом, одржава експанзионистичка логика енглеског језика и његова доминирајућа позиција у великом броју држава.

Друга важна послератна околност која је поговодила успону енглеског језика на ниво најважнијег језика који се најраспрострањеније користи у међународној заједници, била је јачање позиције САД. Заправо, током друге половине XX века, супремацију Америке као економске

и политичке глобалне суперсиле лако је следила супремација енглеског језика. Политика интервенционизма и све јачег уплитања ове земље у унутрашња питања других суверених земаља, оснажила је позицију енглеског језика, који је постао *condicio sine qua non* међународног комуницирања и међународних односа. Истовремено, све гушћа мрежа међународних економских веза међу државама, компанијама и другим за ову област релевантним субјектима, од којих су многе подстакнуте најразвијенијим државама, предвођеним САД, упућивала је на потребу да се у међународном комуницирању усвоји језик који ће сви разумети, сви говорити и користити на начин који ће отклонити неспоразуме и неразумевања, и олакшати пословање у међународним оквирима. Истовремено, моћ медија достигла је до тада незамисливе размере, нарочито са експанзијом телевизије, па су програми емитовани на енглеском језику са лакоћом прелазили националне границе. Индустрија филмова и музичка индустрија у експанзији, подстакле су развој масовне културе и масовне потрошње на светском нивоу, чиме је феномен ширења енглеског језика (пored полазне економске) остварио и ширу, социолошку заснованост. Тиме је енглески језик остварио примат не само у економији и политици, већ и у култури, спорту, науци, технологији, музичкој и филмској уметности, као и свакодневној комуникацији милиона људи широм света. Коначно, све то учинило је да енглески језик буде препознат као истински глобални *lingua franca* савременог доба.

Савремена слика доминације енглеског језика

Праћен, али и оличен у процесима глобализације (која је државе и народе увела у непрекидну трку за конкурентнијом привредом и што квалификованијом радном снагом, која се између осталог вешто служи глобалним језиком), енглески језик је до данашњих дана, остварио не само доминантну, него (сходно логици америчке спољне политике из последњих неколико деценија), може се рећи хегемонистичку позицију, која више није само међународног, него и глобалног обима. Размeре утицаја који енглески језик има на савремени свет су толике да је чак проглашен својеврсни „тријумф енглеског језика на светској сцени“ (Graddol, 2006: 58).

Када кажемо да неки језик има статус глобалног, то не значи да сви људи на свету користе или познају тај језик. Међутим, социолингвистичке анализе о остваривању доминантне позиције неког језика у међународним размерама, показују да је статус глобалног језика могућ онда када тај језик „добije посебну улогу и место који су препознатљиви у свакој земљи“ (Crystal, 1997: 2). Да би се то догодило, требало би да

буду испуњена два најважнија услова: један представља одлуку тих земаља да прихвате неки језик као званични, а други увођење тог језика, кроз образовни и школски систем, као најважнијег другог (односно првог страног) језика.

Увођење неког језика као званичног, значи обезбеђење његове уставне гаранције и примену кроз систем државних институција, администрацију, судове, медије, школе и др. Статус званичног језика истовремено може имати два или више језика, нарочито у државама са мултинационалном структуром, па је највишим правним актом тих земаља гарантована и мултилингвална равноправност (Авганистан, Белгија, Белорусија, Боливија, Бурунди, Чад, Цибути, Екваторијална Гвинеја, Филипини, Финска, Хаити, Индија, Индонезија, Ирска, Источни Тимор, Јужноафричка Република (осим енглеског, признају још 11 локалних језика за званичне), Канада, Камерун, Кенија, Кипар, Киргистан, Комори, Луксембург, Мадагаскар, Малави, Малта, Маршалова Острва, Нови Зеланд, Палау, Перу, Руанда, Самоа, Сејшели, Сингапур, Свазиленд, Швајцарска, Танзанија, Тонга, Тувалу, Вануату и Ватикан). Данас у свету постоји 51 држава, у којима је енглески језик усвојен као званични. То практично значи да, уз одређена одступања и могућност вишејезичности држава, на Земљи живи око две милијарде људи који се у институцијама своје земље могу служити енглеским језиком. (Табела 1)

Држава	Број становника
Антигва и Барбуда	69 708
Аустралија	20 264 082
Бахами	303 770
Барбадос	279 912
Белизе	287 730
Боцвана	1 639 833
Доминика	68 910
Фиџи	905 949
Филипини	89 468 677
Гамбија	1 641 564
Гана	22 409 572
Гренада	89 703
Гвајана	767 245
Индија	1 095 351 995
Ирска	4 062 235
Израел ⁷	6 352 117

⁷ Мада енглески језик није званични (*de iure*), Израел је прихватио његову употребу као званичног језика.

Јамајка	2 758 124
Јужноафричка Република	44 187 637
Канада	33 098 932
Камерун	17 340 702
Кенија	34 707 817
Кирибати	105 432
Лесото	2 418 393
Либериа	3 042 004
Малави	13 013 926
Малта	400 214
Маршалова острва	60 422
Микронезија	108 004
Намибија	2 044 147
Нигерија	131 859 731
Нови Зеланд	4 076 140
Палау	20 579
Папуна Нова Гвинеја	5 670 544
Самоа	176 908
Сејшели	81 541
Сијера Леоне	6 005 250
Сингапур	4 492 150
Сједињене Америчке Државе ⁸	298 444 215
Соломонова острва	552 438
Света Луција	168 458
Свазиленд	1 136 334
Свети Кристофер и Невис	39 129
Свети Винсент и Гренадини	117 848
Танзанија	37 445 392
Тонга	114 689
Тринидад и Тобаго	1 065 842
Тувалу	11 810
Уганда	28 195 754
Вануату	208 869
Велика Британија ⁹	60 609 153
Замбија	11 502 101
Зимбабве	12 236 805
УКУПНО:	2 001 480 436

Табела 1: Државе у којима се енглески језик користи као званични

⁸ Устав САД не прописује ни један језик као званични (статус енглеског као званичног језика признат је у 30, од 50 америчких држава), али се због предоминантне употребе енглеског језика на тлу ове државе, она морала наћи на овој листи.

⁹ Велика Британија нема писаног устава у коме би употреба енглеског била озваничена.

Други начин, на који неки језик остварује посебно место у друштву, јесте његово увођење у образовне и школске системе. Путем учења страног језика он не остварује статус званичног, али постаје језик који деца уче у школи или одрасли који желе да знају неки страни језик. Људи изучавају стране језике из различитих разлога: од потребе за професионалним усавршавањем и непосредне користи које знање језика доноси у обављању спектра најразличитијих свакодневних послова и активности, па до развоја опште културе или радозналости.

Ипак, у савременом глобализованом свету, од свих других језика енглески језик се издвојио не само као наметнути услов неопходан уколико желимо да комуницирамо „са светом“, већ и као доминантна потреба и вољно опредељење модерног човека који жели да буде добро информисан, укључен у токове савремене светске привреде, политике или културе, оног који себе одређује било као одговорног грађанина, радника или потрошача.

У више од стотину земаља савременог света (међу којима и најмногољудније државе света, као што су Кина, Египат, Аргентина, Бразил, Русија, Немачка, Шпанија, Судан, Либија, Тајланд, Грчка, Швајцарска и др.), у програмима школског образовања први страни језик који се уводи у школама је, у највећем броју случајева, енглески. (Crystal, 1997: 2). У већини европских земаља, енглески језик је широко распрострањен у школама. У далеко највећем проценту школа¹⁰ (91-100%) енглески језик је заступљен у Норвешкој и Аустрији. Следе их Шпанија (81-90%), Шведска и Италија (71-80%), Финска и Естонија (61-70%), Летонија (51-60%), Исланд, Данска, Литванија, Пољска и Грчка (41-50%), Португалија, Француска, Холандија, Чешка и Румунија (31-40%), Мађарска, Словачка и Бугарска (21-30%) и Немачка и Белгија (11-20%). (Graddol, 2006: 90).

Пораст броја људи који уче енглески језик је евидентан, а процене су да ће у периоду од 2015. до 2020. бити око две милијарде људи који уче енглески као први страни језик. (Graddol, 2006: 14). Ако се овај импозантни податак увећа бројем оних људи који већ у овом тренутку имају одређено знање енглеског језика (а процене се крећу око једне милијарде), може се доћи до закључка да ће у најскоријој будућности готово половина светске популације говорити, писати, разумети, или се активно користити енглеским језиком. Поређења ради, 1952. године у свету је било 250 милиона људи са знањем енглеског језика (оних којима енглески није матерњи) (Crystal, 1997: 25). Све ово, илуструје брзину

¹⁰ Подаци се односе на основне школе за 2002. годину.

и обим промена у порасту броја људи који с лакоћом могу да комуницирају било где на свету да се задесе. Ни један други језик не може да се мери наведеним резултатима, а какве ће далекосежне политичке, социјалне, економске и културолошке последице то имати, остаје предмет неких будућих анализа.

Области у којима је енглески језик остварио доминантну позицију

Енглески језик је остварио превагу у неким од најважнијих области као што су:

1) Међународне (политичке) институције и организације

Многе међународне институције и организације, које су основане по завршетку Другог светског рата, као свој званични језик увеле су енглески. Најзначајнију и по чланству најбројнију представља организација Уједињених нација (са великим бројем помоћних тела и мањевише самосталних организација) чији званични језици су, осим енглеског, француски, шпански, кинески, руски (уведени приликом оснивања УН) и арапски (додат 1973. године). Међутим, Секретаријат ове организације (на чијем је челу Генерални секретар УН) користи само два од шест званичних језика – енглески и француски.

Можда још уочљивије од организације Уједињених нација, где констатација да се званично признаје равноправност статуса свих шест језика, донекле замагљује стварно стање (пре свега због званичних писаних докумената који се паралелно преводе), у европским међународним институцијама и организацијама, ствари су много јасније. Процене иду чак тако далеко да се тврди да 99% европских институција наводи енглески као свој званични језик, док је то са француским случај око 63%, а немачким око 40%. (Graddol, 2000: 8). Француски језик још једино може, до извесне мере, да парира употреби енглеског језика у међународним институцијама и организацијама, али је његов значај у драматичном паду од времена завршетка Другог светског рата и оснивања УН.

И друге политичке иницијативе и организације у савременом свету, у великој мери се ослањају у свом раду на употребу енглеског језика – од институција Европске уније (у којој су све до уласка Велике Британије у тадашњу Европску економску заједницу, 1973. године, званични језици за комуникацију међу земљама чланицама били француски и

немачки), НАТО пакта, Комонвелта, ОПЕС-а, ASEAN-а, EFTA-е, па све до разних врста ванредних и *ad hoc* дипломатских активности (преговора, конференција, самита, скупова, форума и сл.).

2) Међународни бизнис и економија

Енглески језик овладао је и многим међународним финансијским институцијама, које су га прихватиле као званични. Нарочито значајан утицај у томе имале су САД, које су у периоду после Другог светског рата, допринеле њиховом оснивању и утемељењу најважнијих међународних финансијских и монетарних институционалних оквира (система правила, процедура и институција у оквиру ММФ-а и Светске банке). Истовремено, спроводећи Маршалов план за обнову Европе после Другог светског рата, САД су обезбедиле присуство у процесима економске реконструкције и либерализације у државама које су традиционално биле централистички оријентисане, са значајном улогом државе у вођењу и планирању економског и привредног развоја земље. Упоредо са прихватањем принципа либералног концепта привредне политике, слободнијег протока капитала, робе, знања и културе, ширио се и утицај енглеског језика.

У савременој светској економији и растућем присуству транснационалних компанија, од којих велики број потиче из земаља у којим је енглески матерњи или језик којим се служи већина домаћег становништва, многе речи енглеског порекла су се одомаћиле и постале део уобичајеног „бизнис жаргона“. Осим поменуте речи бизнис која је енглеског порекла, а која је и у нашем језику у новије време чешће у употреби од домаће речи којом се означава пословање, или друге поједине активности које су у вези са економијом и привредом (трговина, банкарство, рекламирање и др.), и многи други изрази постали су део вокабулара људима којима енглески није матерњи¹¹ (менџмент, клијент, маркетинг, адвертајзинг, бренд, таргетирање и сл.).

3) Издаваштво и медији

Енглески језик преовладава у делатностима као што су штампа (дневна, недељна, месечна и друга периодична и специјализована издања), рекламе (постери, билборди, термини на електронским медијима и други рекламно-пропагандни материјали), телевизијски и радио програми (информативни, забавни, образовни, спортски и други садржаји, а нарочито они који се емитују путем сателита и публици којој енглески

¹¹ Често замењујући домаће речи, чак и ако адекватни преводи постоје, што је чест повод за расправе међу стручњацима (лингвистима), као и у широј јавности.

није матерњи језик, али је сасвим извесно да ће их на том језику разумети највећи број слушаалаца или гледалаца), филмска индустрија (доминација америчке, посебно холивудске филмске индустрије) и музичка продукција. Занимљиво је да су и медији, као што је најпознатија арапска медијска кућа Ал Џазира (*Al Jazeera*) лоцирана у Дохи (Катар), од 2006. почела емитовање свог двадесетчетворочасовног програма на енглеском језику. Истовремено, мада се поједине регионалне иницијативе реализују на плану оснивања медијских кућа које би биле адекватан пандан глобалним станицама, попут CNN-а, BBC-а и других (једна од њих је латиноамеричка телевизијска станица *Telesur*, отворена 2005. у Каракасу (Венецуела)), то не утиче битније на чињеницу да је енглески језик и даље језик глобалног медијског домета.

4) Образовање

Енглески је постао и најважнији језик „међународног образовања“, пре свега кад је реч о високообразовним институцијама и системима, који у условима глобализације више нису оријентисани искључиво на локални или национални ниво (као што је то била ранија пракса и традиција универзитета). Образовање је постало глобализовано, а студенти су потенцијално сви они који имају потребу, жељу и наравно средства, да се школују на престижним универзитетима у свету. Није случајно да је енглески језик и у овој области заузео најистакнутије место, ако ни због чега другог, онда свакако због тога што се међу најбоље рангираним светским универзитетима већ деценијама уназад налазе универзитети англосаксонског говорног подручја (првих двадесетак универзитета на овим листама су амерички и два најпознатија британска универзитета).

Други важан фактор који је помогао да енглески постане глобални академски језици, јесу процеси који су омогућили већу мобилности студената, односно олакшали могућности да се школовање настави (или започне) на иностраним универзитетима (као што је Болоњски процес, који је обухватио 45 земаља). Један од пресудних услова за студирање у иностранству постао је знање енглеског језика, а ту је прилику искористило чак 53% студената којима енглески није матерњи језик. Бројност студената који студирају на другим језицима далеко је испод ових вредности: француски језик - 11%, немачки – 9%, кински – 5%, руски и јапански - по 3%, сви остали језици – 16%. (Graddol, 2006: 76)

Значај енглеског језика у образовању постаје још очигледнији ако се има у виду да је приступ (нарочито актуелној) литератури, могућ углавном уз услов познавања енглеског језика. У периоду од 1750. до

1990. године, чак половина научне и стручне литературе написана је на енглеском језику (Crystal, 1997: 73). Примат енглеског језика посебно изражен у научним областима које су се интензивно развијале последњих деценија, односно тамо где се примена најновијих научних достигнућа могла непосредно одразити на економију – природним и техничким наукама. Илустративно је да су енглески језик прихватили и немачки научници и истраживачи и то у области техничких наука, у којима су традиционално на водећим позицијама у свету (физика 98%, хемија 83%, биологија и психологија 81%, математика 78% итд.). (Gradol, 2000: 9)

5) Поштански, телеграфски и телефонски саобраћај

Још од времена када се поштански, телеграфски и телефонски саобраћај појавио као начин комуницирања људи на великим удаљеностима, отпочела је доминација енглеског језика у међународном комуницирању. На то су свакако утицале неке опште (економске и политичке) околности које су енглески језик поставиле на прво место по значају у међународном комуницирању, као и техничке могућности и развој инфраструктуре која је била изум најразвијенијих англосаксонских земаља (Американац Самјуел Морзе изумео је електрични телеграф, Шкотланђанин по рођењу, касније канадски имигрант Александар Бел, изумео је телефон, први трансатлантски подводни оптички кабл постављен је између америчког континента и британске територије, у чему су британске компаније још дуго задржале примат итд.). Кад је о поштанском саобраћају реч, значајан је и податак да је (иако се не може са сигурношћу утврдити постотак писама који се пише енглеским језиком, јер око 15% америчких грађана говори неки други матерњи језик) укупан број поштанског саобраћаја само на територији САД-а (око 165 милиона писама годишње) већи него укупан обим поштанског саобраћаја у земљама не-енглеског говорног подручја заједно, на основу чега се да закључити да се чак 40% писама у свету пише на енглеском језику. (Crystal, 1997: 105)

У новије време СМС (*Short Message Service*) и ММС (*Multimedia Message Service*) поруке постале су веома раширен начин саопштавања кратких информација и комуницирања, нарочито међу млађом популацијом. Илустрације ради, према неким проценама само у току 2008. године у свету је послато око 4,1 трилиона СМС порука¹², због чега је овај сервис избио на прво место листе најчешће коришћених апликација. Међу људима који не говоре истим матерњим језиком, као и у дру-

¹² <http://www.itu.int/osg/spu/publications/digitalife/docs/digital.life-chapter3.pdf>

гим областима, енглески је и овог пута преовлађујуће средство споразумевања.

6) Интернет

Ипак, најочигледнија (а вероватно и најзначајнија) је доминација енглеског језика у савременом међународном комуницирању је остварена на интернету. Било да се као релевантан посматра: а) број људи који интернет користе уз помоћ енглеског језика (где истраживања показују да је крајем 2004. године¹³, 35,2% корисника интернета било са енглеског говорног подручја; од преосталих 64,8% корисника у свету са подручја која су означена као не-енглеска 35,7% је било из европских, а 32,3% из земаља азијског континента¹⁴), или б) процентуални однос садржаја интернет сајтова, који је написан (направљен) за кориснике на енглеском или неком другом језику (где се такође примећује доминација енглеског језика: процене су да је око 80% садржаја на интернету на енглеском језику (Crystal, 1997: 105), што се слаже са истраживањем организације *Online Computer Library Center (OCLC)*¹⁵, које је показало да је 72% сајтова на светској мрежи на енглеском, а да је следећи по заступљености немачки, са тек 7%¹⁶) – закључак је јединствен. Енглески језик заиста представља језик интернета, а тиме и модерних комуникација. Због тога, препорука да „ако хоћемо да искористимо све предности интернета, постоји само један начин да у томе успемо: да научимо енглески језик“¹⁷, заиста вреди.

7) Наука и технологија

Још од времена иновација и изума индустријске револуције, који су омогућили искоришћавање енергије угља, воде и паре за рад машина, проналажење нових материјала, технике и опреме за производњу, новина у саобраћају и транспорту робе и људи, енглески језик је присутан и у овој области. Можда је у овом пољу најочигледнија веза између економског раста и развоја неке нације, са наметањем њеног језика другим народима широм света. Када је крајем XVIII и почетком XIX века Велика Британија забележила најбржи економски раст, највећи број иновација и изума индустријске револуције (искоришћавање енергије угља, воде и паре за рад тешких машина, проналажење нових материјала, техника и

¹³ Истраживање спроведено од стране агенције Глобал Реацх, www.глобал-реацх.биз

¹⁴ www.global-reach.biz

¹⁵ www.oclc.org

¹⁶ Чак и када је садржај сајтова представљен двојезично или вишејезично, други језик је готово увек енглески.

¹⁷ <http://www.nytimes.com/ref/membercenter/nytarchive.html>

опреме за мануфактурну производњу, новине у транспорту, и др.) потекао је управо из ове земље. Забележено је да се њено становништво удвостручило током овог периода, а многи познати научници и индустријалци тога доба радили су и живели у Великој Британији (Џејмс Ват, Џорџ Стивенсон, Мајкл Фарадеј, Вилијам Сименс и други). Постало је очигледно да су последице које је научно-технолошки напредак имао на међународни значај језика далекосежне. Јер, ако сте хтели да дођете до ових нових сазнања и да их примените у привреди усвоје земље – требало је да савладате енглески језик.

Није протекло много времена када је нешто слично почело да се дешава на другом крају света, у САД-у. Почетком XIX века САД су и по броју становника (скоро 100 милиона) и по брзини свог економског раста претекле све западноевропске земље. Предводници америчког процвата били су Бенџамин Френклин, Томас Едисон, Самјуел Морзе и други, а Америка је магнетски привлачила и многе научнике са других континената.¹⁸

Директна последица технолошка и економске експанзија две водеће силе света, Велике Британије и САД-а била је да је половина научне и стручне литературе у периоду од 1750. до 1990. године написана на енглеском језику. (Crystal, 1997: 73) Како је велики број техничких изума и њихових проналазача долазио из земаља англосаксонског говорног подручја, логично се и велики број термина усталио као називи чије је порекло из енглеског језика. Постепено, са распрострањем и применом технологија и изумитељских подухвата, и употреба енглеских назива постала је уобичајена. Имплементација нових техничких и технолошких решења подразумевала је упознавање са могућностима и карактеристикама иновације, а најбољу могућу обуку давали су управо они који су је изумели и први применили, и то на свом матерњем језику – енглеском.

У савременом добу, још је израженија „лингвистичка револуција“ која је настала упоредо са информатичком револуцијом и масовном применом рачунара и савремених информационо-комуникационих средстава и технологија. Енглеске речи као што су и-мејл, даунлодова-ти, провајдер, Фејсбук, софтвер, хардвер, фајл, фолдер, браузер, бек-ап,

¹⁸ У прилог повољним условима за развој науке и технике у САД иде и чињеница да се наука и уметност штите највишим правним актом те земље – Уставом САД (усвојеним још 1787. године), међу надлежности Конгреса убраја се и право те институције да „унапређује науку и корисне уметности обезбеђујући писцима и проналазачима на ограничено време искључиво право на њихове списе и изуме“ (Устав САД, Члан 1, Одељак 8 – Овлашћења Конгреса).

десктоп, лаптоп, драјвер, скроловати и многи други, нису више познати само уском кругу стручњака, већ су постали опште прихваћени и, што је са аспекта глобалног језика још значајније, опште разумљиви изрази.

8) Међународна путовања и туризам

У историјском погледу, кретање и путовање људи одувек је био најзначајнији начин преношења неког језика у нова подручја. У савременом свету мобилност људи је све израженија. Било да је реч о путовањима ради обављања неког посла, учествовања или праћења спортских и других манифестација, учествовања на научним скуповима, конференцијама и сличним академским активностима, или туристичким обиласцима, па и међународним војним интервенцијама, људи релативно лако прелазе велике раздаљине (и по неколико хиљада, или чак десетина хиљада километара) и одлазе у друге земље. Пораст броја људи који путују у иностранство је евидентан, о чему сведоче и подаци Светске туристичке организације¹⁹ да је број међународних путовања на годишњем нивоу достигао готово милијарду (у 2008. години остварено је око 922 милиона путовања на међународним дестинацијама²⁰)

Интересантно је, међутим, да статистике показују знатно већи број међународних путовања на релацијама које повезују земље са не-енглеског говорног подручја. Међу најпосећеније дестинације спадају Француска, Шпанија, Кина, Италија, Велика Британија, Турска, Немачка, Малезија и Мексико. Са друге стране, највише туриста традиционално долази из САД-а, Шпаније, Француске, Италије, Кине, Немачке, Велике Британије, Аустралије, Турске и Аустрије. Путовања држављана којима енглески није први говорни језик, према овим показатељима, чине чак три четвртине укупних интернационалних путовања. (Graddol, 2006: 29) Та чињеница још једном је навела на закључак о растућој потреби за заједничким „средством“ споразумевања, у различитим приликама – када треба добити различита туристичка обавештења, на аеродромима, железничким и аутобуским станицама, у такси службама, хотелима, ресторанима и другим местима која туристи посећују – из чега се, као решење, енглески језик опет потврдио као језик глобалног комуницирања.

¹⁹ *World Tourism Organization*, <http://www.unwto.org>

²⁰ UNWTO World Tourism Barometer, June 2009 (Извештај исте организације из јануара 2010. показује пад броја иностраних путовања (на 880 милиона у 2009.), што се објашњава насталом економском кризом, као и отказивањем путовања због проблема са претећом пандемијом птичијег, а онда и свињског грипа. Ипак, све су индикације да генерални тренд развоја међународног туризма и пораста броја људи који путују у иностране земље, неће трајније бити заустављен.)

Закључак

Постављени циљ овог рада био је детерминисање најважнијих процеса и фактора који су омогућили да се енглески језик са нивоа употребе на локалном, регионалном или националном нивоу, рашири у виду истинског глобалног језика за споразумевање у савременом свету. Утврђивањем историјских околности које су томе претходиле, као и уочавање промена у савременом међународном комуницирању и најважнијих области у којима је енглески језик однео превагу, као резултат рада изводи се закључак о енглеском језику као истинском *lingua franca* савременог света и савременог комуницирања. Имајући у виду новонастале околности које су дошле до пуног изражаја у склопу укупних глобализацијских кретања, оправдана је претпоставка да ће без познавања енглеског језика, укључивање и праћење главних међународних токова и збивања, бити отежано или успорено. Било да је реч о разноврсним економским активностима, вођењу преговарачких процеса или обављању свакодневних активности, па све до онога што зовемо слободним временом, познавање енглеског језика се поставља као неопходан услов.

Литература:

1. Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia (2008): *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press Inc, New York
2. Brown Chris, Ainley Kirsten (2005): *Understanding International Relations*, Palgrave MacMillan, London
3. Crystal David (1997): *English as Global Language*, Cambridge University Press
4. Brown Judith M, Louis W. M. Roger (1999): *The Oxford history of British Empire – the Twentieth Century*, Oxford University Press Inc, New York
5. Dimitrijević Vojin, Stojanović Radoslav (1996): *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd
6. Gidens Antoni, Hanton Vil (2003): „Ko se boji globalne kulture“, u *Na ivici – živeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd
7. Graddol David (2006): *English Next – Why Global English May Mean End of „English as a Foreign Language“*, British Council, London
8. Graddol David (2000): *The Future of English?*, British Council, London
9. Held David et. al. (1999): *Global Transformations, Politics, Economics and Culture*, Polity Press Cambridge
10. Lewis M. Paul (2009): *Ethnologue: Languages of the World*, Dallas, Texas, USA
11. MacGillivray Alex (2006): *A Brief History of Globalization*, Robinson, London
12. Pavićević Vladimir et. al. (2003): *Aspekti globalizacije*, Beogradska otvorena škola, Dosije, Beograd

13. Pečujlić Miroslav (2002): *Globalizacija: dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd
14. Radojković Miroljub (1987): *Međunarodno komuniciranje*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
15. Radojković Miroljub, Miletić Mirko (2005): *Komuniciranje, mediji i društvo*, Stylos, Novi Sad
16. Robertson Rolan (1992): *Globalization – Social Theory and Global Culture*, Sage, London
17. Stojković Branimir (2002): *Identitet i komunikacija*, Čigoja štampa, Beograd
18. http://www.upu.int/about_us/en/languages.shtml
19. <http://www.itu.int/osg/spu/publications/digitalife/docs/digital.life-chapter3.pdf>
20. www.global-reach.biz
21. www.oclc.org
22. <http://www.nytimes.com/ref/membercenter/nytarchive.html>
23. <http://www.unwto.org>
24. www.ethnolog.com

ENGLISH LANGUAGE – LINGUA FRANCA OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL COMMUNICATION

Summary: The subject of this work is understanding of dominant role of English language in contemporary international community in terms of globalization. The focus of the analysis is the increasing influence and interpenetration of different political, economic and cultural influence that is possible thanks to the global spread and acceptance of English as the modern lingua franca of people around the world. To support and confirm the initial hypothesis of work, there is a list of areas in which the English language has prevailed over other foreign languages: international institutions and organizations, international business and economics, publishing and media, education, postal, telegraph and telephone traffic, internet, science and technology, international travel and tourism, etc.

Key words: English, lingua franca, international relations, globalization

ЈЕЗИК МАРГИНЕ И ЕЛЕКТРОНСКИ МЕДИЈИ*

Сажетак: У раду се анализираа језик маргине на медијима којим се потпуније истиче дух племенског језика. Све чешћа, обредно-стилска обраћања маргиналаца на медијима, осим што повремено уносе извесну узнемирујућу живост, снижавају општи ниво реторичке културе и нагалашавају могућности посебне нетолеранције. Тако се рађа својеврсна негативна нормираност језика. Проповеда се дух јасности на јавној сцени, а у ствари се и даље говори нејасно и неодређено или се, у бројним ријалитијима, приватност и приватни језик огољују до крајњих граница. У таквим околностима, могућности за стваралачке промене и иновације у језику јесу врло ограничене. Посредно се тако маргинализује и релативизује језичка норма.

Кључне речи: маргинализација, електронски медији, клише, дискурс, језичка норма

Увод

Електронски медији се све више надносе над савремени свет и његову културу. Тако је и језик маргине све заступљенији на медијима. На тај начин као да се потпуније намеће извесни дух тзв. племенског и паланачког језика. Сведоци смо многих уопштавања, стереотипа, клишеа, фразирања, грешака у говору, различитих огрешења о тачност, јасност, концизност, живост и складност стила. Честа вулгарна уопштавања доводе до систематског урушавања готово сваке језичке самосвојности. Начин на који су она присутна као да обавезује рецепијента да

* Рад у оквиру пројекта *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту* (179076).

све више размишља о њима. Све чешћа, обредно-стилска обраћања маргиналаца на медијима, осим што повремено уносе извесну узнемирујућу живост, снижавају општи ниво реторичке културе и наглашавају опасности посебне нетолеранције. Тако се рађа својеврсна негативна нормираност језика. Проповеда се дух апсолутне јасности и јавности свега на јавној сцени, а у ствари се и даље говори нејасно и неодређено или се, у бројним ријалитијима и сличним медијским новотаријама, приватност и приватни језик огољује до крајњих граница. У таквим околностима, могућности за стваралачке промене и иновације у језику јесу врло ограничене. Ишчитавање смисла таквих појава веома је сведено. „Моћ као дискурзивна категорија ситуирала се у оквиру општих појмова као што су блок моћи, патријархат, логоцентризам, фалогоцентризам, етноцентризам, национализам...“ (Ђорђевић: 2012, 5). Посредно се, наиме, тако увелико маргинализује и релативизује и сама језичка норма.

Конституисање бесмисла

Данас се електронски медији све више прате, а све мање се читају дела књижевности, па и историјска дела, чак и мемоари, још мање расправе, филозофски политички и други списи. Људи имају све мање слободног времена, па их у општој ужурбаности више привлаче узбуђења свакодневице која се крију у различитим ријалитијима и таблоидима. Њих сретнете, а да се не помакнете с места. Језичке неодмерености сакривене у жучним ријалити-расправама, које најчешће воде људи са маргине (мада има и познатих личности, политичара, уметника, па и професора универзитета) носе сва богатства и све опасности језика улице. У њима има мало суве документарности, мало суштинских општеважних чињеница. Стварност, чак, тако као да постаје сувишна, незанимљива и некорисна, готово сувопарна. Ријалити програми нуде живот и језик у појачаном степену. Убрзан и непредвидљив, понекад предвидљиво непредвидљив, на тренутке непредвидљиво предвидљив. Конституисање бесмисла у свести реципијента често је вођено сугестивном послушношћу остављајући мало места за самовољу гледаоца или слушаоца. Гледање и слушање електронских медија више није сусрет стваралачких свести и знања већ непрестано мимоилажење.

На ово се природно надовезују тематски комплекси доколице и бескорисности. У ријалитијима углавном, маргиналци добијају улоге повлашћених. Тиме њихов језик и осећања са наглашеним утилитаризмом и распусношћу долазе до пуног, понекад раскалашног изражаја.

Ријалити програми утичу и на обликовање многих контакт програма. Различити *јутарњи програми, буђења, хронике, прегледи, шаренице, дар-марови* као да добијају жанровске ознаке тешког ријалитија и својства језика којим се служе поједностављени до вулгарности јунаци ријалити програма који се често и на угледним медијима рекламирају као *најдрскији и најбезобразнији* (Дармар, Б92). Водитељи и новинари све неодмереније се служе фразеолошким обртима свакодневице (*„једна моја, дај шта даш, бре, пресавијем табак, смак света, све јако лепо изгледа“*), вулгаризмима (*„да л’ ме зезаш, цело то акање је трајало“*), омиљеним плеоназмима (*„мала кутијица“*), разноликим скраћењима (*„што не пита, тол’ко се краде, ја то не виде у свој век, ја ћу кажем, мож да подмири, кол’ко оћеш“*), интимизацијом (*„Била си код Милета у Војводе Степе?“*), жаргоном (*„шлајник“*)... Границе језичке дрскости нису чврсте и сасвим одредљиве. Крећу се од повремене непристојности до грубих дрскости и језичких огрешења. До степена када се на маргини губи све. Све је маргинализовано, криза, сиромаштво, корупција, епидемије, страдања, насиље. Иронијски се боји свет политике, журнализма, јавности, културе. Али када је све иронизовано, онда иронија добија место очекиваног погледа на свет па се и не доживљава као критика постојећег. Оно што је до јуче било недодирљиво, данас је маргинализовано и заборављено. Није реч ни о каквом радикализму, већ о насилничкој забавности којом се свет око нас језички и стилски урушава без стварног ефекта. *„(...) Корпорације не бирају. Без обзира на то који је стил у питању увек ће бити оних који ће моћи да га продају.“* (Хит и Потер: 2011, 145-146)

Некултура обухвата све

Оваквим приступом језику наговештава се, и у неким емисијама Јавнога медијског сервиса, чак и онда када стоји назнака година којима се медиј у том тренутку не обраћа, да медији, у ствари, нису озбиљна ствар па да, према томе, нису ни за одрасле. Гледање и слушање оваквих серијала доноси мало суштинске користи која би се односила на образовање, културу и васпитање. Реч је о парадирању изобличених говорних жанрова, карикираним реторичким матрицама и речнику баналног свакодневља. По среди је, често, језичка злоупотреба медијског простора и времена. Обликовање ријалити поетике, као никада до сада, као да, у језичком смислу, јесте систематско игнорисање, па и понижавање књижевне норме. Такав приступ језику има елемената негативне

утопије, али и својеврсне бајке за одрасле који, у ствари, нису довољно одрасли. Језик ријалитија обојен је мелодрамским патетичним стереотипима, неслојевите сентименталистичке тривијалне књижевности и вулгарним елементима наслеђеним из бит-литературе и слојем пронографскога у језику. На тај начин се маргинализује значај јавнога дискурса и рутински обезличују приче о културном и језичком идентитету, у сврху хомогенизујуће надируће глобализације чије се последице и не наслућују или се намерно ниподаштавају.

На озбиљним медијским посленицима Јавнога медијског сервиса јесте да непрестано доказују умешним и стручним радом, применом бираних стандардних језичких решења, да су медији озбиљни цивилизацијски изазов који би требало од гледаоца, слушаоца или читаоца да захтева бар толико интелектуалне и емотивне памети и потребе за богатством изражавања као и сваки други облик комуникације који је подложен суду јавности.

Данас мало ко верује да су медији масовне комуникације, онако како их познајемо, место где се одигравају озбиљне ствари. Некултура обухвата све, баш као у култура. Узнемирујуће двоумљење да ли су медији место одигравања озбиљних делатности све је раширеније. Увек се питамо, зар није неопходно да се на медијима, управо због њихове необичне сугестивне моћи, чује отворенија, јача, искренија, стручнија критика и самокритика таквог облика понашања према језику. Јер медији би требало да буду и увођење нових вредности у име слободнијих и дубљих стваралачких могућности на пољу језика, а не пуко понављање вулгарних (уличних) маргиналних модела којима се квари јавни укус, без обзира на то што увођење уличног језика носи собом извесну авантуру препознавања необичне медијске естетизације стварности. „Естетски моменат је, према томе, битна чињеница новинске и медијске стилистике, било да је посматрана у конструктивној или деструктивној друштвеној функцији.“ (Јовановић: 2010, 71).

Изазови маргиналног демонизма

Језик медија је пред изазовима маргиналног демонизма у опасној противуречности. Таква противуречност води до многих неугодности у које се доводи јавни дискурс. Увођењем језика маргине медији, истина, теже да прикажу вавилонску пометњу живота улице. Истовремено требало би да настоје да се, колико је то могуће, издигну изнад њега. Овако третиран језик на медијима намах подсећа на недостојну комедију, на-

мах на лажирану трагедију. Њиме се улица, и сеоска и градска, митологизује на врло опасан начин. Њој претходи демитологизација правих ауторитета и скривено наметање ауторитарности, па и *политичке глупости* (Чупић: 2011, 42). Идеал свеобухватности којима на овај начин медији, привидно, теже, јесте, у ствари, лоша симулација стварности у оквирима који могу имати естетске амбиције и тако збунити реципијенте у погледу значења медијскога знака.

Савремени медији, у језичком смислу, гоњени необузданим снагама маргине, теже у себе упију што више нових језичких облика не водећи при том довољно рачуна о њиховој стварној вредности. Тако се ситуација неумерено компликује. Све чешћа стварносна утемељеност, неселективно неговање поетике сказа, цензурисањем тема и довођењем сировога језика маргине у центар пажње доводи до изопачене представе о улози медија при приступању стварности. Садашњост језика се тако на медијима претвара у своју вулгарну прошлост. Медији више не теже да направе језичку карту будућности, с обзиром на то да имају све мању и образовну и васпитну функцију. Уместо тога они се баве картографирањем случајних језика у својим програмим. У ријалитију, као својеврсним негативно-утопијском *питагорејском жанру* (Стајнер: 1982, 140) савремених медија између прошлости и садашњости смешта се језик маргине којим се симулира животност, а у ствари се грубо вулгаризује и редукционистички представља економска, политичка, техничка, идеолошка, религиозна, приватна, па и сексуална сфера.

На крају, као логично исходиште, медији бивају претрпани гомилом ефемерних језичких чињеница и непотребних догађаја без дражи икаквог сазнајног богатства. Реч је о свету без маште, без осећаја за сажимање. То је вид увођења у сумрак многих досадашњих етичких и цивилизацијских вредности као што су лепо, добро, истинито, приватно... Језичке могућности и моћ језика слабо долазе до изражаја јер недостаје „лична способност“ и стваралачки напор појединца „која се огледа у ’вештини активирања’ тих потенцијала“ (Симић: 2001, 67). Медији унапред рачунају на то да гледалац и слушаалац нису довољно обавештени. Управо та недовољност отежава сналажење у новим медијским творевинама. Пуко препознавање модела, наслућивање и нејасно присећање непосредно утичу на неизвеснот читање реконтекстуализиоване маргине. Улога пожељног и преусмереног разумевања измиче ионако, обезличен глобализацијом, културни контекст у коме се реципијент налази.

Маргина тражи компромисе

Приближавање маргини условило је увођење компромисних решења. Комбинацијом разнородних програмских садржаја, често тешко спојивих, избегавају се, ипак, радикалне крајности. Бира се и укључује помало од свега, у намери да се одржи интересовања што ширег аудиторијума. „Језик такође тежи приближавању аудиторијуму, елементима колоквијалног пре свега.“ (Јокановић: 2008, 106).

Приближавање маргини, иако несумњиво програм обogaћује новим формама, носи собом много више ризика. Иако се добровољно осуђују на изгнанство, јунаци ријалитија (у које, понекад, спадају и новинари, водитељи, *презентери*) одричу се различитих слобода, па тако и слободе за језичку креативност. Они свој језик затварају у простор који није део његове природе и на извешан начин га компромисно окамењују у својој најгорој вулгарној верзији. Он није плод промишљености и дуге припреме већ исход тесног згуснутог простора и времена, под призором. Својеврсни језички редукционизам изазива и сиромашење садржаја. Језик ријалитија и сличних програма где се маргина приказује у свом пуном светлу постаје, у ствари, лоша језичка представа далеко од сваке аутентичности. Он је последица искушења на које маргинализовани људи компромисно пристају. Вршећи насиље над самим собом, они врше и насиље над језиком. Језик постепено ишчезава у својим најбољим могућностима ако се над њим остварује било какво насиље. Пошто постепено нестаје слобода онога који говори, престаје и његов језик да делује својом свежином. Тако учесници ријалитија слушају себе како постепено престају да постоје.

Има извесне лажне спектакуларности која води до сензационализма и таблоидизације у таквом умирању језика. Својим понављањем спектакл компромиса се постепено разводњава и постаје лажно неизвесно. Присуствујемо извесној маниризацији јавног дискурса, како на медијима, тако у политичкој и друштвеној пракси. Различитим језичким агресивностима људи се сукобљавају једни другима. Више није реч о лепоти стваралаштва у језику и наметању новином. Користећи се насиљем у језику потврђује се сопствено неаутентично постојање. Јунаци медија као да имају потребу за патетичним гестом опонашања маргине као горега од себе. Да би се одмерили са изазовима неукости, они својим језичким перформансима као да изводе намерне језичке представе са грешкама као меру своје храбрости да буду обични људи у време невероватне навале обичности и просека. Очито упражњавања насиља над језиком, када се исмевају правилна акцентуација и граматичке норме, води привидном препознавању вулгарне аутентичности. Незнање у

језику као да постепено побеђује. Маргина се само понекад служи иронијом као стваралачким покрићем за грешке које се поткрадају. Вулгарна вербализација честих сукоба на нашој медијској сцени јесте, отуда, такође исход канонизовања маргиналних вредности које живе без активизма контекстуалних притисака.

Понижавање језика

Изражењем на светло медијског дана језика маргине неопходно долази до снижавања нивоа етичности у медијском дискурсу. Реч је о својеврсној борби за моћ при чему у језику доминирају елементи физиолошког стилског комплекса. Ту нема много простора за стваралаштво, духовитост и метафору. Реч је о преокретима, кад их има, који воде у стварну стагнацију и пропадање језика. Парадоксалност маргине огледа се у начелној отворености према новим садржајима. Они трпе контекстуалне притиске уз притајену дозволу рецепијената који у томе скривено или отворено учествују. Таква врста интерактивности јесте увек под сумњом као помало сувишна или претерана. Оно што би могла бити предност увођења маргине на електронске медије на мах се претвара у опасност јер се довољно не користе њене добре стране управо због сталног понижавања језика којим се саопштавају.

У српским медијима се, парадоксално, непрестано одваја много простора за готово театрално понижавање језика. То понижавање нема увек карактер драматичности јер су маргиналци који га спроводе слабе, мада због наводне обичности, понекад и сугестивне фигуре сталне претње. Међутим, дешава се и да језик умарамо својом немоћном бригом о језику. Робови ријалитија нису аутентична људска бића и због спутаности језика којим се служе или пристају да се служе. Ропска ситуација би се мога хуманизовати свешћу о коначности језика као властитој коначности. Јунак медија постаје истински јунак тек у моменту кад предвиди погубност умирања језика, прене се и настави изнова да га гради. Почевши од тога, он ће живети, али ишчекујући да се поистовети с њим, као мртвим, због чега ће и он сам већ неће бити жив.

Амбивалентни однос према језику подразумева да се наводна брига о језику систематски неумерено урушава увођењем језика маргине у медије. У неким штампаним медијима је, по природи ствара брига о језику нешто потпунија. Записано се дуже памти, па је и одговорност знатно већа. На електронским медијима, насупрот, као да постоји свест о привремености јер не постоји визуелизација језика. Реч је и о раз-

личитом рецептивном хоризонту чији опсег и домет одређује природа медија представљајући језик као место сучељавања својих намера и асоцијативно активног реципијента. По среди су посебни елементи мотивацијских структура појединих медија.

Иако аутентична стварност постаје понекад недокучива зона за медије, маргина се постепено пење степеницама успеха ваљда да би се забашурила права стварност и створио привид извештавања о реалности. Језик се не користи више као „категоријални и спознајни моменат“ (Олива: 1989, 154) већ као метафора активног постојања. Језик маргине на медијима постаје својеврсни неуротички споразум између потребе за забавом, уживањем и приказивањем стварности. У оваквим околностима углавном преовлађује неинтелектуализам подстицан неконзистентним деловањем политичке и једног дела тзв. медијске елите. Оне образују духовно, од маргине зависне, језичке комплексе који не доприносе развијању говорне културе.

Закључни део

Прекомерна и готово у облику присилне радње постојећа употреба језика маргине на електронским медијима у Србији јесте знак снажне супротстављености аутентичном стваралаштву, знак постојећег насиља над језиком. Насиље готово увек привремено, и на почетку, побеђује стваралаштво. У брзопотезном времену данашњице касније се и не пита о коначном исходу.

Језиком маргине на електронским медијима ефикасно се негира извесни маниризам норме, али се још ефикасније поништава било каква норма, па и сама етичка норма. Афективне функције језика тако надмоћно надвлађају оне интелектуалне.

Најзад, право погубно дејство незауостављивог неумереног продирања језика са маргина у медије јесте осећање да се ништа не може учинити више од пуког ламентирања, најчешће одбаченог од стварног интересовања медија, који снимају и провоцирају испољавање језика маргине као аутентичног језика живота. Да нам нема живота ван маргине у Србији, одавно је јасно. Реч је, међутим, о томе да се простор негативног у језику омеђи институционалним деловањем оних који су задужени за бригу о речима. Али шта ћемо кад, изгледа, нико није задужен за бригу о институцијама које би требало да брину о јавном језику. Последица која из тога проистиче јесте стварање својеврсног „вишка“ маргиналног смисла у електронским медијима и извесног неструктурираног сувишка маргиналаца у медијском животу.

Литература:

1. Đorđević, Jelena (2012): "Kultura/politika i otpor", *Kultura, rod, građanski status*, ur. Daša Duhaček i Katarina Lončarević, Centar za studije roda i politike, FPN, Beograd.
2. Jovanović, Jelena (2010), *Lingvistika i stilistika novinskog umeća, jezičke i stilske osobine novinarstva*, „Jasen“, Beograd.
3. Jokanović, Jelica (2006), *Akcenat i intonacija govora na radiju i televiziji*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd.
4. Oliva, Bonito, Akile,(1989), *Ideologija izdajnika, umetnost, manir, manirizam*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad.
5. Simić, Radoje, (2001), *Opšta stilistika*, „Jasen“, Beograd – Nikšić.
6. Stajner, Džordž (1982) „Piagorejski žanr“, „Rukovet“ br. 23, Subotica.
7. Hit, Džozef, Endrju Poter (2011), *Prodaja pobunjenika: zašto kultura ne može da se zakoči*, Agape, Beograd.
8. Čupić, Čedomir, (2011) „Liberterska kritika autoritarnih ideologija i vladavina u delu Ljubomira Tadića“, Godišnjak br. 6, FPN, Beograd.

The lineage of the margin and electronic media

Summary: In this paper it will be analysed the language of the marginals on the media, which stresses more clearly the means of tribal language. It's more frequent to see ritual, ceremonial style of public speakers from the margins, only they occasionally insert somewhat disturbing vividness, they lower the main level of rhetorical culture and accent the possibilities for the intolerance. There begins an extraordinary negativity of the language norms. It is preached to be clear in public, but actually it is still spoken unclear and indetermined or, as in many reality shows, privacy and private language expand. In such circumstances, possibilities for creative changes and inovations in language are strictly limited. Indirectly the language norm becomes relative and starts being marginalised.

Key words: marginalisation, electronic media, cliché, discourse, language norm

МАМЕДОВ АГАМАЛИ КУЛАМОВИЧ*
КОРКИЯ ЭКА ДЕМУРИЕВНА**

Московский государственный университет
имени М.В. Ломоносова
Социологический факультет
Россия, Москва

УДК 316.77:316.74:37
Монографска студија
Примљен: 11.04.2014
Одобен: 05.05.2014

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО: «РОДИМЫЕ ПЯТНА» НЕРАВЕНСТВА

Аннотация: В статье утверждается тезис, согласно которому в информационном обществе, основанном на новом ресурсе, как знание и информация, происходит неявное, но вполне реальное расширение социального неравенства. Это обусловлено всеобщим доступом к информационному потенциалу, а также наличием базовых характеристик нового социокультурного феномена как неистощимость, бесконечность, которые системно связаны с иными свойствами, как то, – избирательность (селективность). В следствие чего, в информационном обществе принадлежность к высшему классу впервые начинает определяться с точки зрения новых критериев: интеллект, креативность и яркость личностного начала.

Ключевые слова: информационное общество, информационное неравенство, знание, информация, интеллект, образование, креативность, информационная культура, общество, гуманизация, статус, гетерогенность, цивилизация, наука

Начало XXI в. обозначило новое культурное прочтение социального контекста, характеризующееся постепенным «переживанием» новых трендов ;каждая из сфер социальной реальности ощутила системное воздействие информационной революции, ставшей к тому

* ekakorkiya@mail.ru

** akmnauka@yandex.ru

времени новой онтологической действительностью. Новая трансформация была продиктована, в первую очередь, со все более возрастающим значением информационно-коммуникационных технологий и инноваций, которые невиданными доселе темпами стали распространяться во всем мире, охватывая все сферы жизнедеятельности. С широкомасштабным использованием информации и научных знаний как стратегического ресурса для дальнейшей эволюции общества, многие ученые связывают надежды на возможность преодоления глобального кризиса современной цивилизации, а также решения многих глобальных проблем. Видный западный социолог М. Кастельс постулирует, что в мире наблюдается «трансформация нашей материальной культуры через работу новой технологической парадигмы, построенной вокруг информационных технологий» [5,71]. Происходит тотальная информатизация и сциентизация быта, технологии нового порядка начинают активно использоваться на всех уровнях социальной организации. Расширение доступа к информации становится само по себе стимулирующим фактором системного изменения уровня жизни, формирования новых видов социальных практик, а также формирования нового типа социального устройства – «информационного». Как отмечал У. Мартин, «качество жизни, так же как перспективы социальных изменений и экономического развития, в возрастающей степени зависят от информации и ее использования. В таком обществе стандарты жизни, формы труда и отдыха, система образования и рынок находятся под значительным влиянием достижений в сфере информации и знания» [17, 40], в следствии чего информация начинает восприниматься как главный ресурс и вектор развития общества, детерминирующего фактора современного социогенеза.

Но есть и иная, латентная, сторона данного процесса, на фоне которого информация и знание приобретают черты одного из главных ресурсов и источников социального богатства в рамках динамики общества информационного типа. Одним из значимых (весьма привлекательных) тезисов, сформулированных теоретиками информационного общества, было и является положение о преодолении существующего классового неравенства на основании бесконечно и открытого доступного, следовательно, и равного доступа к информации, которая должна быть свободной. Безусловно, и не подлежит сомнению, что подобно тому, как некогда был в основном преодолен сословный принцип формирования общества, преимущественно построенный на родственных связях, в информационном обществе достаточно быстро преодолевается существующая до сих пор классовая структура,

имеющая в своем основании, в основном, экономический принцип разделения. На социальной арене, в силу ряда социокультурных причин, появляется и выходит на первый план новый класс интеллектуалов, структура которого, в первую очередь, определяется резким увеличением количества людей, имеющих престижное высшее образование. Образование (культура в целом) легитимирует существующее в обществе социальное неравенство и, тем самым, как бы оправдывает его. Оправдывая социальное неравенство, культура помогает людям примириться с ним и придает устойчивость сложившейся стратификационной системе. В современной эпохе образование само по себе меняет системное предназначение, значительно теряет функции социального лифта, заменяя ее стигматизацией, «маркировкой» социального престижа [6, 23]. Так, например, отмечается, что в Америке доля представителей традиционного капиталистического класса среди высших менеджеров крупных компаний по сравнению с 1900 годом существенно сократилась к началу стремительного развития информационных технологий: если в 1900 годы она составляла порядком 50%, то во второй половине 1970-х годов данная доля уже не превышала и 5%. Еще Д. Белл констатировал, что «если в течение последних ста лет главными фигурами были предприниматель, бизнесмен, руководитель промышленного предприятия, то сегодня "новыми людьми" являются ученые, математики, экономисты и представители новой интеллектуальной технологии» [1, 32].

Казалось бы, что при наличии равного доступа к информации и знанию можно говорить о процессе всеохватной демократизации общества, однако, с появлением упомянутого выше класса интеллектуалов с его базовыми свойствами, информация начинает восприниматься в качестве основы и критериев процесса образования новых социальных страт, т.к. основной принцип формирования подобных страт характеризуется: владением информацией и подключенностью к знаниевому ресурсу. Как итог, формируется кардинально новый критерий классового деления, который выражается, в первую очередь, в доступе к качественному образованию. Справедливым также является тезис, согласно которому мы говорим о процессе демократизации современного общества, поскольку сама информация в силу неограниченного доступа к ней является наиболее демократичным и доступным фактором производства и источника власти. С другой же стороны, — информация является и наименее демократичной, в связи с тем, что доступ к ней отнюдь не означает автоматического владения ею. Происходит

качественная метаморфоза в процессе собственнических отношений, вместе с которой меняется и социальная структура.

Безусловно, информацию — в ее отличие от иных системных ресурсов (нефть, уголь и т.п.) — характеризуют такие качества, как неистощимость, бесконечность, непотребляемость. В то же время, она обладает таким качеством, как избирательность, основными решающими факторами приобщения к этому ресурсу, являются, в первую очередь, интеллект, креативность, яркость личностного начала. Исходя из этого, информационное общество уникально в том смысле, что в нем впервые в истории основным критерием принадлежности к высшему классу является не доступ (в силу статуса) к тем или иным материальным благам, а умение ими распоряжаться. Современные общества имеют собственный вариант объяснения (и оправдания) социального неравенства - миф о том, что человек сам кузнец своей судьбы-построения своей карьеры на основе демократичности современной культуры.

Но один лишь доступ, взятый в отрыве от других факторов, к информации вовсе еще не означает полноправного обладания ею. На сегодняшний день в развитых странах, в первую очередь, уровнем образования определяется социальный статус человека и — соответственно — классовые различия в обществе. Диплом престижного университета зачастую априори снимает препятствия в продвижении по службе ; отсутствие же фундаментального образования, зафиксированного (институализированного) в дипломе элитарного вуза, приводит к формированию класса тех, кто стоит у основания социальной лестницы. Неравный доступ к образованию становится основой новой формы социального неравенства(скрытого, неявного)

В результате системной трансформации даже в промышленном производстве, согласно П. Друкеру, базовым становится не класс работников физического труда, а работников именно интеллектуального труда. Параллельно с Друкером, в 1962 году Ф. Махлуп институализирует данное понятие, вводя в научный оборот термин «работник интеллектуального труда» (knowledge worker) [11, 42], определяя его содержательные характеристики в следующем виде: это человек, который ориентируется на оперирование информацией и знаниями; стремится к той деятельности, которая открывает широкие возможности для самовыражения и самореализации в обществе, как правило, вопреки получения сиюминутной выгоды; наконец, это человек, который обладает высокой мобильностью и является независимым от собственности на средства условия производства. Фиксируется «конец эпохи Меттер-

ниха», где размеры территории, количество населения, армия являлись определяющими детерминантами социального развития. В «новой волне» [12,3] рычагами развития становятся: концентрация образованного населения, ее здоровье, открытость и креативность, концентрация коммуникативных ресурсов. Вследствие чего, преимущественное развитие получают те производственные отрасли, где работа напрямую связана с использованием знаний (так называемые knowledge industries) [13, 24] — в США до 60% валового национального продукта производится в технологически развитой сфере промышленности (смарт-экономике). Изменяется и характер самого труда, не требующий постоянного присутствия — основной становится работа по телекоммуникационным сетям, возникают варианты «фрилансерства». Причем, в США количество рабочих мест, имеющих «виртуальное» присутствие, стремительными темпами увеличилось за всего одно десятилетие: с 3 млн. человек в 1990 году до 10 млн. в 1995 году и уже до 25 млн. в 2000 году [3, 42]. Закономерно, что в результате подобного технологического (да и социального) процесса закрывается (иногда это приводит к социальным катаклизмам) значительное количество традиционных рабочих мест на производстве и создается гораздо больше площадок для среднего класса, которые по своему социальному положению все чаще напоминают рабочую интеллигенцию. Это процесс достаточно объективен, но поскольку он формирует новые социальные конструкты, а следовательно, создает новые формы «отчуждения», безусловно, этот процесс чреват и классовым противостоянием в обществе, но в иных социальных полях.

Выделение принципиально новой социальной страты, что определяет существование совершенно новой формы так называемой структуры общества, с необходимостью повлекло за собой целый ряд значимых социальных последствий. Как уже отмечалось выше, наиболее серьезным из них стало формирование и институционализация новых форм классового неравенства. Так, по мнению А. Турена, помимо достижения интеллектуального господства, класс технократов, в силу своего доминантного статуса, подавляет остальные классы и социально. При этом образовавшийся низший класс — так называемый «underclass» — становится в ситуации социальной агнозии и апатии — не способен даже выступать как самостоятельный субъект социального процесса [20,70]. Р. Дарендорф же одним из первых стал определять в качестве «правлящего класса посткапиталистического общества» топ-менеджеров компаний и государственных управленцев административного персонала [10,160]. Эта новая социальная страта технократов включает в себя

тех, кто создает специальные знания, применяет «талант и опыт в процесс группового принятия решений» [14,86].

Эти процессы наметились и среди рабочих, где произошло внутреннее существенное расслоение на тех, кто смог, в достаточной мере, приспособиться и овладеть новыми технологиями — они вступили в транзитивный процесс перехода в разряд работников умственного труда — и тех, кто продолжает продавать не знания и способность ими владеть, а только свою рабочую силу в ее преимущественно физическом смысле. Последних «их более удачливые коллеги считают "неудачниками", "отсталыми", "ущербными", "гражданами второго сорта" и вообще "нижестоящими"» [11, 184]. Эти процессы были зафиксированы, в частности, А. Горцем, который выделил социальную группу «не-класса не-рабочих», или «неопролетариата», вобравшую в себя всех тех, чьи интеллектуальные и творческие способности были фактически обесценены современными технологиями. «Работники этих профессий почти не охвачены профсоюзами, лишены определенной классовой принадлежности и находятся под постоянной угрозой потерять работу» [15,32]. Это привело к основанию аннигиляции рабочего класса, к концу 1970-х годов К. Реннер отметил, что рабочий класс, описанный в «Капитале» Маркса, «более не существует» [18,254]. Поскольку статус и функции элиты перестали определяться в рамках устоявшегося иерархического положения в обществе, уступив свое «насиженное годами» место и социальную эстафету обладанию научной компетентностью, постольку и границы нового класса становятся гибкими, подвижными, адекватными новой социальной динамики.

Однако здесь возникает и новый ряд системных противоречий — основное из них связано с необходимостью актуализации и понимания того, что определяет основу принадлежности к тому или иному социальному классу. По мнению В.Л. Иноземцева, ссылающегося на классическую работу М. Вебера, базовым признаком класса является «хозяйственный интерес его представителей, а не наличие собственности на средства производства или ее отсутствие» [4, 11]. Как отмечает исследователь, такой подход становится единственно возможным в условиях «информационной» экономики, где как никогда прежде становятся актуальными вопросы определения прав собственности. И если теоретики марксизма утверждали, что приход к власти рабочего класса (пролетариата) в силу особенностей социогенеза раз и навсегда уничтожает все классовые различия, то процесс формирования в информационном обществе «класса интеллектуалов» поневоле приводит к беспрецедентному расколу общества на разнородные группы. Подоб-

ный процесс безусловно сопровождается активным формированием ино- класса технократов, который не зависит от традиционного класса буржуа. Это позволяет сформулировать вывод о том, что в современном обществе появляются постмодернистские виды капитала — человеческий, интеллектуальный, структурный, — которые, как правило, не имеют воплощенной в материальные носители формы, но персонафицированы в их конкретных носителях (в умах креативного кластера).

Данный подход, на наш взгляд, позволяет рассматривать собственность в условиях становления и дальнейшей динамики информационного общества как своеобразную «внутреннюю собственность» (intra-ownership или intra-property), как некую «несобственность» (non-ownership). Утверждается, что собственность в ее классической форме, в принципе, утрачивает доминантное значение перед лицом знаний и информации, права владения которыми могут быть лишь ограниченными и условными [8,20].

Существенным образом возрастает роль личной собственности в противовес остальным формам, что поневоле отчуждает класс интеллектуалов от остальных. С ростом роли личной собственности власть переходит от капиталистического класса к технократам; как отмечает П. Друкер, «класс интеллектуалов, а не капиталисты, обладают (основными) властью и влиянием» в современном обществе [12, 99]. Следовательно, эксплуатации, в той устоявшейся форме, какой она досталась от модерна, более не существует; происходит слияние капитала и работника в противоположность классической классовой теории общества. Она (эксплуатация) приобретает иную онтологию неравенства, совершенно новые контуры.

Технократический класс отличает от всех остальных: высокая востребованность в самых разнообразных структурных подразделениях социальной иерархии и исключительная мобильность. Это приводит к возникновению принципиально иных методов управления ими, кардинально отличающихся от тех, что доминировали в индустриальном обществе. Управление инновационными работниками, являющимися «собственниками знаний» теперь аналогичны управлению добровольными автономными организациями, а выход работников за пределы компании должен рассматриваться как естественное и нормальное (неоспариваемое никем) проявление роста их личностного потенциала и капитала. В связи с этим, в современной корпорации, как показал в своей работе «Пост-капиталистическое общество» П. Друкер, ни одна из сторон (ни работники, ни предприниматели)

не является ни «зависимой», ни «независимой» — все они предстают как «взаимозависимые» [13,66]. Люди новой формации, зачастую работают не в силу нужды, отсутствия средств производства, а потому что работа предполагает личный творческий интерес (принцип анти-Питера)

Здесь можно высказать предположение, что информация и знание всегда были прерогативой управляющих классов и — таким образом — выступали как источник социального неравенства. Сама категория знания еще Ф. Бэконом воспринималась в качестве одноуровневой категории с властью (концепт «знание-сила»). Уже в рамках постструктуралистского направления мысли из этой идеи М. Фуко был дедуцирован вывод, согласно которому борьба за знание характеризуется латентной борьбой за обладание властью в ее политическом смысле, где в обратном направлении и наука в целом как главный агрегат всего человеческого знания начинает использоваться в рамках принятия политических решений того или иного уровня [8, 101-103]. Все это указывает на имманентную природу дифференцирующей функции любого знания.

В традиционном (или доиндустриальном обществе), а также в гораздо более демократическом индустриальном, в силу особенностей социальной структуры, монополия на знание по «естеству» всегда принадлежала правящей элите, вершине социальной пирамиды. Вне зависимости от того, что социальный диапазон монопольного ресурса этих обществ был весьма различным - от архаичных сакральных учений, традицией, обычаев и завершая феодалом, военной силой или производственным капиталом — персонификация этого ресурса всегда по статусному положению порождала и воспроизводила элиту. Несмотря на существенные различия в типологии элит, они имели общий системный признак — стремление к присвоению материальных и, в первую очередь, символических благ, которые непосредственно связаны с особым рода информацией (знанием). Соответственно, если в аграрном и индустриальном обществах основной социальный конфликт(вся социальная драма) разворачивался вокруг средств производства и ресурсов, а основными участниками подобного социального конфликта выступали большие и устоявшиеся социальные группы, владеющие и отчужденные от них, то в информационном же обществе социальное противостояние выходит на принципиально новый уровень социального текста. Оно (социальное противостояние), а, следовательно, и социальный конфликт, возникает между людьми, обладающими определенными личностно-социальными характеристиками и уникальными

навыками, и людьми, в силу ряда причин (происхождение, статус, роль, личностные черты) не имеющими таковых. По существу, речь идет о таком уровне социального конфликта, который возникает как причина и следствие неравного распределения самих сущностных человеческих возможностей. Данное социальное поле приводит к тому, что современная ситуация классового противостояния приобретает небывалую остроту такого уровня, какой не знало ни аграрное, ни индустриальное общество. Эти страты состоят из «допущенных» и «не допущенных» не столько к распоряжению социальными благами, сколько, к процессу их создания [7, 18]. Существуют и иные ракурсы проблемы (культурологические), суть которых заключается в том, что в настоящее время подавляющая часть знаний в области новейших достижений науки, техники и развития технологий представляется и в первую очередь распространяется, в силу ряда причин, на весьма ограниченном количестве языков передовых стран мирового (доминирующего) сообщества. К этим языкам относится, в первую очередь, английский язык, который в последние десятилетия де-факто становится наиболее популярным в мире языком представления и распространения научно-технической информации.

В современной социологической литературе это явление было актуализировано в различных концепциях - сообщества «второй» (индустриалисты) и «третьей» (постиндустриалисты) волн у О. Тоффлера, в противостоянии которых он видел главный политический конфликт современности, раскалывающий общество на две большие группы людей: тех, кто является сторонниками индустриального прошлого и тех, кто видит невозможность решения современных глобальных проблем в рамках старого индустриального строя [19, 25]. Другой весьма интересный исследователь современного этапа развития общества Р. Инглхарт выделял сообщества «материалистов» и «постматериалистов», противостояние которых основывалось на различиях базового индивидуального опыта, что был приобретен в ходе значимых исторических трансформаций современного мира [2, 29]. Следует упомянуть также и сообщества индустриального и постиндустриального общества (Д. Белл), а также модернистского и постмодернистского этапов социального развития (С. Лэш, С. Крук). Возможно, несколько более точно процесс подобного противостояния фиксировали Дж. К. Гэлбрейт и П. Друкер, говоря о сообществах капиталистического и посткапиталистического общества как о «knowledge — workers» и «consumption — workers», или о «knowledge workers» и «non — knowledge people» [4,29].

Данный социальный с конфликт не характеризуется (историческим «обнищанием» рабочего класса) и готовностью рабочих к борьбе за социальное равенство, вместе с тем, становится весьма существенным сравнение реальных доходов интеллектуалов (представителей технократического класса) и работников физического труда. В США за десятилетие с 1978 года по 1987 год доходы рабочих со средним уровнем образования упали на 4%, в то время как для выпускников колледжей повысились на 48%. Подобная тенденция имущественного расслоения на основе образовательного уровня в последующие десятилетия сохранилась, на ее фоне средняя почасовая зарплата обладателя диплома бакалавра за период 1987–1993 годов составила 15,71 американских долларов.

Закономерным образом, в то же время ощутимо ухудшилось положение представителей традиционного среднего класса, некогда гаранта социальной стабильности. В.Л. Иноземцев, ссылаясь на П. Кругмана, констатирует, что «средний американский рабочий не получал реальной прибавки к заработной плате со времени вступления в должность президента Р. Никсона» [16, 84]. Зарплата рабочих, не имеющих высшего образования, с 1973 по 1993 годы упала практически на 20% (и это несмотря на повышение производительности их труда не менее, чем на 25%). Резкое падение заработной платы привело к тому, что доход многих работников, занятых полный рабочий день, не позволял им, тем не менее, подняться выше черты бедности. Эта социальная прослойка в середине 1980-х годов получила название «работающей бедноты» («working poor»). Причем, их доля к 1990-м годам уже составляла почти 18% всего работающего населения США, из которых более 15% официально находятся ниже черты бедности и существуют за счет государственных субсидий.

Становится очевидным тот факт, что уникальные навыки и образование являются ключом к приобщению к творческим или же креативным профессиям (ученые и деятели культуры, высококвалифицированных специалисты в области менеджмента и финансов, юристы, профессиональные эксперты и т.д.), а, следовательно, к вхождению в высший класс общества. Усиление влияния новой элиты на социальную жизнь проявляется в том, что за одно только десятилетие (1979–1989 годы) совокупный доход тех, кто составляет наиболее высокооплачиваемую группу профессиональных работников, увеличился более чем в 2 раза.

Подводя итог вышесказанному, укажем, что информационное общество, которое является неизбежным результатом произошедшей в

недавнем прошлом технологической революции, системно трансформирует всю социальную действительность. Следствием подобного социогенеза является формирование такого типа общества, в основании которого вовсе не лежит всеобщее материальное и социальное равенство, вопреки расхожему представлению адептов, которые описывали в подобных романтических категориях грядущие исторические и общественные тренды. Как выяснилось, информационное общество само уже по своему базисному предназначению создает новые социальные «типики», социальные предпосылки для еще большего расслоения общества, но на основе знания и информации, подменяя (снимая) тем самым исторически отжившие формы классового расслоения, господствующие в прошлом, на новые, но не менее драматичные. Действительно, как декларировалось, доступ к информации и знанию, быть может, и открыт практически в равной мере для всех людей, но, дискретность нового информационного поля вовсе не предполагает свободного и демократического овладения данным ресурсом, поистине доминирующим в современной «мерцающей» информационной реальности.

Список литературы:

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М.: Асадемия. 1999.
2. Инглхарт, Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. 1997. № 4.
3. Иноземцев, В.Л. (2000a) «Класс интеллектуалов» в постиндустриальном обществе. М.: Логос, 2010.
4. Иноземцев, В.Л. (2000b) Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2010.
5. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. – М.: Высшая школа экономики, 2000.
6. Мамедов, А.К., Липай, Т.П. Стигматизация как социальный феномен (методология исследования). Электронный научный журнал «Актуальные инновационные исследования: наука и практика», <http://www.actualresearch.ru>, №1, 2011.
7. Маркузе, Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. Пер. с англ. М.: АСГ. 2002.
8. Михнева, С.Г. Интеллектуализация экономики: инновационное производство и человеческий капитал // Журнал Инновации. 2003, № 1.
9. Фуко, М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц.— М., Касталь, 1996.

10. Dahrendorf, Ralf. The Modern Social Conflict. An Essay on the Principles of Liberty, Berkeley (Ca.), L.: Univ. of California Press., 1988.
11. Drucker, Peter F. The New Realities: In Government and Politics, in Economics and Business // Society and World View. Boston; Oxford: Butterworth-Heinemann., 1989.
12. Drucker, Peter F. Landmarks of Tomorrow. New York: Harper & Brothers., 1996.
13. Drucker, Peter F. Post-Capitalist Society. N. Y., 1995.
14. Galbraith, K. The New Industrial State. L., 1991.
15. Goldman, M. Lost Opportunity. What Has Made Economic Reform in Russia So Difficult. N. Y.; L., 1996.
16. Krugman, P. The Age of Diminishing Expectations. US Economic Policy in the 90s. 3rd ed. Cambridge (Ma.), 1998.
17. Martin W.J. The Information Society. – London: Aslib, 1988.
18. Renner, K. The Service Class // Bottomore T. B., Goode P. (eds.) Austro-Marxism. Oxford, 1978.
19. Toffler A., Toffler H. Creating a New Civilization. Atlanta, 1995.
20. Touraine, A. The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society. N. Y.: Random House., 1974.

References:

1. Bell, D. Grjadushee postindustrial'noe obshestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya. M. : Academia. 1999.
2. Ingthart, R. Postmodern: menjayushiesja cennosti i izmenjayushiesja obshestva // Polis. 1997. № 4.
3. Inozemcev, V.L. (2000a) «Klass intellektualov» v postindustrial'nom obshestve. M.: Logos, 2010.
4. Inozemcev, V.L. (2000b) Sovremennoe postindustrial'noe obshestvo: priroda, protivorechija, perspektivy. M.: Logos, 2010.
5. Kastel's, M. Informacionnaja yepoha: yekonomika, obshestvo, kul'tura. – M.: Vysshaja shkola ekonomiki, 2000.
6. Mamedov, A.K., Lipai, T.P. Stigmatizacija kak social'nyi fenomen (metodologija issledovaniya). Yelektronnyi nauchnyi zhurnal «Aktual'nye innovacionnye issledovaniya: nauka i praktika», <http://www.actualresearch.ru.>, №1, 2011.
7. Markuze, G. Yeros i civilizacija. Odnomernyi chelovek. Per. s angl. M.: ASG. 2002.
8. Mihneva, S.G. Intellektualizacija yekonomiki: innovacionnoe proizvodstvo i che-lovecheskii kapital // Zhurnal Innovacii. 2003, № 1.
9. Fuko, M. Volja k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let. Per. s franc.— M., Kastal', 1996.
10. Dahrendorf, Ralf. The Modern Social Conflict. An Essay on the Principles of Liberty, Berkeley (Ca.), L. : Univ. of California Press., 1988.

11. Drucker, Peter F. The New Realities: In Government and Politics, in Economics and Business // Society and World View. Boston; Oxford: Butterworth-Heinemann., 1989.
12. Drucker, Peter F. Landmarks of Tomorrow. New York: Harper & Brothers., 1996.
13. Drucker, Peter F. Post-Capitalist Society. N. Y., 1995.
14. Galbraith, K. The New Industrial State. L., 1991.
15. Goldman, M. Lost Opportunity. What Has Made Economic Reform in Russia So Difficult. N. Y.; L., 1996.
16. Krugman, P. The Age of Diminishing Expectations. US Economic Policy in the 90s. 3rd ed. Cambridge (Ma.), 1998.
17. Martin W.J. The Information Society. – London: Aslib, 1988.
18. Renner, K. The Service Class // Bottomore T. B., Goode P. (eds.) Austro-Marxism. Oxford, 1978.
19. Toffler A., Toffler H. Creating a New Civilization. Atlanta, 1995.
20. Touraine, A. The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society. N. Y.: Random House., 1974.

INFORMATION SOCIETY: "BIRTHMARKS" INEQUALITY

Summary: In this article we formulated the idea that in the information society that is based on the productive resources such as knowledge and information, there is a latent extension of social inequality. This is caused by the availability of information and the availability of its attributive qualities as inexhaustible, infinite that systematically associated with different properties, such as, - selectivity. On this basis, in the information society belonging to the upper class for the first time begins to be determined in terms of the new criteria: intelligence, creativity and brilliance of the personal principle.

Key words: information society, information inequality, knowledge, information, intelligence, education, creativity

ГОРДАНА ЂЕРИЋ*

Институт за европске студије
Београд

УДК 82-4GENIS
Монографска студија
Примљен: 11.03.2014
Одобрен: 22.04.2014

ОСЕЋАЊЕ ПРИПАДАЊА У ЕСЕЈИСТИЦИ АЛЕКСАНДРА ГЕНИСА**

Сажетак: У овом тексту ауторка разматра осећање припадања у четири збирке есејистичке прозе Александра Гениса. То су збирке Вести из Едена (2003), Сточићу, постави се (2004), Храна, крв и тло (2009) и Космополита (2012) – све у издању београдске Геопоетике. Наглашавајући разлике у изучавању овог феномена у строго академским и књижевним жанровима, у уводном делу текста ауторка даје кратке теоријске назнаке о приступима осећању припадања у друштвеним наукама и у хуманистици. Централни и завршни део текста посвећени су представљању особеног становишта Александра Гениса, који овом феномену-осећању враћа елементарност, искушавајући га кроз свој однос према језику, храни, географији, породичним везама, али и кроз уобичајене митове његовог колективног тематизовања – патриотизам и космополитизам. Чињеница да је Александар Генис емигрирао из Совјетског савеза у Сједињене америчке државе усложњава лично питање припадања, а разумевање самог феномена, осим особеним а опет препознатљивим погледом, доприноси најмање утолико што развејава апстракције идеологизованих академских интерпретација овог феномена колико и тотализујуће ефекате његове административне употребе, карактеристичне за свако званично представљање.

Кључне речи: Александар Генис, осећање припадања, идентитет, језик.

Ко си ти? – питао је владара неке земље лутајући монах.

– Цар, муж, отац и син.

*Годину дана касније, кад је владару породица помрла,
а царство отето, мудрац га је опет питао: – Ко си ти?*

Овога пута, не знајући шта да одговори, бивши цар се замислио.

* gordanadjeric9@gmail.com

** Текст је настао као резултат рада на пројекту бр. 179014 који се одвија под покровитељством Министарства просвете и науке Републике Србије.

Ово је једна од анегдота којима Александар Генис варира питање идентитета и припадности, наговештавајући његову динамику и загонетност – привидну једноставност, а онда замршеност и тежину одгонетања. Питањем наизглед лаког одговора – како се у доба царевине и цару учинило – психологија и њој сродне дисциплине баве се као *универзалном карактеристиком и основном људском потребом* (Sedgwick & Yonge, 2008) а социолошки приступ осећању припадања даје значај најважније везивне карике између сопства и друштвене заједнице (May, 2011 :363).¹ О вечном питању припадања писано је из различитих перспектива, мада све мање са становишта примарног окружења, породичног на пример, а све више у најширим могућим оквирима – космополитским; императивно и утопијски истовремено делују овековне теорије о превазилажењу локалних пристрасности за рачун универзалног припадања (Craig, 2003 : 531-553). Плодне расправе о питању колективне припадности одвијале су се у последњој деценији прошлог века кроз сучељавања мишљења дисциплинарно различито усмерених истраживача, највише у контексту грубо оцртаних односа патриотизма и космополитизма; једну такву расправу о потреби привржености ‘најширој заједници људских бића’ и изградњи идеала ‘грађанина света’ покренуо је оглед Марте Нусбаум, управо под називом „Патриотизам и космополитизам” (Нусбаум & Коен, 1999 :9-29). Резултујући подстицајним увидима о колективним начинима везаности који се узајамно не искључују, иако су најчешће, као у случају иницијалног текста, представљени у дихотомном кључу, главнина прилога ове расправе ипак не премашује дељење лекција и упутства о пожељном образовању. Неуспешни у амбицији да рашчарају магнетизам патриотизма, још неубедљивијим показали су се у приближавању привлачности његове противтеже – стерилност и апстрактност формулација додатно је говорила о искуственој неутемељености изнесених ставова. Одступање од манира подучавања и дељења лекција из удобне позиције – *исправљања туђе провинцијалности космополитизмом по својој мери* – показао је текст „Ерос против есперанта” Роберта Пинског (Pinsky, 1999 :103-111), јединог песника међу учесницима расправе, махом филозофима, политиколозима и социолозима. Његова оригинална позиција води нас упознавању друге, истог рода: у намери избегавања подучавајућих и општих места академских дискурса о феномену припадности, и с претпоставком да се кроз књижевне жанрове осећање припадања враћа искуству и не-

¹ За даље смернице у проучавању феномена припадања из социолошке перспективе: Kendall, G.P., Woodward, I. & Zlatko, S. 2009; Pollini, G. (ed.) 2005, Vol.15, No 3, p. 493-496.

посредније изражава, скрећемо пажњу на есеје и живот Александра Гениса – путника-писца, кога је живот научио кретању а кретање животу.²

Генисова ситуација емигранта³ из Совјетског савеза у Сједињене америчке државе испреда широк распон знања и сентимената стран академско-политичком промишљању и усложњава лично питање припадања, а разумевању самог феномена, осим особеним а опет препознатљивим погледом, доприноси најмање утолико што развејава апстракције идеологизованих академских интерпретација овог феномена колико и тотализујуће ефекате његове административне употребе, карактеристичне за свако званично представљање.⁴ Феномену припадања Генис враћа елементарност; не прескаче оно прво и једноставно, правећи се да има рецепт за нешто сложеније. Напротив, из запитаности над једним од најтежих питања, и у пропусним границама идентитетских оквира, покушава да размонтира његов механизам не би ли га схватио; прилази му

² Александар Генис рођен је 1953. године у Рјазању (Русија); рано детињство провео је у Кијеву, а највећи део младости у Риги, где је дипломирао русистику. Од 1977. године живи у Сједињеним америчким државама, радећи на пословима уређивања публикација на руском језику, књижевној критици, као и у радијским културним рубрикама. Познат и утицајан аутор постаје по књигама написаним у коауторству са Петром Вајлом, које су обавезно штиво у руским гимназијама. Од 1990. године пише самостално, а његове књиге преведене су са руског на бројне језике.

³ Ширу и сложенију слику употребе појма емиграција, између питања бескућништва, расејања, бесцилног туризма, добровољне или пак економске миграције, даје Едвард Саид у својим *Размишљањима о изгнанству* (Said, W. Edward 2000. *Reflections on Exile: And Other Essays*. Cambridge, Mass Harvard University Press).

⁴ Пример званичног представљања је Википедијина страница о Александру Генису; на тој чудној енциклопедији о Генису се каже да је руско-амерички писац (http://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_Genis). Прецизна колико и тврђа да се риба најбоље осећа у риблијој чорби, одредница „руско-амерички” више је пропаганда, и више у служби „руског” и „америчког” него самог писца. Нестајући иза необичне одреднице која се прави обичном, једва видљиви писац овде је представљен са становишта географије која се издаје за званичну верзију историје – истину писца и о писцу, и истину сваког виђења. Делујући по већ уходаном начину поимања света, Википедијино одређење Генисове припадности, посложено и уштимано као да је реч о нечему саморазумљивом, не пита се да ли је могуће бити такав писац; равнодушно је према изузецима као све тотално – „руско” и „америчко”. Узимајући на себе право расподеле, широку лепезу искуственог и осећајно тешко размрсивог, она пакује у чињенице недвосмислене припадности, што Википедијине тежње чини сличним државним – *да испуни собом сав расположиви простор*, како би Генис рекао. Уосталом, чудна енциклопедија и у овом случају само симулира посусталу науку, уопштавајући у привлачном паковању оно што се чини и што би могло да буде, уместо онога што јесте. Наводном систематичношћу глуми уверљивост ерудиције – класификује, посваја, ничему не оставља могућност неодређености. Мешајући средства и циљеве, њен поступак пати и од мањка и од вишка чињеничног, тако што мањак читања оправдава вишком читавања; доведен до самих крајности, овај поступак национализује игру случаја и живо(тно)г кретања.

с различитих страна, без унапред задате позиције и са склоношћу да изнесе недвосмислен и не баш допадљив став. „Ближње је тешко завољети, туђинце скоро немогуће” (Генис, 2004 :77) – закључиће аутор, јер одвећ интелектуалан да би био ‘интелектоцентричан’, клони се слатких лажи и компликованих поза. Привлачна предност Генисовог књижевног приступа над академским, било које дисциплине, јесте у неангажованости и пропуштању феномена припадања кроз сито које теоријски приступи више немају; вођен *искреним* и *проживљеним* као критеријумима ваљаности, пише о осећањима која су свима блиска, позната, једино што сви нису у стању да их искажу. Не мање важно је што своје ставове и искуство писац изражава на једноставан, читаоцу разумљив и близак начин – иза онога што пише стоји баш то што је написао. Особени Генисов стил и лепота спајања речи и низања реченица нису остали незапажени ни овде међу писцима: реч је о таленту да се пише и говори *посним а гладним језиком, који свему што изрекне придаје снагу посљедњих ријечи* (Јерговић, 2014).

А ко је Александар Генис, чему и коме припада, како се односи према земљи одрастања и двома државама за које је везан подацима из личних докумената и још којечим, шта га спаја са Србијом и њеном историјом, на који начин га други виде и како он одређује своје припадање и порекло – све су то питања чије ћемо одговоре дознавати кроз овај текст. О унутрашњем пишком доживљају припадања овде ће, што је више могуће, бити просуђивано на основу спољашњег – самог текста и, неретко, пишчевим речима. Све зато што је настајање овог текста вођено тежњом да не искриви ауторско становиште, или бар да га не искриви превише у наивној вери да га само представља. Истини за вољу, осећање припадања у Генисовим лирски интонираним документаристичким цртицама није нешто прикривено што би требало посебно тражити, откривати; доследан и отворен архивар и излагач интимних историја, своје и иних, Генис не потребује „објашњаваоца”, критичара који би очигледно преводио у могуће. Ни у једној од перспектива из којих искушава питање припадања не скрива се пишчев поглед на свет – у свакој од њих он се оспољава на другачији начин; осим у мери која је својствена самом осећању припадности, пишчева позиција лишена је противуречности. Уметност Генисовог особеног приступања овом феномену-осећању одликује сензитивно и луцидно варирање његових валера и апорија; и негативно изражена, ова осећања често су на духовит начин оживљена, некада кроз анегдоту, некада у метафоричном кључу или поредбеном изразу.

У литерарном опусу Александра Гениса тема припадања није опсесивна, али је присутна у добром делу његове путописне, боравишне и друге есејистике.⁵ Овде ће у разматрање бити узете четири тако одређене збирке Генисове прозе: *Вести из Едена* (2003), *Сточићу, постави се* (2004), *Храна, крв и тло* (2009) и *Космополита* (2012), све у издању београдске Геопоетике. Избор баш ових књига нема учено објашњење – биле су у кућној библиотеци, а осим тога све четири су на сличан начин компоноване: од дневничких, критичких, културолошких, боравишних и, највише, путописно-кулинарских есеја, који пак јесу пишчева опсесија. И док је у кулинарској уметничкој прози, жанру без традиције у српској књижевности, питање припадања својствено самој области, њеној семиологији и антропологији, у осталим есејима ово питање појављује се скоро ниоткуда и изненада, ма на којим странама мисаоног и земљиног шара боравио писац: оно је нит која се прекида и изнова успоставља увезујући све четири ове књиге. Јако због своје крхкости као и све велико, бројношћу асоцијација и осврта, осећање припадности исплешће се у једну од најважнијих ауторових тема.

Није необично у Генисовом оригиналном поступку да критику или путопис започне на једном или о једном месту а заврши асоцијацијом из другог времена и са другог краја планете, варирајући *оно исто* свуда и увек – уверење да смо сви ми *придошлице на овом свету*, гости, и то незвани – што ће поновити и у интервјуу са својим српским преводиоцем (Генис, 2003 :290). Позицију *незваног госта у свету* варираће на другачији начин у једном каснијем есеју и провоцирати упитност саме могућности припадања. Тиме ће навестити сродно и још теже питање – можемо ли бити другачији од слике у којој нас други виде и одређују јер, из неког разлога, каже Генис, ниједни његови сународници у њему „не препознају свога” (Генис, 2012 :168). Пошто се у одгонетању овог питања не може стићи далеко, бар не у оквирима дате теме, овде ћемо се углавном бавити начинима на које Александар Генис ипак припада ономе чему не припада.

Географија која се прави историјом и која то (не) постаје

„Рођен у Рјазању и одрастао у Риги, успео сам још и да рано детињство проведем у Кијеву” (2009 :57) – написаће Генис у кулинарском

⁵ Сва жанровска одређења прозе Александра Гениса су условна. Најмање ћемо погрешити уколико кажемо да је његово писање међужанровско, између традиционалних форми путописа, есеја и кратке приче.

есеју о Летонији, земљи свог одрастања, а чудесна игра, звана живот, повезаће га – у смислу најдужих боравака – са две егоцентричне и идиосинкратичне државе, Русијом и Америком.⁶ Све ове земље имају своје дражи које писца маме да им се кроз писање обраћа – да, када је на западу, машта о Истоку, а да са истока сања Запад.⁷ Дочаравајући однос сталног недостајања, аутор рашчлањује географски простор од његовог историјског и институционалног структурисања. Према првом гаји сентименте, други погодује његовом иронијском таленту, некој врсти подразумевајућег отклона и резерве од држава, империја и других видова политичког организовања.⁸ Летонија најбоље илуструје ову подељеност и двозначност ауторовог односа, јер, иако у њему сваки пут када допућује у земљу и крај где је одрастао „нешто затрепери” (Генис, 2009 :109), за ту исту земљу, сада посебну државу, нема много сентимената. Она га сети кишом која ромиња, храном, мирисима – свим оним што је писцу „недостајало за срећу у Америци” (Генис, 2009 :77) – па ипак, ту државу, за разлику од њене хране, не сматра отаџбинском. „Најтеже је неком предочити оно што најбоље знаш: интимно је до те мере твоје да се другом чини незанимљивим. Зато сам одлучио да проговорим о кухињи коју с правом сматрам отаџбинском, тек када је Летонија несумњиво постала иностранство” (Генис, 2009 :68).

Са дистанцом ‘странца’ лакше је поднети сећања из детињства али и разумети старе пријатеље који у новој држави налазе отаџбину и западају у осећања ‘великодржавног шовинизма’. Из позиције сверазумљивог оправдавања и духовито односи се према свом пријатељу Морису који у зрелом добу, упркос чињеници да није рођен као Летонац – Летонцем постаје. Аутор каже да је могуће да је то био „његов одговор на изазове кризе зрелог доба. Доживевши га, једни мењају жену, други професију, трећи – подаништво. Морис је променио националну припадност” (Генис, 2009 :66). С друге стране личних наклоности и изван њих, у свету и времену када независност држава постаје императив, упоредо са декларативним императивом глобалног повезивања, Генис исмева озбиљна лица ових творевина, циљајући на оно апсурдно и понављајуће у њиховим трагикомичним гримасама. „Ничег новог” – написаће – „ступили смо у епоху декоративних држава. На путу у заједничку

⁶ „Русија је самодовољна и на себе усмерена земља (...). Америка је такође самодовољна и егоцентрична. И она је окружена зидовима од огледала. И њој је свеједно шта се говори с оне друге стране, ако се већ не говори о њој” (Генис, 2004 :88-89).

⁷ „Да постанем Кинез, подстакла ме је интимна географија: живећи на истоку, маштао сам о Западу, живећи на западу – о Истоку” (Генис, 2012 :105).

⁸ „Кренуо сам у пропутовање земљом у којој сам одрастао али коју не могу да сматрам својом отаџбином, јер је у моје време већ – а и још – није било” (Генис, 2009 :66).

будућност, глобализација је пробудила апетит историје према средњо-вековној расцепканости. Старе државе се распадају, издвајајући из себе неке још старије области, које обнављају своју државност чак и онда када је нису никада имале” (Генис, 2009 :109).

Према другим двома државама свога (не)припадања Генис је још отворенији. Иако се у политичким дискурсима уобичејено разумевају као *пар супротности* – Совјетски савез, земљу у којој је рођен, и Сједињене америчке државе у којима живи – аутор не представља у бинарном коду; ничега конкурентског у том односу нема. Напротив, њихове тоталитарне склоности види као близаначке. „Па ипак, са Америком вам је као са Јеврејима: спремни сте да је грдите само међу својима. И једна и друга ситуација су ми познате. Осим тога, већ сам живео у једној ‘империји зла’ и, преселивши се у другу, нисам приметио разлику. И тамо и овде сам позиван на одговорност због испада власти коју нисам бирао” (Генис, 2004 :90). Да је критичност према држави (једнако као и осећања стида или поноса због ње) један од поузданих индикатора везаности за њу, наговестиће другим есејима; снага неузвраћене љубави појединца у односу на државу као да је сразмерна степену критичности према њој, тако да нова земља има прилику да постане домовином тек онда када почне озбиљно да нас нервира и љути – још ближе, када смо због њеног ‘поправљања’ спремни да чинимо и оно што нам иначе није својствено.⁹ У идеалном смислу, поуздан знак оданости држави било би прелажење сопствених граница, од чега је, због своје истрајне резервисаности према оваквим видовима друштвеног организовања, Генис миљама удаљен.

Као у тајном савезу, осећања припадања државама, као и осећања странствовања у њима, извиру из истог жаришта, мање поетског него стварносног у овом случају. Тамна страна ситуације истости – *и тамо и овде / ни тамо ни овде* – није једина страна ‘административног припадања’ двома по много чему различитим и сличним државама. Више је изузетак који подсећа на сложеније односе везаности али је, иако ‘тамна’, далеко од кобног осећања измештености, трагичног неприпадања или прецењеног осећања бездомности у популарној литератури. Нема код Гениса предвидљиве и отуда досадне закономерности статуса емигранта.¹⁰ Строже и огољеније, његове приче о овом феномену-

⁹ „Да ми је Америка отаџбина, подизао бих ТВ торњеве у ваздух!” (Генис, 2004 :94).

¹⁰ „Напустивши активну фазу живота ради контемплативне, ја сам се заиста показао пријемчивијим према променама у себи, него у свету. (...) Ја се и даље надам да ћу постићи оно што јесам помоћу другог: волим туђ простор и време, као и пре, када смо не надајући се да ћемо прећи границу, несебично изучавали њену онострану стварност према нетачним подацима” (Генис, 2012 :185).

осећању клоне се патоса и трагике, посебно приче о својој сопственој припадности и припадности оних које најбоље зна и које стога не штеди – расељеника из Русије. И као да се обраћа управо њима, двосмислену ситуацији коју деле сасуће им непосредно и без остатка: „Нас код куће сматрају туђима, а у Америци ми смо – наши. Што ти не смета кад чујеш матерњи језик да пређеш на другу страну улице – ми од свих најбоље познајемо себе” (Генис, 2012 :152).

Истрајан у неповерењу и према старој и према ‘новој’ домовини (Генис, 2009 :119), пишчев лични пример показује да географија не замењује тако лако историју, поготово не личну историју, коју неретко изједначавамо са биографијом. Истина је да је она усложњава, ничему не дајући предност, што аутору обезбеђује неопходну дистанцу у односу на свако сврставање; по прилици, то је процес у коме се не губи умреженост претходних знања и искустава, било естетичких или доживљених у уобичајеном смислу речи. Размрсити све то био би подвиг, јер припадност је тешко изразити али ју је лако осетити – и када је има и када је нема; можда зато што је припадање, баш као и неприпадање, стање срца верификовано умом.

„Једном сам играо одбојку на некој америчкој плажи. Након сваког додавања, ма какав био учинак, екипа би се окупила крај мреже, да се охрабри борбеним покличем: *Хеј, хеј – Ју Ес Еј*. Уста сам отварао заједно са осталима, али сам речи гутао, као приликом певања химне” (Генис, 2004 :73).

Када би све било једноставно као што није, патриотска осећања била би упоредива са осећањима спортских навијача – очекивано је да припадамо ономе за кога навијамо. Па ипак, поглед на ова питања изнутра и са стране, показује да једноставна једначина има изузетке; истине припадања нису увек сложене у одговарајућим и прегледним фиокама, како се често претпоставља. Ослободивши само питање патриотизма од приписане му тежине, аутор преиспитује могућност постојања вишеструких привржености – неколико сетова различитих памћења и колективних илузија ускладиштених у једном човеку.¹¹ Такав поступак обелоданиће да припадање у свету брзо изменљивих граница није ни игра случаја ни просто бирање или одлучивање. Шире и уже од административно видљивих одредница, карактерише га неки остатак сећања и ви-

¹¹ „Као реликт прошлости у ово наше време глобализације, фудбал омогућује безбедно пражњење анималног – и стога неспорно искреног – патриотизма. Код мене се то удвостручује. На овом шампионату навијао сам за обе своје историјске домовине. принуђен да поделим симпатије, схватио сам да ми се у летонском фудбалу допада фудбал, а у руском – навијачи” (Генис, 2004 :108).

шак знања и осећања према тим сећањима; могуће је, наиме, да човек припада једино том преостатку од сећања, које му не да да живи и од кога живи. За оспољавање овог феномена-осећања потребна нам је прецизнија мерна скала, осетљива за нијансе колико и за снажне ударце. Она би, у Генисовом случају, осим *не још наш* укључивала и *не више наш* или *недовољно наш*; јер када год би помислио да је „стигао кући”, писац би доспевао „на линију фронта” (Генис, 2012 :249). Ни сам не знајући и не успевајући да схвати колико је одласком постао другачији од житеља земље свог рођења, нити да ли је уистину различит од слике „Американца” у којој га они виде, једно ће, међутим, за Гениса бити извесно – да му управо сународници не дају да заборави на своју специфичну позицију у погледу припадности.

„У време својих посета Москви, ходам градом као Марсовац у провидном скафандеру. Нико не губи из вида откуда долазимо и није сигуран с каквим намерама.

Непознати људи разговор започињу дружељубиво:

– Како си се снашао, нови Американче?

Стари пријатељи ми бацају истину у лице, сва је срећа те само ону о Америци.

– Шта Буш ради, још се слади?

Друга питања ми не постављају, па ни на ова не очекују одговор, муњевито прелазећи на новости из политике. Све што треба знати о Америци, овде се и без мене зна, а оно остало су – вражја посла. Па и ја, руку на срце, заборављам на Америку још на Шереметјеву – не знам да ли је била или ми се снила” (Генис, 2004 :87-88).

Наизглед склон различитим синтезама – највише због формулаичног изражавања ситуација *и тамо и овде / ни тамо ни овде*, или сентенци типа *све као код куће, по навици се осетих странцем* (2012 :172) – у овим питањима Генис је много ближи аналитичком приступу. Његова формулаичност стилска је одлика и с друге стране стереотипног, које одликује зналачка злоупотреба малог знања; управо супротно, она стилизује науку приповедања и аналитику аутора, коме положај умноженог (не)припадања омогућује да рашчарава све догме и љуте опозите, да се игра њима и тестира их, захваљујући управо ономе што називамо критичким отклоном од тих истих догми. Попут историчара раскринканих идеја, колико и оних у настајању, Генис се, искушавајући познате тачке огледања припадности, забавља узорним митом о ‘племенитом дивљаку’ – тим мезимчетом европског просветитељства, своједобно

претвореним у чињеницу,¹² али и химером Аустро-Угара од којих ће научити да се домовина не бира, него сабира „од свега што се може ма-знути” (Генис, 2012 :66). Не оставља на миру ни претпоставке о *колективно несвесном*¹³ јер су и у њима занесењаци тражили одговоре на вечна питања припадања, ни приче о ‘руској души’, мамурлуку и носталгији,¹⁴ да би, играјући се ватром, највише пажње поклонили теоријама *крви и тла*¹⁵ које ће, као и друге исувише рабљене или табуисане теме, ослободити озбиљног лица и тежине. Иронично преосмишљавање познатих образаца искушавања феномена припадности водиће га до личног, унутрашње-реалног односа према спорном феномену.

Далеко од немарности према сопственом пореклу, колико и од нужности да га по сваку цену нађе, истраживању својих корена приступа на начин као да је реч о астролошкој констелацији и предвиђању сутрашњег дана, које – ако ништа више – може да забави. Имајући на уму речи Набокова, који је припадност врсти опраштао лептирима, али не и писцима (Генис, 2012 :101), упушта се у авантуру копања по двема, узајамно подстичућим, својим старинама – словенској и семитској. Са другима речита, прецењена теорија мало тога казала је Генису. Као заливена, крв је – *ћутала*, а и тло Израела показало се попут сваке друге дестинације – аутору се тамо све допало, једино што му се ништа није учинило блиским (Генис, 2009 :124). Нешто занимљивију судбину имала је пишчева потрага за пореклом свога презимена; набасавши у Њу-јорку на тамнопуту даму идентичног презимена свом, објашњавала му

¹² То што се о варварима више тако не пише, објашњава духовито аутор, није из разлога политичке коректности него из чињенице што западњаци данас мање жале варваре, а више им завиде (Генис, 2009 :101).

¹³ „Постоји још и колективно несвесно, али ја не верујем у њега. То је Јунг смислио други назив за 'народну душу', коју су добрано компромитовали лакомислени ентузијастичари. Набрајање, ипак, не може да опише душу. Она је неисцрпна баш колико и непоновљива. Уз то, држава је уопште и нема – јер државе нису бесмртне.” (Генис 2004 :97).

¹⁴ „У начелу, руска – као и свака друга култура – припада свакоме коме је потребна. У стварности пак постоји право прворођеног, који емигрант односе са собом заједно с чорбом од сочива” (Генис, 2004 :87).

¹⁵ „Руса препознајем с леђа, за воланом, у кочијама. Не треба да прислушкујем, чак ни помно да посматрам – довољан је лакат или колено. (...) Па ипак, препознајем своје, ма у којој групи, укључујући и нудисте, у било којој униформи: полицајца, стјуардесе, чувара музеја. (...) Признајем, моје разметање одише расизмом, као сваки приоритет универзалног над личним. (...) Оправдава ме једино то што спонтано идентификујући земљака ма где га сретнем, сасвим нехотице нарушавам политичку коректност. Помирен с испадима шестог чула завичаја, узалуд се трудим да разумем његов механизам. Од чега се састоји та непојмљива ‘рускост’ која нас, обесно превазилазећи националне распре, све чини чедима једне већ непостојеће империје?” (Генис, 2004 :96-97).

је на пикантној мешавини украјинског и португалског „да у Рио де Жанеиру Гениса има пола гробља”, где су и њему били обећали место (Генис, 2009 : 124).¹⁶

Чак и када пише о табуисаним темама попут ове, некако као нехотично, аутор успева да изненади и насмеје – и све то у најсведенијој форми. Без компромиса и удварања, игла ауторовог компаса окреће се према својој вољи. Далеко од било које догме или устаљене институције, Генис плови по свом: у естетичком и кулинарски-сазнајном смислу отвара све четири стране света, у етичком је обично на планинским врховима филозофске мисли Истока где „племенит човек не служи два господара” (Генис, 2004 :71). Лично доживљајно мами га на север, ‘магловитој географији’ и ‘тамо где ромиња’, мада је и другде – *као код куће – домаћи*, како је у антици одређивано космополитско осећање, и истовремено *туђ и помало стран*, што овом одређењу космополитског осећања додаје Генис. Пишчеве ‘границе свога и туђега’ немају тежину истинских препрека и непремостивих разлика, него су стилска средства за приближавања позиције *незваног госта у свету*, односно особеног осећања припадности, које се због сталног избивања и странтовања уситнило у милијарде најразличитијих врста везаности. Свестан ограничења ‘јаког припадања’, избегава и беневите на рачуну припадајућег. Његов космополитизам није, као што по неписаном правилу јесте, програмски став или идеја чији би Генис био манекен. Управо супротно, највише по околностима, рођењу и укусима, ово осећање салдо је личног ауторовог искуства и с ону страну пропагандног и подучавајућег. Изнутра раскривајући ово становиште, аутор увиђа да „провинцијалац, чешће него становник престонице, машта о томе да постане грађанин света, надајући се да ће му туђа култура надокнадити мањак сопствене” (Генис, 2012 :58). Истина је да не таји добробити и прагматичну страну ‘игре етничких нијанси’ и стога ‘елитистичког (не)припадања’, знајући да онај који је ‘постао нешто, губи право да буде све’ (Генис, 2003 :151). Литератури и луцидности овог особеног *Зерка, Радозналог Варварима*¹⁷ и *незваног госта у свету*, ситуација ум-

¹⁶ И све би се на томе и завршило, каже аутор, да није било рабина са Интернета. „Они су ми објаснили да наше презиме потиче од имена Енох. А оно се појављује већ у четвртој глави Књиге постања. Адамов вук, Каинов првенац, његовим именом назван је први град на Земљи. Према другим изворима, Енох је изумео писменост и жив се узнео на небеса” (Генис, 2009 :124).

¹⁷ Овим Генисовим „надимцима”, које је добијао у сусретима са незнанцима на својим путовањима, први у Србији, други у Јапану, може се додати и низ других истог значења, попут „Немирка” и „Њушкала” на пример, а сви су последица пишчеве нескривене

ножености и двоструке неангазоване припадности у многим погледима – погодује: „по природи колебљив, радујем се када не одлучујем сам. Нашавши се у процепу између ‘голубова’ и ‘јастребова’, добијам шама-ре с обе стране, једва стижући да окрећем образе” (Генис, 2004 :90).

Вучен и провоциран карто(гео)графијом од раног детињства, са свим њеним фикцијама које ће касније упознавати, политичким и симболичким, у зрелом добу аутор се лако носи: како се мало губи у апетиту великог – и обратно, што је била мода у последњих четврт века – јесте можда понављајуће чудо овога света, али одавно није за чуђење, бар не за Гениса, коме успева да искључи све искључивости. Искуство живљења у различитим системима, на границама империја и у њиховим паралелним световима,¹⁸ олакшава аутору разумевање и несталих и трајућих таквих утопија повезивања. Јер и Генис је, као и сви ми уосталом, ближи и даљи потомак империјалних и сличних творевина, и сви смо, овако или онако, баштиници тих наслеђа. Неке од таквих творевина које памтимо, попут Совјетског савеза и Југославије, сродне су ако ни због чега онда стога што су истовремено биле и *пропаганда* и *заједнице*, или више ово прво на штету другог. Можда отуда толико препознавања и разумевања за светове Генисове литературе овде у Србији.¹⁹ Слично искуство урушавања тих пропаганди, односно заједница пред нашим очима, у корист апетита и рађања неких других пропаганди, није једино заједничко искуство аутора и његових овдашњих читалаца. Даље сећање обелоданиће и друге везе, оне симболичке и зато трајније. Сензиби-лан на византијске вокале колико и на византијске симболе,²⁰ у Београду ће се осетити попут двоглавог орла окренутог и према Истоку и према Западу, који је и његова родна земља, баш као и Србија, своједобно из

радозналости и немирног духа који ништа не пропушта као неважно – све га занима и у све ‘гура нос’.

¹⁸ „У моје време на једну совјетску власт постојала је једна антисовјетска. Баш од те суморне аритметике сам и побегао у Америку. Једни кажу ради комфора, други – ради слободе, а трећи – зарад избора који омогућује да се из великог и заједничког живота доспе у мали али сопствени живот” (Генис, 2004 :95).

¹⁹ Како свој однос према Србији одређује сам аутор, најбоље се ишчитава из следећег навода: „Романсом са Србијом судбина као да ми нешто говори, али ја никако да разаберам шта. Зато ми се на балканским путовањима причињава некакво онострано шапутање. Ласкаво одмеравање удараја? А можда сам ја само грешка у адреси? Срби сматрају да сам прескроман, а, у ствари – ја сам у недоумици. То се, међутим, лако прихвата – уколико ти противрече” (Генис, 2012 :39).

²⁰ „Али цркве су ипак биле наше, византијске. У најстарију су нас довели да чујемо древни акатист. Имали смо срећу: пристао је да га изведе бард византијског вокала, Павле Аксентијевић” (Генис, 2012 :125).

Византије преузела као сопствени симбол.²¹ Т(р)ајни живот симболике старог грба писцу ће бити свевидљив у овој земљи, па ће је с правом, и по навици, окарактерисати кроз формулу: „није Исток, али није ни Запад, нисам код куће, али ни међу туђинцима.” (Генис, 2012 :39).

Да постоје чудесни савези између литерарних и светова које сматрамо стварним – није новина, као ни то да стварност својом фантастиком неретко превазиђе литературу. Можда се већ чудом у Србији може сматрати ентузијазам издавача и преводилаца да континуирано приреде седам Генисових књига, које су *заувек и напоље* промениле српску књижевност, на исти начин на који је будистичка кухиња променила ауторов метаболизам (Генис, 2009 :77). Попут других чуда у Србији која буду и прођу ‘за три дана’ ни такозване петооктобарске револуције не бисмо се овде сетили да се у њу није уписао и Александар Генис – ‘страдао у њој’ и убрзо васкрсао, попут партије режима против кога је била подигнута.

„Па ипак, у тој сложеној земљи излазиле су моје књиге, подударјајући се – што на Балкану није тешко – са друштвеним катаклизмама. Једна књига се, на пример, појавила у јек револуције. Несрећним стицајем околности штампарија се налазила у згради Етнографског музеја. У њу су побуњеници упали на путу ка Народној скупштини. У гужви је нестало руско сребро. Маскирајући користољубље слободољубљем, гомила је опљачкала и штампарију. Уз повике ‘Доле Милошевићева пропаганда!’, револуција је уништила и моју већ укоричену књигу. Њен наслов је био *Тама и тишина*” (Генис, 2012 :25-26).

Све је у језику и језик је све

За читаоце сличног сензибилитета ауторовом отвара се ретка могућност праћења израстања индивидуалне грађевине света у, условно речено, друштвену и раније непостојећу реалност, по прилици ширу (због лакоће путовања) од индивидуалних искустава каква су могла постојати пре сто година. С друге стране, у том новом и друкчијем не губи се оно обично и најважније: и Генис је син свога оца и отац свога сина. Попут цара из анегдоте с почетка текста, и он има своје царство, само што је оно, будући изван материјалног, неутуђиво и неосвојиво.

²¹ „Правећи се да не примећујемо рушења, финансирана и доларима од мог пореза, пријатељски сам с домаћинима разговарао о Русији, али на енглеском. Присиљен да прихватим двосмисленост ситуације, осећао сам се као познати двоглави орао, чијим смо се наследницима сви ми овде сматрали” (Генис, 2012 :29-31).

Језик је то царство и једина Генисова домовина. У њему је све садржано – све време пишчево, ма на којим просторима га проводио. Уједно, језик је и једина истина пишчевог колективног припадања – самоуверена и чврста као да је реч о темељима куће. На ову истину дошао је поступком одузимања или дестилисањем до основне супстанце и саме есенције припадања. „Детету као домовина служи мајка, мека као влажна земља, одраслом човеку – отац, суров као закон. Мени је језик једино што без околишања могу да назовем родним” (Генис, 2012 :66). Огољене пишчеве истине не остају без објашњења: да би се писало на другом језику, сматра Генис, треба постати други човек, јер на туђим језицима *литерате могу да живе или ћутке или одрекавши се себе* (Генис, 2004 :72-73). „Реч је још и о томе да се у други језик, као у другу веру, прелази растајући се са родном средином, коју писци зову контекстом. Што је он шири и дубљи, то је теже бити без њега, јер заједно с контекстом нестаје тло за индивидуално стваралаштво” (Генис, 2012 :74). Бити писац за Гениса још значи немогућност заборављања ‘родног брлога’ и стално освртање уназад, али на свом, матерњем језику, који омугућује трајање и игру речима за писце већу од живота. Таквом писцу писање је морање, а таква професија значи припадање.

Ако је тачно да припадамо једино ономе што добро знамо, што осећамо или са чим саосећамо, онда са Генисом немамо дилему, јер његов је свет речи такав да се чини да свему о чему аутор пише истовремено и припада. Споменувши неког писца, град или јело – он га присваја. Припадајући језику, припада и свему, посебно читаоцима, ма шта о томе говорио сам аутор. А ипак, вредније од тога ‘свега’ за ову тему јесте представљање пишчевог оца и сина, односно њихово преламање у самом аутору, које ће одшкринути начине на које се различите генерације емиграната односе према земљи порекла. Својствене многим исељеницима различитих врста и побуда, склоности ауторовог оца, који је другу половину живота такође провео у Америци, откривају још више амбиваленција и двосмислености овог феномена. Паралелно неговање *завичајне стварности*, кроз праћење вести (чак и временске прогнозе) из родне и напуштене земље, јесте једна од ‘јавних тајни’ и карактеристичнијих двосмислености осећања припадања.

„Очев живот стекао је жељену двострукост. Његов свет се опет поделио на два нејаднака дела. Мањи је хранио његово тело, већи пак његову носталгију. (...) Посматрајући оца, извео сам емигрантски закон, жалећи што не знам да га преведем на латински зарад веће важности. ‘Где је телевизор, тамо је домовина’ (Генис, 2004 :94-95).

Неки *нераствориви остатак историје* хранио је парадоксалност очевог односа према држави од које *никада није очекивао ништа добро*, па ипак је патио када се њена мапа мењала и постајала мања (Генис, 2009 :115). Писац то објашњава у психоаналитичком кључу²² и на, њему својственији, ироничан и духовит начин: ”узалуд смо мислили да смо ми живели у СССР-у, то заправо СССР живи у нама (Генис, 2009 :120). Да ли ће и како ће та земља заживети у ауторовом сину, зависило је од – аутора. Рођен у Америци, Даниило (Дањка) до треће године није знао да постоји енглески језик, а када је у вртићу енглески почео да потискује руски, родитељи су се дали на прикупљање и читање децје литературе на овом језику. С временом су се и језик, та супстанца која чини људе познате једне другима, и Русија, почели простирати ‘у задњем дворишту Дањкине ерудиције’, као једини капитал с којим ће пуно година касније посетити ту земљу. Обревши се у држави коју је замишљао попут огромног Брајтон Бича – „као Колумбо, Дањка је открио за себе Нови свет. За њега се свет удвостручио захваљујући неизмерној држави са мноштвом народа, у којој су сви, као у Британској империји, говорили на њему познатом наречју” (Генис, 2003 :88).

У сродничком односу са питањем порекла, осећање припадања није само о ономе о чему мислимо да јесте, или о чему мислимо да јесте у одређеном периоду живота. Посебно за литерате. У Генисовом случају, осим околностима и радозналошћу која га тера на стално кретање и измештање, оно је појачано сензитивним односом према природи и њеном зову, високим планинама, као и односом према времену које је прошло и које нам је дато.²³ Наизглед несвесни следбеник идеје о утицају садашњег на прошло доба (Улиг, 2010 :80), посебно у књижевној уметности, Генис даје најбоље од себе у критикама и приказима писаца онога и овога времена, откривајући колико припада свакој својој прочитаној књизи и њеном аутору, правећи их бољим, као што су и они њега направили таквим какав јесте. Говорећи њиховим гласом и начином, вратиће им оно најбоље од њих самих. Испитивање узајамо-утичуће припадности између аутора и литературе о којој пише захтевала

²² „Можда је отац осећао да је значај његове судбине и личности пропорционална размерама државе које је тако желео да се ратосиља. (...) Како је старио, отац се, ни сам не примећујући, трудио да компензује сопствену немоћ туђом снагом. Оцу је недостајало домовине – у еполетама, чизмама, ракетама” (Генис, 2009 :119).

²³ „Што дуже живим у 21. веку, све више бих волео да се вратим у неки преиндустријски век, када је разговор сматран врхунском забавом, када је реченица имала поенту, а мисао – ток, када су реплике биле дуге, хумор прикривен, речи – своје, пажња – нетренична, слух – оштар, када искреност није служила као оправдање за незнање, када мрежу нису ткали електрони већ асоцијације...” (Генис, 2004 :81-82).

би отварање посебне теме о феномену чија се тематизација огледа у крајностима, или избегава, или политизује. Код Гениса је другачије: већ разноврсност перспектива из којих сагледава феномен припадања говори о отворености за ову тешку и у исти мах једноставну тему, као и о њеној неисцрпности. Не затварајући је, аутор је сваки пут подстиче идејама које се пре нису среле или га ово питање-осећање увек на нов начин изазива. И ако у Генисовој настајућој прози о осећању припадања има још неке тајне, она је у простору оног и даље отвореног, који је могуће испунити једино новим мотриштем или новим значењем старог сећања. Обликујући своје неангажовано припадање на различитим странама света, од књиге до књиге и од предјела до јела, то необично мотриште родних култура аутор је пре неколико деценија нашао у телесној и јестивој спознаји света, која дели његову прозу на кулинарско-уметничку и сву осталу. С временом нас уверивши да су локална јела једини поуздани наратори *родних историја*, мало другачији долазимо себи у госте, на ручак који би морао имати одговарајућу – месту и времену припадајућу – лозу, *поље и стадо* (Генис, 2009 :14).

Литература и извори:

1. Genis, Aleksandar 2003. *Vesti iz Edena* (prevod s ruskog Draginja Ramadanski). Geopetika : Beograd.
2. Genis, Aleksandar 2004. *Stočiću, postavi se* (prevod s ruskog Draginja Ramadanski). Geopetika : Beograd.
3. Genis, Aleksandar 2009. *Hrana, krv i tlo* (prevod s ruskog Draginja Ramadanski). Geopetika : Beograd.
4. Genis, Aleksandar 2012. *Kosmopolita* (prevod s ruskog Mirjana Grbić). Geopetika : Beograd.
5. Jergović, Miljenko 2014. Aleksandar Genis: Dovlatov i ini: <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/aleksandar-genis-dovlatov-i-ini/>
6. Calhoun, Craig 2003. 'Belonging' in the cosmopolitan imaginary. *Ethnicities*, 3 (2003) :4. pp. 531-553.
7. Kendall, G.P., Woodward, I. & Zlatko, S. 2009. *The Sociology of Cosmopolitanism: Globalization, Identity, Culture and Government*. Palgrave MacMilla, Houndmills, Basingstoke, United Kingdom.
8. May, Vanessa 2011. Self, Belonging and Social Change. *Sociology*. 2011. Vol. 45 no. 3(2011) p. 363-378.
9. Nusbaum, Marta/Koen, Džošua (ur.) 1999. *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma* (prevod s engleskog Drinka Gojković i Slavica Miletić). Biblioteka XX vek :Beograd.

10. Pinski, Robert 1999. Eros protiv esperanta, u: *Za ljubav domovine*. Rasprava o granicama patriotizma (103-111). Biblioteka XX vek :Beograd.
11. Pollini, Gabriele (ed.) 2005 Socio-territorial Belonging in a Changing Society, *International Review of Sociology*, Vol.15, No 3, p. 493-496.
12. Said, W. Edward 2000. *Reflections on Exile: And Other Essays*. Cambridge, Mass Harvard University Press.
13. Sedgwick, M. G. & Yonge, O. 2008. 'We're it', 'We're a team', 'We're family' means a sense of belonging. *Rural & Remote Health*. Vol. 8, No. 3 (2008), p. 1-12.
14. Ulig, Klaus 2010. *Teorija književne istorije. Načela i paradigme* (s nemačkog prevele Dušanka Maricki i Mirjana D. Stefanović). Službeni glasnik :Beograd.

THE SENSE OF BELONGING IN THE ESSAY WRITING OF ALEXANDER GENIS

Summary: In this text, the author examines the sense of belonging in four collections of essay prose by Alexander Genis (1953). The collections in question include *News from Eden* (2003), *Table set itself* (2004), *Food, blood and soil* (2009) and *Cosmopolite* (2012) – all published by Geopoetika, a Belgrade publishing house. In the introductory part of the text, by highlighting the differences in studies of this phenomenon in strictly academic and literary genres, the author provides short theoretical clues on approaches to the sense of belonging in social studies and humanities. The second and the final part of the text are entirely focused on presentation and analysis of a specific viewpoint of Alexander Genis, who restores the elementary quality to this phenomenon/sense, while examining it through its relation to language, food, geography, family ties, but also through common myths of collective thematisation – patriotism and cosmopolitanism. The fact that Alexander Genis emigrated from the Soviet Union to the USA (1977) makes a personal issue of belonging more complex, while his position contributes to understanding of the phenomenon itself in so far as it dispels both the abstractions of ideologised academic interpretations of this phenomenon and the totalising effects of its administrative usage, typical of any formal presentation.

Key words: Aleksandar Genis, sense of belonging, identity, language

VI

ДРЖАВА И ПОЛИТИКА

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ*

Студентски центар
Нови Сад

УДК 338.43(497.113):338.24

Монографска студија
Примљен: 21.04.2014
Одобрен: 22.05.2014

НАПУШТАЊЕ ПОЛИТИКЕ ОБАВЕЗНОГ ОТКУПА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА У ВОЈВОДИНИ

Сажетак: Пошто је главни разлог увођења обавезног откупа пољопривредних производа била прехрана војске и становништва, обезбеђивањем довољне количине хране по веома повољним условима, створени су услови за кориговање аграрне политике. Уосталом, тада је већ свима било јасно, да обавезни откуп пољопривредних производа дестимулишући сељаке да производе вишкове, не само да више држави не може осигурати пољопривредне производе који су јој неопходни за прехрану становништва, већ и представља непремостиву препреку даљег напретка пољопривредне производње. Такође и у случају других административних мера, однос југословенских комуниста према мери обавезног откупа, мора се сагледати у светлу потребе за дистанцирањем од совјетских метода према сељаштву.

Кључне речи: откуп, децентрализација, сељаштво, пољопривредна производња, репресија, либерализација

Опстанак приватног власништва у привреди постао је незамислив након доласка КПЈ на власт. Поред идеолошких разлога, велики материјални губици настали услед ратног разарања, утицали су да се централизам у управљању привредом наметне као најбоље решење за брзу обнову земље и превазилажење дубоког економског заостајања за развијенијим земљама. Дакле, национализација приватне својине, односно, успостављање друштвених промена по узору на СССР,¹ били су јасни циљеви

* nebojsa.petrovic@scns.rs

¹ Совјетски модел је подразумевао замену приватног државним власништвом, доминантну улогу државе и Партије у свим сферама друштвеног и економског живота земље, односно централистичко планирање и управљање привредом.

нове, комунистичке власти. Међутим, није значило да је спровођење тих процеса унапред јасно и прецизно дефинисано, нити да ће тећи истим интензитетом. Њихова реализација је зависила од многобројних фактора, како унутрашњих, тако и спољашњих.

Ипак, отезање са спровођењем зацртаних револуционарних циљева за КПЈ није била прихватљива стратегија. Имајући у виду потенцијалну опасности од активности преосталих грађанских политичких странака, као и могућност јачег настојања западних држава да осујете њене планове, КПЈ је почела релативно брзо институционално конституисање новог система власти. Управљање и потпуна контрола над привредом, могли су бити остварени само над привредом која је у државном власништву. Исто тако јачање државе омогућило је окончавање процеса развлашћивања приватног власништва или његовог снажнијег потискивања. Стога је приватно власништво веома брзо или национализовано или системом различитих административних мера држано под контролом државе. Овај систем се, како смо рекли, одликовао централизованим руковођењем државе и заснивао на прецизно изграђеној хијерархијској пирамиди, на чијем се врху неприкосновено налазила КПЈ.²

У пракси, то је значило потпуно срастање државног и партијског апарата. Заправо, државни органи постали су пуки извршиоци партијских директива. Превага КПЈ над изабраним представничким телима била је више него уочљива. Овакав систем власти, у којем се државна, односно партијска свемоћ осећала на сваком кораку, захтевао је разгранат и многобројан бирократски апарат.³

Прелазак на планску привреду значио је додатно снажење државне интервенције у привреди. Тако је 1946. године донесен Закон о народним одборима, затим Закон о општој државној контроли и Закон о општедржавном привредном плану и државним органима за планирање, чиме се формирала Савезна планска комисија, након које су се формирали нижи органи планирања до среског нивоа.⁴

² Тај систем познат је као револуционарни етатизам, заснивао се на идеолошко-теоријском тумачењу да је „радничко поријекло политичке организације друштва довољна гаранција за постојање потпуне подударности њене политичке линије са интересом револуционарних маса, а да су њена организацијска моћ и способност само функција бржег, ефикаснијег и рационалнијег остваривања општих интереса радничке класе и осталих радних маса.” Радован Радоњић, *Револуционарни етатизам 1945-1949*, Покрет слободе, Загреб 1984, 63.

³ Број запослених у државном апарату попео се на 350.000 људи, што је био веома велики проценат у односу на број запослених у привреди. Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, књига III, Нови Сад 2001, 351.

⁴ Александар Касаш, *Индустрија и занатство Војводине првих година после другог светског рата*, Истраживања 19, Нови Сад, 191

Војни, политички и економски притисак информбировских држава на Југославију додатно су појачали степен централизованости. Правдајући се правом одбране независности, Партија и држава често нису бирале средства да наметну своју вољу. Оваква доминантна улога Партије и велики значај бирократског апарата омогућио је руководећем кадру, а у великој мери и свим запосленима у администрацији, многобројне привилегије. Тако су многи савременици, постали свесни процеса социјалног раслојавања и чак зачетака нових класних односа. Припадање комунистичкој партији је многобројне искрене револуционаре испуњавало осећајем највеће части, међутим, многим је сада, када се Партија учврстила на власти, изгледало да припадају привилегованој класи „експлоататора и господара.”⁵ Занемаривањем политике објашњавања и тумачења својих политичких и економских активности, партијски и државни врх, осим спољне претње, суочио се са, не само све масовнијим незадовољством становништва,⁶ већ и изолацијом од сопственог чланства и до тада непоколебљивих симпатизера.

С друге стране, планирање најситнијих детаља од стране државног апарата, а да се притом није водило рачуна о специфичности различитих области и нису познавале околности и стање на терену, детерминисало је честе „ратове са папирима” између савезне и хијерархијски нижих администрација. Такво стање изазивало је нерационалне привредне пројекте и потпуну обесправљеност предузећа, што је погодноvalo појави неодговорности, незаинтересованости и неефикасности у производњи.⁷ Економска и, у неку руку, политичка криза нису могле бити толерисане у времену свеопште оскудице и опасности од војне инвазије далеко моћнијег непријатеља.

Дакле, лоши економски резултати и немогућност прехране становништва, поклопили су се са идеолошким, политичким и војним притисцима. Угрожена са свих страна, власт у Југославији је настојала да

⁵ Милован Ђилас је сматрао да се тоталитаризам власти и монопол власништва најпотпуније усклађују управо у комунистичким државама. „Није реч само о бирократској самовољи, изопачавањима и паразитизму, иако комунистички режими и тим обилују, чак више него други, него о присвајању, искључиво за комунисте, права управљања и расподеле имовине нације, што их у ствари чини језгром нове класе власника и на чему се заснива њихов тоталитаризам.” Милован Ђилас, *Пад нове класе*, Београд 1994, 197, 204.

⁶ Незадовољство није било изазвано сукобом са СССР, већ бруталним методама владања, нарочито административним мерама према сеоском становништву. Извештаји ЦИА-е о стању у Југославији наводе да ће „појачана совјетска пропагандна кампања вероватно доживети слаб успех. Већина Југословена, упркос својој одбојности према Титу, радије ће га подржати него да има удела у повратку Југославије под совјетску контролу”. Момчило Павловић, *Документа ЦИА о Југославији 1948-1983*, Београд 2009, 60.

⁷ Р. Радоњић, наведено дело, 66.

променом свог политичког деловања ублажи незадовољство властитог становништва и одагна сумње код дела својих „правоверних” сабораца. Отргнута од идеолошког кишобрана Совјетског савеза, она је могла да прокламује нове теоријске принципе у развоју социјализма.

Тако је од пролећа 1949. године КПЈ почела да подстиче „критичко преиспитивање дотадашњег друштвеног развоја.” На трећем конгресу Народног фронта Југославије донета је програмска декларација у којој се, између осталог, истиче потреба за критиком и контролом рада органа власти.⁸ Трећи пленум ЦК КПЈ наговестио је нови курс у изградњи социјализма јер је том приликом јасно критикована дотадашња централистичка политика. Захтевајући одустајање од бирократског начина управљања, које је досезало и до креирања људског мишљења, Пленум је озваничио политику кидања административних окова с једне и развијања социјалистичке демократије, с друге стране.⁹

Наметање тезе да је бирократија постепено преузела управљање државом и да је она заправо главни непријатељ социјалистичког друштва, представља покушај највишег партијског руководства да на тај начин оправда своје грешке и сачува свој углед. Тако се напуштање старог начина социјалистичке изградње државе не може тумачити као нови експеримент, који се на основу претходног искуства може показати такође неуспешним, већ као „губљење орјентације” настале деловањем мноштва објективних околности. Уосталом, то је била идеална прилика да се додатно напакости совјетском руководству јер су заправо они творци оваквог модела управљања. Такође, даљим развијањем ове тезе вешто је бачена лопта на совјетску страну. Наиме, овакав модел управљања, назван стаљинистичким, проглашен је највећом деформацијом и најопаснијим непријатељем социјализма уопште. Чак је поистовећиван и са капиталистичким системом, јер, како каже Борис Кидрич, „иако се говори о друштвеној својини, иако се говори да је то социјализам, уствари је друкчије - код њих је вишак рада експлоататорски одузима од совјетских радника, не на исти начин као у капитализму, али је разлика само утолико уколико постоји разлика између приватног и државног капитализма,¹⁰ разлика између буржоазије и бирократије; у сваком случају, то отуђивање вишка рада је експлоататорско.”¹¹ Ширена је

⁸ Јанко Плетерски et.al. *Историја СКЈ*, Београд, 1985, 370.

⁹ Б. Петрановић, Р. Кончар, наведено дело, 288-292.

¹⁰ Објашњавајући социјалистички развитак Југославије у периоду пре 1950. године, Стеван Дороњски такав друштвени систем назива „државним социјализмом”, „бирократским социјализмом”, док совјетски систем чврстог планирања назива „државним капитализмом.” АВ, Ф.334. Записник са саветовања ПК-а са организационим и политичким секретарима СК, одржаног 22. јуна 1951.

¹¹ Миодраг Зечевић, Богдан Лекић, *Привредна политика ФНРЈ, Записници Привредног савета Владе ФНРЈ 1944-1953, т. IV*, Београд 1997, 150.

пропаганда да су се, за разлику од свих осталих, југословенски комунисти једини вратили на прави, исправан начин социјалистичког преображаја државе. Ова трансформација се не може реализовати уколико се не спроводи Марксова замисао да радници постану господари средстава и резултата свога рада.¹²

Да би се то остварило, морао се раскинути етатистички модел примењиван у политичком систему и управљању привредом. Тако је 1949. године извршена делимична децентрализација у сфери финансија, што је резултирало већом самосталношћу република.¹³ Очигледно да је постојала у појединим републичким руководствомима намера да се ове мере искористе у правцу јачања самосталности у односу на савезну администрацију. Стога је Борис Кидрич средином наредне године упозорио да децентрализацију не треба схватити као јачање републичког суверенитета, јер би то значило стварање новог, републичког бирократизма.¹⁴ У исто време извршена је реорганизација народних одбора, који су у великој мери постали носиоци власти на свом подручју.¹⁵

И поред многобројних критика и позивања на неодложну борбу против „бирократизма”, људи у власти су и даље размишљали, деловали и руководили се „бирократским” методама. Наиме, на пословима око реорганизације привреде ангажоване су чак 33 новоосноване комисије, од тога 16 за „комплексну проблематику” и 17 ресорних.¹⁶ Било је још упечатљивијих доказа да се власт тешко одрицала старих метода. Наиме, ако ове мере из 1949. године посматрамо са аспекта рушења централистичког начина управљања, као клицу еластичнијих и либералнијих метода у управљању, онда је веома тешко објаснити да је у исто време дат нови импулс процесу јачања политике колективизације пољоприв-

¹² Маркс је сматрао да је економско ослобађање радника претпоставка његовог развоја као слободног бића. Наиме, у својој теорији отуђења он доказује да отуђењем од рада, човек отуђује своју људску суштину и престаје бити човеком, односно води живот недостојан човека. Весна Голубовић, *Смисао, извор и наслеђе социјалистичког самоуправљања*, Покрет слободе, Загреб 1984, 14.

¹³ Слабење централне власти додатно је наглашено почетком 1950. године, када су укинута појединачна министарства, а уместо њих, са мањим овлашћењима, основани комитети. Такође, Савезна влада пренела је функцију управљања неким привредним организацијама под управу република, односно локалним органима власти. Душан Дрезга, *Развој социјалистичког управљања 1949-1951*, Покрет слободе, Загреб 1984, 75.

¹⁴ На седници Привредног савета Владе ФНРЈ и председника привредних савета и планских комисија република указано је да су се досадашње мере у републикама погрешно схватиле, односно да је „децентрализација у суштини схваћена државноправно, у буржоаском смислу речи, као јачање република.” Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југословенски федерализам*, књига 2, Београд 1987, 328, 329.

¹⁵ Љ. Димић, *наведено дело*, 353.

¹⁶ Ивана Добривојевић, *Село и град 1945-1955*, Београд 2013, 157.

редних газдинстава који је у себи садржавао елементе „старог курса”.¹⁷ Очигледно да моралне и идеолошке осуде нису озбиљније нарушиле свест да совјетски модел представља, барем у политици према пољопривреди, основну карактеристику социјализма, без којег нема „социјалистичког преображаја села.”

Политика децентрализације теоријски и правно обликована је доношењем Закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива, који је усвојен у Народној скупштини ФНРЈ 26. јуна 1950. године. Основе тог новог система чиниле су: друштвена својина, која је заменила дотадашње схватање о државној својини, и самоуправљање,¹⁸ које је подразумевало право радника да, радећи са средствима у друштвеној својини, одлучују о свом раду, о условима рада, као и о његовим резултатима.¹⁹

Право управљања радници су спроводили преко радничког савета као свог представника и преко управног одбора којег бира раднички савет из својих редова. Функција управљања пренета је на раднички савет и управни одбор, али овлашћења директора су у значајној мери умањила и довела у питање значај радника у управљању предузећима. Наиме, директор предузећа задржао је функцију руковођења, што је подразумевало организацију процеса рада, право извршења распореда радника и вршења дисциплинске власти.²⁰

Директори су додатно умањивали улогу радничких савета, користећи необразовање, неразумевање нових прописа и чак незаинтересованост радника. Осим тога, мешање партијског руководства у рад радничких савета озбиљно је доводило у питање самосталност у доношењу одлука и у великој мери изазвало сумњу у искреност власти.²¹ Утицај радника на управљање предузећима у највећој мери ограничавала је

¹⁷ Истина, на Трећем пленуму ЦК КПЈ критиковано је кршење принципа добровољности приликом њиховог оснивања и учлањења земљорадника.

¹⁸ Заправо, почеци самоуправљања везани су за доношење Упутства о оснивању и раду радничких савета државних привредних предузећа 1949. године, што је представљало први службени документ којим је успостављено радничко самоуправљање у Југославији. Д. Дрезга, наведено дело, 76.

¹⁹ Луција Спировић-Јовановић, *Појам и правна природа самоуправних споразума*, Београд 1980, 5, 6, 7.

²⁰ Поред тога директор је имао овлашћења у закључивању уговора и распоређивању обртних средстава предузећа. Управни одбор је могао оспорити закључивање уговора, али је уговор био пуноважан чим га директор закључи. Драган Марковић, *Директор - пословни орган у удруженом раду*, Београд 1986, 11.

²¹ Партија практично никада није ни одустала од мешања у доношење одлука радничких савета. Тако је 1955. године на Другом пленуму ЦК Србије расправљано о честом супротстављању многобројним одлукама радничких савета, јер оне нису у складу са интересима Партије, иако су засноване на законима и законским прописима. И. Добривојевић, наведено дело, 159, 160.

чињеница да они нису могли значајније утицати на повећање својих зарада, јер би то, по мишљењу Привредног савета, значило да се он „претворио у шпекуланта.”²²

Можемо рећи да је, и поред чињенице да већина радника на предају „фабрика у њихове руке” није реаговала тако емотивно и еуфорично као партијски и државни функционери, самоуправљање утицало на либералнији однос власти према грађанима и разним појавама у југословенском друштвеном миљеу.

Две године после прокламовања самоуправљања најављено је и увођење комуналног система. Тако су априла 1952. године успостављене општине као мање политичко-територијалне јединице и самим тим погодније за остваривање задатака локалне самоуправе.²³ Промене у друштвеном систему, макар биле и декларативне природе,²⁴ неминовно су детерминисале попуштање окова диктатуре. Томе је допринела, поред спољног утицаја, и чињеница да је до 1950. године репресивни апарат угушио било какву опозицију комунистичком режиму. Тако је режим почетком јуна 1951. године, када је попустио и страх од „издајничких информбировских елемената,” могао и јавно признати грешке и обзнанити попуштање репресије. Прво је Филип Бајковић, високи функционер Управе државне безбедности (УДба), у јануарском броју „Комуниста” поменуо грешке ове до тада неприкосновене институције.²⁵ Затим је Александар Ранковић на Четвртом пленуму ЦК КПЈ поднео реферат „За даље јачање правосуђа и законитости” у којем је истакао потребу да се правосуђе доведе у склад са променама у друштву „које је смело закорачило на социјалистички пут одумирања државе. Постепеним преношењем појединих функција државе на непосредне народне органе неизбежно расте самосвест грађана о вредности њихове личне слободе и њихових људских права.”²⁶

²² М. Зечевић, Б. Лекић, , наведено дело, 70.

²³ Слободан Бјелица, *Питање срезова у Војводини 1955-1965. године*, Истраживања 24, Нови Сад 2013, 478.

²⁴ У спровођењу мера демократизације власти становништво, нарочито у провинцији, у практичном смислу није осетило никакве конкретне промене јер се све сводило на пропаганду. У многим селима, како видимо из Записника са састанка организационих секретара и опуномоћеника УДБ-е, одржаног 14. маја у Новом Саду, дешавали су се разни незаконити поступци и крајње бахат однос представника власти према становништву. Тако је у румском срезу МНО „узео за своје канцеларије кућу једног приватника без плаћања кирије,” док се у Хртковцима казнио сељак „са 30.000 динара јер није хтео да вози неке другове на прославу 7. јула.” АВ, Ф. 334. Записник са састанка ПК КПС, организационих секретара, Јавног тужилаштва Војводине и опуномоћеника УДБ-е, одржаног 14. маја 1951.

²⁵ Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији 1941-1980*, Београд 2011, 218.

²⁶ *Слободна Војводина*, 4. јун 1951.

Овакве изјаве, које никако нису биле усамљене, представљале су у овом периоду можда и највеће достигнуће „нове политике”. Оне су биле оптимизам да ће притисак државе, која је свом становништву диктирала од висине потрошње и расподеле до стила облачења и музичког укуса, најзад попустити. Била је то најава стварања нове политичке културе у којој није могло бити места за административне мере попут политике обавезног откупа пољопривредних производа и политике колективизације.

Овакав начин размишљања додатно је добијао на снази када је успостављена сарадња, односно добијена политичка, војна и економска помоћ од западних, капиталистичких држава. Наиме, кулминација идеолошког сукоба између југословенског руководства и Стаљина детерминисала је реалну опасност од војне интервенције СССР и његових комунистичких сателита на Југославију. Евентуалну помоћ и заштиту усамљена Југославија могла је добити једино од САД и њених европских савезника, који су, логично, желели да искористе пукотину у непријатељским редовима. И поред чињенице да је Југославија комунистичка држава, они су пружање финансијске помоћи сматрали „добром инвестицијом”.²⁷ Западна помоћ је подразумевала наоружавање југословенске армије, али је акценат стављен и на решавање проблема са исхраном становништва, што је за Американце било од нарочитог значаја, јер је ово био најлакши начин да се повећа политички утицај на неку земљу.

Тако је већ крајем 1950. године уговорено да пре почетка следеће године стигне храна у вредности од 31 милиона долара, којом би се задовољиле најхитније потребе.²⁸

Познато је да за одбрану државе од спољног непријатеља није пресудна само добро опремљена армија, већ и степен поверења између народа и државе. Имајући у виду бројност сељаштва, као и чињеницу да је административним мерама Партија од ове категорије становништва у великој мери направила опонента својој политици, наметнула се потреба успостављања прагматичнијег односа према сељаштву.

Напуштање откупне политике

И поред чињенице да Запад своју економску и војну помоћ није директно условљавао ублажавањем комунистичких метода Јосипа Броза

²⁷ По једној рачуници, опремање и држање једне америчке дивизије у Европи коштало би 176 милиона долара, а за 38 милиона добијале би се 32 југословенске дивизије. Бојан Димитријевић, *Југославија и Нато*, Београд 2003, 14.

²⁸ Момчило Павловић, *Српско село 1945-1952 - откуп*, Београд 1997, 181.

Тита и партијског руководства, у Југославији је управо тада дошло до стварања либералније политичке и економске атмосфере.

Већ после прве испоруке прехранбених производа могле су се пратити најаве напуштања откупне политике. Тако је Борис Кидрич, председник Привредног савета, 10. фебруара предложио мере које би, по његовом мишљењу, створиле могућност укидања обавезног откупа. Предлагао је да се повећа цена житарица и да се дозволи њихова слободна трговина. Неколико дана касније он је свој предлог додатно образложио потребом јачања одбрамбене снаге државе и подстицања сељака на повећану пољопривредну производњу тако што би се ублажила мера обавезног откупа.²⁹

После ових најава, прешло се на конкретну анализу могућности преласка на слободан откуп.³⁰ У анализи се констатује заостајање пољопривредне производње и наводе разлоге које су партијски руководиоци, још од почетка примене обавезног откупа, често истицали.³¹ Поред старих разлога, у анализи се мера обавезног откупа пољопривредних производа наводи као дестимулативна мера „јер произвођач не располаже слободно тржишним вишковима и ради тога и не тежи у довољној мери повећању робне производње.” Међутим, то није био довољан разлог за напуштање ове административне мере јер је она, поред снабдевања становништва пољопривредним производима, била и „полуга помоћу које је онемогућено подизање и јачање капиталистичких елемената.”

Стога се као разлог размишљања о напуштању мере обавезног откупа, поред њеног дестимулативног утицаја на пољопривредну производњу, у анализи наводе и услови који омогућавају његово укидање. Аутори анализе су сматрали да повећано учешће социјалистичког сектора озбиљно угрожава приватни монопол и конкуренцијом му онемогућава високе цене пољопривредних производа. Вероватно су сматрали да је у таквим условима немогуће изазвати, како се тада говорило, „капиталистичке тенденције на селу.” Сматрали су да ће уз помоћ увоза прехранбених производа створити сигурне могућности за обезбеђење

²⁹ Исто, 198.

³⁰ А.Ј.Ф.4. Савет за пољопривреду и шумарство Владе ФНРЈ (даље Ф.4)а.ј 254. фасцикла1478

³¹ Као најважнији разлог слабог развитка пољопривредне производње наведен је ситносопственички карактер, који је условио с једне стране мале тржишне вишкове, и велику натуралну потрошњу с друге стране. Затим, наводи се ратно пустошење као један од најважнијих разлога јер је оно „оштетило сточни фонд, који је за ситносопственичку пољопривреду од пресудног значаја”. Ратне страхоте уништиле су и неопходан алат, као и куће и привредне зграде. И на крају, велике миграције из села у градове, које су утицале на смањење радне снаге на селу.

најважнијих артикала, те да су стога могли извршити припреме за прелазак на слободни откуп меса, млека, кромпира, пасуља, сена и сламе.³²

Препоруке за ублажавање мере обавезног откупа пољопривредних производа наставиле су наредних седмица да стижу са свих страна - од стране Привредног савета и његовог представника Бориса Кидрича, са седница Савета за промет робом и седница и Савета за пољопривреду владе ФНРЈ.³³ Тако је почетком маја Савезна влада донела Уредбу о укидању обавезног откупа меса, млека, кромпира и сточне хране.³⁴

Као што смо рекли, циљ ове мере био је да заинтересује сељаштво за повећање пољопривредне производње. Пошто се очекивало да ће објављивањем Уредбе доћи до потреса на тржишту ових производа, односно до неконтролисаног скока цена, прихваћена је сугестија горе наведене Анализе, да социјалистички сектор амортизује могуће негативне последице. Наиме, сељачке радне задруге³⁵ су биле стимулисане да у својим продавницама продају месо 15% јефтиније од пијачних цена. Стимулација је подразумевала да, уколико робу продају јефтиније, добијају 30% у боновима за трговину по везаним ценама, а ако продају месо државним откупним предузећима по слободно формираним ценама, добијају 15%.³⁶

После објављивања ове Уредбе обавезним откупом биле су обухваћене само житарице, масноће и вуна. Све ово допринело је да се код сељаштва рашири нада да ће у најскорије време и откуп осталих, за Војвођане најважнијих пољопривредних производа, бити укинут. Уосталом, сељаци су и пре објављивања Уредбе осетили да се у односу држа-

³² Они наводе и да систем промета индустријске робе сада стимулише сељаке на повећање пољопривредне производње, АЈ.Ф.4 -254-1478

³³ Борис Кидрич, председник Привредног савета, је још једном у марту 1951. године истакао да мера које треба да се предузме у наредном периоду јесте укидање обавезног откупа. Б. Лекић, М. Зечевић, наведено дело, 30.

³⁴ *Слободна Војводина*, 6. мај 1951.

³⁵ Што се тиче ДПД, Борис Кидрич је тек у новембру 1951. године најавио да ће се и за ова газдинства прописивати цене пољопривредних производа, а против оних добара која се тих цена неће придржавати биће предузимане административне мере. „Цене које ће се прописати нису идентичне са нижим јединственим ценама, које су биле прописиване раније, већ су то економске цене које су као такве и реалне, али које су ипак срачунате на снижење општег нивоа цена.” Б. Лекић, М. Зечевић, наведено дело, 324.

³⁶ Поред тога, Уредба је предвидела за потрошаче специјалне новчане купоне на основу којих ће куповати месо са попустом од 80%. За исте бонове они су могли да купују и друге пољопривредне производе. Такође, деца до две године добијала со 60 новчаних купона, уместо дотадашњих 20, док су она од две до седам година добијала 70 уместо дотадашњих 30 и деца до 14 година добијала су 95 новчаних купона уместо, као до тада, 35. Исто.

ве према њима нешто променило, жалбе су им биле усвајане, а и откупне обавезе нису биле неподношљиво високе као претходних година.

Сељаци су у пролећним месецима масовно слали жалбе Повереништвима за државне набавке среских народних одбора и штабу за откуп белих житарица. Поред прихваћених жалби,³⁷ које су се односиле на очигледне грешке месних народних одбора, примане су и поједине жалбе које су се односиле на принос житарица. Ове жалбе су „примљене, неке одбијене и негативно решене због тога што је и у новој уредби о откупу писало да се не могу подносити жалбе на принос, о чему су произвођачи били обавештени на зборовима бирача када су упознати са уредбом о откупу и о задужењима за 1951. годину.”³⁸ Дакле, и поред објашњења на зборовима и забране подношења која се налазила у Уредби, сељаци су масовно подносили жалбе на принос, а што је нарочито интересно, исте су биле и примане, разматране, а како се наводи у документу, само неке одбијене.

Такво понашање представника власти додатно је убедило сељаштво о неминовности укидања откупа и за житарице. Тако се пред саму жетву пшенице по војвођанским селима „почело расправљати како ће се ускоро укинути обавезни откуп белих житарица”.³⁹ Овакво мишљење није могло остати изоловано, односно присутно само код сељаштва, већ се постепено ширило и на представнике власти који су учествовали у спровођењу откупа. Њихов однос према овом послу у великој мери се променио у односу на претходне године. Имали су блажи приступ према сељаштву и много више разумевања за њихове проблеме. Често је изостајала и политичка активност фронтовских организација, која се одликовала мешавином објашњавања, убеђивања и претњи, тако карактеристичних претходних година широм Војводине.⁴⁰

Долазило је и до покушаја пружања отпора откупу, поједини сељаци нису испоручивали или су самоиницијативно смањивали своје обавезе. Таквих случајева било је у Куцури, Сивцу и Руском Крстуру. Међутим, на састанку Среског комитета КПС у Кули констатовано је да откуп на приватном сектору тече нормално, без већих застоја, а главна кривица за горе наведену појаву усмерена је на поверенике откупа и Месне народне одборе, јер се „нису показали чврсти и упорни.” На сас-

³⁷ Иначе број жалби сељака на целој територији НР Србије 1951. повећан је у односу на претходну годину за 40 хиљада, с тим, што 1950. године није била прихваћена ни једна жалба, док је 1951. године прихваћено 60.415 жалби. М. Павловић, *Српско село...*, 354.

³⁸ АВ, Ф. 334, а.ј. 2155.

³⁹ АВ, Ф. 334, а.ј. 2301.

⁴⁰ АВ, Ф. 334, а.ј. 2131.

танку су поменуте и многе СРЗ⁴¹ које су споро испуњавале своје обавезе, трудећи се да их максимално пролонгирају.⁴²

Ипак, у већини села била су одржавана политичка предавања на фронтовским конференцијама о мерама Савезне Владе у вези са укидањем обавезног откупа за поједине пољопривредне производе. Акценат на овим предавањима био је стављен на спровођење обавезног откупа оних производа који нису били укинати. Међутим, као што смо видели, резултати ових политичких мера и пропагандних активности нису били задовољавајући. Стога су на састанку бироа КПС Нови Сад, одржаног 7. јуна 1951. године, констатовани проблеми везани за откуп у многим војвођанским селима. Истакнута је слабост МНО-а приликом спровођења привредних мера на селу (откуп и порез) јер „не заоштравају то питање, не воде довољно енергичну борбу да сваки приватник испуни своје обавезе према држави, испоручи откуп или исплати порез.“⁴³

Нарочито интересантно је потенцирање политичког секретара Младена Чомића, који је на наведеном састанку поднео извештај о припремама за откуп, да главна последица оваквог стања није економске, већ политичке природе, јер ствара утисак код политичких активиста и чланова радних задруга да индивидуални произвођачи боље живе од задругара.⁴⁴ Дакле, главни разлог за инсистирање на спровођењу обавезног откупа пољопривредних производа није више детерминисан борбом против глади градског становништва и оног из пасивних крајева, већ политичким и идеолошким разлозима. Истина, није више циљ власти да економски уништи приватни посед и на тај начин сељаке присили да приступе задругама, већ да онемогући индивидуалном сељаку бољи стандард од чланова СРЗ и тако спречи њихово осипање.

Власт је у том циљу, осим спутавања економског јачања приватних газдинстава, имала на располагању и другу меру коју је често користила - пружање помоћи, односно давање одређених привилегија СРЗ. Тако је крајем јула 1951. године Савет за пољопривреду и шумарство владе ФНРЈ омогућио задругама и њеним члановима да пољопривредне производе продају по слободно формираним ценама на тржишту. За пољопривредне производе продате по слободно формираним ценама

⁴¹ Док Уредба о откупуг житарица за економску 1950-1951. годину обавезује приватно газдинство да испуни обавезу коју је утврдио Месни народни одбор, СРЗ висину својих обавеза одређује сама руковођена својим привредним планом. Десимир Тошић, *Колективизација у Југославији 1949-1953*, Београд 2002, 99.

⁴² АВ, Ф. 334. а.ј. 2034.

⁴³ АВ, Ф. 334. а.ј. 2155.

⁴⁴ Исто.

радним задругама је припало 15% бонова за откуп од укупног износа остварене продаје.⁴⁵ Постепено напуштање откупне политике није значило да власт размишља о напуштању политике колективизације, јер је она и даље представљала главни механизма за остваривање једног од најважнијих идеолошких циљева - тзв. „социјалистички преображај села.”

Наведени извештај уверио је Стевана Дороњског, тада политичког секретара ПК КПС за Војводину, да ће обавезни откуп, пре свега белих жита, бити тежак и да је зато неопходно почети са припремама за његово спровођење. Предложио је да се почне са одржавањем састанака у свим местима и радним задругама на којима ће се објашњавати ставови Партије и Владе у вези обавезног откупа. Сматрао је да треба „нарочито истаћи да ми у борби за спровођење наше политике, посебно у спровођењу привредних мера, нећемо одступати и попустити, да је наш став јасан и одлучан, што значи да ћемо ми спроводити откуп и остале мере онако како то поставља наша Партија и Влада.”⁴⁶

И поред оштрине у излагању свима је било јасно, нарочито после закључака IV пленума ЦК КПЈ и реферата Александра Ранковића, само три дана пре излагања Стевана Дороњског, да је са применом старих метода приликом спровођења обавезног откупа завршено. Наиме, Александар Ранковић је, осим инсистирања на поштовању закона и независности судова, истакао да је суд одиграо значајну улогу у спровођењу мера обавезног откупа, али и да се често није водило рачуна о заштити права произвођача, „погађајући без икаквог основа радно сељаштво.”⁴⁷

Дакле, оштру реторику Стевана Дороњског треба схватити као настојање да се спречи опструкција, како сељаштва тако и оних који су одређени да спроводе откуп житарица за 1951. годину. Уосталом, покрајински руководиоци су већ 22. јуна 1951. године на саветовању ПК са организационим и политичким секретарима СК-а били обавештени од

⁴⁵ Исти износ бонова радне задруге су добијале за производе непосредно продате државној и друштвеној трговачкој мрежи, угоститељским предузећима и одмаралиштима, здравственим установама и ЈНА по слободно формираним ценама. *Слободна Војводина* 31. јул 1951.

⁴⁶ АВ, Ф. 334. а.ј. 2155.

⁴⁷ Настављајући да критикује судске одлуке у вези са откупном политиком, Александар Ранковић је у свом реферату изнео и следеће констатације. „У кривичним предметима због неизвршавања откупних обавеза било је несразмерности између казне и количине непредатих производа, недовољног рачуна о објективној могућности испуњавања обавеза, неразликовања прекршаја од кривичног дела, одбијања да се испита оправданост задужења итд. *Слободна Војводина* 4. јун 1951.

стране Жарка Веселиновића да ће се ускоро напустити „досадашњи систем” на селу, у првом реду систем откупа.⁴⁸

Заправо, за власт је обавезан откуп пољопривредних производа постао, за разлику од политике колективизације, другоразредна мера која се иначе постепено укидала. Наиме, на основу прилично богате архивске грађе из овог периода можемо закључити да су партијске организације по војвођанским селима током 1951. године углавном расправљале о задружним проблемима. Вероватно да разлоге треба тражити и у чињеници да је откуп жита, за разлику од претходних година, текао без икаквих проблема. Очигледно да је родна година обећавала добру жетву, те се са откупом од стране власти кренуло мирно и са више сигурности,⁴⁹ а код сељаштва са, како смо рекли, надом у скоро укидање ове мере.

Тако се у ЦК КПЈ констатује да у откупу кукуруза није било масовног отпора сељаштва, као што је био случај претходних година. По мишљењу Централног комитета, разлоге треба тражити у чињеници да је род кукуруза био добар, али и захваљујући повољној откупној цени кукуруза,⁵⁰ која је у већини житородних срезова била већа од цена на слободном тржишту. Чак је, по њиховим наводима, дошло до тога да су произвођачи нудили знатно веће количине од оних које су им биле прописане обавезним откупом.⁵¹

Откуп кукуруза је на територији Војводине текао без икаквих проблема. Очекивало се да ће 410.063 тона, колики је био план откупа, откупити од произвођача до почетка 1952. године и то поред великих проблема који су настајали због недостатка транспорта и магацинског простора. Занимљиво је да је за последњих 15 дана 1951. године Јавном тужилаштву АПВ пристигла само једна оптужница на основу прекршаја

⁴⁸ „Ова малолетна установа која се врло добро развила са добрим статистичарима и евидентичарима врло брзо ће да одумире. Измениће се наш рад на селу и рад у срезу. Питање те размене између села и града ће се нормализовати временом, као и свака друга размена...Остаје само да та наша брига добија другу форму, али да нема везе са куцањем на прозор итд.” АВ.Ф. 334. Записник са саветовања ПК од 22. јуна 1951.

⁴⁹ Од значаја је била и чињеница да су 1951. године начин исплате и предаја пшенице били знатно једноставнији него претходних година. Наиме и исплата и предаја вршени су на истом месту, док је раније произвођач предавао жито код једног, а новац примао код другог произвођача. *Слободна Војводина* 19. јун 1951.

⁵⁰ Наиме, непосредно пре почетка откупа, Привредни савет је нарочиту пажњу посветио откупним ценама. Сматрало се да откуп треба извршити по новим економским ценама јер би у супротном дошло до озбиљних политичких последица. Одлучено је да откупна цена житарица буде у висини од 19 до 20 динара по једном килограму, М. Зечевић, Б. Лекић, наведено дело, 230.

⁵¹ Ј. Попов, *Драма на Војвођанском селу...*, 124.

у вези откупа кукуруза и то са подручја Окружног јавног тужиоца Панчево.⁵² Стога је и кривично гоњење произвођача било много мање у односу на претходне године.⁵³ Тако је у вези откупа пшенице 1951. године било поднето на целој територији НР Србије 7.720 пријава, али многе од тих пријава нису биле ваљане. Наиме, пријаве су се често подносиле без проверавања, што је довело до тога да су оптуживани и они произвођачи који су испунили све обавезе или пак против старих и немоћних. Чак је било и таквих случајева да су поједини МНО подносили пријаве против лица која се нису налазила на њиховој територији, а у Банатском Новом Селу биле су поднете пријаве против умрлих особа. Ипак, и поред чињенице да је већина пријава због неоснованости била одбачена на територији НР Србије 1951. године због прекршаја у откуп пшенице било је оптужено 1.547 пољопривредника, што је представљало драстично мању цифру у односу на претходну годину.⁵⁴

Тако је, на пример, у целој Југославији 1951. године на основу неизвршења обавезног откупа код судова било оптужено укупно 8.168 лица, док је у претходној 1950. години по истој основи судовима поднето скоро дупло више пријава, укупно 15.069.⁵⁵

Што се тиче произвођача, можемо рећи и да је откуп вуне текао без икаквих проблема. Проблеми су настајали услед лоше организованости појединих откупних органа на терену. Илустративан пример је Месни народни одбор у Ћурђеву који је извршио задужење домаћинства на основу списка који су направљени четири године раније, што је, наравно, код произвођача изазвало велики револт, те су подносили жалбе на решење о откуп.⁵⁶ Такође, и на покрајинским пољопривредним добрима откуп вуне је био веома слаб, јер је стрижа оваца каснила.⁵⁷

Слична ситуација је била и у случају откупа дебелих свиња и масли. Било је случајева погрешног задуживања, што је условило појаву великог броја тз. „делимичњака”. Карактеристична је грешка у Сремској

⁵² Исто, 535.

⁵³ Тако су 1950. године на територији Војводине због прекршаја у вези откупа пшенице, поред временских казни затвора и новчаних казни, биле изречене и казне потпуне конфискације имовине против 34 произвођача. АВ, Ф. 334. Јавно тужилаштво АПВ, Билтен БР. 43.

⁵⁴ М. Павловић, *Српско село...*, 355.

⁵⁵ Ј. Попов, *Драма на војвођанском селу...*, 536.

⁵⁶ Такође, СНО Фрушкогорског среза одбио је да шаље инструкторе у села са образложењем да „нема рачуна да исплаћује инструкторима дневнице,” а неки руководиоци месних одбора своје слабо учешће у откуп вуне оправдавали су тиме што „имају више рачуна да раде у сељачким радним задругама за трудодане него да врше откуп вуне.” *Слободна Војводина* 1. јун 1951.

⁵⁷ Исто.

Митровици када је због неспоразума између повереништва државних набавки, референта за откуп и референта МНО, који је месечни план третирао као годишњи и тако издао произвођачима решење.⁵⁸ Имајући овакве примере у виду, на седници бироа СК Сремској Митровици је после дискусије констатовано да је неизвршавање плана откупа масти и мяса настало услед грешака које су прављене од стране референата за откуп у МНО, затим услед „слабог удубљивања комисија у МНО у разрезу и слабој помоћи МНО од СНО, државних набавки и откупне мреже.”⁵⁹

Дакле, на основу свега изреченог, можемо закључити да проблеми у откупу 1951. године нису детерминисани отпором индивидуалних произвођача, већ слабом заинтересованошћу и недовољним професионалним односом откупних органа, као и одговорних лица на социјалистичком сектору. Та општа појава, карактеристична за обавезни откуп пољопривредних производа за 1951. годину, указује нам и на слабију заинтересованост за спровођење ове мере од стране највиших партијских и државних функционера. Овај закључак нам с друге стране представља још један аргумент, у смислу да су они већ тада донели одлуку о скором напуштању ове мере, која је оставила огромне привредне, али и психолошке последице на сељаштво и која је у великој мери уназдила укупну пољопривредну производњу, изазвала отворене побуне сељаштва у различитим деловима Југославије и на тај начин уздрмала власт КПЈ.

И поред добре летине и флексибилнијег односа власти према откупу, сви индивидуални произвођачи нису испунили очекивања када је био у питању откуп масти. Када су почетком септембра откупна предузећа и срески народни одбори извршили контролу това код произвођача који су били задужени за испоруку масти и дебелих свиња, установили су да у многим селима велики број сељака није ни почео тов свиња.⁶⁰ Овакве појаве тумачене су гласинама да ће се откуп масти укинути, стога и нису вршили припреме за испоруку масти државним откупним предузећима. Нарочито је занимљива вест да је било случајева да су поједини сељаци после извршене контроле јавно говорили да „сада више

⁵⁸ Занимљив је случај био и у Лежмиру, где су референт за откуп, секретар и председник МНО-а „узимали неке произвођаче у заштиту”. АВ, Ф. 334. а.ј. 2288.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Ипак, констатовано је да је, и поред многобројних слабости у тову свиња код индивидуалних произвођача, „ситуација у целини била повољна. Жалби на решења о висини обавеза било је веома мало, задужења су благовремено издата, сточне хране има довољно, а произвођачима је у интересу да свиње које тове буду што бољег квалитета, јер према квалитету добијају одговарајућу цену.” *Слободна Војводина* 23. септембар 1951.

неће ни почети да тове свиње јер је контрола, тобоже, видела да они не тове, и да ће му, према томе, обавеза бити скинута.”⁶¹ Препорука за борбу против оваквих схватања била је да фронтоске организације настоје да „увере произвођаче да обавезу испоруке масти и дебелих свиња треба да изврше.”⁶²

Нема сумње да би у претходним годинама власт на овакве појаве реаговала много оштрије. Очигледно, сви су знали да ће се ова крајње непопуларна мера укинути и са нестрпљењем чекали да се поводом тога донесе и коначна одлука.

Уредба о укидању обавезног откупа масти и маслиновог уља објављена је 11. октобра 1951. године. Истовремено са овом уредбом донета је Основна уредба о откупу пољопривредних производа за економску 1952-53. годину, која је предвиђала да ће се откупљивати житарице само у оним рејонима у којима има тржишних вишкова пољопривредних производа. Те рејоне одређивале су републике и то за сваки пољопривредни производ посебно. Једино је откуп вуне био планиран за подручје целе државе.⁶³ Дакле, после ове Уредбе откуп житарица сведен је само на житородне рејоне, у који је без икакве сумње улазила Војводина.

	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	Укупно
Пшеница и раж	25.540	24.331	18.956	24.151	16.474	19.126	128.580
Јечам	2.559	1.510	1.899	2.765	1.232	973	10.938
Овас	1.832	970	1.509	1.381	416	475	6.583
Кукуруз	25.620	39.382	46.056	43.244	23.036	41.066	219.206
Укупно	55.551	66.193	68.420	71.541	41.960	61.642	365.307

Табела 1: Откуп житарица у АП Војводини 1946-1951. у вагонима⁶⁴

Изузмемо ли 1950. годину, када је велика суша узроковала изразито слаб род свих пољопривредних култура и због чега је висина обавезног откупа житарица била ниска, можемо рећи да је 1951. године откуп житарица и поред родне године био нижи од претходних година. Имајући у виду да је откуп осталих пољопривредних производа укинут у пролеће и јесен 1951. године, откупна количина ових производа на подручју Војводине била је драстично мања него претходних година, рачунајући и 1950. годину.⁶⁵

⁶¹ Исто.

⁶² Исто.

⁶³ М. Павловић, *Српско село...*, 360.

⁶⁴ АВ, Ф. 334. Неки статистички подаци 1944-1951.

⁶⁵ Тако је 1951. године откупљено стоке (говед, оваца, мршавих и дебелих свиња) укупно 33.525 комада. Док је претходне, 1950. године, откупљено 197.336 комада. Затим је

Међутим, даљи планови државе по питању откупа могли су се докучити из Упутства ЦК КПЈ „О даљим путевима социјалистичког преображаја села.” У Упутству се наводи да је социјалистичка држава довољно ојачала да се може борити против „капиталистичких тенденција” приватног власништва и економским, а не само административним мерама (обавезни откуп пољопривредних производа), која су, што је већ свима било сасвим јасно, представљала озбиљну кочницу даљег привредног развоја.⁶⁶

Заправо, Упутство формулише политику која се већ водила неко време и одређује даље смернице. Политички прагматизам постепено је ублажавао до тада непоколебљиву идеолошку острашћеност. Борба против приватног власништва, по цену урушавања привреде и даљег продужавања сукоба са најбројнијом категоријом становништва, морала је бити обустављена и замењена флексибилнијим методама.

Ипак, КПЈ није могла тако нагло да раскрсти са својим најважнијим идеолошким циљем – „социјалистичким преображајем села.” Стога је Упутство ширем партијском чланству и симпатизерима разлоге одустајања од откупа пољопривредних производа објаснило управо идеолошким разлозима. Наиме, обавезни откуп узроковао је пораст цена пољопривредних производа, што је тобоже изазвало „гомилање новца на селу.”⁶⁷ Неистинитост оваквог тумачења ником није била важна. Напротив, оно је представљало јасну чињеницу да је власт нашла формулу за амбалажу у коју ће упаковати, односно начин на који ће оправдати своју нову политику према селу, у којој, што је већ свима било очигледно, неће бити места за обавезни откуп пољопривредних производа.

Са званичним укидањем обавезног откупа житарица чекало се до почетка жетве 1952. године, када је почетком јуна Влада ФНРЈ донела Уредбу којом је практично престао обавезни откуп пољопривредних производа. Објављивањем Уредбе престале су да важе и обавезе одређене решењима о откупним обавезама, која су била уручена сељацима житородних рејона.⁶⁸

За разлику од Упутства, укидање обавезног откупа житарица се образлаже чињеницом да је укидањем откупа за низ пољопривредних производа у претходној години повећана „иницијатива произвођача у

1951. године откупљено 1.343 вагона поврћа, знатно мања количина у односу на претходну годину, када је откупљено 9.239 вагона. Сличан однос је владао и код обавезног откупа масти, млека, вуне и сточне хране. Исто.

⁶⁶ Слободна Војводина, 26. новембар 1951.

⁶⁷ Слободна Војводина, 26. новембар 1951.

⁶⁸ Политика, 8. јун 1952.

сва три сектора у пољопривреди, како за интензивнијом производњом, исто тако и за изношење вишкова за тржиште.” Заправо, наводи се да ће укидање обавезног откупа утицати на снижавање цена и боље снабдевање становништва. На крају се, пошто се на основу оваквог образложења стиче утисак да је обавезни откуп био погрешна мера, истиче да је ова мера била неопходна јер је омогућила нормално снабдевање становништва прехранбеним производима.⁶⁹

Као што видимо, власт је и дање обавезни откуп пољопривредних производа сматрала најбољим решењем, захваљујући којем је спречена масовна појава глади у Југославији. Али ова је мера, што су највиши државни функционери често и потврђивали, дестимулисала сељака за повећање пољопривредне производње и на тај начин директно утицала на назадовање ове привредне гране. Ниска пољопривредна производња није могла чак ни присилним путем обезбедити све веће потребе државе за храном. Имајући све ово у виду можемо рећи да је обавезни откуп пољопривредних производа, осим потребе да се прехрани становништво, за власт имао и другу изразито идеолошку улогу.

Наиме, сељак се као власник земљишта и средстава за производњу, и поред чињенице да је у великој мери допринео доласку комуниста на власт, сматрао, нарочито услед критика из Москве, капиталистичким елементом. Стога је откупна политика представљала важан механизам за потискивање индивидуалног начина производње у пољопривреди и укључивање сељаштва у строго контролисан привредни живот. Ова мера је онемогућавала економско снажење приватног поседа, у почетку највише имућније, а пред крај, као што смо видели, оптеретила је и сиромашне сељаке. Заправо, присилним одузимањем пољопривредних производа власт је кршила отпор индивидуалних сељака, односно присиљавала их да прихвате колективизацију и на тај начин вршила деприватизацију пољопривредне производње.

Литература:

1. AV, F. 334. Javno tužilaštvo APV, Bilten BR. 43
2. AV.F. 334. Zapisnik sa savetovanja PK od 22. juna 1951
3. AV, F. 334. Zapisnik sa sastanka PK KPS, organizacionih sekretara, Javnog tužilaštva Vojvodine i opunomoćenika UDB-e, održanog 14. maja 1951
4. AJ.F.4. Savet za poljoprivredu i šumarstvo Vlade FNRJ (dalje F.4)a.j 254. fascikla1478
5. Aleksandar Kasaš, *Industrija i zanatstvo Vojvodine prvih godina posle drugog svetskog rata*, Istraživanja 19, Novi Sad

⁶⁹ Исто.

6. Bojan Dimitrijević, *Jugoslavija i Nato*, Beograd 2003
7. Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam*, knjiga 2, Beograd 1987
8. Desimir Tošić, *Kolektivizacija u Jugoslaviji 1949-1953*, Beograd 2002
9. Dragan Marković, *Direktor - poslovni organ u udruženom radu*, Beograd 1986
10. Dušan Drezga, *Razvoj socijalističkog upravljanja 1949-1951*, Pokret slobode, Zagreb 1984
11. Ivana Dobribojević, *Selo i grad 1945-1955*, Beograd 2013
12. Janko Pleterski et.al. *Istorija SKJ*, Beograd, 1985
13. Lucija Spirović-Jovanović, *Pojam i pravna priroda samoupravnih sporazuma*, Beograd 1980
14. Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti*, knjiga III, Novi Sad 2001
15. Milovan Đilas, *Pad nove klase*, Beograd 1994, 197
16. Miodrag Zečević, Bogdan Lekić, *Privredna politika FNRJ, Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944-1953, t. IV*, Beograd 1997
17. Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, Beograd 2009
18. Momčilo Pavlović, *Srpsko selo 1945-1952 - otкуп*, Beograd 1997
19. *Politika*, 8. jun 1952
20. Radovan Radonjić, *Revolucionarni etatizam 1945-1949*, Pokret slobode, Zagreb 1984
21. Slobodan Bjelica, *Pitanje srezova u Vojvodini 1955-1965. godine*, Istraživanja 24, Novi Sad 2013
22. *Slobodna Vojvodina*, 6. maj 1951, 1. jun 1951, 4. jun 1951, 19. jun 1951, 31. jul 1951, 23. septembar 1951, 26. novembar 1951
23. Vesna Golubović, *Smisao, izvor i nasleđe socijalističkog samoupravljanja*, Pokret slobode, Zagreb 1984

LEAVING A POLICY OF COMPULSORY PURCHASE OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN VOJVODINA

Summary: Since the main reason for the introduction of compulsory purchase of agricultural products was the army and the population diet, providing sufficient quantities of food at very reasonable terms, conditions have been created to correct agricultural policy. After all, it is already clear to everyone, that required the purchase of agricultural products deterred farmers to produce surpluses, not only of the state can not provide agricultural products that are necessary to feed the population, but also represents an insurmountable obstacle to further progress in agricultural production. Also in the case of other administrative measures, the ratio of the Yugoslav communists to measure compulsory purchase, must be viewed in light of the need for detachment from the Soviet method of the peasantry.

Key words: buying, decentralization, peasants, agricultural production, repression, liberalization

МИЛА Ч. ЈЕГЕШ*

Центар за развој и примену науке,
технологије и информатике
Нови Сад

УДК 321.01

Прегледни рад
Примљен: 26.04.2014
Одобрен: 21.05.2014

ОСНОВНЕ ФУНКЦИЈЕ САВРЕМЕНЕ ДРЖАВЕ

Сажетак: У овом раду тежиште ће бити на сагледавању обележја савремене државе и њених основних функција. Савремена држава је нужан производ развоја људског друштва са тенденцијама даљег развоја који се одвија у три смера: од самовољног владара са моћном свитом до владавине народа, од малобројних функција првобитно усмерених на очување власти владара усмерених на остваривање благодети народа и истовремено ширење права и слобода народа и његовог прерастања од поданика у пуноправног грађанина.

Кључне речи: држава, суверенитет, поредак, грађанин, законодавна, власт, одбрана, напад, моћ, право

Увод

Држава, као друштвена и политичка творевина и као систем за управљање друштвом (друштвима) постоји више хиљада година (најмање 3000 година), иако се за сада не зна тачан датум њеног настанка.

Међутим, научно је потврђено да су друштво, политика и држава развојне друштвене појаве. Зато је оправдано питање: да ли држава све време развоја, у свим фазама и етапама развоја, укључујући и „савремену државу“, као друштвени реалитет, има исту улогу и функцију? Да бисмо на то питање одговорили морамо прво открити шта је основна улога државе и преко којих основних функција она ту улогу обавља.

Наше разматрање сврсисходно је започети обрадом битног појма нашег разматрања државе.

* milajeges@gmail.com

Дефиниције државе

Постоје многе дефиниције државе од Платона (Platon), преко Аристотела (Aristotel), Хегела (George Wilhelm Friedrich Hegel), Јелинека (Georg Jellinek), Слободана Јовановића, Радомира Лукића, Јована Ђорђевића, и савремених писаца из области политикологије, социологије, права, методологије итд., као што су Драган Симеуновић, Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, идр.

Из историје друштва, права, државе и народа знамо да је постојало преисторијско и преддржавно доба, као и да су постојали следећи типови држава: а) робовласничка, б) феудална, в) прелазна-грађанска, г) грађанска-демократска у разним формама владавине (апсолутистичка монархија, уставна монархија, република, федеративна република, конфедерална република), а можда ће се у скорој будућности појавити и нови облици који ће израсти из „Савеза самосталних држава“ или из „Европске уније“.

Из приказане ситуације и потиче наше питање: да ли су све ове државе имале исту улогу и функције или су, зависно од друштвено економских формација остваривале одређене улоге и функције?

Али, наш задатак је да размотримо основне функције савремене државе. Већ сам задатак сугерира да држава, као друштвена и политичка институција има разне функције (основне и друге) и да државе разних типова имају разне функције.

Судећи по тексту (Јовановића, 1990:30-39), битна улога државе је одбрамбена, јер је и узрок њеног настанка био потреба за одбраном од спољног угрожавања, од спољног напада других људи организованих за пљачку и поробљавање.

Нама изгледа да је Слободан Јовановић запоставио једну страну и улогу државе. Ако је држава институција настала ради одбране од спољног напада и спољног угрожавања, онда је морао постојати довољно моћан нападач угрозитељ од кога се треба бранити. Тај нападач, како се може закључити на основу дела која обрађују доба старог века, могао је бити: а) друга моћна држава или б) хорде варварских племена у току сопствених сеоба.

Дакле, према емпиријским и теоријским сазнањима одбрамбено-безбедносна улога државе је трајна из које проистичу све њене унутрашње и спољашње функције и све су подређене њој и њеној успешности.

Прва основна функција, трајних својстава, јесте успостављање и одржавање унутарњег поретка и међудржавних (међународних) односа. Слободан Јовановић у наведеном делу виспрено је објаснио потребу успостављања унутрашњег поретка. Да би се улога одбране од агресора успешно обавила, морају се максимално ангажовати сви житељи на територији државе и употребити сви природни и други ресурси. Како би унутрашњи поредак био успостављен, неопходна је власт која располаже монополом физичког насиља. Својства власти су: а) да се зна које лице или која група људи има овлашћења да доноси одлуке које обавезују све друге на извршење; б) да та владајућа група људи има моћ да увери извршиоце или принуди да се понашају по захтевима владајуће структуре; в) да захтеви за одређеним понашањем буду транспарентни како би извршиоци могли да испуњавају постављене захтеве, као и санкције које их очекују ако се не понашају у складу са важећим нормама.

Исти аутор је сагласан са многим другим ауторима да су битни чиниоци структуре државе: суверенитет власти, територија државе са дефинисаним, признатим границама и становништво, држављани, поданици, грађани-жители на одређеној територији.

Ми сматрамо да је овај редослед у излагању застарео. У савременој демократској држави редослед би морао да буде: а) народ који је „извор и утока власти“ који је суверен и који б) бира власт па и државу. Ово је опште познато, а у текућој пракси налази потврду.

Потом долази територија, а на крају суверенитет власти. У ствари, суверенитет народа и државе и улога актуелних власти савремених држава предмет је за дубљу расправу. Битна питања су дефиниције стварног пуног суверенитета народног и државног и пренетог суверенитета добровољним удруживањем и приступањем разним организацијама и признавањем међународног права.

Неке савремене дефиниције савремене државе

У савременом друштву, дакле у друштву које постоји као реалитет у животу и делању од настанка Организације уједињених нација 1945. године од када се може рачунати савременост по многим својствима држава, потребно је констатовати бар три битна обележја модерне савремене државе.

Прво, настанак и функционисање Организације уједињених нација чијом заслугом већ више од седамдесет година није било светског рата, а изражене су тежње за равноправношћу држава и људи. Истовре-

мено, то време савремености можемо сматрати нуклеарним добом, или тачније временом страха од нуклеарног рата у коме је живо искуство употребе нуклеарног оружја над градовима Хирошима и Нагасаки у Јапану. То нам намеће поделу (класификацију) држава на: нуклеарне силе; државе које располажу нуклеарном технологијом, и државе које не располажу нуклеарном технологијом. Основ ове класификације је сложен из два дела: прво, то је општа технолошка и индустријска развијеност; друго, то је војна технолошко-техничка моћ и треће, то је посебна планетарна одговорност за опстанак планете.

Посебна карактеристика савременог доба је да су људи, тачније научници, цивилне и војне припадности, успели да доспеју на друге, суседне планете, да даље истражују могућност експлоатације тих планета и могућности боравка људи на њима, а успели су и да конструишу вештачке, техничке сателите Земље који играју веома важну улогу у информативно-комуникационом подручју, а постоји вероватноћа да играју улогу и у енергетској и другој (нпр. војној) сфери.

За планету Земљу веома је важно питање раста становништва на њој. Становништво Земље нарасло је двоструко у посматраном периоду, али је по постојећим државама неравномерно, а последица тога је бар двојака: велике, честе, ризичне и бројне миграције и у вези с њима, велики економски проблеми.

Савремено доба и проблеме савремених држава обележавају и велике економске кризе које још трају, а само неке од њих су транзиционе.

За постојеће државе је важна интересна и идеолошка подела света на Исток и Запад и социјалистичке државе и државе западне демократије. За све државе света важно је то да је одумрла тзв. колонијалистичка функција, али је питање квази, односно неоколонијализма остало отворено. Остало је отворено питање локалних ратова и тероризма, што је одбрамбену улогу и улогу одбрамбене моћи и силе и функције у саставу њених остварења остале као битне и савремене, упркос концепту о колективној безбедности и мирном решавању спорова. Процеси који сада теку око Сирије и Украјине, као раније процеси у вези с другим државама, укључујући и екс Југославију и савремену Србију то веома уверљиво демонстрирају.

Све битне дефиниције државе заснивају се на улози и на некој/неким наглашеним функцијама. Притом је евидентно да је држава током свог развоја губила неке функције, а добијала друге. Довољно је поредити робовласничку државу (па и све друге државе после ње) са савременом државом (државом од настанка Уједињених нација), па се у

то уверити. Робовласничка држава је као битну функцију имала одржавање робовласничког система, а то је значило да се она морала старати о прибављању робова претежно из свог окружења, дакле ратом и побеђивањем у рату или куповином робова на разним пијацама. У неким државама је чак цео унутрашњи систем био подређен оспособљавању за борбу, за рат. Типичан пример такве државе била је античка Спарта.

Са ишчезавањем робовласничке државе и настанком феудалне, нестаје и функција одржавања робовласничког поретка у спољно-политичким и унутрашњим односима. Поданици државе се нису више делили на робове, слободне грађане (плебс и патриције) и владајући слој високог племства који је по наслеђеном положају управљао земљом. Све до формирања Уједињених нација, када је декларативно и, углавном стварно, укинут колонијализам и империјализам и када је Повељом и другим актима ОУН проглашена равноправност држава и народа, те забрањена дискриминација сваке врсте, важила су правила и права моћнијих држава да освајају-колонизују друге државе или племена, једном речју да освајају силом територије и стварају друге територије. Од стварања ОУН, мир и мирно решавање спорова су декларисани као универзалне вредности.

Но, између декларације, норме и фактичке праксе увек постоји дискрепанција између тежњи, намера и остварења, између задатог и датог. Већ у дефиницијама државе постоје назнаке о томе, па погледајмо неке најважније дефиниције државе:

Друштвене и политичке теорије нису у потпуности усагласиле мишљење о настанку државе, тако да су дефиниције државе настајале како се држава развијала. Можемо рећи да датирају као што смо напред изнели од Платона, Аристотела, Макијавелија (Niccolo Machiavelli), Бодена (Jean Bodin), Хопса (Thomas Hobbes), Русоа (Jean Jacques Rousseau), Хегела, Канта (Immanuel Kant), Вебера (Maks Veber), Јовановића, Лукића и других савременика модерног доба.

Крајњи циљ свих наука и уметности по Аристотелу јесте добро; највеће добро је циљ највише науке, науке о држави (политике). Добро за којима држава тежи јесте правда, а то је општа корист. Сви мисле да је правда нека врста једнакости и донекле се слажу с филозофским расправама у којима расправљамо о моралу. Они утврђују шта је то правда, на кога се примењује и кажу да међу једнакима мора да влада једнакост. Али не сме се губити из вида какве људе треба сматрати једнакима, а какве неједнакима. То је проблем који спада у филозофију државе (Митровић, 1992:17). Држава је по природи важнија од појединца. Ако појединац издвојен (из целине) није сам себи довољан, односиће се према

целини као и други њени делови. Онај ко може да живи у заједници или коме ништа није потребно, јер је сам себи довољан, није део државе, те је или звер или Бог. У свим људима, дакле, постоји природна тежња за таквом заједницом и онај ко ју је први основао, зачетник је највећег добра (Митровић, 1992:54). Аристотел је кроз своја дела поставио државу кроз колективитет и владавину права, а не кроз појединца. Макијавелијева политичка мисао фокусирана је на државу и њену политичку моћ. Он износи своја виђења о кварењу институција и начину како власт и моћ поступају док владају и како могу да помогну или одмогну у владању државом (Павловић, 2007:55).

Жан Боден је задужио политичку и правну науку, а посебно теорију државе својим тумачењем суверенитета, коме је дао значење које се до данас одржало као један од битних својстава државе (Чавошки, 2007:116).

Томас Хобс је ударио темеље теоријама и друштвеног уговора као основа за дефинисање модерне државе, која се појављује првенствено као држава сигурности (Чавошки; 2007:117), док у свом делу Левијатан (Leviathan) даје доктрину модерних природних права.

По Жан Жаку Русоу модерна држава се дефинише као идеја о општој вољи, непосредној демократији и политичкој слободи (Павловић, 2007:56). Русо тврди да суверенитет има извор у народу и не може се преносити на власт или владара. Без обзира на модалитете власти и принципе владања суверенитет је у народу.

Џон Лок (John Locke) је направио јасну разлику између државе и владара, уколико владар прекрши уговор, држава се може распустити, без последице за њен опстанак. Сматра да је људска природа дефинисана умним понашањем. По Локу, држава не сме наметнути државно убеђење (Младеновић, 1976:88).

Хегел је задужио политичку филозофију и теорију о апсолутној или универзалној држави на основу егоистичке природе грађанског друштва (Младеновић, 1976:12-13).

Појам државе Кант дефинише као уједињење гомиле људи под правним законима. Уколико су ови као закони априори нужни, тј. уколико сами од себе следе из појмова вањског права уопште (дакле, не статутарних), уколико је њезина форма – форма државе уопште, тј. држава у идеји, каква треба да буде према чистим правним принципима, која сваком стварном уједињењу у заједници (дакле, у унутрашњости) служи као смерница-норма (Митровић, 1992:68).

Међу нововековним концептима државе, две дефиниције су оствариле највећи утицај на модерно схватање државе. Једна дефиниција припада Карлу Марксу (Karl Heinrich Marx) и политичкој теорији. По њој је инструмент у рукама владајуће класе, која га представља као идеолошки интерес државе и друштва. Друга дефиниција је по Макс Веберу која државу представља као политичку организацију са карактером јавне установе чији управни апарат са успехом полаже право на монопол легитимне физичке принуде за одржавање поретка на одређеној територији (Вебер, 1976:38).

Држава по Веберовом појму моћи, изражава однос снага, хијерархијски однос владајућих и подвлашћених. Друга битна карактеристика државе по Веберу је власт. Он сматра да то није неограничена и произвољна, атрибутна власт, већ власт ограничена правом и законом. У том смислу власт државе је инперсонална; владају закони, а не људи као појединци. Трећа карактеристика државе се односи на њен ауторитет, који се огледа кроз легитимитет власти.

Државни се живот, по Слободану Јовановићу, манифестује у државној радњи на задовољавању државних интереса. У тој се радњи разликују два момента: изналажење државног интереса и његово остваривање. Изналажење државног интереса није ништа друго него размишљање о томе, шта је за државу у једном тренутку најкорисније да уради. Са изналажењем државног интереса није урађено још ништа, само је закључено шта и како треба да се уради. Остваривањем државног интереса, прелази се из сфере мисли у сферу чињеница. Ту се покушава променити стварност према оним идејама које су се добиле о државном интересу. Да би могла ван себе саме, у спољашњем свету дејствовати, свака се идеја мора претворити у силу; зато и држава не може своје интересе остварити друкчије него развијањем извесног квантума снаге. Државни се живот манифестује на тај начин, што држава покушава да својом колективном снагом оствари своје идеје о свом интересу (Јовановић, 1990:111).

Држава је по Радомиру Лукићу (Лукић, 1964:56), правна организација, по томе што она ствара право и што га примењује, односно тачније, што обезбеђује извршење права путем својих санкција.

Друго, држава је правна организација по томе што је организована помоћу правних норми. Најзад, држава је правна организација и зато што је њена делатност одређена правом. Да је држава политичка организација, можемо видети из напред изнетог о појму политике, посебно политике у ужем смислу речи. Наиме, видели смо да је политика усмеравање друштвеног кретања у одређеном правцу, а политика у ужем

смислу - усмеравање овог кретања помоћу државе као најмоћније друштвене организације. Држава је, дакле, првенствено политичка организација. Она је у првом реду политичка, а не правна организација, и то је оно што је битно за схватање односа између државе као правне и као политичке организације. Наиме, држава постоји ради вршења политичке функције, а право је само средство које се употребљава да би се држава организовала и да би могла успешније деловати, тј. вршити своју политичку функцију.

Другим речима, не постоји држава ради остварења (стварања и примене) права, него право постоји да би држава помоћу њега могла да врши своју политичку функцију.

У свим развојним епохама друштва централни проблем је био и до данас остао стварни положај човека као појединца и његове основне заједнице (породице), њихове слободе и праведности у односима.

Функције савремене државе

Из претходног излагања јасно произилази да су се функције савремене државе у многome измениле и ако јој је улога у основи остала иста. Она је остала инструмент политике првенствено одбрамбене, али агресивне у новом руху. Истина је да су Уједињене нације својим деловањем и начином организовања спречиле светске ратове (за протеклих 69 година светских ратова није било), али је било доста локалних ратова, не убрајајући завршетак Другог светског рата употребом нуклеарног оружја.

Сви локални ратови вођени су класичним оружјем јер је употреба нуклеарног оружја водила деструкцији Планете. Тиме је улога државе остала и даље у основи иста - одбрамбена и агресивна, али знатно сложенија и знатно политизованија.

Из сложеније улоге морале су проистећи и бројније и сложеније функције.

Прва функција државе је да обезбеди јединство и функционисање; скупа функција и подфункција битних за егзистенцију државе у савременим условима, а кључни савремени услови су: не постоји један владар који влада, већ влада народ посредством својих слободно изабраних представника тајним гласањем.

Оправдано је поставити питање да ли је ово само једна кумулативна функција, а да су све остале подфункције које се изводе из ове функције. Ако смо сагласни да су функције сталне делатности на одржању

система, његовог деловања и односа чинилаца унутар система и изван њега, не можемо се сложити са становиштем о једној кумулативној функцији. Наиме, свако аналитичко критичко мишљење констатоваће релативну посебност сваке функције која се изражава као посебна област и начин форме и садржине деловања на систем и окружење система. Зато размотримо појединачно основне функције државе. Као прву, навели смо њену одбрамбену функцију, која у савременој држави подразумева три слоја министраната.

Први слој чини структура овлашћена да одлучује. Ту спадају влада и скупштина. Други слој је слој извршилаца у које убрајамо правосудје и остале органе управе. И трећи слој су извршитељи без посебних овлашћења у шта спада такозвани обичан грађанин, запослени чиновник администрације, или други цивилни радник у грађанском статусу. Због сложености улоге и функције државе у овом делу приказаћемо неке најважније научне дефиниције.

Теорија која државу схвата као нужност, проистиче из људских потреба.

По Слободану Јовановићу свако има онолико права колико и силе, па како је држава јача од појединца, то се подразумева да има право над њим применити и силу. Теорија о праву јачег није у стању да докаже да се сила претвара у право, јер ни по тој теорији сила не би имала трајније дејство него када би била лишена правног обележја (Јовановић, 1922:42).

Основна функција државе јесте да се обезбеди живот и очување друштва као јединствене целине. Она се рашчлањује у сложен систем функција, успостављање правног поретка и његова заштита, заштита од спољашњих напада, итд. Међу ове функције спада и брига о личним интересима одређених категорија грађана, слојева, класа, као и ублажавање непријатељства међу њима. Али, погрешно је на ово сводити суштину државе и њену основну функцију. Погрешна је и концепција према којој је држава по Гиденсу (Entoni Gidens) орган владавине одређене класе, као и концепција према којој је држава орган за одржање мира између класа (Gidens, 1998:70).

Функција државе јесте успостављање политичког, правног и економског система државе. Прво, то је организација саме администрације државе, а тај процес је прво доношење устава, закона и подзаконских прописа. Друго, то је организовање система извршне власти, разне управе и инспекције и разни облици контроле. То су разни облици стимулације и казни. Целокупна организација државе се дели на законодавну, извршну и судску власт.

У савременој држави функција државе је устројена и функционише по начелу поделе власти (Јовановић, 1990:253). Једноставно, то значи да држава има три основне функције за које мора да формира различите органе: онај ко доноси законе не треба у исто време да управља и да суди и обрнуто. Свака функција мора имати самосталне органе. Функције не треба да буду сједињене у једно тело или код истог човека.

Постоје и супротни концепти на пример концепт „једноначалија“.

Битна чињеница код поделе власти је нужност разликовања потребе да послове могу обављати извршиоци администратори који се разликују у смислу образовања и способности које поседују за област или функцију за коју су задужени. У корист поделе власти по Слободану Јовановићу, говоре два разлога; „један је технички, други правни“. То значи да онај који врши законодавну власт не мора имати правна знања као судија или тужилац, док онај администратор у извршној власти не мора имати особености политичара који је у законодавној власти. Администратор у извршној власти мора бити обучен и оспособљен за области и функције које су му у надлежности. Мора брзо промишљати и на закону заснованим елементима доносити одлуке и решења, која ће се спроводити у животу. Администратор са својом специјалношћу за област коју покрива не може, нити ће бити одговоран за функционисање свеукупне извршне власти, већ само за онај свој делокруг који му је законом о раду извршне власти и њених органа дефинисан, док је законодавној власти нужно да има шира и свеукупна политичка, економска, привредна и сва друга сазнања. У законодавној власти онај ко доноси законе мора имати све елементе за сагледавање и сталожено одлучивање при доношењу закона и других аката.

Организација судске власти дефинисана је законом о судовима и тужилаштвима и има задатак да омогући функционисање правне државе на њеној целовитој територији.

Задатак судске власти је да својом ефикасношћу и правичношћу у раду створи амбијент правне државе која има тежњу да код грађанина постигне да се осећа сигурним, да се осећа поносним, да је заштићен и да верује у право и правду. Да грађанин верује својој држави и да је са своје стране јача и подупире.

Судска власт заједно са законодавном и извршном власти може на законским начелима, ефикасно и брзо да успостави функционисање права и правде уколико је оно нарушено. То држава чини тако што опредељујући се за функционисање права и правде, онеспокојава и слаби све чиниоце у систему власти и моћи којима није стало до јаке, стабилне и просперитетне државе.

Све друго што није у складу са начелима права и правде и њеног функционисања, прелази у надлежности органа и организација које су у извршној власти задужене за безбедност државе.

Подела власти је начин организације демократске државне власти која нас упућује на сазнање какви су међусобни односи органа који обављају функцију државне власти. Функција државне власти су стална систематска делања државе које она вертикално и хоризонтално обавља. У савременој држави стално је отворено питање како спречити злоупотребу власти уз очување њене пуне ефикасности!

По Локу, нагомилавање власти у истим рукама може се огласити за саму тиранију. Одговор на питање владавине права и поделе власти као инструменте државе за владање, је да они треба да обезбеде сигурност и благостање грађана.

По Монтескјеу (Charles-Louis de Secondat Montesquieu), важно је очување индивидуалне слободе у држави, „Вечито искуство је да је сваки човек који има власт склон је да је злоупотреби и злоупотребљава је док не наиђе на границе“. Стога је политичка слобода у ограничењу оне моћи, коју има политичка власт. Најсигурније средство за ограничење власти је друга власт, што значи да државну власт треба нужно ограничити кроз поделу власти и успоставити равнотежу моћи.

Држава са својим успостављеним системом власти има владу, која је носилац извршне власти и управу која је део извршне власти и која врши управне послове у оквиру права и дужности државе. Може се рећи да се преко функције управе обавља функција владања. Њу обезбеђује монопол физичког насиља (полиција, војска, службе безбедности и судство).

Влада државе утврђује и води политику, извршава спровођење закона, доноси опште и појединачне правне акте. Врши надзор над радом органа државне управе, усмерава и усклађује рад органа државне управе у спровођењу политике и извршавању закона и других општих аката у оквиру својих надлежности и предузима друге мере у складу са уставом, законима и другим општим актима државе. Влада је носилац извршне власти у држави и самостална је у свом раду који је јаван.

Државу као правно лице заступа влада и извршава права и обавезе које држава има као оснивач јавних предузећа, установа и других организација. Влада располаже имовином државе, у складу са законом. Владе савремених држава предлажу парламентима законе, буџет и друге опште и појединачне акте.

Одговорност за вођење политике, извршавање закона и других општих аката, за стање у свим областима из своје надлежности и за рад

органа државне управе и ималаца јавних овлашћења, влада је одговорна законодавном органу. Судска власт преко управних спорова надзире законитост појединачних аката органа државне управе донетих у управним стварима.

Државна управа, у складу са законом, одређене послове може да поверава аутономним покрајинама, општинама и градовима, јавним предузећима, установама, јавним агенцијама и другим организацијама.

Уколико се у току рада установи да је орган државне управе својим незаконитим или неправилним радом проузроковао штету физичким или правним лицима, одговара држава. Док имаоци јавних овлашћења сами одговорају за начињену штету коју су својим незаконитим или неправилним радом проузроковали правним и физичким лицима у вршењу поверених послова државне управе.

Органи државне управе имају обавезу и одговорност да у складу са уставом, законима и другим актима воде бригу о спровођењу посебних мера ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неравноправном положају са осталим грађанима.

Средства за рад органа државне управе обезбеђују се у буџету државе. Уставом је дефинисано уређење власти у држави. По правилу, законодавну власт чини парламент. У остваривању изборне функције, парламент има прописане надлежности, као и у остваривању контроле и представничке функције.

Све надлежности су посредно и у функцији стварања услова за спречавања настанка и деловања организованог криминала, док су неке надлежности непосредно у функцији сужавања, ограничавања или спречавања појава таквог деловања.

Председник републике изражава државно јединство и представља државу, а у тзв. "председничким системима" има и знатно шира оперативна овлашћења. Председник републике, у складу са законом, командује војском и поставља, унапређује и разрешава официре војске.

Државна управа је за свој рад одговорна влади. Послове државне управе обављају министарства и други органи државне управе одређени законом. Државна управа је онај део извршне власти који најдиректније обликује правне норме и врши припрему прописа за доношење од стране законодавне власти, као и самостално доношење прописа из своје надлежности. Како је задужена за доношење прописа који дефинишу функционисање области за коју је образована, у могућности је да врши надзор над њеном материјализацијом. Оно што је врло битно у функционисању државне управе јесте њена обавеза усаглашавања са свим субјектима који су важни чиниоци за област о којој се доноси одређени акт

или врши њено спровођење на начин како је то законом прописано. У сложене поступке усаглашавања, не ретко се политике и њени чиниоци укључују испољавајући своје утицаје који могу бити супротни усвојеној политици владе и државе. Интереси појединаца или групација се испољавају управо и најчешће преко појединаца у органима управе. Тако се нарушава успостављен систем власти и стварају предуслови за незаконито функционисање.

Заштитник грађана је независан државни орган, штити права грађана и контролише рад органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења. Функција заштитника грађана у савременој држави је од стратегијског значаја за државу и грађане. То је инструмент који штити и грађанина као појединца и институције система власти од ње саме, односно од несавесног рада појединаца у систему власти. Зато је институција заштитника грађана (која се регулише уставом државе), јако важна за сигурност и осећање правде и правичности у држави. Војска државе, поред тога што је оружана сила државе има обавезу да је брани од оружаног угрожавања споља, извршава и друге мисије и задатке, у складу са уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе. Војска државе се може употребити ван граница државе само по одлуци парламента. Поред утврђених задатака, она се у пракси најчешће појављује као ослонац и сигурност грађанима у свим ситуацијама, (ванредним ситуацијама: поплавама, клизиштима, пожарима, снежним наносима, земљотресима, олујама итд.).

Судска власт је јединствена на територији државе. Од ње се очекује да судови у држави буду образовани и стручни, професионални, ефикасни, да су посвећени, да су самостални, да не подлежу утицају политике, власти и појединаца. То омогућава да држава функционише на начелима права и правде, на спровођење закона и на осећање благостања које пружа правна држава. Сложићемо се да савремена држава има проблеме са наведеним захтевима које треба да поседује судска власт. То не значи да држава треба да одустане од својих захтева да судска власт мора да служи народу и држави, а не појединцу или групацијама. Најжешћи критичари судске власти у делу њеног повиновања политици и моћи су сами представници судске власти. Но, то је процес који се развија, еволуира и само упорним радом и настојањем да се јачањем државе јачају институције система, овај проблем ће се смањивати и доводити на меру прихватљивог.

У условима подељеног рада, заједнички рад у коме суделује више људи и који је сложен, нужни су процеси усаглашавања, усклађивања и

процеси координације одређеног сложеног рада. Управљање интересима, дакле управљање државом, очигледно је веома сложен процес координације разних процеса у свим главним процесима људског живота у оквирима друштва и државе. Под координацијом подразумевамо обезбеђивање понашања учесника у одређеним процесима у складу са директним или индиректним налозима и нормама о утврђивању потреба за одређеним понашањем. Координација подразумева давање упутстава и контролу над извршавањем тих упутстава, подразумева подстицаје компензације, награде и казне. Међутим, успешна координација у разним областима живота није могућа без усаглашавања које захтева постизање сагласности у ставовима и вредностима и правилима понашања из чега треба да следи усклађивање. Усклађивање подразумева прихватање и практиковање претходно усаглашених ставова, тако да се понашања на одређени начин типизирају и постају предвидива, те омогућавају координацију. То су битне функције унутар свих функција државе. Оне су подфункције сваког одлучивања, а раде се обавезно код доношења закона и подзаконских прописа.

Економска функција државе се остварује доношењем закона и подзаконских аката о пожељним и другим привредним делатностима и преко одговарајућих институција обавља се усмеравање развоја привредних делатности.

Основна улога државе јесте остваривање повољног привредног амбијента за ефикасну производњу одговарајућих количина и квалитета тржишно активних добара. У том смислу држава усмерава економске токове путем монетарне политике, кредитне политике, развојне политике, политике царина и може изгледати чудновато, путем културне политике, односно политике формирања обичаја у исхрани становништва и политике фаворизовања, односно организација коришћења одређених материјалних употребних вредности.

Два су битна фактора економске политике државе. За успешан развој привреде, држава мора да обезбеди подношљиве пропорције давања привреди и њиховог приходавања. И друго, држава својим администрацијом не сме да успорава циркулацију новца од капитала до профита. Оно што је настојање сваке државе, то је да се стечени профит не одлива неконтролисано ван државе, и да се привреда оспособи да кроз оправдано кретање цена обезбеди стицање одговарајућег профита фаворизујући економске и привредне предности сопствене територије.

Један од битних циљева сваке државе јесте сигурност грађана. Можемо јасно разликовати безбедност и органе безбедности од спољног и од унутрашњег угрожавања. У принципу одбрана од спољног угрожа-

вања је војска. Од унутрашњег угрожавања је полиција. Међутим, у савременим условима таква ситуација није једноставна. Наиме, од настанка међународних криминалних организација и терористичких организација, спољна угрожавања могу истовремено бити и унутрашња угрожавања појединачне сигурности. Појам безбедности (Стајић, 2010:330) и појам сигурности (Стајић, 2010:15-17) су стога у данашње време веома еластични. Наиме, угрожавање не настаје само кршењем норми кривичног права, већ кршењем норми било ког прописа, како унутрашњег тако и спољашњег, то јест прописа међународног права. Ми бисмо рекли да одбрамбено-заштитна функција као примарна функција подразумева заштиту од а) спољног угрожавања б) унутрашњег угрожавања в) међународног (мешовитог) угрожавања и самоугрожавања које има више димензија и више слојева.

Закључак

1. Савремена држава је нужан производ развоја људског друштва са тенденцијом даљег развоја.

Развој државе се одвија у три смера: а) од самовољног владара са моћном свитом до владавине народа; б) од малобројних функција првобитно усмерених на очување власти владара усмерених на остваривање благодети народа и в) истовремено ширење права и слобода народа и његовог прерастања од поданика у пуноправног грађанина.

2. Битно обележје савремене државе, уз многе евидентне недостатке, јесте владавина права.

3. И у савременој држави битна је одбрамбена / агресивна улога, односно безбедносно-заштитна улога према споља и према изнутра.

4. Прва функција поменуте улоге је обезбеђивање услова и моћи за освајање државне власти, успостављање и одржавање поретка.

По редоследу важности по државу и народ следе функције:

- а) Развојна, јер се људско друштво одиграва као конкурентско-кроз конкуренцију држава, али и појединаца. Развојна функција мора да прожима све области које припадају делатности државе;
- б) Држава за обављање својих функција има своје органе одлучивања и апарат вршења власти чијим се функционисањем обављају битне државне функције: доношење закона, управни послови и правосуђе;
- в) Васпитно образовна функција државе;
- г) Здравствена функција државе;
- д) Економско-финансијска функција државе и еколошке функције;

5) Све наведене функције могу се сматрати основним. У вези с њима запажа се: а) тешко их је одвојити једну од друге; б) све имају мноштво подфункција.

Литература:

1. Gidens, Entoni (1998): *Posledice modernosti*, Beograd
2. Jovanović, V. Slobodan (1990): *Država* (BIGZ, Jugoslavijapublik, Srpska književna zadruga, Beograd
3. Lukić, D. Radomir (1964): *Teorija države i prava*, Savremena administracija, Beograd
4. Machiavelli, Niccolo (1998): *Vladalac*, „Enigma“, Pančevo
5. Milosavljević, Slavomir, Radosavljević, Ivan, (2003): *Osnovi metodologije političkih nauka*, „Sužbeni glasnik“, Beograd
6. Mitrović, M. Dragan (1992): *Država i pravo u teoriji države i prava*, Službeni list SFRJ, Beograd
7. Mladenović, Vladimir (1976): *Marksistička teorija o društvu*, Narodna knjiga, Beograd
8. Pavlović, Vukašin (2007): *Nova demokratija i stari poredak*, Kultura politike, br.4, Novi Sad
9. Simeunović, Dragan, (2009): *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd
10. Stajić, Ljubomir, (2007): *Uvod u studije bezbednosti*, Dragspar partnet, Beograd
11. Stajić, Ljubomir (2010): „*Neke nedoumice oko shvatanja bezbednosti u XXI veku*“, u *Rizik, moć, zaštita*, uvođenje u nauke bezbednosti, Zbornik, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd
12. Ustav Republike Srbije (2006) „Službeni glasnik R.S“, Beograd
13. Čavoški, S. Kosta (2007): *Uvod u pravo*, Službeni glasnik, Beograd

MAJOR FUNCTIONS OF A MODERN STATE

Summary: The focus of this paper is to deal with the characteristics of a modern state and its major functions. Modern state is a by-product of the development of human society with a tendency to further develop in three probable ways: from the autocratic ruler with a powerful suite to government of the people; from a few functions originally aimed at preserving the authority of a ruler aimed at achieving the welfare of the people; and simultaneous expansion of the rights and freedoms of the people and their development from subjects to full citizens.

Key words: state, sovereignty, order, citizen, legal, government, defence, attack, power, right

ДАРКО ГАВРИЛОВИЋ*
Природно-математички факултет
Нови Сад

УДК 316.624(497.11):342.7
Монографска студија
Примљен: 27.04.2014
Одобрен: 22.05.2014

DISPELLING THE HATRED IN SERBIA

Importance of Holocaust Education and Human Rights Education - How to Unmask The Myth about Enemy

A destruction that only man can provoke, only man can prevent.
Ellie Wiesel

Summary: In this article we will examine the urgency for dispelling the hatred in Serbia where the manifests of contemporary anti-Semitism and myths about enemy are still alive. In according to that, we will insist on need for social responsibility from the head of state to the importance of Holocaust Education and Human Rights Education same as on making a network between them in Serbian society. The analysis focuses mainly on Holocaust deniers, conspiratorial explanations of western policies and homeland traitors among the Serbian scholars, intellectuals and writers. In article will be suggest that the proliferation of conspiracy theories during the war in Ex Yugoslavia same as after the war led to a shifting of the boundary between acceptable and non acceptable political explanations, with the result that formerly unacceptable anti-Semitic themes became respectable. The Myth of the Enemy, have been exploited to provide national leaders with legitimacy for waging wars, providing justification for killing and deaths, absolute political instrumentalization and conquering new territories.

Key words: genocide, anti-Semitism, myths, enemy, Serbia

* chdr.novisad@gmail.com

Introduction

After the end of the Cold War, and especially during the last fifteen years, the human need to right the immoral wrongs has been expressed in political discourse as a propensity to apologize for acts of past injustice. Nicholas Tavuchis was among the first scholars to take up the subject of these political apologies, and his text: „Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation“ still serves as a historical starting point for the field. Tavuchis regarded apology as one of the „deep truths“ of social life and as a „moral expedition“ which could repair damaged social relations and allow the parties of past injustices to go on with their lives (Barkan, Karn 2006:5). From Argentina, to South Africa, to ex-Yugoslav countries, to the United States – societies and international institutions are deciding how they should reckon with past and atrocities (including war crimes, crimes against humanity, genocide, rape and torture) that may have been committed by a government against its own citizens, by its opponents, or by combatants in an international armed conflict (Barkan, Karn 2006:5).

One of the most important ways how to secure the future peace is to prevent the genocide. The fundamental goal of this article will be to shape the most important steps in attention to prevent genocide, especially Holocaust education, and to unmask the political myths, especially, myth about enemy. In this paper, the author will use the example of a political myths about the enemy that were created in Serbia. The intention is to emphasize the importance of politically correct action in the region. The aim is to curb ethnic hatred and anti-Semitism.

Responding to the Challenge - social responsibility from the head of state to the importance of Holocaust Education and Human Rights Education

Preventing genocide is a goal that can be achieved with right organizational structures, strategies, and partnership - in short with right blueprint. At first, it should be recognizable that making progress toward preventing genocide requires leadership and political will. In accordance with that, the first step should be made from the president on down - ideally at the beginning of a new administration. History has shown that reconciliation process is going through repentance of the high ranking politicians in attention to prevent possibility of recurrence a genocide. It is possible with sufficient interest and attention from the highest ranks of government. One of the well known political acts in that direction is a gesture of humility and penance by social de-

mocratic Chancellor of Germany Willy Brandt towards the victims of the Warsaw Ghetto Uprising. In the former Yugoslavia, politician Milo Djukanovic was the first among presidents who apologized for crimes committed during the war in Croatia. After his apology, followed apologies of the other presidents and politicians. Serbian president from 2008 to 2012, Boris Tadic, was in commemorate memorial center of Potocari where he expressed his regret to victims of the Srebrenica massacre and in the memorial center Ovchara where he visited the graves of Croatian victims of the siege of Vukovar. Recent Serbian President Tomislav Nikolic during his visit to Sarajevo apology to the Bosnians. But the „presidential apology“ was not enough. Under presidential leadership, the administration should develop and promulgate a government-wide policy on preventing genocide, mass atrocities and in the same time to improve neighbouring countries relations (Albright, Cohen 2008:7). The president should create a standing interagency mechanism for analysis of threats of genocide and to strengthen regional efforts to prevent possible mass atrocities (Albright, Cohen 2008:7-8). Also it is recommendable to create high-level interassembly body, some kind of Atrocities Prevention Committee that should be dedicated to responding to such treats. In accordance with that, we can mention a good political practice that was made between Croatia and Serbia. So, Croatian and Serbian parliaments created Parliamentary friendship group which is established in the National Assemblies in Serbia and Croatia for the purpose of voluntary improvement of relations and cooperation between these two countries.

Preventing genocide action should find place in education. Beside the fact that government need to carry out lustration of those political forces and those of the media who supported the previously committed crimes, they should incorporate Holocaust education, human rights education, and modernization of the school system in terms of creating subjects without bias and prejudices (especially subjects such as history, geography and native language and literature) in order to dispell the political myths.

The lack of a wider political as well as social will, to take a critical look at and cognizance of phenomena such as anti-Semitism, xenophobia, racism, intolerance, etc, which are the concomitant of nationalism, deprives Serbian society of a chance to reconstitute itself into a democratic, tolerant and, above all, auto-reflexive society ready to accept difference as such instead of focusing on its own continuing frustrations or making assessments in terms of its own needs.

If we wants to speak about anti-Semitism in Serbia, it is important to mention that anti-Semitic sentiments have assumed not only political but also social and cultural importance although there are hardly any Jews in the

country at all. The exact number of Jews living in the territory of the Republic of Serbia (not including Kosovo) is not known. The last official census conducted in 2002 put the number of persons declaring themselves Jews at 1,1587. In the past twenty years or so in Serbia anti-Semitism has not existed as an isolated phenomenon; it should therefore be sought in the radicalization, intolerance and xenophobia permeating politics and society as a result of a disastrous, destructive policy. In view of the traditional perception of the Jews as ever others and foreigners, anti-Semitism in Serbia may, in a broader sense, be interpreted as a problematic attitude to difference rather than as a purely anti-Jewish ideology, practice, or discourse. Recent analyses of anti-Semitism in post-communist Serbia suggest that, for much of the 1990s, anti-Jewish ideology was a marginal phenomenon without strong institutional or ideological basis, but at the beginning of the 21st century, we are still faced with rise of nazism among young Serbs especially in ultra nationalistic organisations but also among teenage football players. Unfortunately, even beside that, since the nineties, we can find many examples of anti-Semitism among the Serbs. Most of them find themselves in theories such as of an international conspiracy against Serbia under the guidance of Jews, launched by the Milošević regime and satellite parties during the nineties, mostly because of the economic and scientific sanctions, had the object of explaining away the failures of Serbia's warlike and nationalist policy. An integral part of this theory was the thesis about the existence of 'shadow rulers', that is, of Jewish power centers, which was a main generator of anti-Semitism in Serbia. Other than there allegedly being a '...planet-wide Jewish conspiracy against Christian Orthodoxy, especially against the Serb people...', there was said to be a conspiracy by fifth-colonists including Jews and the few political groups and especially nongovernmental organizations opposed to the warlike policy. Conspiracy theories referring to the activities of the Council of Foreign Relations, The Bilderberg Group and The Trilateral Commission have also been advanced by certain segments of the Serbian intellectual establishment to which belong Smilja Avramov. Anti - Semitic conspiratorial notions are mainly disseminated by a relatively small number of activists who belong to the 'stratum of half educated intelligentsia' as well as by isolated members of the right-wing Orthodox clergy, such as Ratibor Đurđević, Dragoš Kalajić, Žarko Gavrilović etc. The principal exponent of the anti-Semitic conspiracy theory in contemporary Serbia, until his death in 2011, was Dr Ratibor Đurđević, a prolific writer with over thirty titles to his name, all of which are published by Ichtus Press, a publishing house that Đurđević himself owns. Đurđević's work included mystical and quasi-religious interpretations of current events and world history, based primarily on anti-Semitic conspiracy

literature produced in the United States. Zoran Buljugić trivialize the Holocaust and accuse the Jewish people of exaggerating. Serbian deniers have published articles or books trying to discredit well documented facts, historical research, and eye-witness accounts, all the while casting themselves as martyrs standing up to public opprobrium and censorship. Zoran Buljugić said that “the gas chambers did not exist” and that “in gas chambers died only insects not human.”

Anti-Semitic incidents was grown since the beginning of nineties. That situation provoked a reaction from representatives of the Jewish Community of Serbia and various human rights organizations, which started to devote more attention to the resurgence of anti-Semitic prejudice. Also, there was some reaction from the country's political establishment. For example, in February 2001, in response to a number of anti-gypsy and anti-Semitic incidents, Yugoslav president Vojislav Kostunica offered a public apology, in the name of the Serbian state, to the country's Romany and Jewish communities. Also, the Serbian Orthodox Church published a statement condemning anti-Semitism.

Because of the rise of anti-Semitic theories, Holocaust denials, and incidents, the rise of the fascist ideologies in historiography, the rise of hatred among the youth, intolerance against each other nation and false history of Holocaust same as using the Holocaust as weapon for national struggle in Serbian society, we have to work on Holocaust Education and Human Rights education in Serbia in attention to bring to our society the most important key values of these two types of education – tolerance and respect. One of the best possible ways to do that is to do it through the educational system in the course of the Holocaust Education and Human Right education that will face pupils and students to crimes and the consequences of racist and anti-Semitic discrimination, dehumanization, and ultimately the deprivation of human beings. Also it is important to published practical handbooks that will seek to link education about the Holocaust with education about human rights. We have to have on mind that confrontation with Holocaust should always touch on contemporary issues and it also brought the need for historical contextualization and stresses the importance of presenting local events within a larger historical context. This not only relates to the teaching of factual knowledge but also to historical education about ideologies, political aspirations and personal motivations, as well as the structural and institutional processes which brought about these events. It is stressed that solid contextualization will counter the tendency to give the Holocaust a transcendental status “outside” the historical process and that Holocaust education requires a precise handling of historical facts. So, the task at hand is to com-

bine the transmission of factual knowledge with the development of the students' ability to deliberate and use a conscious shift of perspectives. However, Holocaust education at original sites and in museums strives to influence the moral awareness of visitors and might therefore also be seen as education for human rights.

Working on Holocaust education and linking it with Human Rights education is important because it will insist that anti-Semitism and other forms of hatred are always wrong and always dangerous. These two types of education will rise up more voices to speak out against anti-Semitism, racism and nationalism, and finally, with deep impact of Holocaust education and Human Rights education on our societies maybe all of us will have the civic courage to take action against all forms of intolerance whenever and wherever they arise (Gavrilovic 2013:222). In accordance with that task, since 2008, in Golubic (Croatia) Center for History Democracy and Reconciliation organized scholars and minority parties representatives from Serbia and Croatia to call a public attention to the refugee repatriation issue and discuss controversies over the war and problems of transition, but also, since the 2013, they make a call to a world scholar society to participate on Meetings in Golubic to discuss about rise of anti-Semitism and hatred in Croatia and Serbia and how to stop it.

At the end of the Meeting, the group of scholars, who were dealing with the issue of Holocaust education and Human Rights Education, emphasized the importance of these types of educations and implementation within the region. The participants believe that this kind of education can help in raising the level of tolerance towards minority groups in the region, and it can also increase the sentiment of the importance of respecting the dignity of each individual. Accordingly, participants have drawn the following conclusions:

1. Utilize technology/internet if at all possible to access Holocaust sites for schools at all levels. e.g. to utilize testimony, etc.
2. Include Holocaust education as part of history curriculum, which is tested.
3. Include context related education about the Holocaust
4. Confront dark pages of own history, overcome fear
5. Implement good practices letters to ghetto, letters to former Jewish inhabitants, learning about absence of people who contributed to the country's history and culture
6. Connect human rights education and Holocaust education through the NGOs and their educational programs
7. Invite participation of educators and academics at antiracist festivals-speaking about the Holocaust as a subject for an examination of basic moral issues

8. Focus on the special need to maintain minorities in cities where they are living now, and teach the majority about tolerance based on the Holocaust example
9. Reach out to organizations, e.g. schools, centers, NGOs, etc. to develop a network in order to support our efforts to teach about the Holocaust and link it with human rights
10. Develop education seminars for teachers about Holocaust Education and Human Rights Education (6th International Scientific Conference Report 2013: 232-233).

Responding to challenge - The Role of the Myth of the Enemy as the factor of destabilization of Serbian civil society and of the peace building in region

Beside the fact that Holocaust Education and Human Rights Education can help in raising the level of tolerance towards minority groups in the region it is also important to shed a light on dispelling the political myths, especially The Myths about enemy. In this sense, we will list a few examples related to the recent Serbian history. We will present the role of the myth of the enemy to the outside same as to the internal enemies in Serbia. This myth is not only played an important role in the past when it served to deepen hatred between Serbs and Croats but also it already served and for causing the war in the future.

In accordance with that, first we should mentioned the fact that the Socialist Yugoslav Federation came to an end not only because of the incapability of the Communist party but also because the reservoir of political will that hold Yugoslavia together is gone at the end of 80's. At the beginning of 90's federal system had no longer exist and Yugoslavia was dissolved as a state. The breakdown of Yugoslavia was caused by political, economic, religion and ethnic factors that were supported in media with political myths, such as myth about enemy, myth about seivour, myth about promissed land, myth about choosen nation or myth about death. Even successful economic reforms could not hold the country together. The strongest cohesive forces became the strongest anti-cohesive. They were at work in Yugoslavia within Slovenia, Croatia and Serbia. They are mix of national pride, local economic aspiration, and historically antagonistic confessional and cultural aspirations. Neither the Yugoslav Army nor the Communist Party was able to hold the federation together because both of these two institutions were in shambles of interethnic conflicts (Gavrilović, Despotović 2011:118). In such circumstances, a political myths, especially the myth of the enemy, played an important role. It was reflected in the strengthening of inter-ethnic hatred, provoking

ethnic conflict inside the national society and with all those forces that do not agree to the war state policy, and also they led to the strengthening of anti-Semitism.

In the Serbian historiography of the last two decades in particular, there has been a pseudoscientific circle of self-proclaimed historians (in literature denoted as “neo-romanticists”) who started intensive processes of myth-creation. These were built on the debris of the old system and the shaken consciousness of the Serbian citizens, falsifying and distorting the Serbian political past, adapting it to a primitive and aggressive image of the Serbian political reality. Among the nationalists who created a “national route” in historiography and who accused other historians as the servants of the German interests in historiography were Vlatislav Zemljanički, Jovan I Deretić and Draško Šćekić who supported the idea that Serbs are the oldest nation in the world (Myth of Chosen People) and accordingly, that Serbs should have their own country which should be much bigger than it is (Myth of Promised Land). By them, all Serbian historians who support the German “false history” of The Migration of The Nations in the 5th and 6th century and do not accept their “Serbian national school of historiography by whom the Serbs are living in Balkan since the beginning of the World” are just the servants of the German political interests, and are the same as ignoramus and copyists who perpetrated that dirty work in accordance to serve the eternal Serbian enemy. These myth makers were amongst the most prominent, but on the intellectual scene there were also other scholars who supported these myths, specially, the myth of the enemy. All of them had a silent support of nationalistic, intellectual and governmental structures of the Milošević regime that had an idea to spread this false history among the Serbian citizens in attention to shroud the social conscience with the myths that can help in propagation of their political ideas. “A really devastating result made by these researchers who were absolutely certain about everything was reflected, besides other things, in the fact that the historical awareness on the Serbian people, extremely sensitive and even vulnerable in the years of the collapse of one regime – the collapse symbolically embodied in the 1989 fall of the Berlin Wall – gradually immersed into self-satisfaction and obscure nationalism” (Radić 2003:12).

Serbian nationalist myths gained more credit among the people, and nationalists used them to prove that the myth of the enemy is not a myth; rather it is truth that which contains the “facts” that the World conspiracy against Serbia is alive and true. Obviously, Serbian nationalists gave a new route to the myth of the enemy at the end of the last century, in accordance

with their own political tendencies that led them into the wars in the former Yugoslavia during the nineties.

Also it is important to mention that the 'Myth of the Enemy' is used by, nationalists to insure the audience in half-truths which always involved attempt to indemnify the nation in historical injustice that occurred to them as a result of conspiracy or by betrayal, confirmation that history serves as the witness to the historical injustice that befell them, enables the denunciation of other nations and opponents among their nation, and isolates and secures the eternal enemies. Consequently for these nationalists, enemies are everywhere; they pervade the Serbian nation, as well as work from the outside. They found enemies among scholars, journalists, writers and poets and accused them for national treason. Specifically, internal enemies resurface in the early 1990's when the regime of Slobodan Milosevic accused all intellectuals for betrayal of the "Serbian interests" and denominates them as "traitors of the Serbian nation". During the era of Slobodan Milošević nationalists as well as the sociologists, historians and politicians named a dozen of intellectuals as the traitors of the vital Serbian interests and servants of the Western Powers.

Serbian nationalists wanted to insure the Serbian community in existence of the eternal enemies, too (Turks, Austrians, Germans, Hungarians, Croats, Albanians, Bosnjaks and at last but not the least the new enemies – United States and Great Britain) with whom Serbs have an inherent obligation to fight. According to the Serbian nationalists, each Serb who refuses to engage in this fight, or criticizes this national ideal, or cannot view the circumstances through the lens of this myth, would be cursed for all times. So, at the end of twentieth century, in addition to the ring the list of the external enemies, Serbian nationalists found a group of the internal enemies, all this "liars, skunks, villains without national consciousness".

Obviously, Serbian Nationalists showed success in using mythical matrix for the needs of their political and national ends. In that case, as is often the case regarding other instances of such around the world, one's own nation is presented as an innocent victim, sufferer and brave, while the rival side is a cruel criminal and "executioner"; one's own national goals as holy and justified and the goals of the rivaling nation is oppressive, aggressive and unjust. The responsibility for the caused political and military consequences was always placed on the other side, with an extensively expressed unwillingness to admit to one's own guilt and committed crimes. Of course, if the myth of the enemy wants to be much stronger it should content the internal enemies who were always worse than the external enemies.

Conclusion

One of the possible ways to deal with the past injustices, facing with historical wrongs and committed crimes is to research the past without involving the political myths and bias and prejudices. In that sense, we need strong political support from the state top to down in accordance with democratic changes in society which has to include among other civil actions and democratic values, Holocaust Education and Human Rights Education. This, even as a first step, is impossible, if we are faced with politically controlled society with strong support of historiography that never takes care of valuable documents that can shed light into our past. Covering up the historic truth, creating the political myths, such as the myth of the enemy, and their placement into the historiography is the same as creating half-truths in history, and it brings society where bias and prejudices still shape the colour of hatred. Finding enemies everywhere for reasons of higher interests of one's party, nation or political option is one of the more significant causes of wars not only among the Serbs and other nations in ex Yugoslav territories but also all around the world. Due to all this, political myths and both the intentional and non-intentional cover-ups of the historic truth behind the causes of conflicts among South Slavs only prolong the existing conflicts and bring about new conflicts with even more perilous consequences.

Bibliography:

1. Albright M.K, Cohen W.S (2008), Preventing Genocide - A Blueprint for U.S. Policymakers, Holocaust Memorial Museum Washington.
2. Avramov S (1998), Trilateral, Beograd.
3. Barkan E, Karn A (2006), *Group Apology as an Ethnical Imperative*, Taking Wrongs Seriously: Apologies and Reconciliation, Stenford California.
4. Ćulibrk J (2011), Istoriografija holokausta u Jugoslaviji, Beograd.
5. David F (1991), Vladika kao antisemita, Vreme, 29 July 1991.
6. David F (2000), Antisemitizam među nama, Danas, 6-9 January 2000.
7. Gavrilović D (2010), Zatočenici mitova nacionalizma i komunizma - svet i Jugoslavija, Sr. Karlovci.
8. Perica V, Gavrilovic D (ed.) (2011), Political Myths in Former Yugoslavia and Successor States, Dordrecht – Hague.
9. Gavrilovic D, Despotovic Lj (2011), Yugoslavia – The beggining of the end, *Istorija 20. veka : Časopis Instituta za savremenu istoriju*, 2, Belgrade.
10. Gavrilovic D (2013), Contemporary Anti-Semitism in Croatia and Serbia and Urgency for Stronger Connections Between Holocaust Education and Human Rights Education, in Croatian – Serbian Relations; Minority Rights – Fight Against Discrimination, Novi Sad.

11. Radić R (2003), Srbi pre Adama i posle njega, Belgrade.
12. 6th Internatinal Scientific Conference Report Croatian-Serbian Relations; Minority Rights-Fight Against Discrimination, in Croatian – Serbian Relations; Minority Rights – Fight Against Dicrimination, Novi Sad 2013.
13. Zorić O, Knjiga koja negira Holokaust zabranjena u Srbiji, Radio slobodna Evropa 10.06.2013.

РАЗОТКРИВАЊЕ МРЖЊЕ У СРБИЈИ

важност образовања о холокаусту и образовање о људским правима - како раскринкати мит о непријатељу

Сажетак: У овом чланку ћемо испитати хитност разоткривања прогона и мржње у Србији, због тога што су још увек у нашем друштву присутни како савремени антисемитизам тако и митови о непријатељу. У складу са тим, ми ћемо инсистирати на потреби да се по том питању успостави друштвена одговорност која би требала да обухвата све релевантне политичке факторе почевши од шефа државе преко владе до политичких странака. Сви они би требали да уложе напоре да у српском школском систему заживи образовање о холокаусту и образовање о људским правима. Овај рад се првенствено фокусира на идентификацију оних који поричу холокауст, на теорије завере, објашњења западних политика у вези са образовањем о холокаусту, као и потребу појединих српских писаца, да у складу са сопственим политичким убеђењима, идентификују издајнике међу српским научницима, интелектуалцима и писцима. У чланку се сугерише да је пролиферација теорија завере током рата у бившој Југославији исто као и после њега довела до померања граница између прихватљивих и неприхватљивих политичких објашњења, са резултатом који је довео до тога да су раније неприхватљиве антисемитске теме постале, код једног дела јавности, респектабилне. У том смислу значајну улогу имао је мит о непријатељу. Он је искоришћен да би обезбедио легитимитет националним лидерима да воде ратове, пружајући им оправдање за убијање и смрт, апсолутну политичку инструментализацију и освајање нових територија.

Кључне речи: геноцид, антисемитизам, митови, непријатељ, Србија

VII

ПРИКАЗИ

ТИПОЛОГИЈА И САДРЖАЈ НОВИНАРСКИХ ЖАНРОВА

**Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић, Зоран Арацки
„Жанрови у савременом новинарству“,
Београд: Јасен, 2014.**

Развој медија и савремених технологија незамислив је без теоријског промишљања преточеног у иновације и научно-стручну литературу. Попут сваке друге људске делатности и савремени медији изискују стална преиспитивања, како теоријска тако и практична, а допринос савремене научне и стручне литературе немерљив је. Ипак, чини се да је последњих година и деценија развој техничко-технолошких платформи, на којима се све више заснива савремена медијска пракса, у значајној предности над развојем теоријске и стручне мисли савременог журнализма. То, дословно, значи да нам у овом тренутку техника и технологија а посебно информационо-комуникационе технологије на које се медији углавном ослањају, у значајној мери узмиче и премашује свакодневну праксу. Брзина којом се технолошке иновације шире, етаблирају у праксу а потом бивају унапређене и изнова иновирани, фасцинантна је. У таквој ситуацији очигледно имамо неку врсту *технолошког јаза* између информационо-комуникационих технологија и оних метода и техника којима се „*sui generis*” осмишљавају медијски садржаји. Управо те ме-

* boban.tomic@fmk.edu.rs, 064 2 210 210

тоде и технике нису ништа друго до технологије новинарске професије које се неминовно морају савладати уласком у медијску струку и праксу. Ипак, садашње генерације младих новинара и студената медијских и комуниколошких усмерења осећају квантитативну несразмеру између стручне и научне литературе за проучавање информационо - комуникационих технологија, на једној страни, и стручне и научне литературе за проучавање комуниколошке, ПР и новинарске технологије рада, на другој страни.

Стручна литература и уџбеници из којих се поучавају полазници медијских, ПР и новинарских студијских програма на српском говорном подручју доживљава извештан раст, како у предметном обухвату, тако и у квантитету. Недостатак подршке домаћој науци и повлађивање преводној литератури подстичу пласман и утицај страних аутора новинарских уџбеника чије методе, волумени и праксе углавном, нису адекватни нити усаглашени са медијском ситуацијом у Србији. Често су и некомпетентни, оптерећени примерима из медијских система које је немогуће применити у Србији и суседним транзиционим земљама. Повећана продукција стране медијске литературе, нарочито оне о технологијама новинарског рада и умећа, углавном је последица недовољне подршке домаћој науци и стручним пројектима на усавршавању медијских делатника. Због тога у домаћу медијску праксу све више продиру манири који не приличе домаћем афинитету, култури и менталитету. Ако томе додамо чињенице да домаћа стручна новинарска литература у последње две деценије једва да је налазила свој пут до публике, онда је разумљиво зашто у савременим програмима електронских медија и на страницама штампе све више има англосаксонског и европског новинарског искуства, а све мање домаћег.

Књига која ће, без икакве сумње, одагнати црне слутње о домаћој методолошкој и научној мисли у области медијских наука и новинарства, недавно је публикована. У издању реномиране издавачке куће „Јасен“ из Београда, која негује праксу публиковања есенцијалних и нимало лукративних наслова, објављена је монографска студија под насловом „Жанрови у савременом новинарству“. Аутори су др Зоран Јевтовић, ванредни професор катедре за журналистику Филозофског факултета у Нишу, др Радивоје Петровић, доцент на Факултету за спорт и спортско новинарство у Београду, и др Зоран Арацки, доцент на катедри за журналистику Филозофског факултета у Нишу. На 369 страна ове књиге (а5 формата) три аутора са скоро веком искуства у новинарској пракси, дају значајан допринос промишљању скоро свих битних аспеката новинарских жанрова у савременим електронским, штампаним и ди-

гиталним медијима. Од презентације оних сазнања којима већ деценијама нема шта да се одузме нити дода (општеприхваћене дефиниције жанрова), до структурне анализе и извесног степена иновативности, ова књига писана је знањем и искуством врхунских теоретичара који су у науку ступили директно из богате новинарске праксе.

Књига је структурирана на једноставан и читљив начин, кроз пет целина, од којих прве три представљају главна садржинска поглавља у којима аутори разматрају и презентују своја гледишта, док су референтна литература и белешке о ауторима конципиране у последњим целинама. Прва два поглавља представљају окосницу и главни део књиге у којима су садржани тематски сегменти, које слободно можемо назвати најкориснијим и практичним лекцијама новинарства. На крају сваке лекције налази се обавезна целина „Препоручујемо“ у којој се даје преглед кључних инструкција, ставова и принципа из пређашњег штива. Овај детаљ књигу приближава студентима и младим новинарима, а кроз модерну методичко-дидактичко опрему материју чини прихватљивијом и афикаснијом. Стил писања је примерен аудиторијуму, једноставан, јасан и практичан, тако да чини прегледну целину коју је лако разумети.

Прво поглавље, под насловом „Доба медија“, уводи читаоце у свет данашњих електронских и штампаних медија, а садржи осам тематских сегмената кроз које се остварује широк захват и продирање у структуру новинарске праксе и науке о комунологији. Поред општих осврта на новинарску професију и савремено новинарство у свету и у Србији, ово поглавље доноси и значајне сегменте новинарске креативности. Управо оно чега у домаћој литератури недостаје овде има у савим довољној мери, како за проучаваоце медија, ПР-а и комуникација, тако и за практичаре у свакој од наведених области. Ауторски захват сеже директно и дубоко у стварност новинаског посла и тамо црпи значајно искуство које претаче у ставове и упутства. „Писање за медије“, „Наслови у штампи и РТВ најаве“ и „Извори информација“ су теме којима се у овом поглављу елаборира савремена новинарска пракса и дају листе најважнијих техника и вештина, али и техничко-тактичка упутства за овладавање новинарском професијом данас. Да у домаћој издавачкој пракси има више солидних стручно-научних монографија и студија ово поглавље би могло да претрпи критику о опширнијем уводу и елаборирању општих места историје новинарства који су деценијама статични. Ипак, у недостатку наведене литературе ови сегменти уводног поглавља су пожељни јер објашњавају природу промена у којима и сами учествујемо.

Разматрања улоге и значења савременог новинарства аутори, углавном, заснивају на поставкама о *новом журнализму* као пракси која прати, али и учествује у креирању стварности. Потребу за иновативним и модерним праксама аутори виде у идеји да „новинарство прераста у суштински јавни дијалог, врсту социјалне ауторегулације која омогућава складност и хармоничност функционисања друштвеног система, па отуда стални раст његовог значења“ (Јевтовић, З., Петровић, Р., Арацки, З., 2014:20). Преиспитивање домета, критички однос према девијацијама у развоју културе јавне комуникације и тенденције које раслојавају ткиво одговорне новинарске професије, важно су упориште идејног и вредносног набоја овог поглавља, али и укупног штива.

Друго поглавље, под називом „Новинарски жанрови“, обимом је највеће а састоји се од 17 тематских целина у којима се на школски начин презентују и разматрају структуре новинарских жанрова и облика новинарског изражавања. Сагледавање и педагошки анализе аутора овог поглавља ослањају се на уобичајену и стручној јавности познату три-партитну поделу новинарских жанрова на фактографију, аналитику и белетристику. Опредељење да се тако заснује типологија жанрова лежи у „зависности од тога да ли је у њима носећи елемент *факат* (чињеница), *анализа* (мишљење, став) или *описивање доживљаја* и изражавања утисака и осећања“ (Јевтовић, З., Петровић, Р., Арацки, З., 2014:117). Међутим, на овом месту очекивана су и она разматрања која би водила ка могућем разрешавању несугласица и извесне конфузије која влада у разумевању типологије жанрова. С обзиром на констатацију да „код свођења у прецизне лингвистичко-теоријске обрасце почињу разликовања“ (Јевтовић, З., Петровић, Р., Арацки, З., 2014:116), неопходна би била опсежнија опсервација значења и структуре жанровске топике и типологије. Ако је то недостатак он је сасвим превазиђен и надograђен исцрпним елаборацијама три главна новинарска жанра: информативног (фактографског), аналитичког и белетристичког. Избегавање ризика да се одлучно супротстави претходницима који су сасвим другачије заснивали типологије новинарских жанрова, изведено је дубоким понирањем у суштину материје и анализу примера.

У одељку о информативном (фактографском) жанру остварен је садржајан, али и језгровит увид у структуре, технике и стваралачке поступке главних новинарских форми које потпадају под фактографију – интервју, анкету, вест и извештај. Сматрајући да је интервју прворазредна фактографска форма посвећен му је значајан простор и елаборација, што је теоријска новост у односу на све претходне књиге из ове области. Иновативна нота фактографског жанра налази се и у идеји о *новом мо-*

делу вести који се јавља као последица процеса дезинтеграције класичне структуре вести у процесу прилагођавања новим медијима.

Аналитички жанр, по виђењу аутора, обухвата традиционалне форме коментара, уводника, колумне, чланка, новинске критике и карикуатуре. Како писати аналитичке форме и на који начин остварити добре резултате у овом жанру јесте императив многих посленика јавне речи. Најконкретнији допринос новинарству у домену промишљања остварује се управо овим жанром. У том правцу заснована су суштинска, али и техничка и методолошка упутства за добро стваралаштво у овом жанру.

Иако је најмање простора заузео део књиге о белетристичким формама свакако ће бити користан онима који уче вештине привлачења пажње аудиторијума. Сврставајући репортажу, фељтон, цртицу и портрет у кључне форме белетристичког жанра, можда су запостављене неке друге традиционално присутне форме, попут хумореске, или можда новинске приче. Указујући на дискурзивност и приповедне аспекте жанра дати су главни параметри за лепо стваралаштво оних који у новинарству виде могућност извештавања о свету какав јесте али и какав би могао да буде.

Закључна разматрања ове студије посвећена су будућности новинарства и могућностима његовог развоја и унапређења. Иако су књигу писали као да новинарству предстоји сигурна будућност, аутори не скривају стрепње и бриге за будућност професије. „Очекивање да ће политика медије препустити грађанима и идеалима истине велика је заблуда“ (Јевтовић, З., Петровић, Р., Арацки, З., 2014:346), а једну од спасоносних концепција аутори виде у осамостаљивању и јачању медија на технолошком, организационом и пословном плану. Повратак изворним вредностима, ослањање на домете дигиталне (р)еволуције, перманентно образовање и фокусирање на фундаменталне вредности одговорног новинарства, могли би да обезбеде већи степен одрживости професије. „Новинарство у XXI веку више није занат који се учи на брзометним курсевима, већ скуп сложених знања, метода и техника које се развијају и богате током читавог живота“, поручују аутори, тврдећи да оно постаје интердисциплинарно јер је уско повезано са бројним друштвеним наукама, од социологије, психологије, филозофије, антропологије, историје, економије, менаџмента, права, екологије до лингвистике и комунологије. У том правцу је осмишљена, богатим искуством креирана и вештим језиком исписана ова вредна студија чији читаоци ће поред бројних практичних знања и савета имати прилике да продру у свет темељног промишљања о вредностима и дометима новинарства.

ПРОМИШЉАЊЕ СУШТИНЕ ФОТОГРАФИЈЕ

**Ролан Барт (2014): Светла комора, Рад,
Београд, стр. 123**

Фотографија као визуелни медијски феномен је свуда око нас и у жижи је комуникације. Опсег жанрова је врло широк, од путописне, портрета, промотивне и снимака ситуација, до спортске и уметничке, зависно од намене и циљева којима служе. Откривена 1839. године (Фокс Талбот у Енглеској, Луј Дагер у Француској) фотографија је суверено овладала светом и постала свеprisутна.

О специфичностима, суштини и култури фотографије постоје широке теоријске и критичке расправе и бројна литература. Тако је Ролан Барт (1915 – 1980), познат по свом доприносу семиотичкој науци и анализи визуелне културе, аутор запажене књиге *Светла комора* (*La chambre claire*). Дело овог угледног француског научника и универзитетског професора, у целини је посвећено промишљању суштине фотографије. Код нас је објављено у преводу Мирка Радојичића.

Роланова књига, писана у првом лицу, представља семиотичко становиште (семиотика: наука о знацима; почива на схватању да је целокупно људско комуницирање засновано на скупу знакова – вербалних, звучних и визуелних – који у суштини чине систем – Д. В.) и сачињавају је два међусобно логички повезана дела са 48 поглавља, уз позивање на 49 извора материјала – литература, албуми, илустрације.

Говорећи, најпре, о себи као читаоцу фотографије, аутор се пита зашто га фотографије емотивно покрећу? Мотивисан да разуме природу и утицај фотографије, он се у првом делу књиге ослања на примере из документаризма и фотожурнализма. Вођен онтолошком жељом да сазна којом се битном цртом фотографија издваја из заједнице слика, констатије да је немогуће разврстати је јер она до у бесконачности умножава оно што је само једном било, механички понавља оно што никада неће моћи да се понови у животу. Фотографија се никад не разликује од оног што представља. Може бити, како Барт наводи, предмет трију поступака или емоција, односно намера: *чинити*, *подносити*, *гледати*. Он сугерише кључну особеност гледања фотографије која се може пренети на гледање уопште, на сваку перцепцију и сваку рецепцију.

Према Ролану Барту, постоје три гледишта: *оператор* (онај ко фотографише), *спектатор* (онај ко гледа фотографију) и *спектрум* (ко је фотографисан). Своју пажњу усредсређује првенствено на спектатора и спектрума, опредељујући се да промишља и имагинира њихова становишта, с тим што је јасно – да ни гледиште оператора никад не може бити потпуно. Фотограф је, како он каже, *оператор*, а *спектаор* смо сви ми што разгледамо и трагамо по новинама, књигама, албумима, архивама, колекцијама фотографија. Онај или оно што је фотографисано јесте циљ, *референт*, врста малог привиђења.

Зашто неке слике скрећу пажњу анимирајући гледаоца, заустављају око, обустављају ум, док друге не успевају? Барт сматра да фотографије задржавају пажњу посматрача када обухватају дуалитет елемената, два или више дисконтинуирана и логички неповезана елемента који слику претварају у неку врсту загонетке. „Тај пунктум задржава пажњу, то су детаљи жаоке који побуђују несумњиву знатижељу, интересовање и утисак, неизбежност, контраст и друге елементе у пољу фотографисане ствари. Фотографија треба да буде тиха. Да би се видела, њој претходи поглед. Потпуна субјективност постиже се када она говори у тишини, када се сам детаљ издигне до чувствене свести“.

У другом делу књиге Ролан Барт се усредсређује на циклус породичних фотографија, полазећи од дубоких личних разлога за такав свој избор. Стваралачки однос и обликовање према фотографији, које ће учинити важећим и за друге, отвара се у посебном тренутку ауторовог живота, у моменту када налази фотографије своје тек преминуле мајке. Неке од њих, како он наводи, из „историје“, заправо из времена пре његовог рођења, као што је она на којој се види његова млада мајка како хода пешчаном плажом. На тој фотографији „пронашао“ је њено држање, њено здравље, њену озареност.

Веома је упечатљиво пишево казивање: „Читао сам своје непостојање у одећи коју је моја мајка носила пре него што је се ја сећам. Има извесног запрепашћења у томе да блиско биће видимо обучено другачије. Ево моје мајке, око 1913., обучене свечано за излазак, са шеширом, пером, рукавицама, фином блузом што извире на чланцима руку и из вратног изреза, онако „шик“ што оповргава благост и безазленост њеног погледа. То је једини пут да је видим такву, снимљену у Историји (укуси, мода, тканине). Тако је моја пажња скренула од ње на узгредност која је прошла“.

Да би „проналазио“ мајку, на жалост за кратко, а „никада нисам могао дуже одржати то васкрсавање“, знатно касније је пронашао на неким фотографијама предмете које је она имала на својој комоди – пудријеру од слоноваче, кристалну бочицу, ниску столицу, простирке од рафије које је стављала изнад дивана, или велике торбе које је волела.

„Препуштен тим фотографијама, понекад сам препознавао понеки део њеног лица, однос носа и чела, покрет њених руку, њених шака – увек сам је препознавао само у деловима, а то значи да сам губио њено биће, дакле губио сам је сву ... јер, често сањам о њој, не сањам је. А пред фотографијом, као у сну напор је исти ... јер то што сам изгубио није фигура него биће; и не биће него врлина (душа); не неизбежно него ненадокнадиво“.

Коментаришући Бартово разумевање фотографије, Јовица Аћин бележи да аутор књиге *Светла комора*, такорећи креће „у трагање за изгубљеним временом које је само виртуелно било његово (будући пре његовог рођења), и претвара га у актуелно своје, виртуелно, привидно, нестварно. Барт ће успети да уочи шта је на фотографији (не увек и не на свакој) кадро да надвлада заборав. Да то је *пунктум*, убод, рана, вршак, шиљак, где се наше гледање неке фотографије укотвљује, остајући заувек прибијено и разапено“. То превазилази уобичајене вредности, превазилази коначно значење. „То је биографем, по којем ћемо моћи да памтимо нечији живот, то је елемент на фотографији почевши од којег смо кадри да оживимо изгубљено. Дијалог смрти и живота. У томе је уметност“.

Како Ј. Аћин бележи, књига *Светла комора* нас, пред фотографијом суочава са недоступном стварношћу. Уметност „јесте нешто субјективно, али пре свега зато чињенице утапа у имагинарно које једино чува живот и његову вишеструку недокучиву истину, увек делатну. То је орфејски чин без остатка: силажење у краљевство сенки да бисмо се у светлостима фотографије докопали неутуђиве суштине живота“.

Р. Барт се у књизи не бави анализом фотожанрова, нити традиционалном или актуелном техником настанка или стварања фотографије, не бави се комерцијалним сликама нити уметничком употребом фото снимака. Суштина његовог ангажовања је да што дубље продре у њену специфичну бит и дефинише је као средство представљања. Он се не упушта у истраживање или препознавање аутора (*оператора*) фотографије, није му намера да објашњава чин фотографисања, већ чин гледања (*спектатор*) и мета фотографије, односно предмет или личност која је представљена у оквиру *спектрума* фотографије. Барт потсећа да портретисана особа, када зна да је фотографисана, заузима позу која антиципира представу.

Аутор књиге *Светла комора* бележи да је основна одлика фотографије „референт“, а не уметност или комуникација. Средишњу тачку овог истраживања представља тврдња да је у фотографији, за разлику од осталих медија, *референт* на јединствен начин спојен са сликом. Фотографија се бави оним шта је било, без обзира да ли услови или околности и даље постоје. Она се никад не односи на садашњост, иако се чин одвија у садашњости. Осим тога, фотографија је неописива, речи не могу да надоместе тежину или утицај сличности представе коју приказује. Дакле, фотографија се увек односи на гледање и виђење, на њој видимо оно што је представљено. Она сама није ни у чему анимирана, али она анимира мене, а то је оно што чини авантуру која ми омогућава да је оживим – констатује Р. Барт.

ОСВРТ НА ФРОЈДОВО СПОЗНАВАЊЕ НЕСВЕСНОГ У КЊИЗИ МИЛОРАДА ТОДОРОВИЋА

Милорад Тодоровић, Психологија у простору уметничког стваралаштва, Београд: Чигоја

Свака епоха са собом доноси креативне људе (цртаче, уметнике, проналазаче) који, доследни свом позиву, откривају лепоту природе и људског рада и тиме следе већ постојећи или одређују „неки“ нови закон у уметности. Те људе можемо назвати великим, јер свој труд поклањају читавом друштву, методом естетичности. Како се појављује тј. ствара то естетско? Да ли постоји дефиниција којом се може објаснити процес стварања лепог? и Шта је лепо? Одговоре на ова питања не бисмо могли дати без психологије, која каже: „Свако појављивање лепоте збива се у унутрашњем објекту једног ставараоца.“ Какву и колику улогу у естетском изразу и креативности има сам стваралац, односно, „несвесно“? На који начин долази до повезивања тајанства „несвесног“ с тајанством „лепог“ и шта је извор лепог и пожељног? Која је улога психоанализе у процесу стварања? Одговоре на ова и мноштво других питања даје монографија, Милорада Тодоровића, *Психологија у простору уметничког стваралаштва*, која се пред читалачком публиком појавила 2012. године.

* milenazikic85@gmail.com

Окупљајући више питања под једним насловом, на 222 странице, Тодоровић следи систем целисходности у оквиру кога нема поглавља, као ни тематских целина, већ књигу повезују питања, одговори и истраживања усмерена у правцу спознавања главних база стваралаштва (психичко свесно и психичко свесно + несвесно). Дакле, књига је структурирана системом у коме свако ново питање, отвора ново поље истраживања и даје одговор. Иначе, монографија за основу узима Фројдово учење о несвесном, уз помоћ кога појашњава значај несвесног у процесу стварања уметничког дела.

Аутор нас на самом почетку упознаје са задатком психологије стваралаштва. Према Тодоровићу психологија стваралаштва, која се изучава на студијама уметности, (намењена креативним ствараоцима, орјентисана ка студентима уметничких струка), пред собом има велики задатак на пољу побуда. Наиме, од ње се очекује да студенте уметности уведе у сву тајновитост „психичког“ из кога креација потиче, затим, да појасни разлоге различитог схватања и доживљавања уметничког дела, као и да захтева од студената критичко самоодношење према сопственом уметничком делу. Циљ психологије стваралаштва је да омогући студентима улазак у опасни несвесни део психе, део који је одмакнут од свести и који представља тајанствено несвесно и кога свест не сме видети. Осим тога, студенте треба да упозна и са „тајанствено лепо“, које се насупрот невидљивог „несвесног“ појављује.

Пут кретања од свесног ка несвесном и обрнуто представља свет фантазија, који је један од кључних за лако произвођење идеја. Иначе, фантазија је јако заступљена у уметности и сам стваралац – уметник нам о њој говори својим делом. Тодоровић бележи: „Дело мора да зарази читаоца истом врстом вируса од којег је и сам аутор заражен, односно да му пренесе осећања у оној мери у којој их је аутор уложио у своје дело.“ Такође, естетска задовољства које нуди једно дело, заправо, представљају резултат уметникових фантазија и у истом тренутку доприносе „ослобађању“ свих задовољстава која у нама постоје. Према Фројду естетско задовољство које у нама изазива песник својом песмом или сликар својом сликом, има карактер прелиминарног задовољства, док право уживање настаје тек када дође до ослобађања напетости из наше душе, односно након психотерапијског процеса чији је окидач дело које слушамо или гледамо.

Најконструктивнији део монографије односи се на повезивање скривеног несвесног са скривеним лепим. Лепо, пожељно и узбудљиво долази из душе и представља производ рада психичког дела личности. На питање шта је извор лепог?, Фројд одговара: „најачи нагон у човеку

тј. сексуалност или сексуално узбуђење“. Аналогно томе, непостојање или елиминисање сексуалног узбуђења ствара ружно, односно одузима лепоту. Тодоровић посебно истиче да резултат стваралаштва представља производ ангажовања целокупне личности, а не само једног дела личности или само једне његове функције и представља психички производ душе.

За Тодоровићеву тему од великог значаја је примењена психоанализа, у овом случају, психоанализа уметности, јер појашњава утицај несвесног у процесу испољавања креативности. Психоанализа истиче утицај несвесних детерминанти понашања, сексуалне и агресивне нагоне и трајне ефекте искустава из раног детињства на каснији развој личности. Оснивач ове јако значајне дисциплине, односно, психолошког правца, који је настао у 19. веку у Аустрији, је Сигмунд Фројд (1856 – 1939), аустријски лекар и психолог.

Обрађујући феномен „несвесно“ Тодоровић се осврнуо на Фројдова запажања и за основу узео учење о несвесном. Према Фројду значај несвесног можемо увидети тек када несвесно и свесно упоредимо, јер постоји неколико особина несвесног ума које свесни ум не поседује. На пример: у несвесном уму нагонски импулси су међусобно усклађени и не проузрокују међусобне конфликте, док у свесном уму они производе сукобе. Затим, нека несвесна представа може своју покретачку енергију предати другој представи. Процеси несвесног ума нису ни у каквој вези с временом, па су безвремени, за разлику од свесног ума. На крају несвесни процеси се не базирају на реалност, подређени су принципу задовољства. У складу са наведеним Тодоровић сматра да се људи у креативне активности упуштају да би стекли већу слободу од оне коју поседују тзв. психолошку слободу, у којој ће моћи да покажу све што осећају и желе, заправо, да стварају. Свет без граница је свет где несвесно дела и пружа задовољство и ствараоцу и гледаоцу.

На основу Фројдовог учења сазнајемо да се уметност јавља изненада и да представља резултат несвесног. У тренутку процеса стварања одлучујући фактор има несвесни део психе. Фројд сматра да је немогуће замислити стварање, креацију и саму уметност као делатност свесног дела личности. Наиме, стварање уметника зависи од присутности несвесног које одређује и саму тему. На основу наведеног Тодоровић образлаже да се велике идеје код уметника не појављују у тренутку стварања или приликом рада на неком креативном задатку, већ приликом одмарања или у тренуцима када није посвећен стваралаштву. Оно што побуђује ствараоца јесу иновативне теме које га и директно воде у стваралаштво. Осим тога, М. Тодоровић констатује да је уметност много го-

дина пре психологије сведочила о постојању несвесног, јер је уметност директна манифестација несвесног. Међутим, Фројд је био први научник који се посветио учењу о несвесном.

Творац психоанализе тврди да је веза између психологије и уметности јако велика. Тако са гледишта психологије се не може рећи да је неки уметник стигао до неког оригиналног израза захваљујући особености своје уметности, већ захваљујући својој сопственој оригиналности која је у уметности пронашла своје место. Дакле, израз уметника представља психолошки приказ ствараоца. Уметник ствара у складу са својом унутрашњом природом. Свако стварање је блиско неуротској заокупљености унутрашњим светом. Највећи проблем је открити да ли се уметник идентификује са личношћу коју описује или слика, јер се процес идентификације одвија у простору несвесног.

Уметност је средство изражавања осећања, како уметника, тако и посматрача. Дело рефлектује приказ и сваки гледалац или слушалац изражава осећања (пијатет, тугу, радост, мржњу, стрепњу, љубав, страх, смиреност, бес), док посматра дело или слуша. Може се закључити да је уметност на релацији емоција ствараоца, емоција дела и емоција примаоца. Према Фројду највреднија уметничка дела изазивају највиша емоционална духовна стања код посматрача. Осим тога, показују обдареност уметника, као и његов афективни живот. Примера ради, Микеланђелов Мојсије у цркви Светог Петра у Риму не оставља гледаоца равнодушним, што значи да је уметник успео да својим делом прикаже највише емоционално и духовно стање. Уметник се у процесу стварања препуста несвесном, што је продукт највишег квалитета. Уметност чисти, ослобађа, бави се оним што је недопричано, оним што јесте и што је присутно у животу. Наравно, и сликарство и вајарство не говоре, али показују и изазивају импресије, заправо, никога не остављају равнодушним. Неоспорно је да су уметничка обдареност и стваралачка моћ уско повезане. Вредна помена је и чињеница, да у свим уметностима разликујемо класичаре и романтичаре. Дакле, имамо уметнике који се опредељују за приказ традиционалних облика и оне који користећи своју импулсивност стварају нове облике. Прве води интелигенција, друге емоција. То би могла да буде и разлика између интровертних и екстровертних уметника.

Где је природа порекла лепоте? Ново питање упућено психолозима, естетичарима и уметницима, представља ново истраживачко поље, коме Тодоровић посвећује неколико следећих страница. Наиме, сви тежимо идеалном, а то идеално садржано је у естетици, односно представља један од идеала живота. Пикасо наводи: академско учење о ле-

поти је лажно, јер смо заведени толико да не можемо пронаћи сенку истине. У складу с'тим задатак психологије намењене студентима уметничких дисциплина, је да помогне да схвате на који начин „несвесно“ утиче на настанак уметничког дела, односно, да спознају начин на који је створена креација. Једноставно речено - оно што је изван свести појединца тј. несвесно, јесте тајна за коју кључ поседује психологија. Дакле, поента саме науке психологије је да помогне појединцу да схвати улогу несвесног у процесу стварања дела.

Ново поље истраживања аутор отвара питањем шта све спада у уметност? и у истом тренутку, у једном од завршних параграфа, нуди одговоре: музика, сликарство, театар, перформанс, филм, књижевност, архитектура и дизајн. Образлажући карактеристике свих побројаних опција, Тодоровић највише простора оставља тумачењу дизајна, сматрајући га мултифункционалним, јер представља спој стваралаштва и креације. Дизајн је оно што модификује свакодневни живот, али се не може изједначити с уметношћу, јер је много више у сродству са архитектуром, хортикултуром и урбанизмом. Међутим, уметност је нераскидиво повезана са дизајном, односно, уметничке форме из сликарства налазе своје место у добро дизајнираним предметима и у истом тренутку кроз дизајн се показује уметнички одраз ствараоца. М. Тодоровић констатује да између уметности и дизајна постоје нераскидиве нити, да једна другу условљавају, као и да једна без друге не могу. На првом месту дизајн представља дозу креативности са примесама из сликарства.

Посебно место у монографији Тодоровић посвећује спознавању одговора: зашто гледаоци на различите начине виде и коментаришу једно уметничко дело, а не на један идентичан начин. Заправо, како су могућа различита тумачења једног дела? Наиме, када би се користио рационални контекст онда би и тумачења дела била иста. Пошто се не примењује, а афективно стање се користи одговор је постигнут. Наиме, афективно стање које дело изазива није код свих исто и на основу субјективног осећаја јављају се и различита тумачења. Слика се посматра као одраз нашег унутрашњег осећаја. Такође, потребно је знати да, слике које изгледају као да су стваране на другој планети, не садрже у себи ништа више и ништа мање патологије и нормалности од слика чији се објект налази у малој соби, на столу...

*

Да резимирамо: аутор се потрудио да специфичном тематиком књиге прецизно одреди место психе у којој несвесни садржају имају своје место. Тако је психа као објект психологије у уметности њен субјект. Када дођемо до последње странице књиге закључујемо да је несве-

сно јако доминантно у процесу стварања уметничког дела. Заправо, несвесно и ствара дело! У публикацији је на најбољи начин представљен пут психичког у разумевању и тумачењу уметности и тиме омогућено студентима уметности да схвате шта је психа и на који начин се формира, функционише, шта је простор стваралаштва и уметничког дела. Да подсетимо, дело уметника настаје сасвим спонтано или као последица личног стања у коме се уметник нашао. Наравно, потпору оваквог гледишта Тодоровић проналази у Фројдовом учењу о несвесном. На основу свега изреченог књига даје обиље података и представља јако добру смерницу на путу откривања - рађања једног дела. Дакле, потребно је спознати пут свесног и несвесног да би се разумело и схватило уметничко дело.

Монографија која се нашла пред читалачком публиком 2012. године, опремљена је библиографијом, фотографијама, цртежима, цитатима и технички одлично урађена. Иначе, Чигоја штампа је била задужена за штампање публикације. Имајући у виду да је место и улога психологије у уметничком стваралаштву од изузетне важности за разумевање, схватање и спознају несвесног у нагонским деловима личности, дату публикацију треба уврстити не само у изборну, већ у обавезну литературу студената уметности. На основу свега изреченог вредна је пажње и добра препорука за читање ова монографија.

Упутство сарадницима о прилозима:

Текст послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com (или преко контакт форме на адреси www.kpolisa.com). Текст треба бити припремљен у формату C5 (16,2x22,9cm), у фонту Times New Roman, величина фонта Size: 11, тастатура Serbian (Cyrillic), једноструког прореда Line spacing: Single.

Максимални обим ориги-налних научних и прегледних радова је један ауторски табак (или 36300 карактера са размацама). На првој страни, изнад наслова рада, у левом горњем делу треба написати име, презиме (у фудноти доставити контакт са аутором: е-маил, тел.), установу, место а испод наслова рада сажетак (до 150 речи) и кључне речи (највише седам) на српском и једном од светских језика.

Страна имена писати транскрибована, а код првог навођења иза имена у загради ставити име у оригиналу.

Пример: Бродел (Braudel).

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор на који се позива.

Пример:

(Вебер, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Исто правило важи и код навођења литературе у списку литературе на крају списка.

Пример:

1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,
2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Напомене: Радове објављене у часопису, није дозвољено прештамповати ни у деловима ни у целини без сагласности издавача. Оцене изнесене у радовима ставови су аутора истих, и не изражавају мишљење уредништва часописа.

Рукописи се рецензирају, и не враћају ауторима. Објављени радови се хонораришу у складу са финансијским могућностима издавача.

Издажење часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за културу и информисање АП Војводине
<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

Штампање часописа финансијски подржала:

Београдска пословна школа, Краљице Марије 149. Београд.
Економист систем доо Нови Сад

